

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

Praksis

üç aylık sosyal bilimler dergisi

Bahar 6 2002

**Türkiye’de Sosyalizmin
Maddi ve Düşünsel Kaynakları**

Praksis

üç aylık sosyal bilimler dergisi

Praksis, sosyal bilimlerde tarihsel materyalist bakış açısını savunmayı ve yaygınlaştırmayı amaçlar. *Praksis*, sosyal bilimlerin her alanından kuramsal makalelere, ampirik araştırmalara, kitap eleştirilerine ve bilimsel etkinlik değerlendirmelerine açıktır. *Praksis*, tarihsel materyalizm içerisindeki belirli bir yaklaşım ya da akımı benimsemez, tarihsel materyalist geleneği bir bütün olarak sahiplenir.

YAYIN KURULU

A. Ekber Doğan, Ali Şimşek, Altan Çarıkçı, Aylin Topal, Beycan Mura, Burak Sönmez, Demet Dinler, E. Attila Aytekin, Ebru Deniz Ozan, Ecehan Balta, Emre Arslan, Faruk Ataay, Gökhan Atılğan, Gülseren Adaklı, Mustafa Bayram Mısır, Mustafa K. Bayırbağ, Mustafa Şener, Nazım Güveloğlu, Özlem Şahin, Sevilay Kaygalak, Sinan Kadir Çelik, Sonay Bayramoğlu, Zafer Yılmaz

DANIŞMA KURULU

Ahmet Haşim Köse, Cem Somel, E. Ahmet Tonak, Erinc Yeldan, Ferdan Ergut, Fuat Ercan, Galip Yalman, H. Tarık Şengül, İrfan Erdoğan, İşaya Üşür, İzzettin Önder, Korkut Boratav, Mehmet Türkay, Mehmet Yetiş, Ömür Sezgin, Pınar Bedirhanoglu, Sibel Özbudun, Taner Timur, Tülin Öngen, Yüksel Akkaya, Zülküf Aydın

SAYI SORUMLUSU: Gökhan Atılğan

Sahibi ve Sorumlu Yazışleri Müdürü: Mustafa Bayram Mısır • İdare Yeri: Mithat Paşa Caddesi No: 44/15 Kızılay-Ankara Tel: 433 07 09 • Tasarım ve Uygulama: *Praksis* Kolektifi Baskı: Cantekin Matbaacılık • Yazışma Adresi: PK 583 Yenışehir ANKARA • web: <http://praksis.fisek.com.tr> • e-posta: praksisdergi@yahoo.com

ABONELİK KOŞULLARI

Yurtiçi Abonelik: Yıllık dört sayı için bireysel abonelik bedeli olan 20 milyon TL, kurumsal abonelik bedeli olan 40 milyon TL İş Bankası Meşrutiyet Şubesi 4213 0661989 numaralı hesaba, Ebru Deniz Ozan adına yatırılmalı ve dekont, teslim adresiyle birlikte PK 583 Yenışehir-Ankara adresine postalanmalıdır.
Yurtdışı Abonelik: 50 Euro, 50 Amerikan Dolarıdır.

İ Ç İ N D E K İ L E R

Metin Çulhaoğlu Türkiye’de Sosyalist Düşüncenin Doğuşu: Konjonktürün Başatlığı	9
Ertuğrul Kürkçü Che’nin Çağrısını Ciddiye Almak... ..	23
Aydın Çubukçu Türkiye’de Maoculuk Üzerine Bazı Gözlemler	53
Yüksel Akkaya Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık -II-.....	63
Akif Ulaş Bilgiç Kıvılcımlı’da Finans Kapital: Türkiye Üzerine Özgün Bir Sınıfsal Çözümleme ve Politik Sonuçları	103
Gökhan Atılgan ‘Yön’ünü Ararken Yolunu Yitirmek	119
Ecehan Balta Türkiye Solunda Milliyetçilik: Üç Kaynak Üç Dönemeç	153

K İ T A P T A N I T I M L A R I

Gökhan Atılgan <i>TIP’li Yıllar</i> Nihat Sargın	175
A. Ekber Doğan <i>Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri-I</i> -Sungur Savran	183
Mehmet Yetiş <i>Gramsci’s Political Analysis</i> -James Martin	195

B A S I N D U Y U R U S U

Bağımsız Sosyal Bilimciler-İktisat Grubu Niyet Mektubu ve 2002 Başında Türkiye Ekonomisi.....	205
--	-----

7

(Y a z 2002)

Küreselleşme/Emperyalizm: Nasıl Direnmeli?/Ne Yapmalı?

Küreselleşme tartışmaları literatürde uzunca bir zamandır yapılıyor. Ancak konunun bir yönünün yeterince işlenmediğini düşünüyoruz: Küreselleşmeye / emperyalizme karşı direnme yolları. Bu sayıda, hem mevcut direniş yollarını, hem de muhtemel direniş (ve neden olmasın, karşı saldırı) projelerinin neler olabileceği konusunu tartışmaya açmayı planlıyoruz. “Seattle ruhu”, Marksizmin emperyalizm kuramlarının güncelliği, ulusal kalkınma stratejileri, sendikal hareketin uluslararası imkanları, Avrupa Birliği’nin küreselleşme/emperyalizm bağlamında tartışılması, yerelleşme stratejilerinin eleştirisi, sosyalistlerin bölgesel ve küresel dayanışma potansiyelleri/olanakları bu bağlamda işlenebilecek konulardan bazıları.

8

(G ü z 2002)

Sınıf Tartışmaları

Tarihsel materyalist yaklaşımın temel kavramlarından biri olan ‘sınıf’a yöntemsel olarak nasıl bakmalı? 8. sayımızda yanıtını arayacağımız bu soru etrafında şu tür konuları ele almaya çalışacağız: Değişen emek süreçlerinin işçi sınıfına olan etkileri, farklı ülkelerdeki sınıf ilişkilerine karşılaştırmalı yaklaşımlar, Türkiye’de sınıfların tarihsel gelişimi, sınıflar arası ve sınıf içi çatışmaların değişen niteliği, sınıfların politik temsil biçimleri.

9

(B a h a r 2 0 0 3)

Düzenlemeden Yeniden Düzenlemeye: Türkiye’de Kapitalizmin Yeniden Yapılanması ve Devletin Değişen Rolü

Soğuk Savaş’ın sona ermesinden sonra dünya ölçeğinde kapitalizmin, siyasal, ekonomik ve toplumsal olarak yeniden yapılanma sürecinin hız kazandığı, bu süreçteki en önemli aktörlerden biri olan devletin rolünde de önemli değişimler olduğu görülmektedir. Dünyada bu bağlamda yaşanan ‘yapısal’ dönüşümler, Türkiye’de de bir dizi ideolojik, politik ve ekonomik uygulamayla karşımıza çıkıyor. Özelleştirmeden başlayarak eğitim, sağlık, sosyal güvenlik, tarım, yerel yönetimler gibi bir dizi kamu alanı yeniden düzenleniyor. Bu düzenlemelerin kapitalizm açısından değişen ve değişmeyen bir dizi aktörü bulunuyor: Devlet, yerel ve uluslararası NGO’lar, IMF, Dünya Bankası, Dünya Ticaret Örgütü, ulus-aşırı şirketler. Amacımız bu süreci Türkiye’de son dönemde yaşanan uygulamalar çerçevesinde eleştirel olarak değerlendirebilmek.

10

(Y a z 2 0 0 3)

Kapitalizm ve Demokrasi

Bu sayı, günümüz Türkiye’sinde demokrasi kavramı etrafında şekillenen güncel tartışmalar eşliğinde bir dizi kuramsal tartışmayı gündemine alıyor. Bu bağlamda Avrupa Birliği eksenli demokrasi tartışmalarından radikal ve müzakereci demokrasiye kadar geniş bir çerçevenin kurulması planlanıyor. Kapitalizm ve demokrasi arasındaki tarihsel ilişki, sosyalist demokrasi tartışmaları da sayının kapsamında yer alıyor.

Yüz yılı aşkın bir zamandır Türkiye’de kendisine sosyal bir temel edinmek isteyen sosyalist hareketin tarihi, günümüzde iki yanlı bir ilgiye mazhar durumdadır. Bunlardan biri akademik, öteki siyasal çıkış noktasından kaynaklanıyor.

Türkiye sosyalist hareketinin tarihini konu edinen akademik çalışmalarda belirgin bir artış olduğu kolayca gözlemlenebiliyor. Bu çalışmaların bir kısmı sosyalist hareketin tarihine “akademik bir inceleme nesnesi” olarak yaklaşıyor. Arkasında sosyalizmi ve sosyalist hareketi “tarihin derinliklerinde, geçmişte kalmış bir akım” olarak görme eğilimi yatan bu doğrultudaki araştırmalara, bugünkü sosyalist mücadeleye ve işçi sınıfı hareketine katkı yapmak amaçlı olması itibarıyla ötekilerden ayrılan başka akademik çalışmalar eşlik ediyor. Bu türden çalışmalar, birinci türden olanların aksine, sosyalizm ve işçi sınıfı hareketi tarihinin geçmişinin değiştirilemez olduğunun bilincinde olmakla birlikte tarihe dönük çalışmaları “geçmişe gelecek açısından bakma” perspektifiyle kavıyor ve yeni bir geleceğin yaratılması için bugünün değiştirilmesi mücadelesine dahil ve müdahil olmayı hedefliyor.

Diğer yandan, Türkiye’nin yaşadığı mevcut kriz ortamında solun muhtemel gelişimini gösteremeyişi, bizzat onun içinde yer alanların kendi tarihlerine ve kaynaklarına yeniden bakmasını zorunlu kılıyor. Sosyalistlerin kendi tarihlerine gösterdikleri yakın ilgi, elbette, müflis tüccar misali eski defterleri karıştırmak ya da tarihe kendisinden ders alınacak belgeler ve olaylar yığını olarak bakmak şeklinde değerlendirilemez. Bilakis, sosyalistlerin kendi geçmişlerine dönük ilgileri, değiştirmek istedikleri ülke ve dünyada hüküm sürmekte olan sınıf mücadelelerinin tarihsel gelişimini ve yeni biçimlerini kavramak anlamında bir geriye bakıştır. Bu açıdan düşünüldüğünde, Türkiye’de sosyalizmin maddi ve düşünsel kaynaklarına dönük geriye bakış ve onun çeşitli gelişim safhalarının incelenmesi, gelecekteki dönüşüm imkânlarının nerelerde ve nasıl bulunabileceğine işaret edebildiği oranda anlamlı olur.

Praksis’in, Türkiye sosyalist hareketinin maddi ve düşünsel kaynaklarını ele alan bu sayısı, konuya ilgi gösteren pür akademik yazından pek çok bakımdan ayrılmaktadır. Başta gelen ve burada vurgulayacağımız ayrım noktası, *Praksis*’in, sosyalizmin tarihini “tarih olmuş” bir nesne değil, sınıf mü-

cadeleleri tarihinin bir ürünü olarak kavraması, ona bugün ve yarın açısından bakmaya çalışmasıdır. Sosyalizmin geçmişine cansız belgeler, söylenmiş sözler, vaktiyle yapılmış işler ve eylemler yığını olarak belirli bir nesnellik dahilinde bakmak ve sosyalizmin bütün tarihini analiz edilecek “tümceler yığını” olarak görmek ile onu tarihsel süreç ve sınıf ilişkilerinin içine yerleştirerek gözlerimizin önünde cereyan etmekte olan toplumsal mücadeleler açısından kavramak hayli farklı iki bakış açısına ve yöntemsel tercihe işaret eder.

Praksis, elinizdeki sayısı ile kendisine seçtiği başlığın altını bütünüyle doldurduğu iddiasında olmadığı gibi, Türkiye sosyalist hareketinin bir dergi sayısının sınırlarından ziyadesiyle taşacak kadar zengin bir deneyim ve birikime sahip olduğunun da bilincindedir. Bu deneyim ve birikimin sosyalist hareket ve sınıflar mücadelesi açısından taşıdığı değerin farkında olan *Praksis*, bu sayısıyla konuya “giriş” yapmanın ötesinde bir iddiaya sahip değildir. Fakat *Praksis*’in Türkiye sosyalist ve işçi sınıfı hareketinin tarihine ilişkin en zengin çalışmaları içermek ve sınıf mücadelesinin değişik düzeylerine girdi olarak sunmak gibi bir iddiası vardır. Böyle bir iddiaya ve onun ima ettiği perspektife sahip olmak, bu sayımızda en genel çizgilerini ortaya koyduğumuz alanda, derin ve geniş bir çalışma performansı sergileme azminin olduğu kadar paralel çalışmalara kapı açma isteğinin de bir göstergesi sayılabilir.

Geç kapitalistleşen Türkiye, modern sosyalist düşünce ve mücadelenin doğuşu bakımından kendine has nitelikler taşır. Komünist Manifesto 1894’te, İstanbul’da Ermenice’ye çevrilerek Anadolu halklarından birinin diline aktarılmış olsa bile, sosyalist düşüncenin, Ekim Devrimi’nin yankılarıyla Kurtuluş Savaşı’nın örtüştüğü tarihsel dönemden 1930’ların sonuna uzanan zaman diliminde doğup şekillenmeye başladığını kabul etmek mümkündür. Mevcut sayımız, Türkiye’de sosyalist düşüncenin doğuşuna ve ilk birikim dönemine damga vuran kimi önemli özelliklerin tartışıldığı bir yazıyla açılıyor. **Metin Çulhaoğlu**, “Türkiye’de Sosyalist Düşüncenin Doğuşu: Konjonktürün Başatlığı” başlıklı yazısında, tartışmaya açık olmakla birlikte bazı özgün savlar öne sürüyor. Çulhaoğlu’na göre, “Türkiye’de sınıfların ve sınıf mücadelelerinin olgunlaştığı bir ortama, kendisini önceleyen ciddi bir düşünsel birikimin üzerine gelip otur(a)mamış” olan sosyalist düşüncenin ilk doğuşu ve şekillenmesi, “neredeyse tek başına” konjonktürün belirleyiciliğine mahkûmdur.

Sosyalist mücadele, Türkiye’de, belki de dünyanın başka hiçbir ülkesinde görülmemiş bir trajediyle başlamıştı. Rusya’daki Türk savaş esirleri tarafın-

dan kurulduktan sonra kurtuluş savaşına önderlik etme iddiasını hissettiren Türkiye Komünist Partisi öncülerinin Kemalist bir komplo ile Karadeniz’de boğdurulmaları, sosyalizmin siyaset sahnesine ilk kez çıkışı olarak değerlendirilebilir. Sosyalizmin uzun bir baskı döneminin peşinden siyaset sahnesine ikinci çıkışı, Türkiye tarihinin özel bir döneminde, 27 Mayıs’tan sonra gerçekleşti. Demokrat Parti iktidarı altında kısırlaşan fikir hayatı, 27 Mayıs’tan sonra ABD ve Batı Avrupa’dan olduğu kadar “sosyalist” ülkelerden gelen düşünce akımlarına da kapılarını açtı. “Latin Solu”nun devrimci rüzgârı, açık olan bu kapıdan girdi ve mevcut ufukukları, yeni bir enternasyonalizm havasıyla yeniledi. Latin Amerika ve Küba devrimci hareketi ile Fidel Castro ve Che Guevara, uygun koşullarda, 1968’in “yeni” ve “genç” devrimci tipi için bir “model” değeri taşıyabildi. Dönemin devrimci gençlik önderlerinden **Ertuğrul Kürkçü** “Che’nin Çağrısını Ciddiye Almak...” başlıklı yazısında, devrimci gençliğin, neden Küba perspektiflerini kabul edilebilir biricik perspektif ve neden “Che”nin çağrısını ciddiye alınabilir biricik çağrı olarak kabul ettiğini ele alıyor. Kürkçü’nün yazısı, “Castroculuk”, “gerilla savaşı”, “silahlı propaganda” ve “politikleşmiş askeri savaş”ın temel özellikleri hakkında tarihsel bir analiz yapmakla kalmıyor, bunların hangi uluslararası koşullarda Türkiye sol hareketinin düşünsel kaynakları arasında yer bulabildiğini de gösteriyor.

27 Mayıs’tan sonra toplumsal sorunlarla gittikçe daha çok ilgilenmeye ve toplumsal mücadeleler hakkında yeni bilgilerle donanmaya başlayan ve giderek “Ege ovalarından Malatya dağlarına, Karadeniz’den Gaziantep’e kadar yayılan bir hareketlilik içinde Amerikan emperyalizmine karşı dövüşen, toprak işgalleri biçiminde yükselen köylü hareketine destek olan” devrimci gençliğin saflarında, “Che”nin çağrısı biricik ciddiye alınabilir çağrı olarak kabul edilmeden hemen önce Çin Devrimi’nin büyüğü de yayılmış bulunuyordu. SBKP’nin nasihatvari tezlerinde ve TİP’in parlamentarizmi esas alan çizgisinde toplumsal muhalefetin sivri ucu olan gençliğin devrimci heyecanına cevap verecek pek az yan bulunuyorken “Kültür Devrimi”nin rüzgârı üniversitenin kapısından içeri girivermişti. “Maocu” düşünce ve pratiğin Türkiye’ye girişi ve gelişmesinin karakteristik özelliklerini, dönemin bir başka gençlik önderi **Aydın Çubukçu** “Türkiye’de Maoculuk Üzerine Bazı Gözlemler” başlıklı yazısında analiz ediyor. Analizlerini “içeriden” yaptığı gözlemlerle birleştiren Çubukçu’ya göre, “Maoculuk” sonraları ciddi eleştirilerden geçirilmiş olmakla birlikte, günümüzde de, açık ya da örtük etkileriyle ve farklı biçimleriyle sol hareketin saflarında yaşamaya devam ediyor.

Türkiye'nin, dünyanın dalgalandığı 1960'lı yıllarda, farklı yönlerden gelen düşünce akımlarına kapılarını açmasının, sosyalist düşünce ve eylemin yaygınlaşabilmesinin temelinde elbette maddi bir kuvvet bulunuyordu. Bu, modern kapitalizm ve modern işçi sınıfı idi. İşçi sınıfı, o güne değin görülmemiş bir oranda sendikalarda ve siyasi partilerde örgütlenmeye başlamıştı. **Yüksel Akkaya**, ilk bölümünü geçen sayımızda yayımladığımız “Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık” başlıklı çalışmasında, işçi sınıfının kendisi için sınıf olmasını gerektirecek maddi temellere 1960 sonrası dönemde kavuştuğunu vurguluyor. Akkaya, 1980’li yıllara kadar uzanan tarihsel dönemdeki Türkiye işçi sınıfı hareketini sosyalist hareket ve iktisat politikalarıyla bağıntısı içinde çözümlüyor.

Dövüşken, inatçı, çalışkan bir sosyalist militan olan Hikmet Kıvılcımlı, üretken ve verimli teorik emeğiyle Türkiye sosyalist hareketinin müstesna kişiliklerinden birisi idi. Kıvılcımlı, sosyalist hareketin ağır baskı altında tutulduğu dönemlerden 12 Mart’a uzanan evreye kadar geliştirdiği teorik çalışmalarında sınıf vurgusu ve perspektifiyle dikkat çekiyordu. Kıvılcımlı’nın 1930’lu yıllardan itibaren ortaya koyduğu “finans kapital” analizi, Türkiye üzerine yaptığı özgün sınıfsal çözümlemenin anahtar kavramlarından biri, belki de en önemlisiydi. **Akif Ulaş Bilgiç**, “finans kapital” kavramının Kıvılcımlı’nın Türkiye hakkındaki tezlerindeki yerini inceliyor. Bilgiç, bu özgün çözümlemenin kendisini Kıvılcımlı’nın politik eyleminde ve strateji kurma çabasında gösteremediğini savunuyor.

27 Mayıs sonrası Türkiye’sinin, uzun yıllar şiddete maruz kalmış sosyalist düşünce açısından en temel özelliklerinden biri, kendisine yönelmeye hazır bir aydınlar kitlesi bulmasıydı. “Sosyalizm” sözcüğü, dönemin Türkiye’sinde ilk kez *Yön* Bildirisinde yer aldı. Yön-Devrim Hareketinin Kemalizm’den kalkınarak geliştirdiği sosyalizm yorumu 12 Mart dönemine kadar hem aydınlar hem de gençlik arasında başattı. **Gökhan Atılğan**, “Yön’ünü Ararken Yolunu Yitirmek” başlıklı yazısında iki noktaya odaklanıyor: Yön-Devrim Hareketinin az bilinen bir yönünü, Yön’ün Demokrat Parti yönetimine karşı gelişen muhalefet hareketi içinde farklı bir eğilim olarak nasıl belirlediğini ortaya koyan Atılğan, akımın 27 Mayıs sonrasının hangi koşullarda etkili olabildiğini ve ne türden temel tezlerle sahip olduğunu göstermeye çalışıyor. Atılğan, ikinci olarak, bir zamanlar Türkiye sosyalist hareketi üzerinde önemli etkileri olan akımın günümüzde sınıf mücadelesine ve Marksizme sırt çeviren “ulusal solcu” akımlar için bir kaynak teşkil ettiğini, bu sonucun da Kemalizm ile Marksizm arasında kurulmak istenen pozitif ilişkinin son tahlilde imkânsız olmasından kaynaklandığını

belirtiyor.

Bu sayımızın son yazısı, Türkiye sosyalist hareketinin doğuş döneminden başlayarak uzun dönemler boyunca ilişkili olduğu milliyetçilik sorununa ve solun milliyetçilikle ilişkisinin kaynaklarına işaret ediyor. “Türkiye Solunda Milliyetçilik: Üç Kaynak Üç Dönemeç” başlıklı yazısında **Ecehan Balta**, Türkiye sosyalist hareketi içinde milliyetçiliğin belli başlı üç kaynağını konu ediniyor: Sovyetler Birliği’nde ulusal sorun, buna bağlı olarak açığa çıkan Galiyevcilik ve *Türk Yurdu*; bunlarla ilişkisi içinde Mustafa Suphi TKP’si; ve son olarak da *Kadro* ve *Yön* dönemeçleri. Balta, sol hareket üzerindeki milliyetçi etkinin niteliği ve dönüşümlerini, milliyetçilik fikrinin gelişimi ve sürekliliğini göstermeyi deniyor.

Bu sayımızda üç kitap tanıtımı bulunuyor. Bunlardan ilki, bu sayımızda gerekli yeri verememiş olsak bile gelecek dönemlerde üzerine eğilmeyi planladığımız Türkiye İşçi Partisi ile ilgili. **Gökhan Atılğan**, TIP’in en önemli önderlerinden Nihat Sargın’ın geçtiğimiz yıl yayınlanan *TIP’li Yıllar* kitabını tanıtıyor. **A. Ekber Doğan**, Türkiye’nin tarihsel süreçlerine ve sınıf ilişkilerine ilişkin analizlerde yöntemsel bakımdan öncü bir çalışma niteliği taşıyan Sungur Savran’ın *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri-I-* adlı kitabını değerlendiriyor. **Mehmet Yetiş**’in tanıttığı kitabın başlığı *Gramsci’s Political Analysis: A Critical Introduction*. Yetiş, James Martin imzalı kitabı eleştirel bir gözle ele alıyor.

Bağımsız Sosyal Bilimciler-İktisat Grubu’nun 5 Mart 2002 tarihinde yayınladığı basın duyurusuna da yer veriyoruz. Solun iktisadi kriz karşısındaki yegâne anlamlı tutumu Bağımsız Sosyal Bilimciler-İktisat Grubu’nun metninde temsil ediliyor olmasa da, “Niyet Mektubu ve 2002 Başında Türkiye Ekonomisi” başlığını taşıyan metin, yaratılmak istenen bütün iyimserlik havasına rağmen, “Türkiye’de 2002 yılının iktisat politikası tartışmalarının gene ‘borçların döndürülmesi’, ‘aylık enflasyonun ne olacağı’ ve ‘TL’nin aşınmasına’ ilişkin bilmecelerle geçeceği”ni net bir biçimde gözler önüne seriyor.

Bir sonraki sayımız “Küreselleşme/Emperyalizm: Nasıl Direnmeli/Ne Yapmalı?” başlığını taşıyor; “devrim ve bilimin kolektif olduğu” bilinciyle katkılarınızı bekliyoruz.

Türkiye’de Sosyalist Düşüncenin Doğuşu: Konjonktürün Başatlığı

METİN ÇULHAOĞLU

Bu yazının amacı, Türkiye’de sosyalist düşüncenin doğuşuna (*genesis*) ya da ilk birikim dönemine damga vuran özellikler üzerinde durmak, tartışmaya açık belirli savlar ortaya atmaktır. Konu herhangi bir ülke için ele alındığında, doğuşu belirleyen dört temel veriden hareket etmek mümkündür: 1) Ülkedeki sınıflar ve sınıf mücadeleleri (söz konusu ülkede tarihsel olarak görülen halk hareketleri vb. dahil); 2) ülkede, özellikle geleneksel aydınlar tarafından temsil edilen düşünsel birikim; 3) uluslararası konjonktür ve bu konjonktürde söz konusu ülkenin özel veri; ve 4) doktrin.

Sonuncu veri olan doktrini (öğretiyi) ikinci veriye yakınlaştırmak kuşkusuz mümkündür. Ancak, burada doktrinden özel olarak kastedilen, sosyalizme ilişkin olup belirli bir tarihsellikte meşruiyet kazanmış, mekansal olarak yaygınlaşıp kılavuz haline gelmiş düşünce sistemleridir. Daha açığı, önce Marksizmi, sonra da Leninizmi “doktrin” başlığı altında özel bir veri saymakta sakınca yoktur.

Marx sonrası önemli Marksist düşünür ve eylemcilerin burada sözü edilen doğuş konusuyla da ilişkilendirilebilecek yaklaşımlarından hareketle, ön açıcı kimi ipuçlarına ulaşmak mümkündür. Örneğin Plehanov “belirlenme” sorununu ele alırken, önemli olanın, belirli bir dönemdeki düşüncenin *nasıl ve hangi ölçülere göre* toplumsal koşulların etkisiyle üretildiğini açıklamak olduğunu vurgulamaktadır (1987: 11). Bu vurgu, düşüncenin, toplumsal koşulların etkisiyle oluşup şekillendiğini söylemenin yetmeyeceğini, nasıl ve hangi ölçülere göre sorusunu da yanıtlamak gerektiğini anlatıyor. Daha basitçe söyleyecek olursak, birinci veri (sınıflar ve sınıf mücadeleleri) sosyalist düşüncenin oluşup şekillenmesinde elbette önemli bir belirleyicidir; ancak, ortada doğrusal ve orantısal bir belirleme ilişkisi yoktur. Sınıfların olgunlaşması ve sınıf mücadelelerinin düzeyi açısından eşit denebilecek “toplumsal koşullar” pekala zenginliği ve derinliği çok farklı düşünce birikimlerine yol açabilmektedir.

İkinci ipucu için Lenin’e baş vurulabilir:

Tarihin materyalist kavranışının keşfi ya da daha doğru bir deyişle materyalizmin toplumsal olgular alanına tutarlı biçimde genişletilip uygulanması, daha önceki tarihsel kuramlara ilişkin başlıca iki eksikliği ortadan kaldırdı. İlk olarak, bu kuramlar, en çoğu, söz konusu dürtülerin kökenlerine eğilmeksizin, toplumsal ilişkiler sistemini düzenleyen nesnel yasaları ortaya çıkarmaksızın ya da bu ilişkilerin köklerini maddi üretim alanında ulaşılan gelişim düzeyinde görmeksizin, insanların tarihsel etkinliklerinde yalnızca ideolojik dürtüleri ele alıyordu. İkinci olarak, önceki kuramlar halk yığınlarının etkinliklerini kapsamazken, ilk kez tarihsel materyalizm yığınların yaşamının toplumsal koşullarını ve bu koşullardaki değişiklikleri bilimsel bir kesinlikle ele almayı mümkün kılıyordu (Lenin, 1977: 56).

Bu uzunca alıntıya başvurmanın nedeni, konumuzla ilgili bir soru ortaya atmaktır: Lenin’in söyledikleri, bir öğreti ya da düşünce sistemi olarak Marksizmin *kendi* doğuşu ve şekillenışı açısından kuşkusuz geçerlidir; peki, sosyalist düşüncenin belirli bir tarihsel dönemde, belirli bir ülkede doğuşu ve şekillenmesi de aynı uğraklardan (siyasal edim ve çıkışların ideoloji dışı maddi temellerinin de olduğunun kavranması ve yığınların yaşam koşullarının dikkate alınması) *kendi özgül deneyimleriyle* geçmek zorunda mıdır?

Kanımca, böyle bir zorunluluk yoktur. Olmadığı için, Marksizmin uluslararası prestijinin hem kolaylaştırıcı (yardımcı), hem de sorun yaratıcı bir yanı olmuştur. Kolaylaştırıcı ya da yararlı yan, Marksizmin hangi ülkede olursa olsun insanlara dünyasal bir bakış açısı ve analiz yöntemi sunmasıdır. Sorun yaratıcı yan ise, tarihsel maddeciliğin Lenin tarafından vurgulanan farklılıklarının, iki farklı eğilime yol açabilmesidir. Bu eğilimlerden birincisi, verili ülkede kapitalizmin ve sınıfların gelişmesini *beklemeyi* öneren, bir yanıyla daha ortodoks, ama genellikle liberalizme evrilen özellikler taşımıştır. Diğer eğilim ise, gene aynı veriden hareketle (kapitalizmin ve sınıfların gelişmemişliği) bu kez yönetici kesimin “nötr” oluşu sonucuna varmış, özellikle dış koşulların da etkisiyle sınıf mücadeleleri uğrağından geçmeyen, “üçüncü yolcu” bir sosyalizm aranişına girmiştir.

Marksizmle ilişkilene açısından bakıldığında, Türkiye’de sosyalizmin doğuş ve şekilleniş döneminin ilk temsilcilerinin, yukarıda değinilen iki eğilimin her ikisine de kapıldıkları söylenebilir. Ancak, birinci eğilim çok daha kısa sürelerle canlılık kazanabilmiş, sosyalist düşüncenin oluşum ve gelişiminde çok daha az iz bırakmıştır. Konjonktür, Türkiye’de sosyalizmin ilk döneminde ikinci eğilimi başat kılmıştır. Bu nedenle, Türkiye’de şekillenen sosyalizmin mayasında, jakoben yan liberal yana hep ağır basmıştır.

Bu tür sorunların ortaya çıkışında kuşkusuz başka verilerin de payı olmuştur. Bir doktrin olarak Marksizm, Türkiye’de sınıfların ve sınıf mücadelelerinin olgunlaştığı bir ortama, kendisini önceleyen ciddi bir düşünsel birikimin üzerine gelip otur(a)mamıştır. İleri süreceğim sav da bununla ilişkidir: Yazının başında sıralanan dört veri açısından bakıldığında, Türkiye’de sosyalist düşüncenin doğuşu ve şekillenmesi, üçüncü verinin (konjonktür) neredeyse tek başına belirleyiciliğine mahkum olmuştur. İkinci sav birincisinin uzantısıdır: Aşırı konjonktür belirlenimi, Türkiye’de sosyalist düşüncenin yalnızca ilk doğuş ve şekillenme dönemine damgasını vurmakla kalmamış, sosyalizmin daha sonraki bütün tarihsel dönemlerindeki çıkış ve yönelimleri de belirlemiştir. Üçüncü ve sonuncu sav da şudur: Türkiye’de sosyalist düşüncenin ve hareketin konjonktür belirlenimini aşması mümkün görünmemektedir. Bu söylenen, bir kötümserlik bildirimi olmayıp, artık değişmesi mümkün olmayan, dolayısıyla “üzerinden yürümeyi” gerektiren bir veriye işaret etmektedir.

Konjonktürün Türkiye’deki Özel Ağırlığı

Temel verilere yeniden dönelim ve bunların arasında (aşırı) belirleyicilik göndermesinde bulunduğum konjonktürü, diğer verilerle ilişkisi açısından yerli yerine oturtmak mümkün mü, buna bakalım.

Konjonktürden kastettiğim, ülkenin verili durumu, uluslararası ilişkilerdeki yeri ve geleceği konusundaki siyasal düşünce ve perspektiflerdir. Burada başat olan, sınıf mücadelesi değil, bir halkın başka güçlerle mücadelesidir; kurtuluş, bir sınıfın kurtuluşu olarak değil, bir ulusun kurtuluşu olarak algılanmaktadır; öncüller ise, felsefi-kuramsal değil, ideolojik ve politik niteliktedir. Bu anlamıyla konjonktürün, sosyalist düşünce ve eylemin başka ülkelerdeki doğuşunu ve gelişmesini hiç etkilemediğini söyleyemiyorum; yalnızca, Türkiye’de konjonktürün diğer verilerin hepsine baskın çıktığını, hatta bunların her birini yeniden belirlediğini ileri sürüyorum.

Savların sınanacağı dönemi de belirlemek gerekir. Bana göre, 1917 Ekim Devrimi’nin yankılarıyla 1919-22 kurtuluş çabalarının örtüştüğü tarihsel dönemden 1930’ların sonuna uzanan zaman dilimini, Türkiye’de sosyalist düşünce ve eylemin doğuş ve şekillenme dönemi saymak mümkündür. Dolayısıyla, gündemde olan yaklaşık yirmi yıllık bir dönemdir. Açık konuşmak gerekirse, burada likidasyonla (hem düşünsel, hem örgütsel anlamda) sonuçlanan bir doğuş ve kuruluş dönemi söz konusudur. Türkiye’de sosyalist düşünce ve arayışlara kan veren konjonktür, bir süre sonra bu düşünce ve arayışın likidasyonuna yol açmıştır.

Artık konjonktür belirlemesinin daha somut unsurlarına gelebiliriz. Türkiye’de sosyalist düşüncenin doğuşunu şekillendiren diğer etmenleri de aşırı belirleyen konjonktür verisinin üç başlıkta açıklanabileceğini ya da bu verinin kendini üç önemli başlıkta ortaya koyduğunu düşünüyorum: 1) Sınıf mücadelesinden ve sonuçlarından duyulan korku; 2) Uluslararası gelişmelerin tetiklediği arayışları her zaman gündemin başına yerleştiren varı-aydın duyarlılığı; ve 3) Türkiye’nin uluslararası konumunun ve ülke olarak potansiyelinin III. Enternasyonal prizmalarından değerlendirilmesi.

Mustafa Suphi dahil Osmanlı’nın son dönemindeki ilk sosyalistlerin İttihat ve Terakki’den kopmaları ve anı-İttihatçı bir çizgiye oturmaları bir gerçek olsa bile, sosyalist aydınlarının çoğu, İttihatçıların bıraktığı bir mirası

devralıp, sınıf mücadelelerine yıkıcı ve kaçınılması gereken bir dinamik olarak bakmıştır.

20. yüzyılın başlarında Türkiye’de sınıfların ne kadar gelişmiş ve olgunlaşmış olduğu, Selanik gibi birkaç merkez dışında işçi sınıfının yoğunlaştığı merkezlerden söz etmenin anlamlı olup olmadığı vb. ayrı bir tartışma konusudur. Türkiye’de ilk sosyalistler, olduğu ve olabileceği kadarıyla sınıf mücadelelerine hep rezervli ve ürküntüyle yaklaşmışlardır. Aynı şey şöyle de söylenebilir: Türkiye’nin ilk sosyalistleri, sosyalizme, sınıf mücadeleleri olmaksızın ulaşılabilecek (üstelik böyle ulaşılması gereken) bir adil düzen olarak bakmışlardır. Bu bakışın, doğrudan sınıf dinamikleri ötesinde, örneğin “doktrin” başlığı altına konulan Marksizmle ilişkilerin daha en başından sorunlu kurulması anlamına geldiği açıktır.

Sosyalizmi benimsemiş olanlar dahil Osmanlı-Türk aydınının sınıf mücadelesi ürküntüsü, doğrudan doğruya tarihe ve uluslararası ilişkilere *sosyal Darwinist* bakışın ürünüdür: “20. yüzyıl başlarında birçok Osmanlı ya da İslam aydını, sömürgecilğe ve Avrupa emperyalizmine karşı direnişi Darvini terimlerle açıklamaya çalışmıştı” (Georgeon, 1986: 32). Burada ana tema “yaşamak, ayakta kalmak için güçlü olma” aranıdır. Sınıf mücadeleleri ise, güçlenip başkalarına yetişme durumunda olan ulusları yıkıma götürecek bir çatışma olarak görülmektedir. Sonuçta, sosyalizmin, sınıf mücadeleleri uğrağından hiç geçmeden gerçekleşecek bir kalkınma, sanayileşme, modernleşme ve elbette güçlenme projesi olarak görülmesi, ilk sosyalistlerden Kadro Hareketine, oradan 1960’ların MDD ve Yön hareketlerine uzanan yerleşik bir ideolojik konumdur.

Sınıf Mücadelesi Yoksa (Olmayacaksa) Ne Var?

Peki, sınıf mücadeleleri ve işçi sınıfı devreden çıkarıldığında (ya da bu olguların henüz toplumda şekillenmediği düşünüldüğünde) sosyalizmi (sınıf mücadelesiz) getirecek özne ve da öznel kimler olabilir?

Bu sorunun yanıtında, ilk sosyalistlerin bir başka yönelimi daha ortaya çıkmaktadır: Buna göre, emperyalist ülkelerin (ya da “dış güçlerin”) nüfuzundan kurtulmuş, bu anlamda bağımsız bir ülkenin yönetici bürokrasisi (Devlet de denebilir) tanım gereği sosyalizmin etkisine, hatta kendisine

açıktır. Türkiye’nin ilk sosyalistleri “geç burjuva devrimi” kavramının sınıfsal çağrışımlarını büyük ölçüde gözardı etmişlerdir. Başka bir deyişle, ülkede gelişmiş bir sermaye sınıfının olmayışının, devleti ve yönetici bürokrasiyi, tercihini kapitalistleşme-burjuvalaşma sürecinden yana yapmaktan alıkoyacağı varsayılmıştır.

Bağımsızlığın, sosyalizmin yolunu alabildiğine açan bir siyasal konumlanış olarak görülmesi, ilk dönem sosyalistlerin hemen hemen hepsine damgasını vuran bir yaklaşımdır. Başka bir deyişle, bağımsızlık, Türkiye gibi bir ülkenin sosyalizme geçişinde, örneğin gelişmiş bir işçi sınıfının varlığından daha önemli bir önkoşul sayılmaktadır. O kadar ki, sosyalizmin en eskisi olmasa bile eskilerinden Mihri Belli 1960’larda şunları söylemektedir: “ Türkiye’de objektif şartlar bakımından 1937’de bugünkünden daha yakındık sosyalizme. 1937’de Atatürk sağken ve Türkiye bağımsızken daha yakındık sosyalizme. Sosyalizm şiarını atmak için objektif şartlar bakımından sebepler vardı 1937’de” (Belli, 1970: 40-41).

Türkiye’nin ilk dönem sosyalistlerinin, sınıf mücadelelerini ülkeleri güçten düşürücü bir kanal olarak görüp bundan ürkmeleri (sosyal Darvinizm) ve Marksist öğretinin öngörülerini dışında başka bir sosyalizm aranişına yönelmeleri, en gelişkin ürününü 1930’ların “Kadro” hareketi ile vermiştir. Sınıf mücadelesinden duyulan ürküntünün, konjonktür bağlanı dışında önsel bir ideolojik şekillenme olduğu söylenebilir. Ancak, bu şekillenmenin konjonktürle birlikte ve onun sayesinde pekiştiğini, içinin böyle olduğunu eklemek gerekir. Örneğin, Türkiye’nin ilk sosyalistleri, 1917 Devrimi’ni en az sınıf mücadelesi boyutuyla, buna karşılık *en fazla* “doğunun mazlum uluslarına açtığı kapılarla” değerlendirmiş, yücelttikleri zaman böyle yüceltmışlerdir.

Bu gelenek, 1920’lerin ve 1930’ların *Kadro* çıkışının ardından en görkemli dönemini 1960’larda yaşamıştır. Söz konusu geleneğin derinlikli temsilcilerinden Avcıoğlu, bu kez 1920’lerin ve 1930’ların değil de 1960’ların, yani ulusal kurtuluş savaşlarının yeniden yükselişe geçtiği bir dönemin konjonktüründe, inandığını açıkça dile getiriyordu: ciddi bir halkçı, devletçi ve devrimci politika, Avrupa’nın yaşadığı kanlı sosyal savaşları önleyerek, azgelişmiş ülkelerin sınıfsız bir toplum ülküsüne doğru barış içinde yol almasını sağlayabilir” (aktaran Özdemir, 1986: 142).

Şimdi, konjonktür'ün ikinci unsuruna, yarı-aydın duyarlılığına gelebiliriz.

Belirleyici Kesim: Yarı-aydın

Başlarken, Şerif Mardin ile Yalçın Küçük'ün, birbiriyle tam örtüşen saptamalarını aktarmakta yarar var. Mardin'e göre, Osmanlı-Türk toplumunda olmayan felsefi geleneğin yerini bir başka düşünce sistemi almıştır. Bu sistemin özünde, pratik, kısa dönemde “devlet için geçerli yol” aranışı vardır. Mardin, Jön Türklere bakarak devam ediyor ve bu kesimin devleti hasta, kendini de doktor olarak gördüğünü ekliyor. Mardin'e göre Jön Türk geleneğinin teşhis ettiği hastalığın tarihsel bir boyutu da yoktur. Yani hastalık, zaman-tarih çizgisi boyutunda şekillenmemektedir (Mardin, 1983: 15-17).

Jön Türk geleneğinin bu birikiminin ya da birikimsizliğinin ilk sosyalistler tarafından da miras olarak devralındığını söylemek için pek çok neden var. Örneğin, teşhis koyduğu hastalığı tarihsel boyutuyla görmekte güçlük çeken doktorlar arasında Dr. Hikmet Kıvılcımlı da vardır. Kıvılcımlı, 1960'ların sonunda şöyle yazmaktadır: “Türkiye’de Sosyalizmin ‘Stratejisi’ 50 yıl önce konulmuş bulunan Minima Program’dır. Bu program, ‘Milli’ yahut ‘Burjuva’ başlığının konulmasına gerek kalmaksızın: ‘Demokratik Devrim’ stratejisi ve taktiğini içine almıştır. Demek Demokratik Devrim Stratejisini ve Taktiğini yarım yüzyıl sonra yeniden keşif ve icat etmek diye bir problem ciddiye alınamaz” (1970: 109-110).

Yalçın Küçük’le devam edelim. Küçük’e göre düşünce, Türk aydını için eylemin aktörlerini harekete geçiren bir kuvvet değildir. Önce, tarihsel içgüdülerle sergilenen eylemler vardır. Düşünce, ancak, bunlar için bir güzellik örtüsü vazifesi görür. Küçük, şöyle bağlıyor: “Teorik birikimin aşırı yoksulluğunda pratik-teori ikilemi, pratiğin teorii yaratması yerine, pratiğin teorinin yerini alması sonucunu doğuruyor” (1980: 14, 29-30).

Mardin ve Küçük’ün geleneksel aydın profillerine fazla ek yapmak gerekmiyor. Bu konumdaki geleneksel aydının, doğası gereği pratikçi ya da reel-politiker, dolayısıyla aşırı konjonktür belirlenimli olacağı açıktır. Gene de, bu geleneksel aydın kategorisine, bizzat kendisi özel konjonktür ürünü olan yarı-aydını da eklemek gerekiyor. Kanımca, konjonktür ürünü yarı-

aydın, Türkiye’de sosyalist düşüncenin oluşum döneminde geleneksel aydın kategorisinden gelenlere göre daha belirleyici olmuştur.

Peki, kimdir bu yarı-aydınlar?

20. yüzyılın ilk çeyreği düşünüldüğünde Türkiye’nin yarı-aydını, belirli bir eğitim gördüğü halde önemli düşünce akımları ile tanışmamış (bu anlamda geleneksel aydından farklıdır), düşünsel birikimi geleneksel aydın kadar da olmayan, ancak dünyada ve ülkede yaşanan altüst oluşlara belirli bir ilgi ve duyarlılıkla yaklaşp bu süreçlerden ülkesi için dersler çıkaran; (geleneksel aydından gene farklı olarak) bu kez taşrada da görülebilen bürokrat ve profesyonellerle İttihat ve Terakki’nin son dönemde politikleştirdiği bir bölüm taşra eşrafıdır.

İlginç olan nokta, Kurtuluş Savaşı yıllarında Türkiye’ye gelen Mihail Frunze’nin, Anadolu’nun dört bir yanında bu tür yarı-aydınlara rastlamasıdır. “Toplumsal sorunları çok iyi kavrayan Albay Sabit Sami”; “Sovyetlerin ekonomik tedbirleri ile yakından ilgilenen Mutasarrıf Faik” ya da “her tür politik sorunla ilgilenen Sungurlu Kaymakamı”, Frunze’nin sıkça rastladığı insanlardan kimileridir (Frunze, 1978: 33, 54, 94).

Frunze’nin söz ettiği kişilerin daha sonra ne yaptıkları konusunda bir bilgimiz elbette yok. Ancak, bu yarı-aydın kesimin hiç olmazsa bir bölümünün milliyetçilik-çare aranışı-kurtuluşçuluk güzergahından bir tür sosyalizme ulaştığı açıktır. Komintern’in bir dönemki önde gelenlerinden Roy’un da belirttiği gibi, o dönemde “devrimci ve anti-emperyalist nasyönalizm ile komünizm arasındaki mesafe kısıdır” (aktaran Küçük 2001: 14). Gerçekten kısa olmuş olabilir; ancak *konjonktür*, bir yönde kısalan mesafeyi bir dönem gelmiş tersine doğru da kısaltabilmiştir. Üstelik, bu tersine mesafe kısalmasını, tek başına, daha çok subjektif ağırlık taşıyan “dönellik” kavramıyla açıklamak da mümkün değildir.

Az önce profilini vermeye çalıştığım yarı-aydınla ilgili hayli yerinde ve derinlikli bir gözlem de Şevket Süreyya Aydemir’e aittir. Türkiye’deki aydınlarının verimsizliğine dikkat çeken Aydemir, bu olgu yarı-aydının idealist olsa bile terkipçi (sentezci) ve nazariyeci (kuramcı) olamayacağından hareketle açıklamaktadır (Aydemir, 1972: 280). Gerçekten de, ister yakınlık sağlanan evrensel düşünce mirası olsun, ister verili anın somut siyasal

dengeleri ve ilişkileri olsun, bunlara kuramsal çerçevelerden yaklaşıp özgün sonuçlara ulaşılması, mutlaka belirli bir düşünsel-kültürel birikimi gerektirir. Aydemir'in de dediği gibi, "idealizm" bunlar olmadan da gelebilir. Yarı-aydın idealizminin getireceği ise, sosyalizmi seçenler için bile, iyi niyetli çare aranırlardır. Aynı, Nâzım'ın bir dönemki yol arkadaşı Vâlâ Nurettin'in 1920'lerin başında yapmaya çalıştığı gibi: "Komünistlikle sosyalistliğin münasebetini bile o tarihlerde bilmiyordum. Milliyetçiliğin bütün bunlarla münasebetini de yine bilmiyordum. Gözlerimi dört açmış, bu dönen kavga nedir, öğrenmeye uğraşıyordum. Büyük seyahatlere gidiş sebebim de, büyük olayları öğrenme merakıydı. Ve öğrenip şu zavallı memleketime bir çıkar yol bulmak isteyenler arasına katılmaktı" (Vâlâ Nurettin, 1988: 142).

Vâlâ Nurettin'in söyledikleriyle, Roy'un saptamasına bir ek yapmak mümkün hale geliyor: O dönemde, milliyetçilikle komünizm arasındaki mesafeyi gerçekten kısaltan, ikisi arasındaki "münasebetin" *bilinmemesidir*. İkisi arasındaki ilişkinin bilinmediği ve konjonktürün elverişli olduğu dönemde, milliyetçilik insanları sosyalizme taşıyabilmiştir. Konjonktür değiştiğinde ve ikisi arasındaki "münasebet" hakkında daha fazla bilgi biriktiğinde ise, bu kez mesafe tersine doğru kısalmaktadır.

Merkezin Manüpülasyonu

Buraya dek, konjonktürün iki unsuru üzerinde durduk: Darwinist yaklaşımdan kaynaklanan sınıf mücadelesi ürküntüsü ve yarı-aydının özellikleri. Bu ikisini birbirine eklemleyen öznel bir girdiden va da halkadan söz etmek mümkün mü?

Önereceğim halkanın iki vüzü vardır. Bunlardan biri, sosyalizmi seçenlerin kendileriyle ilgilidir. Bu yüz üzerinde yeterince durulduğunu düşünüyorum. İkinci yüze gelince; bu konuda kimi sorular var: Örneğin, Türkiye'de 1919-1939 döneminin Kemalist kadroları, özellikle de bu kadroların "sol" kanadı, sosyalizmin ilk temsilcileriyle ilişkilerinde belirli operasyonlara yönelmiş midir? Bu operasyonlar, Türkiye'de sosyalist düşüncenin ilk doğuş ve şekilleniş döneminde bir "dış etmen" olarak rol oynamış mıdır?

"Operasyon" derken kastettiğim, örneğin Mustafa Suphi ve yoldaşlarının öldürülmeleri va da Tahrir-i Sükun ve 1927 tutuklamaları gibi olaylar değildir.

Kastettiğim, Kemalizmin sol ya da “jakoben” kanadının, kendini sosyalistlerle yakın bir yere koyup *sınıf temelli bir sosyalizmi* böyle, yani bu yakın konumdan savuşturmaya yönelik bilinçli çabalarıdır.

Hemen belirtmek gerekirse ve kuramsal olarak bakıldığında bu tür çabaların nesnel bir zemini vardır. Çünkü, sözünü ettiğim kadrolarla ilk sosyalistler arasında, bir, sosyal Darwinizm temelli sınıf mücadelesi ürküntüsü ve iki, yarı-aydın pragmatizmi açısından ciddi ortaklıklar görülmektedir. Pekî, Kemalizm (o dönem için böyle denmese bile M. Kemal’in çevresindeki kadrolar) bu ortaklıklar üzerinden neler yapabilirdi?

Bir örneği, M. Kemal tarafından kurdurulan Komünist Fırkası’nın Genel Sekreteri Hakkı Behiç’in 13.10.1920 tarihli bir başyazısı oluşturuyor. Hakkı Behiç (Bayiç) *Hakimiyeti Milliye*’de yayınlanan yazısında şöyle diyor:

Rus ihtilali edebiyatını okuyunuz, Avrupa’nın başka hiçbir memleketinde ve hiçbir devrinde bu kadar ateşli ve bu kadar kinli bir edebiyat daha yoktur... Sebebi de şudur ki, Rusya’da o müthiş çarlar istibdadı ve asilzadeler saltanatı, bir taraftan da bilim ve edebiyat tetkikleri bütün şiddetiyle birlikte yürümüşlerdir. Bir taraftan çarlar ve baskıları hüküm sürerken, diğer taraftan da Rusya’da güzel hisler, felsefi ve bilimsel fikirler büyük bir verim ve kudretle bütün Rus hayatını sarıyordu. Türkiye’de böyle olmamıştır. Türkiye *haricen muşaffer olamadığı için* (vurgu benim, M.Ç.) bütün dünyada bilim ve sanatın büyük bir güçle yayıldığı devirlerde bunlarla uğraşamamıştır. Bu nedenle Türkiye’de ne yüksek bilimsel ve felsefi fikirler, ne de derin ve yeni güzel hisler oluşmamıştır. Bolşevizm devrimi, bütün Komünist hareketleri için bir örnek, bir model değil, pek değerli, pek canlı, pek muazzam bir rehberdir. Bu rehberden yararlanmayı, onun gösterdiği yollardan gitmeyi ne kadar candan arzu edersek, onun usullerini şekil olarak aynen taklit etmekten de o derece çekiniriz. Her şeyde körü körüne taklitçilik fenadır, hele devrimcilikte! (aktaran İleri, 1970: 168-170).

Hakkı Behiç’in mesajı açıktır: “Bizde bunlar yoktur, dolayısıyla bizde böyle olamaz.” Açık söylemek gerekirse, içerdiği doğrularla birlikte, bu tür mesajlar dönemin ilk sosyalist birikimi üzerinde hayli etkili olmuştur. Bu dış etki bir yana, Türkiye’nin ilk sosyalistlerinin kendilerinin de aşağı yukarı böyle düşündükleri konusunda pek çok veri bulunmaktadır. Bir ek daha yapmak gerekirse, aynı zamanda Yeşil Ordu kurucuları arasında yer alan Hakkı

Behiç'in TKF'nin 1922'de kapatılmasının ardından hastalanması ve siyasetten çekilmesi, düşüncelerinde içtenlikli olduğunun göstergesi sayılabilir. Ama sonuç değişmemektedir; önce zemin ortaklığı, sonra biraz bilgi ve gözlem, Kemalist kadrolara sosyalizmi kuşatacak kapasiteyi fazlasıyla vermiştir.

Komintern Türkiye'ye Bakıyor

Son olarak, konjonktür'ün üçüncü unsuruna, yani Komintern politikalarını da içerecek biçimde, dönemin uluslararası ilişkilerine ve Türkiye'nin konumuna geliyoruz.

Bu başlıkta, peşinen söylenmesi gereken şudur: Zaman zaman ortaya çıkan açılar ve uyumsuzluklara karşın (ki bunlar da kısa sürede giderilmiştir) Türkiye'nin ilk sosyalistlerinin güncel siyaset ağırlıklı, sınıf mücadelesi ürküntülü ve pragmatist yönelimleriyle, Komintern'in reel-politiker ve uluslararası denge gözetici politikaları arasında nesnel bir örtüşme gözlenmektedir. Kuşkusuz burada bir anlayış birliğinden değil, sonuç olarak ortaya çıkan bir örtüşmeden söz ediyorum. Bu örtüşmeyi ortaya çıkaran temel etmen de, Sovyetler'in ve Komintern'in Batı Avrupa'da devrim beklentisinin gerçekçi olmadığını görüp gözlerini Doğu'ya ve "dost ülkelere" çevirmesidir. Sovyetler'in ve Komintern'in bu reel-politikası genç Türkiye Cumhuriyeti'ne ciddi politik manevra olanakları sağladığı gibi, kendi komünistleriyle uğraşmasını da kolaylaştırmıştır. Dahası, aynı politikalar, Türkiye'nin ilk sosyalistlerinde zaten var olan pragmatist ve konjonktürcü eğilimlerin daha da pekişmesine katkıda bulunmuştur.

Yinelemek gerekirse, söylenen, Komintern politikalarının düz bir çizgide geliştiği, Türkiye'nin ilk sosyalistlerinin de bu çizgiye sürekli uyum sağladıkları değildir. Tersine, Komintern politikaları, Sovyetler'in gereksinimlerine ve uluslararası politik dengelerdeki konumuna göre önemli gelgitler izlemiştir ve Türkiye'nin ilk sosyalistleri de bu oynamalara zaman zaman ayak uyduramamışlardır. Örneğin, ülkedeki Kemalist rejimi gericiilere karşı desteklemekle görevlendirilen parti, daha sonra bu desteği abartıp Kemalizme kan kaybetmek ve kadroları likide etmekle suçlanabilmiştir. Ancak, asıl önemli olan bu değil, bir başka sonuçtur: Komintern'in çizgi

değişiklikleri bakışımı sonuçlar vermemiştir. Komintern’in Kemalist rejime radikal eleştiriler yönelttiği uğraklar ülkede Kemalizmden radikal biçimde kopmuş sosyalist kadrolar yaratamazken, Kemalizmin desteklediği her uğrak, kadroların Kemalizmin yakınında konsolidasyonu, hatta bir saftan diğerine geçişlerle sonuçlanmıştır.

Basit gibi görünse de durum açıktır. Türkiye’de sosyalizmin doğuş ve şekillenme dönemi, Türkiye-Sovyetler-İngiltere üçgenindeki gelişmelerin ve dengelerin aşırı belirleyiciliğinde yaşanmıştır. Komintern, Türkiye’deki komünist harekete, bu ilişki ve dengelere göre şu ya da bu çizgiyi izlemesini önermiştir. Dönemin gelgitlerinden kalkarak genel bir çıkarsama yapacak olursak, Türkiye’nin ilk sosyalistlerine verilen görev şu olmuştur: Kendi kadrolarını korumak ve Kemalizme bu anlamda kan kaybettirmemek (en azından 1930’lara kadar bu konuda titizlik görülmektedir); ancak Kemalist yönetimle mesafeleri, duruma göre (a) bu rejimin ülkede kapitalizmi geliştirip işçi sınıfı sosyalizmi için gerekli koşulları olgunlaştıracak; (b) kapitalizm dışı bir yol izleyip sosyalizme yönelebileceği perspektifinden hareketle açmamak.¹

Yazının başlarında dile getirilen diğer iki savın açılınması ise, sosyalizmin doğuş ve şekillenme döneminin ötesinde günümüze uzanmayı, giderek “polemik” yanı da olan tartışmaları gerektirmektedir.

¹ Şefik Hüsnü’nün özellikle 1921-1924 döneminde yayınlanan yazıları, içerik olarak klasik Marksist şema dışında kalan bir devrim anlayışının (Türkiye için) savunulmasından, daha ortodoks ve klasik şemaya uygun beklentilere dek genişçe bir yelpazeye yayılmaktadır (bkz. Değmer, 1971, özellikle ss. 58-59, 119-120, 144-145, 177). Komintern’in özel olarak Türkiye’ye ve Türkiye’deki komünistlere yönelik görüş, öneri ve direktiflerinde gözlenen gelgitler için ise bkz. (AYDINLIK YAYINLARI, 1978, özellikle ss. 44 (eski İttihatçıların komünizmin prestijinden yararlanmaya çalışmaları), 89 (dünya devriminin menfaatleri için ülkedeki sınıf mücadelesinin ihmal edilmesi), 119-120 (Manuilski’nin *Aydınlık*’ta yayınlanan kimi yazıları “Struveci ve legal Marksist bularak yönelttiği sert eleştiriler), 200-206 (TKP içinde bir kesimin Kemalizmi etkileyecek bir çevre partisi istediği savıyla dile getirilen suçlamalar), 238 (yeniden Kemalizmin ilerici yanlarının öne çıkarılması).

Kaynaklar

AYDINLIK YAYINLARI (1978) *Türkiye Komünist ve İşçi Hareketi, Komintern Belgeleri*, İstanbul: Aydınlık.

Değmer, Şefik Hüsnü (1971) *Seçme Yazılar*, Ankara: Aydınlık.

Plehanov, G. V. (1987) *Tarihsel Materyalizm Üzerine Üç Deneme*, çev.Mehmet Dünder, İstanbul: Kaynak.

Lenin, V.I. (1977) *Collected Works*, Cilt: 21, Progress: Moskov.

Georgeon, F. (1986) *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri*, çev.Alev Er, İstanbul:Yurt.

Belli, M. (1970) *Yazılar*, Ankara: Sol.

Özdemir, H. (1986) *Kalkınmada bir Strateji Arayışı: Yön Hareketi*, Ankara: Bilgi.

Mardin, Ş. (1983) *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri (1895-1908)*, İstanbul: İletişim.

Kıvılcımlı, H. (1970) *Devrim Zorlaması Demokratik Zorlama*, İstanbul: Tarihsel Maddecilik Yayınları.

Küçük, Y (1980) *Aydın Üzerine Tezler I 1830-1980*, İstanbul:Tekin.

Frunze, M. (1978) *Türkiye Anıları*, çev. Ahmet Ekeş, İstanbul: Cem.

Küçük, Y (2001) *Sırlar*, İstanbul: YGS Yayınları.

Aydemir, Ş.S. (1972) *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa I*, İstanbul: Remzi.

Nurettin, V. (1988) *Bu Dünyadan Nazım Geçti*, İstanbul: Cem.

R. N. İleri, (1970) *Atatürk ve Komünizm*, İstanbul: May.

Che'nin Çağrısını Ciddiye Almak...

ERTUĞRUL KÜRKÇÜ

Türkiye'nin özgül “devrimci”, “ihtilalci” ya da “inkılapçı” tipolojisinin 1960'lara kadar değişmeksizin gelen birkaç özelliğinden biri devlete özgülüğü, “yukarıdan”lığı idiyse, ikincisi de “yerelliği” ya da “milliliği” olmuştu. 1968'le birlikte açılan yeni dönemin devrimci özneleri ise, önceki “devrimci” dönemlerden farklı olarak ilk kez aynı zamanda kentli, uluslararası, aşağıdan ve sivil idiler. Bu karakteristikler, kendi tarihleri, somut belirlenimleri içinde bu sözcüklerin ifade edebilecekleri evrensel anlamlarından kaçınılmaz sapmalar gösteriyorlardı ama, gene de Türkiye'nin özgül tarihi içinde ilk kez bu anlamlarına göreli olarak bu ölçüde yaklaşabilmişlerdi.

Kapitalizmin, içeride toplumsal kutuplaşmaları hızlandırdığı kadar emperyalizme bağımlılık biçiminde de olsa Türkiye'yi de dünya ilişkileri

ağının içine doğru sokması ilk kez 1960'larda eski toplumla birlikte eski devrimci tipini de inkâr edebilen bir “dünya-tarihsel” devrimci öznenin ortaya çıkışının maddi zeminini kurdu.

1968'in tarihsel önemi kapitalizmin gelişmesinde değil, Türkiye'de kentsel hayat süreçlerinin bütün toplum; toplumsal dinamiklerin de devlet üzerindeki etkilerinin belirleyici olduğu bir zemin üzerinde kapitalizme karşı bir “devrim”in öznelerinin ortaya çıkışında; burjuvazinin toplumsal hegemonyasını tesis etmesinde değil, bu hegemonyanın inkârı için tarihsel bir imkânın uç vermiş olmasındadır.

Ancak bu zemin üzerinde yeni bir devrimci tipinin doğup gelişmesi bir anda oluvermedi. “Ölümler yaşayanları izlediler” her zaman. İttihat ve Terakki'nin “halaskâr zabitan”ının, Kemalizm'in “Türk İnkılapçısı”nın yerini “Marksist devrimci”nin alması için 1968'in büyük toplumsal hareket dalgası da kendi başına yeterli olmayacak, 1971'in “öğretici” devlet teröründen geçmek, “devrimcilik”in resmi toplum nezdinde hâlâ sahip olabildiği meşruiyetinin tüketilmesi gerekecekti. Bugün burjuva toplumunun siyasal, idari ve iktisadi mekanizmalarını çekip çeviren orta yaş kuşağının '68'liliğinde olumlu öge olarak örtük bir biçimde durmaksızın öne çıkartılan sınıf-aşırı “devrimcilik”, gerçekte 1968'de henüz tüketilmiş olmayıp yalnızca dönüşmüş bir biçimde süre giden eski “sınıf-u devlet”e özgü devrimciliğin artık yitirilmiş “saygıdeğerliği”ne duyulmakta olan özlemin ifadesinden başka bir şey olamaz. Bugün şaşırtıcı ya da inanılmaz da gelse, 1980'lerde hem devrimci, hem burjuva toplumun değerler sistemi içinde “saygıdeğer” olmak imkânsızken 1968'de bu mümkün olabiliyordu.

Uluslararası Olan – Yerel Olan

1968'de Türkiye için yeni olan ve 1968'den önce olmayan devrimcilik biçimleri uluslararası alandan ve Türkiye'nin uluslararası alana açılışının imkânlarıyla çıkageldiler: Egemen sınıfın uluslararası bir örneğe göre “Amerikan hayat tarzı” imgesi çevresinde kurmaya çalıştığı kültürel/siyasal hegemonya, Fransa'nın kitlesel öğrenci ve işçi hareketinin, Küba, Vietnam ve Filistin'in devrim savaşıçılığının öne çıktığı bir başka uluslararası örneklerle manevi düzlemde tehdit edildi. Hiçbiri müesses nizamın hegemonya aygıtları

tarafından doğrudan doğruya tüketilemeyecek ve onun içinde bir alternatife dönüştürülemeyecek olan bu yeni moral-kültürel/politik esin kaynakları Türkiye devrimciliği üzerinde başka hiçbir teorik ve politik unsurun yaratamayacağı ölçüde büyük bir etki yarattı.

Bu yeni devrimcilik biçimlerinin her biri, yeni kuşak devrimcilerin imgeleminde toplumsal mücadelenin bir muhtemel uğrağına tekabül edebilen nitelikleriyle kitlesel olarak hem operasyonel hem de manevi yeni standartlar oluşturdular. Emperyalizm yerel olan her şeyi parçalar ve kendi doğasına eklemelerken, kendi karşıtını da uluslararası bir ölçek üzerinde yeniden üretti. Türkiye'nin yarı otarşik iktisadi yapısı ile birlikte devletin örgütlenmesi de “geleneksel aydınlar”ın zapt edilmez öfkesini doğurarak emperyalizm tarafından parçalandığı sırada, bu öfkenin açığa vurulmayan kaynaklarından biri, belki kapitalizmin devrimi de uluslararasılaştırıyor olmasıydı.

Resmi ideolojinin kurucularından Şevket Süreyya Aydemir'in, 1973'te Milliyet gazetesinde kendisiyle yapılan bir sövleşide Süleyman Demirel'i, sanayileşme siyasetinin nüfusu büyük kentlere toplayarak bir “proletarya ihtilali”ni hazırlamakta oluşundan ötürü eleştirmesi (Gevgilili, 1973) 1960'ların “milli sosyalizm” teorisyenlerinin AP'nin kapitalizmine karşı çıkışlarının bir nedenine olduğu kadar “devrimciliğin” resmi sözlükteki içeriğine de ışık tutabilir. 1968'in bu kavramın içeriğine ilişkin olarak ilk bakışta etimolojik ve linguistik olduğu izlenimini veren ama gerisinde gerçekte büyük stratejileri barındıran tartışmalara sıkça tanık olması boşuna değildi. Örnek alınan bu dünya-tarihsel biçimlerin her birinin ve ortaklaşa hepsinin gereksindiği bir insani modele erişme kaygusu eski verel ve milli örneklerin silik birer anı haline gelmesine yol açarken, yeni değerler ve yeni yaşama ve dayanışma biçimleri doğurmaya başladı.

Kendi sundukları düzen içi seçeneklerin önemsizleşmesine bir tepki olarak pek çok muhalif eğilim tarafından kolayca “özentü” addedilmiş olmalarına karşın başka bir şeyin değil de, bu örneklerin bir “özentü” doğurmuş olmasının bir nedenselliğe sahip bulunduğu 1968 eleştiricilerince pek az düşünülmüştür. Ancak, “özenilen” ideale erişebilmenin tarihsel koşulları olmadığına ya da “özenenler” aynı şeyin başka bir ifadesi olarak, “özendikleri”ni gerçekleştirecek güçten yoksun olduklarında, “özenilen”

örneklerden hiçbirine uymayan ama yapılması zorunlu olan eylemlerin, modelden devralınmış biçimlerle örtüldüğü bir “melezleşme” evresinden geçilmesi de kaçınılmazdı.

Kültürel Olan- Politik Olan

1968’de yeni olan bu esin kaynakları genç insanları ruhen egemen toplumsal değerlerden koparsa da, onları, gerçek toplumsal güçlerin örgütlü ve sürekli bir devrimci eylemi olmaksızın, bir anda yeni bir dünyanın içine sokamazdı kuşkusuz. Bu imkânsızlık anında devrimciliğe gözlerini yeni yeni açmakta olan az çok şaşkın genç insanlar yöneldikleri modellerin biçimsel değerleriyle kendilerini ister istemez, yeni bir toplumda değil, eski toplumun kıyısında bir alt-kültür oluştururken buldular: Fransa ve ABD örneğinden esinlenerek giydikleri dik yakalı kazakları ve kadife pantolonları ile kravat ve takım elbisenin dışı vurduğu kurulu düzenin totaliter eşbiçimliliğine karşı bir tavır geliştirmiş oluyorlardı.

Kış aylarında “Che”nin parkasını ve eskicilerden satın alınan askeri botları üstlerine geçirmeleri onları gerçek bir savaşa değilse de “savaşçı” kılığına sokuyordu. Bu “uluslararası” singeleri, popüler kültürden devralınan tıraşlanmamış Alevi bıyıkları tamamladı. Öğrenci yurtlarındaki cemaat dayanışması ortamında bir tür cemaat mensupluğu simgesi haline gelen bu “kıyafet inkılabı” içinde bir yılda metamorfoz tamamlanmış, Türkiye üniversiteleri ilk bakışta bu kılık kıyafetleriyle ayırt edilebilen ama ne gerçek “gerilla”, ne de “liberter” olan bir “devrimciler” kitlesi ile dolmuştu. Sevgi Soysal’ın *Yenişehir’de Bir Öğle 1’aktı* adlı romanının, kahramanlarına sadık bir eleştirelilikle yüklü anlatımı, süreci tasvir için, daha çok sözü gereksizleştirir.

1968’in boykotları ve işgalleri, bu devrimciler kitlesinin, öğrencilerin büyük kitlesini kendi yanlarına çekerek, Avrupa’dan edindikleri esini gerçeğe dönüştürme mücadelesinin ürünüydü... Bu kitlesel mücadeleden doğan özyönetim organları olarak forumlar, bir öğrenci demokrasisi zemini yaratarak devrimcilerin değerlerinin kitlesel bir ölçek üzerinde yeniden üretildiği, “yukarıdan” ve “bürokratik” devrimciliğin mezarları oldular. Bu, kıyafetle tanımlanmış devrimcilik, gerçek bir hareket halini aldığı anda bütün yapaylığından kurtuldu ve öğrencilerin kitlesel mücadelesi içinde erimeyi

becerdi. Devrimcilik ve Marksizm ise moral/politik düzlemde 1968'in kitlesel mücadele içinde öğrenci hareketine taşınmış olduğu en yeni şeydi.

Ancak gerçek hayat ve mücadele süreçleri çok geçmeden kendilerini dayattılar. Hiç kimse sonsuza kadar öğrenci olarak kalmaz, hiçbir boykot sonsuza kadar süremez, hiçbir işgal devlet güçleri karşısında yeteri kadar dayanıklı olamaz, düzen kendisini ortadan kaldırmayı amaçlayan hiçbir harekete sürekli bir hoşgörü ile bakamazdı. İlk tutuklamalar, kurşunlanan ilk öğrenci, yenilen ilk dayaklar ve boykotlar ve işgallerle biten 1968 yılı, uluslararası alandan tercüme edilen kavramların içlerinin doldurulmasının ve hayattaki temel tercihlerin yapılmasının gerekliliğini herkese dayattı. Yalnızca öğrencilere değil, gerçek sınıflara, gerçek toplumsal güçlere bağlanmak ve hayatın bu hareketine ritmikler bağlayarak yaşamak gerekliliğini idrak etmiş ilk Marksist profesyonel devrimciler grubu, “Che”nin çağrısının son sözlerini hayatlarının ilkesi kılarak devrimci öğrencilerin kitlesinden ayrıştı.

1968’le gelen büyük toplumsal hareketlilik dalgası bağrına aldığı herkesi bir biçimde değiştirirken asıl kalıcı olan ve 1968 olmasa ortaya çıkmayacak olan değişim, öğrencilerin kitlesinin içinden fırlayan doğal önderlerin oluşturduğu bu profesyonel devrimci çekirdekleriydi. Bu çekirdeklerin varoluşunun anlamı, bütün tecrübesizlikleri içindeki genç insanların artık geleneksel öğrenci yoldaşlığından farklı, son derece özgül bir dayanışma mekanizması içinde yeni insan ilişkilerinin, ölüm kalım kavgasına bağlanmış bir ahlakın belirlediği ilişkilerin alanına adım atmalarındaydı. Daha sonraki yıllarda kurulmuş bütün “gizil örgütler”in, “devrimci hareketler”in yaşanabilecekleri bir başlangıç noktası 1968’de tohumları atılan bu ilişkiler içinde oluştu. 1971’de kurulan ve sonraki dönemin tüm devrimci “siyasetler”inin döl yatağı olan THKP-C, THKO, ve TİKKO bu “çekirdekler”den doğdular. TKP, TİİKP bu çekirdeklerden elde edilen “meyveler”i devşirerek geliştiler. Bu grupların evrim çizgileri izlendiğinde, önderliklerinde 1968’in bu ilk “profesyonel devrimci” çekirdeklerinden gelmemiş bir tek kişinin bile bulunmaması bir rastlantı sayılamaz.

Bu “profesyonel devrimciler” çevreleri, elbette İttihat ve Terakki konspirasyoncularının, Kuvayı Milliye komitacılarının tecrübeleri ile karşılaştırıldığında “masum birer çocuk”, “gerilla özentisi”nden başka bir şey olamazlardı ama, artık 1968’in büyük eleştiri dalgası içinde “devleti

kurtarmak” için “gizli örgüt” kurma geleneğinin de sonuna gelinmişti. Besbelli Yön ve MDD çevrelerinin Marksizm’e kattığı yorum hâlâ bu geleneği yeniden üretiyordu ancak, artık hiç kimse devrimcilik adına “devlet” için ölmeyi tasarlıyor değildi. “Kurtarıcılık” ideolojisi bu “geçiş halindeki” devrimcilik içinde bir ölçüde yaşamaya devam da etse, gücünü geçmişin anılarından değil geleceğin imkânlarından alan, tarih yaptığı bilinciyle yaşayan bir elit, mücadelenin özgül şartları içinde 1968’in kitlesel hareketinden damıtılmış bir orijinallik olarak Türkiye’nin siyasal hayatına bir dinamit gibi girdi. Ancak bu yeni insan tipolojisinin toplumsal bir gerçeklik kazanabilmesi trajik olduğu kadar paradoksal da bir süreçti. “Devrimciliğin” bir toplumsal hayat tarzı olabileceğinin kanıtlanabilmesi için, hemen hemen hepsi, 1968’de yaptıkları tercihin kendilerini bireysel sonlarına götürdüğünü sezmış olan bu insanların sezgilerinin doğrulanması gerekti. Gerçekten düzen dışı birer savaştı olarak çeşitli biçimlerde hayatlarına son verildiğindeyse, ne ayaklarında postalları ne sırtlarında parkaları vardı. Türkiye’de herhangi biri gibi olmaksızın düzen dışı mücadeleye önderlik edemeyecekleri bir süreçten geçerlerken geriye yalnızca uçları biraz sarkık bıyıkları kalmıştı.

“Castroculuk”

Bu yeni devrimci tipolojisinin ve yeni devrimci kültürün uluslararası kaynakları arasında Latin Amerika ve Küba devrimci hareketi ile Fidel Castro ve Che Guevara’nın istisnai bir rol oynadıkları ve bir “model” değeri kazandıklarını söylemek abartı sayılmaz.

Küba devriminin kendine özgü özellikleri ve bu kendine özgü gidiş içinde Castro’nun oynadığı rol, “ulusal-kurtuluşçuluk” ile “sosyalizm” arasında salınan Türkiye soluna her iki durumun tek bir süreçte birleştirilebileceğine dair bir imkân olarak görüldüğü için böyleydi bu daha çok. Castro’nun yalnızca devrimci gençlerin değil, “milli devrimci” Doğan Avcıoğlu’nun da, yalnızca sosyalistlerin değil sol Kemalistlerin de başarılarını kendisine çevirmelerine yol açan “duruşu”, Türkiye solunda uzun sürecek bir Latin etkisinin başlıca nedenlerinden biri sayılabilir.

Ernesto Che Guevara(1991)¹, “Küba Bir İstisna mı Yoksa Öncü mü?” başlıklı bir Küba Devrimi değerlendirmesinde, devrimin genel yasallıkları

¹ Yazının bu bölümünün takip eden kısmı Kürkcü (1988a)’dan alınmıştır

yanı sıra kimi özgül özelliklerinin de bulunduğunu dile getirirken, “ilk, belki de en önemli ve orijinal etken Fidel Castro Ruz’un kendisidir” diye yazmıştı (Guevara, 1991:82). Devrimin tarihine içeriden bir bakış yalnızca Che’nin bu yargısını doğrulamakla kalmaz, Castro’nun devrimin önderliğinin tüm tarihsel gelişmesinin kendi kişiliğinde cisimleştirmiş olduğuna ilişkin de pek çok kanıt sunar.

Birbirlerini izleyerek emperyalizmin sömürge sisteminin çöküşünü sağlayan tüm devrimler arasında Küba’ninkini özgün kılan yönlerden birinin önderliğin tarihsel evrimi olduğu söylenebilir. Küba’da devrim Fidel Castro’nun deyimiyle bir “ulusal kurtuluş devrimi”nden sosyalist devrime doğru evrilirken, Moncada Kışlası baskınını gerçekleştiren Movimiento’nun sağ kalanlarının oluşturduğu önderlik de devrimci demokratizmden sosyalizme doğru açılarak öteki “ulusal kurtuluş devrimleri”nde aşağı yukarı eşbiçimlilik gösteren gelişme eğilimlerinden farklılaşmıştı. Örneğin, Çin’de, Vietnam’da başka birçok Asya ve Afrika ülkesinde devrimin ulusal bağımsızlık ve halk egemenliği talebi ile geliştiği “devrimci demokratik” ya da “burjuva demokratik” evresinde genel olarak küçük burjuvazi ya da milli burjuvazinin örgütsel ve ideolojik hegemonyası hüküm sürerken devrimin emperyalist sistemle çelişkilerinin derinleşmeye başladığı momentte, komünist hareketin genel ulusal demokratik kamptan kopup demokratik talepleri mantıksal sonuçlarına ulaştırırken sosyalist talepleri gerçekleştirmek üzere ileri doğru atılması neredeyse bir tarihsel yasallık halini almıştı. Küba devrimindeyse gelişme bütünüyle farklı bir doğrultu izledi.

Öncelikle, bütün devrim süreci boyunca Küba’da 26 Temmuz Hareketi dışında bir başka “ulusal kurtuluş” hareketi belirmedi. Öte yandan Küba’da Komünist Partisi de Çin, Vietnam v.b. ülkelerin Komünist Partilerinden farklı olarak devrim sürecinin gelişmesinde önderliği üstlenmeye kalkışmamış, Moncada Kışlası baskınını onaylamamış, 26 Temmuz Hareketi’nin “Granma” çıkartması ile başlattığı gerilla mücadelesiyle çok uzun bir süre ilgilenmek gereğini duymamıştı. Devrimin önderleri Fidel ve Raul Castro kardeşler, Camillo Cienfuegos, Frank Pais, Che Guevara ve diğerleri bütünüyle Komünist Parti geleneği dışında yetişmiş devrimcilerdi. Dünya proleter devrimleri tecrübesinden çok Küba’nın özgül devrimci deneyiminden esinlenmişlerdi. Marksizm’le temasları ise Küba’daki komünist hareketle örgütsel ve ideolojik bir bağ kurmaktan çok, Marksist

klasiklerin bağımsız olarak okunmasından ileri geliyordu. Daha önemlisi, 26 Temmuz Hareketi kendisini ilke olarak “Marksist” diye tanımlamış değildi.

Özetle, Küba Devrimi’nin öncü gücü olan 26 Temmuz Hareketi kendisini özgül olarak Küba işçi sınıfının değil, ABD emperyalizmi ve Batista oligarşisi karşısında tüm Küba ulusunun ortak çıkarlarının sözcüsü addeden asli karakteri itibarıyla devrimci demokratik bir hareket olarak doğdu.

Beri yandan 26 Temmuz Hareketi üyeleri ve özel olarak da hareketin beyni ve ruhu olan Fidel Castro’nun ideolojik yapısı, öteki sömürgelerin “ulusal kurtuluşçu” hareketlerinden farklı olarak Marksizm’le ideolojik ve siyasal bir çatışma mirasına dayanıyor da değildi. Hareketin üyelerinin çoğu, üniversite eğitimleri sırasında Marksizm’le tanıştıkları gibi, anti komünizmle aralarında sürekli olarak bir mesafe bırakmışlardı. Moncada baskını sonrasında da hapisanede ve sürgünde bağımsız komünistleri aralarına almakta pek tereddüt etmemişler, Ernesto Che Guevara ile böyle ilişki kurmuşlardı. Bununla birlikte bu ideolojik olarak sola doğru açık devrimci demokratizm, devrim için ikinci defa yola koyulduğunda hareketin karakterinin değişmiş olduğuna dair hiçbir belirti ortaya koymadı. Ne “1. Havana Deklarasyonu” ne başka bir bildiri ya da belgede önderliğin sosyalist yönelimi hakkında hiçbir açıklamada bulunulmuş değildi. Kaldı ki, devrimin karakteri hakkında devrimden hemen sonra ABD’de bir açıklama yapan Fidel Castro kendi ağzıyla “komünist olmadığını” belirtmeyi gerekli görmüştü.

Ancak devrimin ulusal ve demokratik siyasal hedeflerine ulaştırılmasının ardından, devrimin temel dayanağı olan işçi sınıfı ve köylülerin toplumsal ve ekonomik taleplerinin gerçekleştirilmesine sıra geldiğinde kapitalist mülkiyete müdahale zorunluluğu devrimin burjuvalar ve toprak sahipleriyle kurmuş olduğu ittifak temelini parçaladı ve önderliğin özgünlüğü bu momentte kendisini açığa vurdu. Devrimci önderlik, demokratik evre tükenip, proleterlerin, yarı proleterlerin ve yoksul köylülerin özlem ve taleplerinin doğrudan takipçiliğini üstlenirken Küba Komünist Partisi ile yakınlaşmaya başladı ve kendi içinde ciddi bir kopuşa uğramaksızın açıkça sosyalist bir konum aldı. Bu geçiş sürecinin kilit unsuru olarak Fidel Castro, ulusal kurtuluş devrimi ile sosyalist devrimi, her iki evrenin dolaysız sözcülüğünü üstlenerek birbirine bağlayan istisnai bir tarihsel rolün üstesinden gelmeyi başarabildi.

Bu andan başlayarak Fidel, bir ulusal önderden çok daha yüksek bir kapasite ile sosyalist hareket içinde özgün bir işlevi yerine getirmeye başladı. Marksist teori ve siyaset açısından bakıldığında Fidel Castro'nun işlevinin belirgin bir biçimde teorik olmadığı kolayca görülebilir. Marksist harekette doğrudan doğruya Fidel Castro'ya özgü bir teorik katkıdan söz edilmekte değildir; ancak, zaman zaman “Castroculuk” ya da “Castrizm” diye anılan bir ideolojiye atıfta bulunulduğu görülür. Ne var ki, bu “Castroculuk” daha çok burjuva iletişim araçlarının dilinde Küba Devrimi'nin özgül gelişme çizgisini emperyalizme bağımlı tüm ülkelerdeki kurtuluş mücadelesi için bir model ve bir tarihsel yasallık olarak gören silahlı hareketlerin keyfi bir biçimde adlandırılmasından fazla bir anlam taşımaz.

Bir başka yandan liberter basında da “Castroculuk” Latin Amerika'da devrimci hareketi hegemonyası altına alan bir tür “pederşahi bürokratizm”e ilişkin bir niteleme halini alır. Ancak bu uygun olmayan adlandırmalar bir yana, Küba Devrimi'nde Fidel Castro aracılığı ile temsil edilen bir dizi özelliğin onun adıyla anılmayı hak ettiği söylenebilir. Bu bakımdan yaygın pejoratif kullanımının ötesinde olumlu bir “Castroculuk”tan bir ideoloji olarak değilse de dünya ölçeğindeki etkileri dolayısıyla sosyalist mücadele içinde “klasik” olandan ayrılan bir davranış çizgisi, bir tavır alış olarak söz edilebilir. Fidel Castro ve yeniden kurulan Küba Komünist Partisi uluslararası hareket içinde daha çok '60'lar ve '70'lerde özgün bir rol oynamış olsalar da Castro'nun çehresinde ifadesini bulan devrimci Küba imgesi, '80'ler dünyasında komünizmin devrimci kalabildiği bir izi sürmemizi mümkün kılar.

Bu, olumlu “Castroculuk”un görece değeri, iktidardaki “klasik” Komünist Partilerin yerleşik davranış kalıplarından birkaç düzeyde kararlı ve kasıtlı kopuşundan ileri gelir. Bu anlamda “Castroculuk”un kendisini kuvvetle duyurduğu birinci alan Komünist Parti önderliği ile kitleler arasındaki ilişkidir. Küba Devrimi dışındaki tüm sosyalist devrimler devletle iç içe geçen ve hızla bürokratikleşen partilerin vıgınlara özlemlerinden hızla kopup birer “savaş örgütü” olmaktan çıkarak “düzen örgütü”ne dönüşmesiyle sonuçlanmıştı. Oysa Küba'da önderlik temel önemdeki tüm kararların alınışını kitlesele kampanyalara dönüştürerek hem kitleler hem parti için sürekli bir geri besleme mekanizması oluşturmayı başardı. Yerel yönetimler düzeyinden, ulusal ve uluslararası kararlara varıncaya kadar her

konu, bir yandan “halk iktidarı” örgütlerinde tartışılarak karara bağlanırken, Fidel'in Havana ve öteki kentlerdeki ünlü konuşmaları ile de bu kararların paylaşılması için dolaysız bir temas kurumu sağlandı. Bu ilişki, Küba önderliğinin bürokratikleşme hızının asgaride tutulmasının en önemli etkenlerinden biri oldu.

“Castroculuk”un olumlu anlamını tartmamızı sağlayan bir başka ölçüt, sosyalist kuruluş sürecinde maddi özendiricilerin rasyonel öneminin kabul edilmesine karşın, sürecin ana halkası olarak manevi değerlerin yaratılması ve korunmasının kazanmış olduğu önceliklerdir.

Fidel Castro'nun ağzından “Hiçbir zaman insanların yürekleri ve zihinlerinde dolar işareti ile damgalanmış bir komünist vicdan oluşturmayacağız” biçiminde ifade edilen bu tutum ya da özlem, parti önderliğinin maddi refahın paylaşılmasından bilinçli bir geri çekilişle, daha çok manevi kalkınmanın hem neden hem de sonuçlarından yararlanarak sürecin önderliğine sahip çıkmasını sağladı. Böylece sürekli olarak kitlelere danışan, onlardan beslenen ve onları besleyen bir ilişki mekanizmasıyla parti, yasal muhalefetin olmadığı koşullarda kitlelerin nabzını elinde tutabileceği özel bir ilişki imkânı yaratarak halk ile önderlik arasındaki kopuşmayı önleyebildi. “Castroculuk”a vüklenebilecek olumlu bir anlam öncelikle böyle bir liderlik kavrayışını dile getirir.

“Castroculuk”un içinde gerçekleştiği ikinci düzey, sosyalist inşa sürecinin, maddi refah unsurlarının durmaksızın hesaplanıp sayıldığı, insanların gözünün tüketim hırsıyla karardığı bir hareket değil, tersine kültürel ve ahlaki olarak “yeni tipte” insanın yaratıldığı bir uluslararası devrim süreci olarak kavranması oldu. Kıt kaynakları ve yetersiz sanayiyle, sosyalist inşa dönemine “tek ürün tek pazar” ülkesi olma özelliğinden sıyrılmamış olarak giren Küba'da tüketim heveslerinin kısıktılmasının bir felaket olacağını kavramak özel bir meziyet sayılmayabilirdi. Ancak, Küba'daki sürecin ayırt ediciliği, bunu “otarşik” bir tarzda dünyaya kapanarak değil, tam tersine ABD emperyalizminin yanı başında, Küba'ya karşı özel olarak harekete geçirilmiş ideolojik aygıtlara meydan okuyarak gerçekleştirmiş olmasıydı. Fidel Castro, Küba halkına, Küba'da elde edilmiş olanın “mümkün dünyaların en iyisi” olduğunu hiçbir zaman telkine kalkışmayarak, komünizmin bir “bolluk toplumu” olacağı ilkesini peşinen kabul ederek ve

bu bolluk ülkesine ancak bencillikten kurtulmuş, maddi refahı paylaşmakla yetinmeyen her şeyden çok entelektüel mülkiyet ve refahı yeniden üreten ve paylaşan insanların yaratılmasıyla varılabileceğini açıklayarak önderlik etmeye girişti.

Bütün sosyalizm pratiklerinin taşlaşmaya başladığı '60'ların ortalarında Küba'dan esen bu gürbüz komünizm rüzgârı dünyanın bütün ülkelerinde özellikle komünizmin manevi hegemonyasının kendisini tazelemesine, geleneksel partilerin kendilerini tüketmeye başladıkları bir dönemde bütün bir genç devrimciler kuşağının, yüzlerini komünizme çevirerek yeni bir dünya perspektifine bağlanmalarına yol açtı. Asya, Afrika ve Latin Amerika'nın yoksul ve geri ülkelerinde olduğu kadar, Avrupa ve ABD'de de Küba Devrimi, kapitalizmle yarış içinde, giderek onun normlarına kendisini alıştırmaya başlamış olan sosyalizme, kapitalizme asıl meydan okuyacağı alanı bir kere daha gözden geçirme, yeni düşünceler üretme esini kazandırdı. Bu noktada Fidel'in bir önder olarak oynadığı adanmış rol, dünya sosyalizmi için de paha biçilmez bir değere sahiptir.

“Castroculuk”un, kendisini “klasik” Komünist Partisi iktidarlarından kopardığı üçüncü düzey, Komünist devrim mücadelesinin uluslararası kavranışına ve anlamına ilişkindir. Kökeni itibarıyla Komintern partileri geleneğinden gelmeyen Fidel Castro'nun bu özelliği, ona uluslararası komünist hareketin önderliğinde hak iddia eden partilere karşı sürekli bir eleştirelliği koruyabileceği bir konum kazandırdı. Küba ekonomisini ayakta tutabilmek için tek ihraç ürünü şeker ve şeker kamışını dünya fiyatlarının üzerinde bir fiyatla satın alan, ABD emperyalizminin istila tehditleri altında askeri ve ekonomik vardımına gerçekten muhtaç olduğu SSCB karşısında bile Fidel, hiçbir geleneksel partinin göstermiş olmadığı bir ideolojik bağımsızlık örneği ortaya koydu. SSCB'nin komünist bir toplum kurulmasına ilişkin bakış açısını Castro en sert eleştiriye tâbi tutan önderdi:

Komünizm ve sosyalizm bir bakıma birbirleriyle paralel bir biçimde kurulmalıdır. Kendine göre bir süreç icat etmek ve 'şuraya kadar sosyalizmi kuruyoruz, şu noktadan sonraysa komünizmi kuruyoruz' demek bir hata, büyük bir hata olabilir. Çünkü, hedeflerimize erişme hırsı içinde komünist insanın gelişim ve oluşumunu ihmal etmememiz ve da tehlikeye atmamamız gerektiği açıktır... Bazı ülkelerde komünizmin inşasından söz ediliyor. Hatta bir ülke komünizmi kurmaya hazır

olduğunu ilan ettiğinde bütün komünist partileri bunu hep bir ağızdan onayladılar. Ancak, biz alçak gönüllülüğü elden bırakmaksızın, önce şunun bir kere daha gözden geçirilip cevaplanması gerektiğini düşünüyoruz: sanayileşmiş ülkelerle az gelişmiş ülkeler, yüksek emek üretkenliğine erişmiş ülkelerle emek üretkenliğinden yoksun ülkeler halinde bölünmüş olan bir dünyada üretici güçler ve teknoloji ilkin dünyanın geri kalmış ülkelerinde geliştirilmeksizin her hangi bir ulus tek ülkede komünizmin kurulmasına kalkışabilir mi?

Ben sosyalizmin tek ülkede kurulabileceğine, komünizmin de belli bir dereceye kadar kurulabileceğine inanıyorum. Ama bir mutlak bolluk formülü olarak komünizm, bu istenmiş ya da kastedilmiş olmasa bile, gelecek yıllarda kendilerini inanılmaz yoksulluktaki ülkelerle ticaret ve pazarlık yaparken bulmaları tehlikesini göze almaksızın tek bir ülkede kurulamaz...

Çevremizde, bizim devrim yaptığınız bir çağda devrim yapma fırsatına ya da talihine sahip olamadıkları için önümüzdeki on yıl içinde bugünkünden daha büyük bir sefaletle mahkûm insanlar yaşamaya devam ederken nasıl olur da biz komünizmin yarattığı bu süper bolluk içinde yaşayabiliriz... Yoksul, az gelişmiş bir ülke olarak bugünkü görevimiz kendimizi, voksulluk ve sefaletten kurtarmaktır. Ancak gelecekte başka ülkelerin hâlâ yardımımıza ihtiyacı varken büyük bir refahı hayal etmememiz gerekir. Şimdiden çocuklarınızı öyle yetiştirmeliyiz ki, bütün acil ihtiyaçlarımız karşılandığında hedefimiz sırf bolluğun ötesine geçsin. Başlıca idealimiz ve görevimiz geride kalmış olanlara yardım etmek olmalıdır (aktaran Kürkcü, 1988a: 1403).

SSCB'yi onaylamaktan daha tutarlı bir enternasyonalizmi temsil eden bu düşünceler yalnızca düşünceler olarak kalmadı. Fidel Castro önderliğindeki Kübalı devrimciler, Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerindeki devrimlere o an için ellerinde olan tek şeyi, hayatlarını verdikleri bir idealizm içinde katıldılar ve bunun ideolojik savunucusu oldular. 1960'lar ve '70'lerin dünyasında "barış içinde birlikte yaşama" ilkesinin bir yansıması olarak kendi egemen sınıflarıyla "barış içinde" yaşama siyaseti güden muhalefetteki "resmi" komünist partiler karşısında Fidel Castro, şu itirazı yöneltiyordu: "Bize göre, uluslararası komünist hareket her şeyden önce komünistlerin, devrim savaşçıların hareketidir. Ve devrim savaşçısı olmayanlara Komünist denemez!"

“Castroculuk” SSCB ve ÇHC’nin tekil devlet çıkarları doğrultusunda uluslararası komünist harekete yön vermeye çalıştıkları ‘60’ların ve ‘70’lerin dünyasında Leninist enternasyonalizm ilkesine yaklaşabilen tek etkili tavır oldu. O yüzden Kübalı savaşçılar Bolivya’da Ernesto Guevara’nın yanında savaşırken can verdiler. Angola devrimi ABD ve ÇHC tarafından desteklenen karşı devrimci çeteler tarafından çökerilmeye çalışıldığında “Carlotta Harekâtı”yla Angola’ya savaşmaya gitmek için tüm Kübalılar gönüllü yazıldılar, Grenada devriminin adayı işgal eden ABD askerleri tarafından ezilmesine, bu ülkede çalışan inşaat işçileri gönüllü silahlı direnişle karşılık verdiler. Küba Devrimi, üzerinden 40 yıl geçtikten sonra da enternasyonalizmin pratik bir hayat tarzı olarak yaşar kaldığı tek örnek; “Castroculuk” kendine özgü bir Marksizm versiyonu olma iddiasını hiç taşımadı ama bu canlılığı mümkün kılan pratiklerin gerisindeki zihniyetin ve moralin Castro’nun adıyla kaydedilmeyi hak ettiğine kuşku yok.

Che Guevara-Gerilla Savaşı

Castro’nun Küba’sı, 1960’lar ve 1970’ler Türkiye’sinin devrimcileri için ulaşılacak “sosyalist toplum” modelini sunuyor idiye, Che’nin “gerillası” da bu topluma ulaşmak için gerçekleştirilmesi gereken “devrimci mücadele” modeli olarak, Allende’nin “barışçı geçiş” örneğine ya da Sovyetler Birliği’nin öngördüğü “kapitalist olmayan yoldan kalkınma” stratejisine oranla çok daha “makul ve gerçekçi” bir model olarak kabul görüyordu.

“Bir kez daha, kadidi çıkmış Rocinante’ımın kaburgalarının bacaklarıma dokunuşunu hissediyorum. Gene kalkanımı omuzlayıp yolculuğa koyuluyorum...” (aktaran Kürkçü, 1988b:1434) Ernesto “Che” Guevara Bolivya dağlarında bir CIA operasyonu ile öldürüldüğü 8 Ekim 1967’ye kadar sürecek son “yolculuğu”na çıkmadan, 1965 ortalarında ailesine yazdığı veda mektubuna bu sözlerle başlamıştı. “Che”nine kendisini Cervantes’in ünlü kahramanı Don Quixote’a benzetmesinin bir nedeni, kıta ölçeğinde bir devrim tasarımı beslediği, kendisini alaya alacak ölçüdeki güveniyse, öbür neden Latin Amerika kıtasında bir devrimin imkânsızlığına besledikleri güvenden ötürü, “Che”nin Latin Amerika ölçeğinde bir devrim tasarımı “yel-değirmenleriyle savaş”tan farksız bulmuş olan “resmi” sosyalizme ironik bir eleştiri yöneltme isteği olmalı.

1960'lann ve 1970'lerin dünyasında “Che”yi önemli kılan bir dizi özgülükten söz edilmezden önce, onun kendi tarihinde kimler için sahici bir önem taşımış olduğunu kaydetmek gerekli olabilir. Bugün, “resmi” sosyalist ikonografide kendisine hayli cömert bir yer ayrılmış olmasına karşın, SSCB’nin ABD ile “barış içinde birlikte yaşama” siyasetinin, yerel partilerin de “milli burjuvaziler”le barış içinde yaşaması biçiminde tercüme edildiği “detant” yıllarında “Che” ve temsil ettiği devrimci eylem çizgisi, SBKP eksenindeki Komünist Partilerinœ bir tür “maceracılık” olarak mahkûm edilmişti. SBKP’nin global siyasetlerine şiddetle karşı çıkan ÇKP eksenindeki partiler de “Kültür Devrimi”nin “kitlesellik” kültü dolayısıyla, “Che”nin girişimini “bireysel terörizm”e iade-i itibar sağlamak olacağı gerekçesiyle görmezden geldiler.

Ancak bütün bu “maceracılık ve bireysel terörizm” kınamalarına rağmen, Latin Amerika’nın ezilen halkları, emperyalizme karşı mücadele eden ulusal kurtuluş hareketleri, hiçbir jeostratejik hesaba aldırış etmeksizin Avrupa ve ABD’de “kurulu düzen”le çatışan 1968’in radikal öğrenci hareketleri “Che”yi öylesine tutkuyla sahiplendiler ki, reelpolitik onun da komünist kahramanlar galerisine kaldırılmasını gerektirdi. Ancak bu kez, “Che”nin “büyüklüğü”ne, “kahramanlığı”na yöneltilen vapay övgü seli, onda özgün olanın üzerini örter, somut bir değerlendirme yapılmasını önler oldu.

Ataları ABD’den gelen, Latin Amerika’nın birçok ülkesinde dolaştıktan sonra, Guatemala’da ABD işgaline karşı koyan devrimcilerin arasına karışan, Meksika’da Kübalı devrimcilere katılıp, 30 yaşında Sierra Maestra’da commandante, 32 yaşında Havana’da İktisat Bakanı olan bu Arjantinli doktor, 39 yaşında Bolıvya’da bir gerilla foco’sunun (ocak) lideri olarak ölürken 1960’lann dünyasında devrimci aydınların yaşamayı ve ölmeyi anlamlı kılabilecek bir hayat tarzı arayışlarının en parlak modeli olabildiği için önemliydi öncelikle.

Burada “Che”nin bir devrimin araçları ve imkânlarına ilişkin özgül teorisinden çok, devrimci adanmışlığın simgesi haline gelen ölümü, kendi çağının bütün aydınlarının dikkatlerini üzerine toplayan etkendi. Marksist fikri mirasın ve komünist hareket geleneğinin içinden yetişenler kadar, gelenek dışından gelenler için de 1917’den beri, bir bakıma devrimin yapılabilirliği artık kanıtlanmıştı; asıl önemli olanın “devrimi yapmak” kadar

onu sürdürebilmek olduğu düşüncesi, önceki tecrübelerden çıkarılabilecek en esaslı ders gibi görünüyordu. Gerçekleşmiş bütün devrimlerin donduğu, devrimci kahramanların devlet adamlarına dönüştüğü bir anda, başarılımış bir devrimden sonra devrimci kalmanın bir imkânının hâlâ varolduğunu kanıtlayan canlı bir örnek olduğu için de Che'nin, statükoyu reddeden aydınların gözünde devrimciliğin çağdaş bir ahlaki modeli halini aldığını söyleyebilmek mümkün.

Latin Amerika'nın ezilen halklarının, "Che"nin kendisini onlara adadığı yoksul insanların, işçilerin ve köylülerin, ne onun kıta ölçeğindeki devrim projesine ne de Bolıvyı dağlarında tutuşturmaya çalıştığı devrim foco'sunun stratejik anlamına ilişkin bir değerlendirmeye sahip olduklarını doğrulayacak hiçbir somut kanıt bulunmuyor. Üstelik "Che" ile "guerillero"larını askerlere ihbar edenler gerilla için üs bölgesi olarak seçilen yörenin köylüleriydi. Ama "Che"nin öldürülmesinin üzerinden bir hafta geçmeden pazar yerinde satılan fotoğraflarından edinip bir "aziz" tasviriymişçesine evlerindeki haçın yanına başına ilıştiren gene onlardı. Bilinçli olanları içinse "Che", vüzyıldır kıtada kendileri için bir kurtuluş imkânı sunabilmiş yegâne mücadele biçimini yeniden harekete geçirmeyi deneyen istisnai bir örnekti.

Asya'da, Afrika'da, öteki Latin Amerika ülkelerinde ABD emperyalizmiyle ve yerli oligarşilerle silahlı savaş halindeki, çoğu kendisiyle kişisel olarak tanışan kurtuluş hareketlerinin önderlikleri içinse "Che", ortak düşmana karşı savaşta bir cephe daha açmak için hayatını vermiş bir voldaştı.

Ernesto Che Guevara, Latin Amerika ölçeğinde gelişeceğini umduğu bir silahlı mücadeleyi başlatmak üzere Bolıvyı'da seçtiği üste CIA ve Bolıvyı ordusu tarafından kısıtılarak, henüz harekete geçmeden önce varalı olarak yakalandı. Kısa bir sorgudan sonra kurşuna dizilerek öldürüldü. Resmi sosyalizmin sıkıntılı sessizliğinin eşliğinde emperyalist iletişim ve propaganda mekanizmasının, aynı yolu tutmaya özenecekler için bir ibret teşkil etmek üzere yaydığı trajik ölüm hikayesi beklenin tam tersi bir etki uyandırdı. Gerçek bir cinayet olan öldürülmesinin yarattığı nefret kadar, mücadelesinin haklılığına verilen onay ve ölümü karşılaştığındaki mağrur tavrı dolayısıyla da inanılmaz bir hızla çağdaş bir efsane halini alan "Che"nin gerçek projesi ise, bu efsanenin gölgesinde kalmış görünüyordu.

Türkiyeli devrimciler, o çağda "Che"nin projesine "efsanenin" ötesine

geçerek bakmaya çaba gösteren, bu çağrıdan bir eylem planı türetmeye girişenler arasında yer aldılar. “Che”nin çağrısı Asya Afrika ve Latin Amerika’yı kat ederken Küçük Asya’da THKP-C ve THKO’nun eyleminde bir kez daha yankılandı...

Çok bilinen bir sloganla -İki, üç... daha fazla Vietnam yaratın!- dile getirilen bu projenin “stratejik hedefi”, “en sağlam kalesi ABD tarafından uygulanan baskıyı silahlı mücadeleyle ortadan kaldırarak emperyalizmin topyekûn çökertilmesi”ydi. “Taktik yöntem” ise, “halkların teker teker ya da gruplar halinde tedricen kurtarılmasını sağlamak”, “düşmanı bütün ikmal üslerinden, yani kendisine bağımlı topraklardan yoksun bırakarak kendi topraklarından uzakta zorlu bir savaşa sürüklemek”ti. “Bu stratejik hedefin temel unsuru olan tüm halkın kurtuluşu... Amerikanız’da bir Sosyalist Devrim’le gerçekleşecek”ti.

Ernesto “Che” Guevara’nın 16 Nisan 1967’de OSPA-AAL (Asya Afrika ve Latin Amerika Halkları Dayanışma Örgütü) yayın organı Tricontinental (Üç Kıta) dergisinde yayınlanan mesajında ana hatlarıyla bu şekilde özetlediği proje, birçok bakımdan dikkat çekicidir.

Birinci olarak “Che”, “kapitalizmin son aşaması olan emperyalizm”in “bir dünya sistemi olduğundan ötürü dünya ölçeğindeki bir kapışma ile yenilmesi gerektiği” noktasından hareket etmektedir. Böylesi bir yaklaşım, öncelikle, Che’nin bir dünya devrimi perspektifinin gündemden kaldırıldığı 1930’lardan beri, her yerel devrime uluslararası ölçekte bir devrimci sürecin bir parçası olarak yaklaşma yolunda öne sürülmüş ilk pratik projeyi gerçekleştirmeye koyulmasını ve sosyalist devrimin uluslararası niteliği üzerine yeniden düşünölmeye başlanmasını mümkün kıldı.

Öte yandan, “Che”nin projesi, yalnızca soyut bir devrim imkânından değil, ABD saldırısı altında kalmış olan Vietnam’ın devrimci kurtuluş savaşına ‘enternasyonalist bir katkıda bulunma zorunluluğu’ndan yola çıkan acil ve pratik bir hedefe de sahipti. “Che”, Tricontinental’de yayınlanan mesajında, şunları yazıyordu:

Dünyanın tüm ilerici güçlerinin Vietnam’la dayanışması bugün için, Roma arenasındaki gladyatörlere tezahürat yapan pleblerin acı istihzasına benzer. Sorun baskının kurbanına başarı dilemek değil, onun kaderini

paylaşmak, ona zafer ya da ölüme kadar eşlik etmektir. ABD emperyalizmi saldırganlıktan suçludur ama bu aynı zamanda Vietnam'ı -elbette bir dünya savaşı tehlikesini göze alarak ama emperyalizme kendi kararını dayatarak sosyalist dünyanın dokunulmaz bir parçası haline getirmekte tereddüt edenlerin de suçudur. Suç, bir süre önce, birbirleriyle suçlama ve iftira yarışına giren sosyalist kampın iki büyük gücünün temsilcileridir.

Emperyalistler insanlığa savaşa şantaj yaptıklarına göre, buna verilecek akılcı karşılık, savaştan korkmak olamaz. Halkın genel taktiği, nerede meydan okuma varsa orada bütün cephelede sürekli ve kuvvetli bir saldırı başlatmaktır (aktaran Kürkçü, 1988b: 1435).

İkinci nokta, “Che”nin aşamalı değil, kesintisiz bir devrim süreci öngörüyor olmasıdır. Geleneksel KP'lerin “demokratik” ve “antiemperyalist” ittifaklar dolayısıyla, “milli burjuvaziler”in desteğini alarak önce demokratik bir devrim gerçekleştirme, daha sonra sosyalizme yönelme stratejilerine karşın “Che”, Küba devriminin de verdiği dersle ulusal kurtuluştan sosyalist devrime doğru kesintisiz bir devrim öngören stratejisiyle de yerleşik sosyalist politika pratiklerinden ayrılan bir çizgi kurar. Böylelikle Komintern'in herhangi bir devrimci imkân sağladığı kanıtlanmış olmayan “Halk Cepheleleri” politikasına karşı yeni bir alternatif sunuşuyla dikkati çeker.

“Che”nin hattında dikkati çeken üçüncü nokta “silahlı mücadele”nin gereğine yapılan ısrarlı vurgudur. Bu vurguda önemli olan yalnızca, iktidarın ele geçirilmesi bakımından burjuva devletlerinin yıkılması için başka hiçbir “makul yol”un kalmamış olması değildir. “Che” için silahlı mücadelenin gereği şurada vatar: “Giderek, küçük silahlı çeteleri bastırmak için veterli olan modası geçmiş silahların yerini modern silahlar ve ABD askeri yardımının yerini gerçek silahlı muhاریpler alır, ulusal kukla orduları gerillaların usandırıcı saldırıları altında dağılma emareleri gösteren hükümetlerin görelî istikrarı bozulmaya vüz tuttuğu anda gitgide artan sayılarda düzenli birlikler yollamak zorunda kalırlar.”

Böylelikle, “doğal çevresinden dışarı sürüklenmiş olan düşman” “bozulan morali ile üst üste yenilgilere uğratarak”, zafere giden vol açılmış olur. Burada, silahlı mücadelenin asıl amacı, yerel iktidarı fethetmekle yetinmek değil ABD'yi gerillalarla savaşa zorlamak ve “yerli işbirlikçileri”nin gerisinde

duran emperyalizmi çökertmek ve böylece tüm halklar için bir kurtuluş yolu açmaktır. “Che”nin başlattığı mücadele yalnızca kendi özgül görüşlerinin ürünü olarak kalmış da değildi. SBKP ve ÇKP’nin birbirleriyle ve global stratejik denge hesapları içinde ABD emperyalizmi ile kurdukları karmaşık ilişkiler Küba Devriminin önderlerinin devrimi Latin Amerika ülkelerinde yalnızca kendilerinin yayabilecekleri inancını pekiştirerek OLAS (Latin Amerika Dayanışma Örgütü) ve OSPAAAL (Asya Afrika ve Latin Amerika Halkları Dayanışma Örgütü) aracılığıyla gerilla hareketlerine uluslararası destek sağlamanın önderliğini de üstlenmelerine yol açmıştı. Bu örgütlerde toplanan silahlı devrimci hareketler “Che”nin genel planı çerçevesinde bir genel koordinasyon içine sokulmaya çalışılmışlardı.

“Che”nin Latin Amerika ülkelerinin kayda değer bir homojen yapıya sahip oldukları, aynı dili konuştukları ve “hemen hemen kıtadaki bütün ülkelerin bu tür bir mücadele için olgunlaşmış oldukları” belirlemesine dayanan bu kıta ölçeğindeki devrim projesi, devrimin öznel koşullarının bizzat devrimci mücadelenin kendisi tarafından yaratılacağı anlayışıyla pekiştirilmişti. Ancak bu süreç umulduğu gibi sonuçlanmadı. Önce “Che” yenilgiye uğratıldı, ardından birer birer öteki hareketler yenildiler ve Küba ile SSCB arasındaki ilişkilerin 1973’te normalleşmeye başlamasının ardından bu proje pratik bir faaliyet olarak gündemden kaldırıldı. “Che”nin kıta ölçeğindeki devrim projesi hiçbir pratik tarihsel başarı kazanmış olmamasına karşın bugün hâlâ önemli, çünkü 1968’de Komünistin aynı zamanda devrimci de olabileceğinin, yerel kurtuluş için dövüşmenin enternasyonalist de olmayı kaçınılmaz kıldığının, dünya devrimi için kendi devrimini feda edebilmenin aslolduğunun, yani devrimci enternasyonalizmin, yegane pratik deneyimi onun projesinden çıktı.

“Che”nin stratejisinin pratik imkânları hakkında pek çok spekülasyon yapılabilir ve bunların çoğu da mantıksal olarak doğru olabilir. Dünya ölçeğindeki büyük güç analizleri, her bir ülkede yalnızca sınırlı bir reform imkânına işaret ettiği halde, silahlı mücadeleye girişmenin taktik yanlışlıkları üzerine ciltlerle belge sıralanabilir. Ancak bunların hiçbirisi, niçin 1968’de bir devrimin hâlâ mümkün olduğuna inanan milyonlarca insanın “Che Si!” diyerek bu “yanlış”a onay vermiş olduklarını açıklamaya yetmez.

Dünyayı değiştirmede bireysel insan iradesinin olanaklarının sınırlarına

olduğu kadar, bunun içerdiği potansiyellerin çokluğu ve sınır tanımazlığına da işaret ederek, “nesnel” denilen toplumsal süreçlerin “bireysel özellikler”in organik bir toplamı olduğunu bir kere daha düşünmemize ve bir devrimi istemenin onu başarmaya yetmediğini, ama ancak bir devrimi hakikaten istemenin ve onun için bu dünyadaki bütün çıkarlardan vazgeçebilmenin onun yegâne öznel imkânı olabileceğini somut olarak kavramamıza hizmet ettiği için, “Che”nin ölümü, “emperyalizmi topyekûn çökertme” stratejisinde kazandığı en büyük zafer oldu. İnsanları mantıksal bir “yanlış”a tarihsel bir onay vermeye yönelten, bu zaferi kutlama arzusundan başka bir şey olamazdı.

Silahlı Propaganda'nın Teorizasyonu

Türkiye Solu, trajik ve ahlaki öğelerinin belirleyiciliği altında gözlediği Latin Amerika deneyimini, 1960'lar sonu ve 1970'ler başında kendi özgüllüklerine uyarlamaya giriştiğinde de kaçınılmaz olarak Che-sonrası Latin solunun deneyim ve kavramlarıyla tanıştı. Onların rasyonalizasyon ve meşrulaştırma süreçlerini içermeye çaba gösterdi.

Latin Amerika'nın İspanyol ve Portekizlilerin istilasıyla birlikte başlayan kurtuluş mücadeleleri tarihi içinde, yabancı boyunduruğuna ve yerli mülk sahibi sınıflara karşı silahlı başkaldırı bir istisna sayılamaz. 1970'lerde Uruguay'da kurulmuş olan bir devrimci silahlı mücadele birliğinin adının, beyaz sömürgecilere karşı ilk başkaldırıtı örgütleyen yerli kabile reisi Tupac Amaru'dan esinlenerek Tupamaro konulmuş olması bile, kıtada bir devrim için silahlı mücadeleye yönelenlerin yaşlanabilecekleri çok köklü bir gelenek bulunduğuna hemen işaret eder. Simon Bolivar'la başlayıp, Jose Marti ve Augustino Cesar Sandino önderliğinde sürüp giden 19. ve 20. yüzyılın kurtuluş mücadeleleri de Latin Amerika'da İspanya ve ABD ile onların müttefiki latifundistlerin egemenliğine karşı silahlı mücadelelerin en bilinen örnekleri olarak Küba Devrimi sonrasında baş gösteren gerilla mücadelelerine esin kaynağı oluşturmuşlardı.

Ancak, bu silahlı kurtuluş mücadeleleri ile sonradan esin kaynağı oldukları gerilla hareketleri arasında iki esaslı fark olduğu söylenebilir. Öncelikle, Küba Devrimi'nden sonra patlayan gerilla mücadeleleri kendilerini yalnızca ulusal

kurtuluş amacıyla sınırlanmış olmayıp, hemen hemen hepsi karşlarına sosyalist devrim hedefini koymuşlardı; ikinci olarak da bu gerilla mücadelesinin teorisini -sırf askeri denilemeyecek amaçlarla- Leninist teoriye eklemlene girişiminde bulunmuşlardı. Bu bakımdan kıtadaki gerilla mücadelesinin tarihsel geleneğinden bir kopuşu da ifade ediyorlardı.

1960'lann sonlarından 1970'lerin ortalarına kadar hemen hemen tüm Latin Amerika ülkeleri Marksist gerilla gruplarının faaliyetlerine sahne olurken, bu faaliyetler hem gerillaların kendileri, hem de Marksist sosyalizm içindeki muarızları tarafından yeni bir adla tanımlandı: Fococuluk. Bu terim giderek bu faaliyetlere yön veren özgöl bir mücadele anlayışını da tanımlar oldu.

İspanyolca'da "ocak" anlamına gelen foco sözcüğü, daha sonra ima eder olduğu siyasal strateji gibi, Küba devriminin Latin Amerika devrimci solu tarafından yorumlanması sırasında özgöl bir anlam kazandı. Kübalı devrimciler, Sierra Maestra'da silahlı mücadeleyi sürdürdükleri sırada oluşturdukları her bir gerilla birimini mücadeleyi tutuşturan bir ocak, bir "foco" olarak adlandırmışlardı. Küba devrimi zafere ulaşp, Latin Amerika'da geleneksel KP'lere muhalefet eden bir bölüm devrimci tarafından devrimin modeli olarak benimsenmeye başlayınca Küba devriminin asli mücadele birimi olduğu kabul edilen foco da, proleter devrimci eylemin öncü gücü olarak teorileştirilmeye girişildi.

Bu girişimin en tanınmış temsilcisi olan Fransız yazar Regis Debray'ın, "*Revolution dans la revolution?*" (*Devrimde Devrim mi?*) ve *La Critique des Armes* (*Silahların Eleştirisi*) başlıklı, ilki henüz Guevara Bolıvya'da gerillaya başlamadan, ikincisi Guevara öldürölüp, kendisi de Bolıvya'da atıldığı hapisneden çıktıktan sonra yazdığı iki kitabıyla fococuluk'a teorik açıklama çerçevesi sağladığı söylenebilir. Ancak, paradoksal bir biçimde: *Devrimde Devrim mi?* fococuluk'un bir savunusu olduğu halde, *Silahların Eleştirisi* fococuluk'un uygulanmasından elde edilen sonuçların bir eleştirel değerlendirmesidir.

Debray'ın birinci kitabında pozitif bir kategori olan fococuluk, ikinci kitabında negatif bir kategori olarak eleştiriye uğrar. Debray'ın kendisi, aktif olarak herhangi bir silahlı gerilla mücadelesine katılmamış olmakla birlikte, özellikle Guevara ile vakından tanışmış, Bolıvya'daki hareket sırasında bir süre onunla birlikte olmuş, Latin Amerika'daki hareketlerle vakından

ilgilenmiştir. Konu üzerine en kapsamlı teorik çalışmayı onun yaptığı genellikle kabul edilir ve *Devrimde Devrim mi?*’nin Küba’da yayınlanan İspanyolca 1967 çevirisinin 200 bin nüsha basılmış olması, Küba Devrimi önderlerinin de Debray’ın yazılarına hiç değilse o dönemde olumsuz bir gözle bakmadıklarını doğrular görünür.

Debray’ın teorisinin merkezine yerleşmiş olan sorunsal Latin Amerika ülkelerinde gerçekleşecek devrimlerde öncü ve kitle arasındaki ilişkidir. Ne var ki, Debray’ın böyle bir teorileştirme çabasına girdiği dönemin özgüllüğünün yarattığı baskı, bu arayışın gerçekten analitik bir düzeye yükselmesini önler. Özellikle *Devrimde Devrim mi?* ve Latin Amerika ülkelerindeki devrimlere modellik edeceği varsayılan Küba devriminin her bir özgül momentinin de zamandan ve mekândan bağımsız olarak her ülkede geçerli olacağı iddiasının yegane kanıtı, bu iddianın kendisidir. Bu dönemin özgüllüğü, büyük çoğunluğu ABD destekli askeri diktatörlüklerin egemenliği altındaki Latin Amerika ülkelerinde, geleneksel KP’ler içinde, Küba devriminin sosyalist bir yörüngeye oturmasından sonra, silahlı devrimin mümkün olduğuna inanan bir “sol” kanat eğiliminin ortaya çıkmış ve silahlı mücadele için bir başlangıç noktası arayışına girmiş olmasıdır. Debray’ın kitabı, “Küba’dakinin aynısını yapmak” kararlılığındaki bu eğilimlere, geleneksel KP’ler karşısında hâlâ Marksizm çerçevesinde kalabilen bir teorik savunma çizgisi çekebilmek çabası içinde, partisiz de devrim yapılabileceğini kanıtlama girişimidir.

Debray, geleneksel KP’lerin “milli burjuvazi de için de, dört sınıfın ittifakına dayanan eski teorisi”nin; “milli demokrasi”, yani, “sonradan sosyalist dönüşümü isteyecek kitlelerin kontrolü altında bütün emperyalist müdahalelerden arınmış kapitalist ilişkilerin devamı” programının ve “böyle bir görünüş kendilerince gerçekten de cazip gelmeyen köylü tabakalarını küçümseme”ye dayalı stratejisinin belirli bir örgütlenme ve mücadele anlayışını dayattığı yargısına varır. Çin ve Vietnam’dan farklı olarak, politik bağımsızlığa sahip oldukları için bir milli kurtuluş savaşı yönetme olanağından tarihen yoksun kalan bu partiler, Debray’a göre, bir işçi köylü ittifakı gerçekleştirme şansına hiç sahip olamamış ve kendi gelişme şartlarına tabi bir iç yapı edinmişlerdir. Oysa Küba Devrimi işgal koşulları olmaksızın da bir devrimci silahlı mücadele verilebileceği örneklemiştir. Buna göre:

1) Belli şartlar altında siyasi olan ve askeri olan birbirinden ayrı olmayıp, çekirdeği gerilla ordusu olan halk ordusundan ibaret tek bir organik bütün oluştururlar. Öncü parti, gerilla foco biçiminde zaten mevcuttur.

Gerilla, gücü tohum halinde bulunan, partidir.

2) Öncüsüz devrim olamaz. Bu öncü mutlaka Marksist-Leninist parti değildir. Gerilla gücü çekirdek halinde politik öncüdür. Bu çekirdeğin gelişmesiyle gerçek parti meydana gelir. Politik öncünün gelişmesi için gerilla kuvvetinin gelişmesi şarttır.

3) İttifaklar bir kurtuluş programının çevresinde değil, var olan bir şeyin çevresinde yaratılır. Kitlenin “büyük motor”unu, “küçük motor” -foco- harekete geçirir ve bir cephe kurulmasına yol açar. Zafer “küçük motor”ların artmasıyla kazanılır.

4) Şehir ile kır, dağ ile ova arasındaki çelişme kırım ve dağın temel alınmasıyla çözümlenir. Dağ, burjuva ve köylü unsurları proleterleştirir; şehir, proleterleri burjuvalaştırır.

5) Gerilla savaşı, her türlü tehlikenin bütün sorumluluğunu kabul eden bir önderlik ile dıştan değil içten yönetilir. Önderlerin çoğunluğunun şehirleri bırakarak gerilla ordusuna katılmaları zorunludur. Biyoloji ile ideoloji arasında sıkı bir bağ bulunur ve fiziksel elverişlilik gerilla savaşı için en gerekli unsurdur.

6) Askeri harekâta göre kurulmuş böylesi bir örgütlenmede parti içi demokrasinin kaldırılması ve demokratik merkeziyetçilik ilkesinin lağvedilmesi gerekir. Focoların taktik bağımsızlıkları ve askeri disiplin gerekleri bunu şart koşar.

7) Halk kitlelerinin desteğini kazanmak için foco silahlı propaganda faaliyetinde bulunmak zorundadır. Foco, devrimin amaçlarını açıklamak, toprak dağıtmak, hainleri cezalandırma tehdidinde bulunmak üzere kitlelere propaganda yapar. Ancak Vietnam ve Çin'den farklı olarak foco, Latin Amerika'da daimi güçlerin merkezinde bulunur ve buradan aşağıya doğru yarı düzenli güçler ve milisler gelişir.

Ana hatları itibariyle bu biçimde özetlenebilecek olan Debray'ın foco teorisi, 1967-1973 arasında, Latin Amerika'da Komünist Partileri'nden kopan ve

çoğunluğunu gençler ve aydınların oluşturdukları gruplar tarafından belli uyarlamalar ve modifikasyonlarla uygulamaya konuldu. Ancak hem bir silahlı mücadele için uygun şartların oluşmadığını savunan KP'ler tarafından, hem silahlı mücadeleyi kabul etmekle birlikte bunun bir köylü halk savaşı biçiminde gelişmesini öneren Maoçu muhalefetler tarafından, hem de Latin Amerika'da dünyanın öteki bölgelerine göre daha çok pratik ve entelektüel güce sahip Troçkist hareket tarafından devrimin maddi ön koşullarını hiçe saydığı hem de devrimde proletaryanın sınıfsal ve ideolojik rolünü küçümseyen “voluntarist” bir bakış açısına sahip olduğu için eleştirildi.

Carlos Marighela - “Politikleşmiş Askeri Savaş”

Beri yandan, Debray'ın teorisi, OLAS'a katılmış olan başka gerilla grupları tarafından da eleştiriye uğradı, bunlar arasında Brezilya'dan Carlos Marighela, Debray çizgisinin Latin Amerika'nın bütün ülkeleri için evrensel geçerliliği iddiasına karşı çıkarak, bir kıta büyüklüğündeki Brezilya'da “bir gerilla focusu kurma” yerine şunu öneriyordu:

Bizim devrimci savaş stratejimiz birbirini tamamlayan üç biçimden oluşur: şehir gerillası, kır gerillası, ve psikolojik savaş. Kır gerillası, çabalarımızı yoğunlaştırmamız gereken esas alandır. Bu alan fococu terimler çerçevesinde düşünülemez, ülkemizin büyüklüğünün gereklerine uygun olarak bir hareket savaşının icabettirdiği gelişmiş bir altyapıyı kurmanız gerekir (aktaran Kürkçü, 1988c: 1442).

Carlos Marighela, KP'lerin muhafazakârlığı ile, “fococuluk”un uçkunluğunun ortasını bulmayı denemişti: “politika ile askerliğin” “kentle kırın” “gerilla ile klasik kitle çalışmasının” “devrimci savaş içinde”ki birliği. Bununla birlikte, Marighela da Debray ve diğerleri gibi, “sürekli siyasal bunalım”ın gerilla mücadelesi ile dönüştürülebileceği, bir devrimin şartlarının bizzat devrimci savaşın kendisi tarafından yaratılabileceği perspektifini paylaşıyordu. Ne var ki, Marighela da 1969'da öldürüldü. Marighela'dan önce ve sonra Latin Amerika'da KP alternatifi bir çizgi yaratarak “devrimci savaş”ı başlatmaya koyulan bütün gruplar da birer birer siyasal sahneden kaldırıldılar. Kuşkusuz bütün bu gruplar Debray tarafından eğitilmiş, yönlendirilmiş ve özgün bir teorik çizgi olarak fococulukla teçhiz edilmiş olmayabilirlerdi. Ancak onların yenilgisinde “Debrayizm”in teorik

yenilgisinin cisimleştiği düşünüldü. Küba devriminin, Küba Komünist Partisi'nin önderlerinin, OLAS ve OSPAAAL'ın 1965'den sonraki etkinlikleri göz önüne alındığında bu değerlendirmeye hak vermek çok kolay gibi görünmüyor. Debray böylesine geniş bir hareket alanı üzerinde gezinen fikirlerin, tasarımların, hayallerin ve umutların bir teorik toplamını sunmuş olabılırdi ama, bu düşünceleri, yaygın kılmak ve uygulamaya sokmak bakımından hiçbir zaman Kübalıların sahip olduğu ölçüde nüfuz ve otoriteye sahip olmuş değildi. Bolivya'da bir foco açmak fikrini Guevara'ya Debray'ın vermiş olduğunu sanmak için hayli saf olmak gerekir.

Gene de kendi “fococuluk”unun en kapsamlı eleştirisinin Debray'ın kendisinden geldiğini söylemek gerekir. “*Silahların Eleştirisi*”nin Debray'ında bu sefer sarkacın öteki tarafına savrulmaya kendisini kolayca bırakmaksızın, önceki mekanik, tarihsiz, salt işlevsel teorinin bir eleştirisini buluruz:

En basit anlarını -Küba Devrimi'nin tek yanlı ve büyük ölçüde aşırı basitleştirilmiş bir imgesini sunarak bizzat kendimin yaygınlaştırılmasına yol açtığım ve bütün sorumluluğu da yalnızca bana ait olan anlamı- içinde fococuluk askeri mücadelenin siyasal mücadeleden, yeraltı mücadelesinin legal mücadeleden, öncünün eyleminin kitle hareketinden, stratejinin taktikten, dağların kentlerden, toplumun ileri kesimlerinin geri kesimlerinden kopartılmasına yol açtı. Fococuluk bunları kaynaştırmak ve karşılıklı olarak birbirlerini zenginleştirmelerini sağlamak için bilinçli bir biçimde yola koyulşa bile amacının araçlarından yoksundur.

Daha en baştan ara halkaları kopartarak, gerekli örgütlenme araçları ve mekanizmaların reddederek ayağının altından toprağı kaydırır: Parti yoktur/asgari program yoktur, ara kadro olsa olsa bir kaç tanedir, kendileri gerilla olamasalar bile militan eyleme bir şekilde katılmak isteyenleri kucaklayacak ara örgütlenmeler yoktur. Öncü durmaksızın öncüsü olduğunu farz ettiği halktan kopar gider...

Küba devriminden beri on beş yıldır kıtada süren ‘devrimci savaş’ denilen şey bir ‘halk savaşı’değil, hemen her yerde bir öncü savaşıdır (aktaran Kürkçü, 1988c: 1443).

Debray, bundan sonra Latin Amerika'daki deneyimlerin bir eleştirel tahliline girişir. Bir kere daha eski öğretmeni Althusser'in *Devrimde Devrim mi?* yayınlanır yayınlanmaz kendisine gönderdiği eleştiriye döner:

Bu kavranı (ve onun etkilerini) gerilla gücünün içinde varolduğu tarihsel koşullardan bağımsız olarak tahlil ettiğin sürece senin gerilla gücü tahlilini soyut bir tahlil olarak kalır... Gerilla gücü kavramının önkoşullarını tahlil ettiğin sırasında sanki biraz Feuerbach gibi (mutatis mutandis) davranma eğilimindesin: Doğaya tarihin gücünü yüklüyorsun... Dağlarda mücadele edenlerin içinde yaşadıkları koşullarla ilişkili etkilerin bizzat kendileri daha genel başka koşulların, gerilla gücünün doğuşuna, yaşamasına, gelişmesi ve nihai başarısına izin veren koşulların: başka bir deyişle, bir ülkeyi bir gerilla gücü çıkartacak ve zafer elde edilene kadar destekleyecek hale getiren tarihsel koşulların sonucudurlar (aktaran Kürkçü, 1988c: 1443).

Debray ikinci kitabını yazarken Althusser'in verdiği tarih dersini anlamış görünüyordu. Ancak fococuluk da kendisini doğuran tarihsel koşullardan yoksun değildi. ABD emperyalizminin ve yerli oligarşilerin baskıcı rejimlerini “ulusal uzlaşma” projeleri ile karşılamaya kararlı “Komünist Partiler”in işçi hareketi üzerinde egemenlikleri sürdükçe buna karşı bir tepki olarak “fococuluk”un başka biçimlerinin ortaya çıkabileceği tarihsel koşullar zemini de hep var olacaktı.

Latin Amerika Etkisinin Etkisi

Anarşizm, modern toplumun içinde belki ancak kendisine bir yer bulmakta boşluğa düşmüş eski egemen gücünü yitirmenin verdiği şaşkınlıkla tırmanacak duvar arayan küçük burjuvazi açısından son sığınak olabilirdi. Öyle bir sığınak ki, orada terörü de en sonunda yüreğine doğru çevirir ve ateşi içinde bizzat kendisini yakardı... Her biri giderek kendi başına bir eylem ve kuram peygamberi olan Türkiye'nin yeni sol küçük burjuvalarının adını sık andıkları Marx'ı -bir bilgin olarak- yeterince okumaya ne takatları vardı, ne de ellerindeki silahtan baş kaldıracak kadar vakitleri... Silahlı bu küçük tanrılar, Schumpeter'in ünlü deyişiyle ancak peygamber Marx'la ilgiliydiler. Unuttukları, Marx'ın hiçbir zaman peygamber olmak istemediğidir... Karl Marx'ın sosyalizmin bir bilimsellik sorunu olduğunu söyleyebilmesi, teori ve pratik arasındaki ayrılmaz birlikten söz etmesi son çözümlemede toplum, tarih, ekonomi, politika, örgüt ya da devrim gibi sorunların ancak bu en karmaşık, nesnel özgül tarihsel bağlamları çerçevesinde ele alındıkları takdirde, doğru biçimde çözümlemeleri yapılabilecek olgular niteliğini taşıdığını

belirtmesindedir. Yeni sol peygamberler, genci, orta yaşlısı ve yaşlısıyla teoriyi -hem de bazen Marx'ın adını da yanlış biçimlerde kullanarak- neredeyse tarihin çöp sepetine atıyorlardı (Gevgilili, 1988: 2174).

THKP-C'nin de başlıca aktif öznelerinden biri olduğu 12 Mart dönemi siyasal mücadelelerinin toplumsal ve tarihsel arka planı üzerine en kapsamlı incelemelerden birinin yazarı olan -Mahir Çayan'ın belki de kendi maksadını aştığı söylenebilecek bir ifadeyle "işbirlikçi-tekelci burjuvazinin teorisyen" olduğunu ima ettiği- Ali Gevgilili'nin 1970'lerin başında Türkiye'de "devrim"i sahici bir imkân olarak gören sosyalistlere biçtiği toplumsal ve tarihsel işlev ile onlara Marksizm karşısında tanıyabildiği konum bundan ibaretti.

THKP-C önderliğinde, önce hareketin teorik evrimi sırasında *primus inter pares* -eşitler arasında birinci- olarak parlayan, daha sonra bu fikirlerin hayata uygulanması sırasında "eski tüfekler"in hayret dolu bakışları arasında hareketin pratik önderliğini de üstlenen Mahir Çayan'ın kendi eylemi hakkındaki kendi düşüncesinin bu hükmün tam karşısı olması şaşırtıcı sayılmaz. Mahir Çayan Kartal Maltepe Askeri Cezaevi'nden kaçışıyla 30 Mart 1972'de Kızıldere'de öldürülüşü arasında geçen dört ay içinde sürekli takip altında, her gün yer değiştirirken kaleme aldığı, Kesintisiz Devrim dizisinin üçüncü kitabında, 2002'den bakıldığında inanılmaz gibi görünen bir iyimserlik ve umutla şunları yazmıştı:

Silahlı propagandayı temel alan örgüt, giderek ezilenlerin tek umut kaynağı olur. Bir yandan işsizliğin ve pahalılığın giderek artması halkın memnuniyetsizliğini had safhaya ulaştırırken, silahlı propagandanın karşısında baskı ve terörünü iyice arttıran, halkın giderek bütün demokratik haklarını rafa kaldıran oligarşi, başta aydınlar olmak üzere bütün halkın nazarında değer yitimine uğrar. Gerilla savaşını başarı ile yürüten parti, önce soldaki çeşitli oportünist fraksiyonların etkisi altında kalmış olan halkın uyanık kesimlerini etrafında toplayacak, soldaki parazitleri gederek temizleyecektir. Pasifistlerin kafalarını karıştırdığı unsurlar -işçi, köylü, öğrenci- giderek silahlı propagandanın etrafında toplanacaktır. Yani silahlı propaganda önce solu toplayacaktır. Başlangıçta çeşitli eğilimlerin etkisi altında olan samimi unsurlar tek bir strateji etrafında toplanacaklardır (Çayan, 1992: 319).

Tarih, üzerinde düşündükleri ve değerlendirdikleri eyleme ilişkin

belirlemeleri ve beklentileri bakımından Ali Gevgilili'yi de, Mahir Çayan'ı da pratikte doğrulamış görünmüyor. Öncelikle, Mahir Çayan'ın 1970'ler başlarken Türkiye'de pratik bir imkân olarak gördüğü devrim için mücadele, Gevgilili'nin kategorik olarak dile getirdiği şekilde, "küçük burjuva aydını"nın "ateşi içinde bizzat kendisini yaktığı", bir azınlık terörizmi olarak kalmadı. Tersine, eylemi, hayattayken Mahir Çayan'ın kendisinin tahayyül bile edemeyeceği kadar kısa bir süre içinde, Türkiye solunun tarihinde hiçbir sosyalistin edinmiş olamadığı bir prestiji yaratarak on binlerce emekçi ve aydının onun adıyla anılan düşünceleri kendi düşünceleri olarak benimsemesini sağladı. Öyle ki, Gevgilili'nin Çayan eleştirilerinin onlarinkinin yanında entelektüelce olmaktan ileri gitmediği söylenebilecek olan TKP bile, sonunda Mahir Çayan'ı sosyalist kahramanlar galerisine kabul etmek zorunda kaldı. Ama öte yandan Mahir Çayan'ın kendi eyleminden ummuş olduğu gibi, "silahlı propaganda(nın) önce solu topladı(ğı)" ve "samimi unsurlar(ın) tek bir strateji -yani THKP-C stratejisi- etrafında toplandı(ğı)" da söylenemez. Tersine, sonraki yıllar, Mahir Çayan'ın öne sürmüş olduğu stratejik ve teorik tezlerin varyantları çevresinde "samimiyet"lerinden kuşku duymak gerekmeyen, çok sayıda devrimci ("Çayanist") grubun doğduğuna tanık oldu. THKP-C'nin sürdürdüğü "politikleşmiş askeri savaş"ın dolaysız pratik sonuçlarından biriyse, orijinal THKP-C örgütünün 1973'de kesin olarak dağılmış olmasıydı.

Engels'in, Joseph Bloch'a 21 Eylül 1890'da yazdığı mektupta sunduğu, imkân ile gerçeklik arasındaki ilişkinin toplumsal tarih alanındaki maddeci kavranışı, bu paradoksal gibi görünen sonuçları anlamamızı kolaylaştırabilir:

...Tarih, her zaman, nihai sonucun sonsuz sayıdaki bireysel iradenin çatışmalarından doğması suretiyle gerçekleşir, ve her bir irade de, varolduğu haliyle bir dizi özel varlık koşulları çokluğu tarafından yaratılmıştır, dolayısıyla burada karşılıklı olarak birbirleriyle çatışan sayısız güç var demektir. Bu güçlerse, sonsuz sayıda bir paralel kenarlar grubu meydana getirirler ve bu gruptan bir bütün olarak bilinçsiz ve kör bir biçimde işleyen bir kuvvetin ürünü gibi görünebilecek olan bir bileşke tarihsel olay- ortaya çıkar. Çünkü, her bir bireyin istediğini başka bir birey engeller ve sonuçta ortaya çıkan şey hiç kimsenin istememiş olduğu bir şey olur... Ama... çeşitli iradelerin istedikleri şeye ulaşamayıp genel bir ortalamada, ortak bir bileşkede kaynaşmalarından bunların sifra eşit.

oldukları gibi bir sonuç çıkarmaya hakkımız yoktur. Tam tersine bunların her biri bileşkeye katkıda bulunur ve bu niteliğiyle onda içerilmiş durumdadır (Marx, Engels, vd. 1972: 295-296).

Engels'in çözümlemesi, Türkiye'nin 1971 ile 1990 arasındaki tarihine uygulandığında, bu alandaki sınıf mücadelelerinin arkaplanı üzerinde THKP-C'nin özgül tarihinin de en genel hatlarıyla tam olarak onu kuran hiç kimsenin istemiş olduğu gibi gerçekleşmediğini, varılan sonucun ancak bir bileşke olabileceğini görmek kolaylaşır.

THKP-C ile ilgili olarak varılabilecek en yanıltıcı yargılardan biri, onu büründüğü görünümlerinden biriyle, salt “askeri” bir aparat, bir “gerilla örgütü” olarak görmek olur. Tersine, eylemlerini çevreleyen trajedi halesinin berisine serinkanlılıkla bakıldığında THKP-C'nin faaliyetinde en büyük başarısızlığının gerillacılığın “altın kural”ını uygulamakta ortaya çıktığı görülür:

THKP-C “vur”muş ama “kaç”amamıştır. Bunun pratikteki anlamı iki “kuşatma”da on üç “öncü savaşçı”nın ölümüdür, ve bu da THKP-C önderliğinin fiziksel olarak tasfiye olmasına yol açmış, örgütsel olarak sonunu getirmiştir. Ancak, hareketin ideolojik kurgusunu ele veren en önemli kavramlardan biri olan “politikleşmiş askeri savaş”a atıfta bulunarak dile getirilirse, bu “askeri” başarısızlığın -böyle bir sonuç kendi teorisinde hiçbir biçimde öngörülmemiş olmamakla birlikte- paradoksal bir biçimde THKP-C için moral ve “politik” bir zafere yol açtığı söylenebilir. Mahir Çayan, Kesintisiz Devrim-III'te düzen değişikliğinin mümkün olduğunu düşünen kitlelere bunun mümkün olduğunun güvencesini verebilmek için

Merkezi otoritenin aslında görüldüğü gibi güçlü olmadığını, kof olduğunu bütün gücünün yaygara ve gözdağı olduğunu oligarşiye karşı savaşılan silahlı devrim cephesinin güçlü olduğunu göstermemiz, bir bakıma kuvvet gösterişi yaparak düşmanı yıpratmamız, moralinan çökertmemiz gerekmektedir. Bunun tek yolu öncünün bir dizi askeri zaferleridir. Sağlanan potansiyelin kaybolmamasının, giderek genişlemesinin tek yolu budur (Çayan, 1992:319).

diye yazmıştı. Oysa, bu satırların yazılmasının üzerinden çok az bir zaman geçtikten sonra pratikte kuvvet gösterisini gerçekleştiren devlet karşısında THKP-C giriştiği bütün silahlı çatışmaları kaybetti; “kitleler”, İsrail

Konsolosu'nu kaçırıp öldürdüğünde değil -bu THKP-C için bir kararlılık gösterisiydi- kendisinden üstün askeri güçler tarafından öldürüldüğünde Mahir Çayan'dan yana çıktılar.

Türkiye Sosyalist Hareketinin 1971 yenilgisinden çıkışını tamamladığı 1976'dan bakıldığında, 1971-72'de "askeri" olarak hemen hemen aynı biçimlerde faaliyet göstermiş olan iki örgütlenmeden THKO'nun izini süren, kendisini "Deniz Gezmişçi" olarak niteleyen herhangi bir siyasi akıma rastlanmazken, THKP-C'nin izini süren ve kendisini Mahir Çayan'ın "örgütü"nden kabul eden yüzlerce hatta binlerce insanın varlığı, sonraki beş yılda Devrimci Yol, Devrimci Sol, Kurtuluş gibi yaygın bir kitle gücü edinebilmiş devrimci hareketlerin güçlerini hep bu "kendiliğinden" Çayan taraftarlarından derlemiş olmaları, THKP-C'nin gerçekliğinde THKO'ya kıyasla "silahlı propaganda" dışında bir belirleyici etkenin varlığını araştırmayı gerekli kılar.

THKP-C'nin politik-örgütsel yönelimin yalnızca Mahir Çayan'ın kafasından çıkmış olan bir fikirler manzumesi olduğu yargısı onun teorik evrimini değerlendirmek bakımından sık sık düşülen bir yanılsamadır. Oysa, THKP-C'nin siyasal ve teorik kavramlar portföyünde yer alan kavramların ve mücadele biçimlerinin büyük bir çoğunluğu, 1960'ların sonu ve 1970'lerin başında Latin Amerika'nın birçok ülkesinde, Sri Lanka'da (Seylan), Yemen'de, Omman'da da hareket halinde olan birçok Halk Kurtuluş Cephesi'nin, Ordusu'nun, Partisi'nin benimsediği bir gene' ejik hattın, önderliğini Küba Komünist Partisi'nin ve onun öncülüğünde kurulmuş olan OLAS (Latin Amerika Halkları Dayanışma Örgütü) ve OSPAAAL'ın (Asya, Afrika ve Latin Amerika Halkları Dayanışma Örgütü) yürüttüğü bir uluslararası devrimci akımın içinden geliyordu. Bu bakımdan THKP-C'nin birçok eleştiricisi tarafından "sol sapma" olarak değerlendirilmesi ile Küba Komünist Partisi'nin bu eleştiriden bağışık kılınması arasında bir çifte standart olduğuna dikkati çekmek gerekir.

Üstelik bu eleştiri sahiplerinin hiçbir zaman bir devrim ve devrimci örgütlenme planına sahip olmamaları, Türkiye'de Marksist hareketin gelecek perspektiflerini, parlamenter ya da "darbeci" bir ilerici değişme projesine bağlamış olmaları; her şeyden önce burjuvazinin dünyasından kategorik olarak kendisini ayırmış bir Marksist hareketin yaratılması zorunluluğunu bir

devrimde birincil görev olarak gören genç devrimciler için Küba perspektiflerini kabul edilebilir biricik perspektif, “Che”nin çağrısını ciddiye alınabilir biricik çağrı kalmıştı.

Kaynaklar

Çayan, M. (1992) *Bütün Yazılar*, İstanbul: Atılım.

Guevara, E. C. (1991) *Politik Yazılar*, çev. N. R. Çobanoğlu, İstanbul:Yar

Gevgilili, A. (1973), “3. Düşünenlerin Forumu: Türkiye Şimdi Ne Yapmalı?”, Katılanlar: Y.K. Karaosmanoğlu, Ş.S. Aydemir, T.Z. Tunaya, M. Kaplan, İ. Küçükömer, 11 Kasım 1973, Milliyet.

Gevgilili, A. (1988) “12 Mart Rejimi”, Ertuğrul Kürkçü (yay.yön.), *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi cilt 7*, içinde, İstanbul: İletişim, 1402-1403

Kürkçü, E. (1988a) “ ‘Castroculuk’ un Olumlu Anlamı”, Ertuğrul Kürkçü (yay.yön.), *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi cilt 5*, içinde, İstanbul: İletişim, 1402-1403

Kürkçü, E. (1988b) “ ‘Che’ Sil’”, Ertuğrul Kürkçü (yay.yön.), *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi cilt 5*, içinde, İstanbul: İletişim, 1434-1435

Kürkçü, E. (1988c) “Fococuluk”, Ertuğrul Kürkçü (yay.yön.), *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi cilt 5*, içinde, İstanbul: İletişim, 1442-1443

Marx, K, F Engels ve V.I. Lenin (1972) *Historical Materialism*, Moscow: Progress.

Türkiye'de Maoculuğun Doğuşu Üzerine Bazı Gözlemler

AYDIN ÇUBUKÇU

“Kökü dışarıda” bir siyasal-ideolojik akımın herhangi bir ülkeye girişi, kuşkusuz bazı araçlar eliyle olur. Çevirmenler, yayıncılar, akademisyenler, araştırmacılar, elçilik propagandacıları, ajanlar ve üzerine vazife olmayan işlerle uğraşan ilginç bazı tipler, uzakta ya da yakında sürüp giden bir siyasal mücadelenin taraflarının görüşlerini, resimlerini, kitaplarını tanıtırlar. Üniversite duvarlarının arkasında, entelektüel toplantılarında, bir pastane köşesinde ya da meyhanede; bir kitapla, heyecanlı bir övkeyle, oralarda çalınıp söylenen bir şarkıyla karşılaşır ve merak edersiniz.

Belki bütün olup bitecek olanlar herhangi birinin, herhangi bir başkasından duyup gördüğü işte bu nesnelere, seslere, görüntülere ilgi ve merak duymasıyla başlar. Çünkü sonra onları, bir anda başka birileri duyar, okur ve da görür, onlar da “ışık hızıyla” değilse bile, olağan bir güncel haberin

olabileceğinden çok daha büyük bir hızla, belki ancak dedikoduların ulaşabileceği bir hızla yayılmaya başlar.

Görülür ki aslında “içeride” kökü olmasa da yaşayabileceği bir iklim vardır.

Kanton’daki Adam

Onun adını ilk kez 1968’de, Haluk Ülman’ın Uluslararası İlişkiler Tarihi dersinde duydum. “Önce” dedi, “Çin’e gitti, üç-beş adamıyla, Kanton’da proletaryayı ayaklandırmaya çalıştı.” Sözünü ettiği “Stalin’in adamı” olarak bilinen ve kendi adıyla birlikte anılan “misyon”u tanımlayan uluslararası ihtilalci Borodin’di. “Sonra”, diye devam etti Haluk Ülman, “bu adam, Chicago’ya gitti. Orada gangsterleri örgütleyip ihtilal yapmaya kalkıştı.”

Haluk Ülman’ın istihzası Chicago üzerinden Kanton’u vurmaya amaçlasa da, Borodin’in adı, bütün dünyayı kucaklayan bir devrim ateşinin simgesi olarak yerleşiyor aklıma. Attılâ İlhan’ın Andre Malraux’dan özene bezene çevirdiği *Kanton’da İsyan*, kitapçı vitrinlerinin gözde yerlerinde duruyor zaten. Gangsterlerin devrimci amaçlarla örgütlenmesine asla aklım yatmıyor, ama Borodin’in Çin’den Amerika’ya koskoca bir coğrafyada devrim kovalaması olağanüstü çekici geliyor. Che öleli neredeyse iki yıl olmuş ve çoğumuz onu öldükten sonra tanımışız. Erdal Öz’ün Sergi Kitapevi’nden kitap alırken bir de onun fotoğrafını “hediye” olarak kazanıyorsunuz! “Dünyayı kucaklama”; her coğrafyada, her ülkede, her halkla birlikte olma düşününüzün simgesi olarak duvarlarınızı süslüyor, kitaplarınızın arasında duruyor. Borodin, ansızın Che’nin yüzünü kazanıyor imgelemimde. Üstelik arkasında Stalin var! Çizmeli, kalpaklı ama Che yüzlü bir Rus’u Chicago’nun ara sokaklarının birinde bir barda gangsterlerle devrimin sorunlarını tartışırken tasarlamak, Haluk Ülman’ın beklentisinin aksine, bana hiç gülünç gelmiyor. Sonradan Borodin’in, hocanın anlattığı gibi Chicago’ya Çin’den sonra değil, daha 1917’den önce üniversite öğrencisi olarak gittiğini, orada bir “Göçmen Bürosu” kurduğunu öğreniyorum. Ama bende bıraktığı etki değişmiyor. *Kanton’da İsyan*’ın baş ucumuzdaki yerine, kısa zamanda Edgar Snow’un *Çin Üzerinde Kızıl Yıldız* ve *Uzun Yüniyüş* adlı kitapları ekleniyor. Edgar Snow –ki Mao’nun iyi arkadaşıdır- Mihri Belli’nin de arkadaşymış. Öyle diyorlar. Bu dostluk söylentisi, Mao’yu daha yakınımız gibi hissetmemize yol açıyor.

“Çin Yakındır!”

Borodin’i izlerken Çin Devrimi’ni tanıyorum. Milliyetçi Sun Yat Sen’in partisinin “Bolşevikleştirilmesi”, “geniş cephe”, “birleşik halk ordusu” kavramları hep Türkiye’yi düşündürüyor. Aynı tarihsel dönemeçten geçtiğimizi zannetmemiz için pek çok neden var. Gece gündüz tartışıyoruz. Sonra, okuldaki Öğrenci Temsilciliği odamızın duvarında, Che ve Mustafa Kemal resimlerinin yanına Mao’nun büyük boy posterini asıyoruz. Elinde küçük *Kızıl Kitap*’la, “Kızıl Muhafızlar”ı selamlıyor.

Muammer Aksoy, Basın Yayın Yüksek Okulu’nda müdürümüz ve Anayasa Hukuku hocamız. Odası, temsilcilik odasıyla yan yana. Geçerken uğruyor, onunla da tartışıyoruz. Bizim gözümüzde o, bir Sun Yat Senci! Çan Kay Şek taraftarlarına karşı birlikte olabiliriz. Büyük amfide, Mihri Belli’nin “Milli Demokratik Devrim” üzerine verdiği konferans hâlâ kulaklarımızda. Ama Mihri ağabey kendisine “Maocu” denilmesine kızıyor. Onun karşısındaki TİP parlamentarizmine yakınlık duymamız içinse hiçbir neden yok. Bütün dünya, bütün ülke devrime gidiyor. Çin Devrimi’nin büyü, “Kültür İhtilali”nin rüzgarıyla çoktan üniversitenin içine dolmuş, bir gözümüz hep o uzak ülkeye çevrilmiş. ODTÜ’nün duvarlarında, boykot ve işgal sloganlarının vanında, bir de İtalya’dan bir filmin adıyla birlikte gelip aramızda dolaşmaya başlayan o tuhaf slogan yerini almış: “Çin yakındır!” Bu sloganı, uzun saçlı “anarşist Ertuğrul” diye bilinen bir mimarlık öğrencisinin yazdığı söyleniyor. Çin’e yakın demek bile az, Çin burası, burası Vietnam, burası Kongo, burası Bolivya!

Devrimci hareketin ve toplumsal muhalefetin sivri ucu haline gelmiş olan öğrenci kitlesi, bir yandan Amerikan emperyalizmine karşı hemen her gün bir gösteri düzenliyor, dövüşüyor, okulları işgal ediyor; diğer yandan özellikle toprak işgalleri biçiminde yükselen köylü hareketine, üretici mitinglerine, “üretici sendikaları” kurma çalışmalarına giriyor. Ege ovalarından Malatya dağlarına, Karadeniz’den Gaziantep’e kadar her yerde onlar var. “Kırlardan şehirlere doğru halk savaşı yoluyla gelişecek olan milli demokratik devrim” kavramını güçlendirecek bütün nesnel ve öznel koşullar, birbirleriyle yarışarak büyüyor!

Yalnız ülkede değil, dünyada da devrimin volu çok açık olarak görünüyor: Emperyalizme karşı ulusal kurtuluş mücadelesi veren ya da henüz veremeyen

bütün ülkeler “dünyanın kırları”, emperyalist metropoller ise “dünyanın kentleri” olarak kolayca ayırt edilebiliyor! Lin Biao’nun *Yaşasın Halk Savaşının Zaferi* adlı kitabı o sırada çok okunuyor. Halk savaşlarıyla kuşatılacak emperyalist devlerin proletaryası, artık belini doğrultamaz hale gelmiş kapitalist iktidarları “kır ülkelerin” köylülerinin gücüyle yıkacak! Asya, Afrika ve Latin Amerika’nın köylüleri; Avrupa’nın, Amerika’nın işçi sınıflarını uyandıracak ve güçlendirecek.

Her ırktan ve her kıtadan halklar; kızıl bir bayrağın altında, başları dik, göğüsleri ileride, omuzlarında tüfekleriyle fethedilecek dünyaya bakıyorlar. Çin’de basılmış afişler her okul kantininde, öğrenci evlerinde, dergi bürolarında bizi de “kâğıttan kaplanı devirmek için ayağa kalkmış halkların” yanına çağırıyor. Herkes “Maocu” değilse de, Çin Devrimi’nin büyük önderini ve sloganlarını herkes seviyor, herkes “halk savaşı” istiyor.

ÇKP ve SBKP arasında proletarya diktatörlüğü, Stalin, uluslararası ilişkiler gibi can yakıcı konular üzerinde süren ve gündelik dilimize “modern revizyonizm” kavramını sokan tartışmalar bu atmosferde okunuyor. SBKP’nin tezlerinde hoşumuza gidecek, heyecanımıza cevap verecek hiçbir özellik yok. Çin, yüz milyonlarca halkıyla ayağa kalkmış bir halde devrimi savunuyor, savaşmayı öneriyor. SBKP’nin sözlerine dikkat harcamaya değmez. Filistin’e gidip gelen arkadaşlarımız da söylüyor; orada bile hep Çin konserveleri, Çin silahları, Çin botları, parkaları var. SSCB’den ise bolca nasihat! Eğitimden ve savaşmaktan zaman bulanlar, her iki ülkenin elçiliklerini de ziyaret ediyorlar. Nasıl karşılandıklarına bakarak “revizyonizmle Marksizm-Leninizm arasındaki fark”ı bizzat müşahade ediyorlar!

“Liberalizme karşı mücadelenin on bir ilkesi”, her eleştirinin volunu açıyor. Fikir Kulübü toplantılarında eleştiriler artık “psikolojik tahliller” üzerinden yapılmıyor. Özeleştirilerde, liberalizmin “on bir temel biçimi” içinde kaçınıcısına denk düşen bir hata yapıldığının anlaşılıp anlaşılmadığı önem taşıyor.

Geleneksel Konfüçyüs tarzında kurulmuş kısa ve özlü cümlelerin sağladığı ezber kolaylığı, her şeye birden yetişmek zorunda olan, aceleci ve sürekli eylem halindeki gençlere çok daha çekici geliyor. Teorik karmaşa içinde, Mao’nun teorisinin ana çizgileri vine en sade ve en uygulanabilir olanlar.

Kalıplara ve sloganlara indirgenmiş ideolojik ve politik “bilgi”, kuşkusuz yalnızca o an yapılması gereken işin yukarıdan planlandığı gibi yapıp bitirilmesine hizmet ediyor. Ama bunun gerçekten bir bilgi, gerçekten bilinç olup olmadığını soruşturma olanağı yok.

Mao’nun *Teori ve Pratik* adlı kitabı, Lenin’in aynı derecede popüler *İki Taktik*’ini yaygın okunmak bakımından geçiyor. Çok kolay anlaşılıyor; her şey yalın formüllere indirgenmiş, başka bir kaynağa başvurmaya gerektirmiyor. Çelişkilerin nasıl sınıflandırıldığını öğrenmek, bütün hayata yön veren, bütün sorunların kaynağında, özünde bulunan çelişmeleri apaçık görebilmek için yetiyor. Üstelik Lenin’in *İki Taktik*’te anlattıklarıyla Türkiye’de olup bitenler arasında kolay analogiler kurmak her zaman olanaklı değilken, Mao’nun söyledikleriyle bizim şablonlarımız çok benzeşiyor, hiç güçlük yaşanmıyor. Bütün sorun, “bizim ülkemizde” hangi çelişmenin temel, hangisinin baş çelişme olduğunu saptayabilmekte. Çelişmelerin yönleri içinde ana yönü bulmak önem taşıyor ama bu tıpkı “Çin toplumunda sınıfların tahlili”ne benzer bir “Türkiye toplumunda sınıfların tahlili” olmadan yapılamıyor. Lenin’in söylediklerini kendi mücadelemize yeterince oturtamıyoruz, ama Mao’yu okurken Çin için anlatılan her şey somut, canlı, kendi ülkemizin sorunları gibi karşımıza dikiliyor. Sun Yat Sen ve komünistlerin ilişkileri ve tartışmaları, Bolşeviklerle Menşevikler arasındaki tartışmalardan daha öncelikli görünüyor.

“Halk savaşı”, bir başka deyişle, iktidarın “kırlardan şehirlere doğru gelişecek uzun süreli silahlı mücadele voluyla ele geçirilmesi stratejisi”, “revizyonizmle Marksizm-Leninizm arasındaki ayrım çizgisi” olarak kalınlaşıyor. Bütün gençlik önderleri ve çevreleri bu ayrımı önemsiyor, doğru buluyor. Bu sırada Dev-Genç içinde Mihri Belli ve Doğu Perinçek arasında başlayan ayrılığın etkileri baş gösteriyor. İlk birkaç sayısından sonra “Gerçek Maoculuk”u keşfedecek olan ayrı bir dergi (*Proleter Devrimci Aydınlık*) yayınlamaya başlıyor. Böylece “Mao Zedung çizgisini” savunanlarla, Mao’yu seven ama “onlar gibi” Maocu olmayanlar bir daha asla bir araya gelemeyecek biçimde ayrılıyor. Maoculuğu “özel bir savaş boyası” haline getirmek Doğu Perinçek ve arkadaşlarına düşüyor.

Stratejinin “akla ve teoriye uygun” olabilmesi için başlıca koşul, Türkiye’nin “yarı-feodal, emperyalizme bağımlı bir ülke” olarak kabul edilmesi. Eğer

feodalite kapitalizm tarafından tasfiye edilmiş ise, “halk savaşı”stratejisinin geçerli olması düşünülemez. Bu yüzden, Türkiye için “çarpık kapitalist”, “emperyalizme bağımlı kapitalist” gibi tahliller yapanların hemen hepsi, revizyonizmin değirmenine su taşıyor! *Proleter Devrimci Aydınlık*’ın ilk sayılarında Türkiye’de kapitalizmin gelişme koşullarını inceleyen ve ülkenin “yarı-feodal” olduğu saptamalarına karşı çıkan Korkut Boratav, “gerçek Maoculuk” keşfedildikten sonra bir daha o dergide görünemiyor. Bütün dikkatler “kıra” yönelmişken, Türkiye’nin kapitalist bir ülke olduğunu söylemek, köylülüğü temel güç olmaktan çıkaran analizler yapmak, işçi sınıfına ve kentlere ağırlık veren bir devrim perspektifi geliştirmeye çalışmak kimsenin ilgisini çekmiyor. Ciddi bilimsel araştırmaya dayalı bir analiz yerine “yarı-feodal, yarı-sömürge bir ülke” kalıbına uygun olan görüntülere dayanarak “halk savaşı” yolunda ısrar etmek daha kolay. O dönemde yayınlanan hemen hemen bütün Dev-Genç bildirileri, “yarı-feodal ve yarı-sömürge bir ülke olan Türkiye...” diye başlıyor ve sonra her kime ne denilecekse öyle devam ediyor.

Bu arada, “Endonezya Komünist Partisi’nin özeleştirisi” ve Hindistan Komünist Partisi/Marksist-Leninist adlı bir örgüte ait olduğu ileri sürülen belgeler elden ele dolaşmaya başlıyor. Partinin lideri Çaru Mazumdar, iyice mistifiye edilmiş bir ”halk savaşı” kavramı ve buna bağlı olarak uyulması gereken ilkeler formüle etmiş. “Kırlardan şehirlere ilerleme” yolunu izleyen Mazumdar; işçi sınıfını, “sonradan kazanılacak güç” olarak tanımlıyor ve proletaryanın örgütlenmesi için sendikalarda, fabrikalarda çalışılmasını “revizyonizm” olarak damgalıyor. Gerillaların ateşli silah taşımalarını yasaklıyor: Gerilla: komutanındaki bir adet altı otuz beş tabancanın dışında herkes “üretim aletleriyle” savaşıacak; oraklar, tırpanlar, baltalar! Neyse ki Çaru Mazumdar’a, İstanbul’daki küçük bir “kolejli grup” dışında kimse fazlaca itibar etmiyor.

Çaru Mazumdar’ın iyice uçuk görülmesinin bir nedeni de, artık neredeyse her Dev-Genç militanının iyi kötü bir tabanca bulmaya çoktan girişmiş olması olabilir. Her kuytuda bir arkadaşımız öldürülürken, elimizde oraklarla gezecek değildik!

Maoculuğun, Maoçu olmayanlar üzerinde de teorik etkisi hem geniş köylü yığınlarının potansiyelini abartan gençlik eğilimleri yüzünden, hem de bizzat

gençliğin “yeni, farklı, gelenekten kopmuş” olanı arayışı sayesinde yaşayabileceği iklimi buldu. Tabii bu “gelenekten kopuşun” aynı zamanda, Kemalist geleneğe bir başka biçim verme anlamı taşıdığı asla görülmedi. SSCB’nin; devrimi öngörmeyen, uluslararası düzlemde statükoyu esas alan, bütün halk savaşlarıyla ve devrimci hareketlerle mesafeli tutumunun da bunda payı vardı.

Mao, “Milli Cephe”de

Mao’nun “Yeni Demokrasi” makalesinde vurguladığı “feodalizme ve emperyalizme karşı olan bütün halk sınıf ve tabakalarının birliği” ilkesi, Türkiye koşullarına sanki birebir uygundu! Tıpkı Çin’deki demokratik devrim gibi Kemalist devrim de, “zayıf da olsa”, emperyalizme ve feodalizme karşı bir devrimdi! İlk görevi sosyalizmin önündeki engelleri temizlemek olan Çin devriminde milli burjuvazi, köylülük ve proletarya ile birlikte “geleceği belirleyecek güçler” olarak rol oynamıştı, Türkiye’de de farklı olmayacaktı.

Üstelik şemaya uygun olarak, Türkiye’de “milli demokratik cephe”yi gerçekleştirebilecek güçlü bir “sol Kemalist” akım da vardı. Dolayısıyla “tamamlanmamış Kemalist devrimi tamamlamak”, Türkiye için “sosyalizmin önündeki engelleri temizleyen” bir demokratik devrim anlamına gelebilirdi.

Bu noktada gençlik ve aydın hareketine egemen olan üstü örtülü sosyalizm ürkütüsünün de bu “aşamalı devrim teorisi”ni beslediği görülebilir. Milli Demokratik Devrim bayrağı altında konuşanlar “milli burjuvaziyi ürkütmemek” adına sosyalizmden bahsedilmesine açıkça karşı çıkıyordu. TİP tarafından kullanılan “sosyalist devrim” sloganı, bu yüzden “revizyonist-opportunist” bulunuyordu.

Mao’nun “Halk İçindeki Çelişmelerin Doğru Çözümü” başlıklı makalesi, esas olarak onun çelişme konusundaki özgün felsefi yorumuna dayanıyor, her pratik adımda temel ve baş çelişmenin veniden saptanmasını öneriyordu. Bu, değişen koşullarda ittifak yapılacak güçlerin değişebileceği görüşüyle tamamlanıyordu. Baş çelişmenin değişmesi, ittifak kurulacak olan güçlerin saflarının genişlemesine ya da daralmasına yol açabilirdi. Sonradan, örneğin Doğu Perinçek kanadının “baş düşman” olarak SSCB’yi (sosyal-

emperyalizmi) tespit etmesine bağlı olarak ABD ve NATO ile ittifakı olumlamasında olduğu gibi...

Her şeyden önce, toplumsal bakımdan oldukça itibarlı bir yer kazanmış olan gençlik hareketinin, herhangi bir sınıfın değil “bütün ulusun” özelemlerini dile getirme gibi bir misyonu kendisine yakıştırdığı bir ortamda, “geniş demokratik cephe” teorisinin benimsemesi ve bunun bozulmaması uğruna “sosyalizm talebini” ertelemesi çok yadırganmıyor. Bu “cephe”nin hangi sınıflardan oluşacağını “içinde bulunduğumuz milli demokratik devrim aşaması” belirliyordu.

Gerçekte “cephe” denilen şey, herhangi bir toplumsal ittifakı dile getirmiyordu. Örneğin bu bir “işçi-köylü ittifakı” değildi: Ne işçiler, ne de köylüler vardı. Kendisine proleter devrimci diyenlerle, “emperyalizme ve feodalizme karşı” olan Kemalistler arasında bir ittifaktı öngörülen. Her iki grup da esas olarak aydınlardan oluşuyordu.

Darbeciliği esas alan bu “devrim” modelinde esas olarak sınıfların hareketine ihtiyaç duyulmuyor ama belirsizliklerle dolu Maoçu sınıf analizleri, bu modele uydurulabiliyordu.

Öznellik ve sürekli eylem

Mao’nun *Teori ve Pratik* adlı kitabında derlenen makalelerin yoğun bir “özel eylem” vurgusuyla yüklü olduğu görülebilmektedir. Ama 1960’lı yılların sonuna doğru bu özellik, bir vanılılık olarak kabul edilmek bir vana, gençlik eyleminin ufkuna ve gerçekleşme tarzına oldukça uygundu. Yanlışığı görenlerin sesinin dinlenmemesi içinse her şey vardı.

Çin’in başarılarının abartılarak anlatılması ve “yeni/değişik” olandan sürekli söz edilmesi de gençliğin sosyalizmin geleneksel köklerine yönelik, inkarcılığa varan eleştirel tutumuna denk düşüyordu.

SBKP, TİP gibi partilerin belgelerinde, tarihsel materyalizm adına, Mao’nun ve Çin belgelerinin aksine yoğunluk “nesnel ve tarihsel koşullara” veriliyordu. Bu farklılık, özel olarak “acelesi olan” bir gençlik hareketinin önder kadrolarındaki iradeci, öncü grup anlayışına teorik bir temel sağlıyordu. Heyecandan yoksun, asık suratlı, çok bilmiş-didaktik SSCB

belgeleri karşısında Çin ve Mao Zedung; genç, umutlu ve kışkırtıcı özellikleriyle duruyordu.

Mao'nun teorisinde önemli yer tutan “pratik” kavramı; “deney”, “yaratıcı inisiyatif” gibi kavramlarla bir arada kullanılıyor ve böylece Marksizm için ancak sınıfsal-tarihsel eylem planında anlamlı olabilecek bu kavramlar bireysel ya da örgütsel bir içerik kazanıyordu. Daha çok, belki pragmatizm ve ampirizm olarak anlaşılması doğru olacak olan Maocu “pratik” kavramı, aynı zamanda teori ile aydınların küçümsenmesi ve neredeyse zararlı ilan edilmesiyle tutarlıydı. Bu, Türkiye gençlik hareketine aynen yansdı. Pratik ile teorinin birbirinden ayrılarak karşı karşıya konulduğu bu şema, “Kültür Devrimi”nin felsefi kılıfını hazırlıyor ama Türkiye’de bir kısım akademisyeni, özellikle de Doğu Perinçek çevresinde kümelenen asistanlar grubunu karalamak için kullanılıyordu.

Marx’ın “teori kitleler tarafından kucaklandığında maddi bir güce dönüşür” biçimindeki sözü, Mao’da “doğru düşünceler, kitlelerce benimsendiğinde dünyanın kurulmasında maddi bir güç haline gelirler” biçimini alıyordu. “Doğru düşünce” ise *Kızıl Kitap*’ta özetlenen “Mao Zedung düşüncesi”nden başka bir şey değildi. Burada “teorinin kitleleri kucaklaması” fikrinin ifade ettiği tarihsel zemin ve sınıf ilişkileri tümüyle göz ardı ediliyor; sonuçta yine gençlik hareketi içinde çok sevilen “ideolojik önderlik” kavramı burada kendisine bir zemin buluyordu. Buna göre, pekala işçilerin bulunmadığı ya da sayıca oldukça zayıf olarak ver aldığı bir “işçi partisi” olabilirdi! Toplumsal muhalefete, işçi sınıfının kitlesel olarak katılması o kadar önem taşııyordu, bunu “işçi sınıfı ideolojisini benimsemiş” olan ve herhangi bir sınıftan gelen başkaları da yapardı! Değil mi ki, Mao’nun bile partisinde köylüler çoğunluktaydı...

“İdeolojik önderlik” kavramı, yalnızca ideolojik alanda önderlik olarak anlaşılıyor, sınıfın vapabileceği her şeyin sınıf verine yapılabileceği anlamını da kazanıyordu.

İşçi sınıfıyla bağları yalnızca bazı grev ve işgallere “yardım”dan ibaret olan gençlik hareketi için, hem de o her an her şeyin olabileceği koşullarda, işçi sınıfı örgütü peşinde koşmak anlamlı olamazdı! İşçileri temsil etme özelliklerine sahip olmak, bir başka deyişle işçi sınıfı ideolojisini benimsemiş olmak yeterdi!

Teori ve Pratik’in yerleşmesine büyük katkı sunduğu öznel-iradeci eylem çizgisinin, sonraki gençlik kaynaklı örgütlerin oluşmasında önemli bir payının olduğunu söylemek hiç abartı sayılmamalı. Gerek THKO, gerekse THKP-C, Küba Devrimi’nin “pratiği” ile en saf haliyle Mao’nun “pratik” kavramının birleştirilmesinin ürünü olarak doğmuştur.

Sonuç

15-16 Haziran’la birlikte işçi sınıfı; bütün kır-kent gelişme biçimleri, köylülük-proletarya, “fili öncülük, ideolojik öncülük” hakkındaki tartışmalara yeni bir içerik kazandırdı. Böylece “aşırı derecede işçici”, dolayısıyla “halk savaşıdan vazgeçmiş” görünmemeye de dikkat ederek teoriye, taktiğe ve stratejiye “çeki düzen verme” eğilimleri doğdu. Gençlik, “işçiler, milli burjuvaziye ait bir işletmede grev yaparsa kimin tarafını tutacağız?!” gibi tartışmalardan bir ölçüde kurtulmuştu ama ne milli burjuvazi kavramının yarattığı bulanıklığı giderme çabası ne de işçi sınıfının bağımsız sınıf örgütlenmesi düşüncesi henüz ortada yoktu.

Günümüzde Maoculuk çeşitli biçimlerde defalarca eleştirilmiş, tartışılmış olmasına karşın etkisi önemli ölçüde sürmektedir.

Bu etkiyi, Türkiye’nin esas olarak “bir küçük burjuvalar ülkesi” olmasıyla ya da kır ilişkilerinin hâlâ önemli bir yer tutmasıyla açıklamak olanaklı. Fakat asıl etken; “sol” örgütlerin, birer aydın örgütü olarak kalmasıdır. Birlik denilince hâlâ “solcuların birliği”nin akla gelmesi, işçi sınıfının öncülüğünün büyük ölçüde “ideolojik öncülük” olarak anlaşılması ve aşamalı devrim modelinin tıpkı Mao’da olduğu gibi “önce demokratik devrim, sonra sosyalist devrim” biçiminde sıralı olarak düşünülmesi, bu etkilerin sonucudur.

Belki Maoculuk Türkiye’ye dünyanın dalgalandığı bir dönemde, bütün o fırtınanın temsilcisi olarak geldi ama, burada, kendi ülkesinde gibi rahatça dolaştı.

Çin, hâlâ burnun uzun dibinde. Ama bu kez, yakın bir devrimin habercisi olarak değil, etkisi silinmemiş bir siyaset tarzının ve ideolojinin simgesi olarak.

Türkiye’de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık - II*

YÜKSEL AKKAYA

Daha XX. yüzyılın başında, 1908 yılındaki “grev dalgasının” ardından “rüştünü” ve “varlığını” ispat eden işçi hareketi ile bağ kurmak isteyen sosyalist hareket, imparatorluğun dağılma sürecinde büyük güçlüklerle karşılaşmasına rağmen, bu yöndeki isteğini ısrarla sürdürmeye çalışmıştır. İlk, “özgürlükler şehri” Selanik’te başlayan bu istek, zamanla Anadolu’nun diğer kentlerinde cılız şekilde de olsa kendisini duyurmaya başlamıştır. Cumhuriyet Türkiye’sinin ilk yıllarında ise göz ardı edilmeyecek kadar canlılığa yol açan bu bağ, iktidarı hızlı ve sert önlemler almaya itecek bir düzeye iterken yönetici kadronun asıl kaygısı mevcut durumdan çok ulaşacağı boyut ve yaratacağı potansiyel tehlike idi. İttihat ve Terakki

Her yazının olmasa bile, kimi yazıların görünmeyen "kahramanları" vardır. Bu "kahramanlar" yazıyı yazmasalar bile, eleştiri ve önerileri ile yazıya büyük bir zenginlik katarlar. Bu yazının görünmeyen "kahramanlarından" olan, önemli bir bölümünü değerlendirdiğim eleştiri ve önerileri ile yaptıkları katkılar için, sevgili Aylin Topal ve Demet Dinler’e teşekkür ederim.

geleneğinden gelen yönetici kadronun işçi sınıfı ve sosyalist hareket arasındaki bağın tehlikesine ilişkin kaygılarında bir değişiklik yoktu. Yönetim, her iki kesim arasındaki bağın kurulmaması için oldukça dikkatli davranmaktaydı. Bu nedenle de sık tutuklamalara baş vurmakta, işçi sınıfının sosyalist akımlardan etkilenmemesi için büyük çaba sarf etmekteydi. XX. yüzyılın ilk yarısına bakıldığında, yönetimin işçi sınıfı ile sosyalist hareket arasında bağ kurulmasını önleme çabasında oldukça başarılı olduğu görülmektedir. Öyle ki, 1951 tutuklamalarından sonra yaklaşık on yıl boyunca işçi hareketi içinde sol bir örgütlenmeden söz etmek neredeyse olanaksızdır. Öte yandan 1950'li yıllarda örgütlü işçilerin haklarını savunurken komünistlikle suçlanan sendikal hareketin önderleri sık sık komünizme karşı olduklarını, “vatansever bir Türk işçisi” olduklarını belirtmek zorunda kalmışlardır.

Yönetici kadroların işçi sınıfı ile sosyalist hareket arasındaki bağın kurulmasını önleme çabaları işçi hareketinde kendiliğinden bir bilinç edinme sürecini önlemede yetersiz kalmıştır. 1946 yılından sonra örgütlenme üzerindeki yasağın kalkması ile bu hakkını kullanmada ısrarlı olan işçi sınıfı 1960'lı yılların özgür ortamında kendi partisini kurmaya yönelecek kadar bir bilinç biriktirmiş görünmektedir. 1960 öncesinde kendiliğinden bilinçle örgütlenmede ısrarlı olan işçi sınıfının 1960 sonrasında ne yapacağı ise biraz da kendisine dışarıdan bilinç getirecek olanların durumuna, onlarla kuracağı ilişkiye bağlı bulunmaktadır. Türkiye'de işçi sınıfının 1960 sonrası hikayesi biraz da bu ilişkiyi kurma ve sürdürmenin hikyesidir.

Bu değerlendirmede, 1960 sonrasının hikayesi, iktisat politikaları ve sosyalist hareketin etkinliği açısından 1980 öncesi ve sonrası olmak üzere iki dönem temel alınarak anlatılmaya çalışılacaktır. Her iki dönem kendi içinde önemli benzerlikler içermektedir. 1960-1980 dönemi hem işçi hareketinin hem sosyalist hareketin büyük bir ivme kazandığı dönem iken, 1980 sonrası dönem her iki hareketin de oldukça etkisiz kaldığı bir dönem olma özelliği taşımaktadır. Bu durum, her iki hareket arasındaki karşılıklı ilişkinin önemini de ortaya koyduğu için biraz daha analitik ve ayrıntılı bir değerlendirmeyi gerektirmektedir. Sosyalist hareketin gelişimine ilişkin yazıların da yer aldığı bu sayıda daha çok işçi hareketinin gelişimi ve onu etkileyen olgular üzerinde durulacak, işçi sınıfının sosyalist harekete esin kaynağı oluşturacak bir düzeye, güce ulaşip ulaşmadığı sorusuna yanıt aranacaktır.

1. “Yeni” Düzen İşçi Sınıfını Güç Olmaya Davet Ediyor

1.1. İthal İkameci Sanayileşme ve “Yeni” Olanaklar

1930’lu yıllarda devlet işletmelerinin öncülüğünde en kapsamlı sanayileşme programı gerçekleşip, modern anlamda sanayi işçisinin doğuşuna yol açılmışken, 1960’lı yıllarda bu kez özel işletmeler aracılığı ile en kapsamlı sanayileşme programı gerçekleştiriliyor ve işçi sınıfının niceliksel ve niteliksel gelişiminin maddi temelleri oluşturuluyordu.¹ İşçi sınıfının niceliksel açıdan ulaştığı boyutu salt rakamlara indirgemek ve toplam nüfusa oranlamak ne sınıfsal mücadele açısından ne de sosyalist harekete kaynaklık etmesi açısından anlamlı bir değerlendirme olacaktır. Övle olduğu için de sanayi işçisi ile bütün nüfus ve kent nüfusunun artışının birlikte değerlendirilmesi gerekmektedir. Böyle bir karşılaştırma, bizi, toplam nüfus içindeki işçi oranından daha anlamlı bir gösterge olan, işçilerin tarımdan ve küçük sanayiden endüstriyel büyük girişimlerin bulunduğu alanlara göçünün ne kadar yoğunlaştığını gösterecektir (Lenin, 1993). Nüfus artışı ve kentleşme süreci ile karşılaştırıldığında, yukarıdaki dönemsel işçi sayısındaki artışın daha yüksek olduğu görülmektedir. 1923-1940 döneminde sanayi işçisi sayısı yaklaşık 2.5 kat iken, genel nüfus ve kent nüfusu artışı yaklaşık yüzde 30 civarında olmuştur. 1940-1960 döneminde sanayi işçisi sayısı yaklaşık iki kat artarken, genel nüfus artış oranı yüzde 55 olmuştur. Bu dönem, özellikle 1950’li yıllarda, kent nüfusunun hızla arttığı bir dönemdir ve kent nüfusu da yaklaşık iki kat artmıştır. 1960-1980 döneminde ise sanayi işçisi sayısı yaklaşık iki buçuk kat artarken, genel nüfus artışı yaklaşık yüzde 60 dolayında gerçekleşmiştir. Bu dönemdeki kent nüfusunun artışı ise yaklaşık iki katıdır. Sanayi işçisinin bütün nüfusa oranı açısından “anlamlı” büyüklüklere ulaşılmasa bile genel nüfus artışı ve kent nüfusu artışı ile karşılaştırıldığında işçi sayısının genel ve kent nüfusundan daha hızlı arttığı görülmektedir. Bu işçilere hizmet sektöründe çalışanlar da eklendiğinde diğer kapitalist ülkelere göre kıyasla Türkiye ekonomisinde, henüz geri olmakla birlikte, meta

¹ 1923 yılında 176.902 olan sanayi işçisi, 1940 yılında 473.794’e, 1960 yılında 938.122’ye, 1980 yılında 2.300.468’e, 1995 yılında 3.111.000’e ulaşıyordu. Sanayileşme sürecine bağlı olarak hizmet sektöründe istihdam edilen işçi sayısı da hızla artıyor, toplam işçi içindeki payı yükseliyordu. 1923 yılında 328.658 olan hizmet sektörü işçisi 1940 yılında 539.477’ye, 1960 yılında 1.977.936’ya, 1980 yılında 5.041.261’e, 1995 yılında da 7.745.000’e ulaşıyordu (DİE, 1998).

dolaşımının ve bunun sonucu olarak meta üretiminin daha başından itibaren tutunduğu tüm açıklığı ile ortaya çıkmaktadır. Kuşkusuz bu durum siyasal mücadele açısından sosyalist harekete yararlanabileceği önemli olanaklar da sunmaktadır.² Öte yandan, varlığı imalat sanayi işletmelerine doğrudan bağlı olan küçük sanayinin istihdam ettiği ücretli emeğin de sınıfsal mücadeledeki yeri ve önemi göz ardı edilmemelidir. Eğer istatistiğin görevi, Lenin'in ifadesi ile, çok yönlü bir tahlille saptanan sosyo-ekonomik ilişkileri sergilemekse, bu veriler bize ekonomik gerçekliğimizi ve sınıfsal mücadelenin olanaklılığını göstermektedir (Lenin, 1993).

Sanayileşme sürecine damgasını vuran 1960'lı yıllar ve izleyen dönemde, temel olarak dayanıklı tüketim malları üretiminde yoğunlaşan ithal ikameci sanayileşme stratejisi, nihai ürün ithalatının yasaklanması, ithal edilen girdi ve ara mallarının ülke içinde montajı şeklinde ortaya çıktı. Bu süreci belirleyen üç temel gelişme var. İlki, iç pazara üretim yapan sektörün gelişmesini hızlandıran sosyo-politik yapı ve bölüşüm ilişkileri, ikincisi ekonominin dünya kapitalist ekonomisiyle bütünleşmesinin bir örneği olan yabancı sermayeli firmaların montaj sanayiindeki ağırlıkları ve son olarak dayanıklı tüketim malları sektörünün küçük ölçekli üretim yapısını, göreceli yüksek ürün fiyatı ve üretim maliyetini şekillendiren faktörlerden biri olan korumacı dış ticaret rejimidir (Özkaplan, 1994). Ancak, dışarıya bağımlı bu montaj sanayiinde, yani imalat sanayiinde her mal için ödenen 100 liranın 38 lirasını döviz olarak dışarıya ödemek gerekiyordu (Küçük, 1985). İthal ikameci birikim modelinde (İİBM) uygulanan korumacılık önlemleri, iç pazarda yüksek kârlar sağlayan özel sektörü, verimlilik, etkinlik ve teknolojik gelişmeler gibi rekabeti arttırıcı stratejilerden uzaklaştırırken, iç pazar için üretim yapan ve ihracata yönelmeyen bir sanayi yapısını ortaya çıkardı. Sermaye birikimi ve kâr oranları için başlangıçta uygun ortam sağlayan bu durum uzun sürmemiş, daha sonra sermaye birikimini genişletecek ve yeniden üretimini sağlayacak kâr oranları 1970'lerin başında düşme eğilimi içine girmişken, işgücü verimliliği krizin derinleştiği 1979 yılına kadar

² 1963-1970 döneminde 100-499 işçi çalıştıran özel kesim imalat sanayi işletme sayısı iki kat artarak 265'ten 517'ye, çalıştırdığı işçi sayısı da 51.6 binden 109 bine yükselmiştir. 500-999 işçi çalıştıran işletme sayısı ise 31'den 68'e, çalıştırdığı işçi sayısı ise 22.9 binden 47 bine yükselmiştir. 1000 ve daha fazla işçi çalıştıran işletme sayısı ise 20'den 36'ya, çalıştırdığı işçi sayısı da 31.8 binden 58 bine yükselmiştir (TİP, 1978).

yükselme eğilimi göstermiştir. 1970'lerin sonuna gelindiğinde kâr oranlarının düşme eğilimine karşı duran etmenlerin yetersiz kalması krizin derinleşmesine yol açmıştır (Altıok, 1992). Birikim sürecinin sınırlarını belirleyen kriz, bir yandan ülke içinde sanayi sermayesinin birikimini sürdürmesini, öte yandan da geçerli işbölümü çerçevesinde dünya ekonomisiyle olan ilişkilerini sürdürmesini tehdit eder hale gelmiştir (Gülalp, 1987). “İyi” günlerin sona ermesi, işçi sınıfını daha çetin mücadelelerin beklediğinin de işaretiydi. Ancak, “iyi” günlere alışmış işçi sınıfının bu süreç içinde bu çetin mücadeleye ne kadar hazır olduğu ise kendiliğinden edindiği bilinci ne derecede kendisi için bilince dönüştürdüğü ile yakından ilgiliydi. Kuşkusuz bu süreçte sosyalist hareketin işçi sınıfına ne düzeyde bu bilinci taşıdığı, bunda ne kadar başarılı olduğu da önem taşımaktadır.

1960'lı yıllarda özel kesim imalat sanayiinde mark-up oranı ortalaması % 28 civarında iken kamu kesimi mark-up oranı özel kesimin iki katından fazla bir düzeyde seyretmektedir.³ Bu durum, tekeli bir yapıya ve büyük ölçeğe sahip kamu kesiminin kâr marjını daha yüksek tuttuğunu göstermektedir. 1960'lı yıllarda özel kesimde ücretin katma değere oranı yaklaşık % 33 iken, bu oran kâr marjı daha yüksek olan kamu kesiminde özel kesime göre daha düşük olup % 25 civarındadır.⁴ Kuşkusuz bu durum kamu kesiminin çalışanlara çok yüksek ücret verdiği yönündeki söylemi doğrulamamaktadır. Üstelik Adalet Partisi'nin tek başına iktidar olduğu bir dönemde mark-up oranları kamuda hızla yükselirken, ücretin katma değere oranı ise hızla düşmüştür. Bu dönem işçi sınıfının örgütlü olarak toplu pazarlık ve grev hakkına sahip olması, 1967 yılında DİSK'in kurulması nedeniyle, işçi hareketi ve sınıf mücadelesi açısından ayrı bir önem taşımaktadır. Kamu kesiminde örgütlü olan Türk-İş, kamuda mark-up oranları yükselmesine rağmen, ücretleri artırmada etkili olamadığı için ücretlerin katma değer içindeki payı sürekli düşmüştür.⁵ Sendikal örgütlenme düzeyinin yüksek olduğu, partiler üstü ve

³ Mark-up verileri için bakınız metnin sonundaki Tablo 1'e bakılabilir. (Mark-up, sabit maliyetleri ve net bir kar marjını karşılamak için ortalama değişen maliyetler üzerine satıcıların eklediği fiyatın oranıdır).

⁴ Ücret/katma değer oranları için metnin sonundaki Tablo 1'e bakılabilir.

⁵ İşçi ücretleri açısından kamu ve özel kesim karşılaştırıldığında kamu kesiminin ücretlerinin yüksek olduğu görülmektedir. Ancak, gerek mark-up oranı, gerek ücretlerin katma değer içindeki payı, kamu kesiminde örgütlü olan Türk-İş'in ücretlerini daha da yükseltme olanağının bulunduğu bu kesimde bu türden bir mücadeleyi vermediğini, ya da verdiği mücadelenin yetersiz olduğunu göstermektedir.

işyeri sendikacılığının benimsendiği, Amerikan sendikacılığı eğitiminden geçmiş sendika yöneticilerinin egemenliğinin olduğu kamu kesiminde kârlılığın artması ve ücretlerin katma değer içindeki payının düşmesi bu alanda keskin bir sınıf mücadelesinin de yaşanmadığını göstermektedir. Bu dönemin her dört grevinden biri kamuda gerçekleşmişken, greve katılan işçilerin yarısından fazlasını kamu kesimi işçileri oluşturmaktadır.⁶ Grevlerde kaybolan işgününün ise yaklaşık üçte biri kamu kesiminde yaşanmıştır. Kamu kesiminde ortalama grev süresi 15 gün iken, bu süre özel kesimde 41 gündür (Güzel, 1984).⁷

1970'li yıllarda ise, dönemin sonuna doğru özel kesimde mark-up oranları artarken, ücretin katma değere olan oranı dalgalı bir seyir izlemiş, ama genel eğilim düşme yönünde olmuştur. Kamu kesiminde ise, 1970'lerin ilk üç yılında % 80'lerin üzerinde seyreden mark-up oranı, izleyen yıllarda hızla düşerek 1980 yılında % 31.9'a inmiştir. Ücretin katma değere oranı ise dönemin ilk üç yılında azalarak % 18'e düşerken, izleyen yıllarda artarak 1979 yılında % 50'ye kadar çıkmıştır. Ağırlıklı olarak özel kesimde örgütlü olan DİSK'in giderek güçlendiği ve etkin olduğu 1970'li yıllarda özel kesim mark-up oranları artarken, ücretin katma değere içindeki payının azalması yönünde olması, sendikal mücadelenin sermaye üzerinde önemli bir etkisinin olmadığını göstermektedir.⁸ Türk-İş'in örgütlü olduğu kamu kesiminde ise hem mark-up oranının düşmesi hem de ücretin katma değer içindeki payının

⁶ Türk-İş grevlerinin yoğunlaştığı ve grevlere katılımın yüksek olduğu yılların genellikle seçim dönemlerine denk gelmesi oldukça anlamlıdır. Türk-İş, seçim dönemlerini de bir baskı aracı olarak değerlendirmekte, kamu kesiminde örgütlü olmanın avantajını kullanmaktadır. Sendikal politikalar açısından kurmazca ve zekice bir yaklaşım olarak değerlendirilebilecek bu durumun sakıncaları da bulunmaktadır. Bu politika, sendikal hareketin kendine özgüvenini köreltmekte, mücadeleyi seçim dönemleri ile sınırlandırmaktadır.

⁷ Türkiye'de grevlerde kaybolan işgünü ile iş kazaları nedeniyle kaybolan işgünü karşılaştırıldığında ortaya "garip" bir durum çıkmaktadır. Örneğin, 1964 yılında grevlerde 192.842 işgünü kaybolmuşken iş kazalarında kayıp işgünü 1.207.689'dur. 1970 yılında ise 260.338'e 2.068.150 dir (Tayanç, 1987). Aradaki bu büyük fark 1980'li ve 1990'lı yıllar için de geçerlidir.

⁸ Örneğin, sendikal hareketin köklü bir geçmişe ve mücadeleye sahip olduğu dokuma sanayiinde 1964-1980 döneminde 192 grev gerçekleşmiş ve bu grevlere yaklaşık 93.000 işçi katılmış olmasına rağmen, bu sektör en düşük ücret ödenen sektör olmaktan kurtulamamıştır. Çünkü, 17 yıllık süre içinde sadece 1977 yılında, grevci işçilerin toplam dokuma sanayi işçilerine oranı % 24 olmuştur. 1977 hariç dönem ortalaması ise % 2 civarındadır. Bu sektördeki nominal ücret artışlarına özellikle 1970'li yılların ikinci yarısında rastlanmaktaysa da yüksek enflasyon nedeni ile bu artışların reel ücretleri anlamlı bir düzeyde yükselttiğini ileri sürmek mümkün görünmemektedir. Dönem boyunca tekstil ihracatının hem değer olarak sürekli artması, hem de toplam ihracata oranının büyük değerlere ulaşmış olması da ücretlerin maliyetleri artırmak bir yana, rekabet üstünlüğü sağlayacak bir düzeyde seyrettiğini gösteren bir başka anlamlı veri olmaktadır.

artması, bu alanda daha çetin bir sendikal mücadelenin işareti olarak değerlendirilebilir. 1970-1980 döneminde Türk-İş'e bağlı sendikalarda greve katılan işçi sayısı yaklaşık 179 bin iken, bu sayı DİSK için yaklaşık 118 bindir. DİSK'li grevci işçilerin yarısını 1980 yılında greve giden işçiler oluşturmaktadır. DİSK'li işçiler hemen hemen tüm işkollarını kapsayacak şekilde greve gitmiş, greve katılan işçi sayısı yaklaşık 61 bin olmuştur (Tayanç, 1987). Grev sayıları açısından bakıldığında ise DİSK'in belirgin bir üstünlüğü görülmektedir. Bu da DİSK'in Türk-İş'e göre daha küçük işyerlerinde örgütlenmesi ve greve gitmesinden kaynaklanmaktadır.⁹

1970'li yılların sonuna gelindiğinde hem işçi eylemleri artmış, hem de ekonomik kriz derinleşmiştir. Artık kâr oranları ve sömürü oranı düşmekte, özellikle 1979 ve 1980 yılındaki grevler emek ile sermaye arasında çetin bir mücadelenin başladığını göstermektedir. Krizin derinleştiği bu dönemde sermayenin yeniden yapılanmasını sağlayacak dönüşümün başlatılmasını amaçlayan yeni istikrar ve yapısal uyum politikaları, ancak 24 Ocak 1980 kararlarının alınması ve ardından bu politikaların uygulanması için gerekli ortamın 12 Eylül askeri darbesiyle yaratılmasından sonra uygulanmıştır. Böylece, 1978 yılı başında ihracat aşamasına gelmiş olan ekonomi karşılaştığı realizasyon sorununu çözmek için radikal önlemlere yönelmiş; 1970'li yılların sonunda tıkanan İİBM, yerini 24 Ocak Kararları ile sermaye birikim sürecini yeniden yapılandıracak bir düzenlemeye, ihracata yönelik birikim modeline (İYBM) bırakmıştır. Yeni birikim modelinde üretilen malların maliyetlerinin düşürülmesi, işgücünün reel ücretlerinin düşürülmesi ve kısılan iç talep

⁹ Gerek S. Savran, gerek F. Ercan 1960-1980 dönemi grevlerinin ücretleri önemli ölçüde artırmada etkili olduğunu belirtmektedir. Ancak, 1970'li yılların ikinci yarısına kadar mark-up oranları, ücretin katma değer içindeki payı, ücret artışlarının verimlilik artışının gerisinde kalışı, kâr oranları ile sömürü oranının yüksek seyretmesi bu genellemeyi doğrulamamaktadır. 1960-1980 döneminin grevleri içinde üretken olmayan hizmet sektörünün hatırı sayılır bir payının olması ise yukarıdaki değerlendirmeyi pekiştiren başka bir olgu olmaktadır. Özellikle özel kesimde grevlerde kaybolan gün sayısının yüksekliği ise mücadelenin çetinliğinden çok, işverenlerin biriken stokları eritme ve grev süresince ücret ödemekten kurtulma stratejisinden kaynaklanmaktadır. Savran ve Ercan'ın yaklaşımını doğrulayan dönem sadece 1970'li yılların ikinci yarısı olmaktadır (Savran, 1992; Ercan, 2002). Ücretlere ilişkin gelişmeler için metin içindeki tablo oldukça anlamlı veriler sunmaktadır. 1980 öncesinin sendikal mücadelesinin karlar üzerinde yeterince etkili olmadığını gösteren bir başka destekleyici veri ise Ö. Onaran (2002) tarafından ortaya konmaktadır. Sendikal hareketin çok güçlü olduğu düşünülen 1965-1979 döneminde kâr/GSYİH (tarım dışı) 68.55 iken, sendikal hareketin çökertildiği ve işçi sınıfının etkisiz olduğu 1980-1997 döneminde 71.79 olmuştur. Arada sendikal hareketin gücü ya da güçsüzlüğünü belirgin olarak ortaya koymak açısından büyük bir fark yoktur. Bu da 1980 öncesinin bölüşüm ilişkilerinde sendikal hareketin ve işçi sınıfının çok etkili olup olmadığını açıkça ortaya koyan anlamlı bir başka veri olmaktadır.

sonucunda ihracatın arttırılması öngörülmüştür. Bu yeni birikim modeli ile Türkiye’nin hangi sektörlerde yoğunlaşması gerektiği de ortaya konulmuştur. Özellikle sanayinin yoğunlaşacağı sektörler, ağırlıklı olarak yerli hammaddeye ve ucuz emeğe dayanan tekstil, konfeksiyon, cam, seramik, ambalaj, deri eşya, dayanıklı tüketim malları, otomotiv, metal parça ve sanayi olarak saptanmış; demir-çelik, petro-kimya gibi ağır sanayi yatırımlarından kaçınılması ve varolan sanayilerin daraltılması önerilmiştir (Gülalp, 1987). Kuşkusuz bu yaklaşımın işçi sınıfına ve sendikal harekete yansması 1960-1980 döneminden çok daha farklı olacaktır.

1.2. İç Pazar İhtiyacı Yüksek Ücreti ve Sendikacılığı Davet Ediyor

1963 yılında 274 sayılı Sendikalar Kanunu (SK) ve 275 sayılı Toplu İş Sözleşmesi Grev ve Lokavt Kanunu (TİSGLK) ile “özgür” ve “güçlü” sendikacılık açısından yasal düzenlemeler ile donatılan sendikacılık hızla gelişmiştir. Bu dönemde de dağınık bir yapıya sahip olan sendikalar¹⁰, az sayıda üyeye sahip, çok sayıda fakat küçük ve güçsüz sendikalar olma özelliklerini devam ettirmektedirler. Hem Türk-İş hem de DİSK bütün işkollarında “Türkiye tipi” denilen işkolu sendikalarının kurulması için önemli çabalar sarf etmesine rağmen, bunda istedikleri düzeyde bir başarı sağlayamamışlardır. Bu dağınıklığın yanı sıra, dönem boyunca işçileri örgütlemekte kayda değer bir ilerleme de sağlanamamıştır. 1963 yılında sigortalı işçilere göre sendikalaşma oranı % 62.8 iken bu oranlar 1970 yılında % 62.4, 1980 yılında ise % 47.6 olarak gerçekleşmiştir.¹¹

Üstelik açısından önemli bir gelişme gösteremeyen sendikal hareket, bir önceki döneme göre çok elverişli koşullara sahip olmasına rağmen, sendikal politikalar açısından da başarılı bir sınav verememiştir. 1950-1960 dönemini, siyasal iktidarın baskısı altında geçiren, yöneticilerini iktidara göre belirlemeye özen gösteren Türk-İş, askeri müdahaleden hemen sonra yeni dönemle uyumlu bir yönetim yapısı oluşturmuş; 27 Mayıs’ın önderleriyle

¹⁰ 1960 yılında 432 olan sendika sayısı, 1967 yılında 798’e yükseldikten sonra, 1971 yılında 631’e düşmüş, ancak daha sonra tekrar artarak 1980 yılında 733’e yükselmiştir. 1967 yılında, işkolu sendikalarının toplam sendika içindeki payı % 30.6, bölge sendikalarının payı % 18.2, lokal sendikalarının payı % 29.6, işyeri sendikalarının payı % 17.8, federasyonların payı % 2.2 idi. Bu yıl, 7 sendika birliği, 2 de konfederasyon bulunuyordu (İşıkılı, 1992: 350).

¹¹ Ayrıntılı bilgi için Tablo 2’deki verilere bakılabilir.

yakın ilişkiler içine girmiştir. Böylece, Türk-İş, geleneksel “devlet sendikacılığını/iktidar sendikacılığını” sürdürme olanağını kaybetmemiş, devletin denetimi ve gözetiminde korporatist ilişkileri sürdürerek sendikal faaliyetlerine devam etmiştir.

Toplu pazarlık ve grev hakkı ile donatılmış bu yeni dönemin sendikacılığında 1960'lı yılların ikinci yarısında önemli gelişmeler oldu. Sendikalı işçi sayısını hızla arttırdığı bu dönemde¹², 1967 yılında, Türk-İş'ten ayrılmak zorunda bırakılan¹³ ve özel sektörde örgütlenmiş olan, Maden-İş, Lastik-İş ve Basın-İş sendikaları Gıda-İş ve Türk Maden-İş sendikaları ile birlikte Türkiye Devrimci İşçi Sendikaları Konfederasyonu'nu kurdular.¹⁴ Türk-İş'ten ayrılan sendikalara 40.000 işçi üyeydi. DİSK, verdiği mücadele ile işçilerin akımına uğrayarak hızla büyüdü.¹⁵ Sosyalist hareketin oldukça canlı olduğu ve hızla

¹² 1962 yılında 307.000 sendikalı işçinin % 68'i olan 210.000 sendikalı işçi Türk-İş'in bünyesinde toplanmıştı. 1964 yılında Türk-İş'e 10 federasyon ve 24 Türkiye tipi sendika üyeydi. 1964 yılında Türk-İş'e üye sendikalı işçi sayısı 295.000 idi ve sendikalı işçilerin % 60'ını oluşturuyordu. Bu üyelerin yaklaşık dörtte üçü kamu kesiminde çalışıyordu. 1965 yılında ise Türk-İş'e bağlı sendikalarda örgütlü işçi sayısı 458.775'e yükseldi. Bu işçilerin 231.000'i Türkiye tipi 30 sendikada, 218.000'i 9 federasyonda, 10 bini ise Türkiye tipi veya federasyonlarla birleşmesi gereken 19 sendikada örgütlüyüdü. DİSK'i kuran sendikaların Türk-İş bünyesinden ayrıldığı 1967 yılında ise Türk-İş'e bağlı 9 federasyon ve Türkiye tipi sendikalara 544.936 işçi üyeydi. 1968-1970 döneminde Türk-İş'e bağlı sendikalara aidat ödeyen üye sayısı ise 428.000 idi. 1976 yılında Türk-İş'e bağlı 6 federasyon ve 26 Türkiye tipi sendikalara üye sayısı 751.000 idi.(Koç; 1986b: 58-71; TİB; 1976: 247).

¹³ “Türk-İş Onur Kurulu, işçi haklarını koruyan ve işçilere bir çok menfaatler sağlayan çalışmaları yüzünden Petrol-İş'i 15 ay, Maden-İş'i 6 ay, Lastik-İş ve Basın-İş'i 3'er ay süre ile Türk-İş'ten geçici olarak ihraç etmiştir. İşte bu karar, bardağı taşıran damla olmuştur. Sendikacılar ve bir çık sendikalar: 'Artık yeter' demişlerdir” (DİSK, 1967). “Artık yeter” diyen sendikalardan Petrol-İş dışındakiler DİSK'in kurucuları olmuştur (12 Şubat 1967'de T Maden-İş, Lastik-İş, Basın-İş, Gıda -İş ve Türk Maden-İş sendikaları olağanüstü kongreler yaparak DİSK'i kurmaya karar vermişler ve 13 Şubat 1967 de DİSK Tüzüğü ve Kuruluş Bildirgesini İstanbul Valiliğine vererek DİSK'i kurmuşlardır). 1966 yılındaki Türk-İş kongresinde yönetime seçilenlerin Adalet Partisi'ne yakın olması da bu süreci hızlandırmıştır, ayrılanlar “Türk-İş'in sağa kaydığını” belirtmektedir.

¹⁴ Türk-İş'ten ayrılarak, DİSK'i kuranlar, bir “manifesto” ile ayrılış ve DİSK'i kuruş gerekçelerini şöyle açıklıyorlar: Türk-İş “1962'den bu yana her gün, biraz daha gerilemiş ve para gücü arttıkça, işçi haklarını savunma yeterliğini yitirmiştir. Türk-İş, bir işçi örgütü olmaktan çıkmıştır. İşçilerin kanuni haklarına karşı çıkanlar arasında Türk-İş de yer almıştır. İşçilerin menfaatleri için çırpınanlara karşı cephe birliği kuranlar arasında Türk-İş de yer almıştır. İşçilerin aileleriyle birlikte açlığa mahkum edilmelerini savunanların en önüne geçenler ne yazık ki Türk-İş yöneticileri olmuştur. Türk sendikacılığını milli menfaatlere uygun, Anayasa'da yer alan ilkelere göre geliştirme yolunda bulunanlar, Türk-İş örgütü içinde kalmayı bir hatalı gidişe katılma sayacaklardır” (DİSK, 1967).

¹⁵ DİSK 1967 yılında yaklaşık 50.000 üyeye sahipti. 1976 yılında ise DİSK'e bağlı 25 sendikaya 190.000 işçi üye bulunuyordu. DİSK 1967-1970 döneminde, özellikle, Marmara Bölgesi'nde özel sektöre ait işyerlerinde örgütlendi. 1975 yılında Genel-İş sendikası Türk-İş'ten ayrılarak 1976 yılında DİSK'e katıldı. Daha sonra 1977 yılında da OLEYİS DİSK'e katıldı. 1980 yılında, sendika kayıtlarına göre, DİSK'in üye sayısı 500.000'e ulaşmıştı.

geliştiği bu dönemde DİSK'in bu gelişimi sürpriz sayılmamalıdır.¹⁶ Asıl sürpriz, DİSK'in 1970'li yıllar boyunca sosyalist hareketten uzaklaşarak, CHP'ye yönelmesidir.¹⁷

Sendikacılık ve sendikal hareket açısından, 1960-1980 döneminde izlenen ithal ikameci tüketim malları üreten sanayileşme politikası oldukça elverişli olanaklar sunmaktaydı. Tüketim malları üreten sektörlerin üretimini artırabilmek, iç pazar ihtiyacını karşılayabilmek için ücret ödemelerini de artırmak gerekiyordu (Küçük, 1985). Kuşkusuz bir ekonomide ücret hem maliyet unsuru olarak hem de talep unsuru olarak, önemli bir bölüşüm aracıdır. Bu nedenle ücreti maliyet unsuru veya talep unsuru kabul eden farklı iktisat politikalarının sendikacılığa ve sendikal harekete yansımaları ve bu politikanın sonuçları da farklı olmaktadır. Türkiye'de ücretler 1970'li yılların ikinci yarısına kadar iç pazara yönelik üretim yapan sektörlerde bir maliyet unsuru olmaktan çok, bir talep unsuru olarak değerlendirilmiştir. Öyle olduğu için de bu sektörlerdeki sendikacılık ile dış pazarlara yönelik üretimin yapıldığı ve ücretin bir maliyet unsuru olarak kabul edildiği sektörlerdeki sendikacılık farklı özellikler taşımıştır.

Sendikacılığın güçlendiği iç pazara yönelik dayanıklı tüketim malları üreten sektörler açısından, ücretler nitelik ve nicelik olarak belirleyici bir özelliğe sahip bulunmaktadır. Ücret, iç pazara dönük üretim yapan sektörler için satın alma gücünün bir göstergesi olmaktadır. Bu durumda pazar genişlemesini zorunlu kılan bir gelişme sürecinde ücretlerin talep unsuru olarak ön plana çıkmasını sağlamaktadır. Çünkü, iç pazara yönelik sektörlerin gelişebilmesi için dayanıklı tüketim mallarını satın alabilecek geniş kitlelerin oluşturulması gerekmektedir. Büyümenin sürdürülebilmesi için işçi ve memurların da dayanıklı tüketim mallarını alabilir hale gelmesi gerekmektedir. Dönem boyunca sağlanan hızlı büyümenin sürdürülebilmesi

¹⁶ DİSK'i kuran sendikacıların önemli bir bölümünün 1961 yılında kurulan TİP'in kurucusu olması sürpriz olmamalıdır. Kapatılıncaya kadar TİP'in en önemli sorunlarından birinin de tüzüğün 53. maddesindeki "Partinin bütün organlarında görevli bulunanlardan yarısının, kendisi üretim araçlarına sahip olmadığı için, emek gücünü üretim aracı sahiplerine satarak yaşayanlar veya işçi sendikaları yönetim organlarında görevli bulunan üyeler arasından seçilmiş olması gözetilir" şeklindeki düzenleme bu açıdan da değerlendirilmeyi hak etmektedir. Bu madde ile ilgili geniş bir değerlendirme için bakınız: Gökmen, 2001.

¹⁷ Bu tutum için bakınız Yüksel Akkaya, "Ya Faşizm, Ya DİSK(al)ifikasyon Mu", Sağlık Toplum Siyaset, Sayı: 9, 2002. 1961'de TİP'i kurmuş olan sendikacılar, 1975 yılında TİP'in yeniden kuruluş sürecinden uzak durmuş, sosyalist parti ve hareketlerden çok CHP ile daha sıcak ilişkiler kurmaya yönelmişlerdir.

için işçi ve memurların da radyo, televizyon, buzdolabı gibi malları satın alabilir hale gelmesi gerekiyordu. Böylece hızlı büyüme konjonktüründe, gelir bölüşümündeki eşitsizlik azaltılmadan işçi ve memurların satın alma güçlerinin artırılması olanaklı hale geliyordu (Özkaplan, 1994). Aşağıda sunulan tablodaki veriler bu saptamaları doğrulamaktadır. Tablodaki verileri destekleyen bir başka gösterge ise dayanıklı tüketim malları penetrasyonudur. Türkiye'de dayanıklı tüketim malları sektörünün geliştiği, reel ücretlerin arttığı, sendikal mücadelenin önem kazandığı bu dönemde, 1970 yılında % 30 olan buzdolabı penetrasyon oranı 1978'de % 74'e, 1971'de % 4 olan televizyon penetrasyon oranı (elektrikli haneye göre) 1977 yılında % 64'e yükselmiştir (Özkaplan, 1994).

Kuşkusuz bu durum imalat sanayindeki ücret artışları ile yakından ilintilidir. İmalat sanayinde ortalama ücretler DİE verilerine göre 1965-1976 döneminde 10 yılda % 88 artmışken, SSK verilerine göre bu dönemdeki reel artış % 41 civarındadır. Ancak, 12 Mart 1971 rejimi nedeniyle 1971-1973 döneminde reel ücretlerde, SSK verilerine göre, % 7 civarında bir düşüş olmuştur. Bu dönemin kaybı ancak 1973-1978 döneminde geri alınabilmektedir. Ücret artışı kişi başına düşen milli gelir artışının gerisinde kalmıştır. Bir başka ölçüt olarak kişi başına çıktı olarak verimlilik değerleri alındığında, verimlilik değerlerinin ücret değerlerinin önünde seyrettiği görülmektedir. Yani verimlilik artışının küçük bir bölümü ücret artışlarına gitmektedir (Özkaplan; 1994: 107-109).

Bu dönemin bir diğer özelliği de iç pazara yönelik üretim yapan sektörlerin (lastik, kimya, taşıt araçlar gibi), ihracata açık sektörlerle göre (gıda, dokuma gibi) daha yüksek ücret ödemeleri ve daha yüksek verimliliğe sahip olmalarıdır. Öyle olduğu için de bu dönemde yüksek ücretleri ve ücretlerdeki artışı iç pazara yönelik sektörlerde ve özel kesimde örgütlenmiş olan DİSK sağlamıştır.¹⁸

¹⁸ Daha önce de belirtildiği gibi bu dönemin ücretleri, mark-up oranları, ücretin katma değer içindeki payı, kar ve sömür oranları açısından değerlendirildiğinde çok anlamlı olmamaktadır. Ancak, DİSK'in daha mücadeleci tavrı, ücretlerin daha geri bir düzeyde kalmasını önlemiş, ama işletmeleri, sektörleri zor duruma sokacak boyutlarda artmasına yol açmamıştır. Sermaye, kendisine iç pazar olanağı yaratacak bir ücret düzeyine kadar fazla direnç göstermemiş, bu düzeyin aşılmasına başladığı 1970'li yılların sonunda ise sert tepki göstermeye başlamış, militan sendikali işçilere yönelik kara listeler oluşturmaya başlamıştır. MİSK'in de 1970'li yıllarda oldukça faal hale getirilmesinin arkasında yatan nedenlerden biri budur (Bu konu için bakınız: Akkaya, 2001).

Tablo - İmalat Sanayiinde Ortalama Reel Ücretler

Yıl	Gıda		Dokuma		Lastik		Kimya		Taşıt Araç.		Sanayi Ort.		Ort. Verimlilik (reel)	Ücret/ Verimlilik Endeksi
	DİE	SSK	DİE	SSK	DİE	SSK	DİE	SSK	DİE	SSK	DİE	SSK		
1963	100,0	100	100	100	100	100	100,0	100,0	100	100	100	100		
1964	129,5	113,3	115,7	133,3	128,3	111,8	103,9	114,2	109,7	104,8	112,6	107,8		
1965	136,3	120,0	123,7	133,3	206,1	123,5	103,8	119,0	115,2	115,0	112,8	114,5	100,0	100,0
1966	134,8	120,0	123,1	133,3	214,2	123,5	108,0	114,2	132,9	120,0	118,8	124,0	108,9	87,4
1967	139,5	120,0	125,7	133,3	203,5	123,5	112,5	109,5	118,5	125,0	114,9	111,7	115,0	78,7
1968	139,3	120,0	128,4	133,3	220,6	123,5	115,4	100,0	122,8	125,0	127,3	118,4	116,0	82,0
1969		126,6		126,6		129,4		114,8		135,8		127,4		
1970	153,2	133,3	143,0	120,0	218,5	123,5	135,5	103,3	122,1	125,0	148,7	128,5	111,8	96,1
1971	176,0	120,0	197,9	126,6	252,2	129,4	134,5	124,8	143,2	165,8	174,0	119,5	129,3	77,4
1972	145,8	113,3	164,6	126,6	238,9	129,4	136,9	133,3	140,8	155,0	153,0	115,6	117,9	80,7
1973	176,5	126,6	169,3	180,0	136,7	135,2	110,6	123,8	162,8	145,0	169,1	125,1	114,5	91,5
1974	203,2	160,0	176,1	126,6	138,5	158,8	165,9	133,3	144,4	155,0	177,0	129,6	139,0	78,8
1975	220,5	160,0	194,4	120,0	160,0	211,8	165,8	138,0	163,0	175,0	197,1	134,6	165,7	66,3
1976	226,9	193,3	194,9	200,0	188,9	200,0	181,2	157,1	182,9	185,0	212,1	161,4	162,2	79,0
1977	296,0	206,7	279,1	193,3	291,1	194,1	321,3	166,7	293,3	175,0	247,7	158,1	171,5	79,9
1978	279,5	186,7	197,5	173,3	204,7	158,8	247,6	147,6	204,3	160,0	235,6	140,7	143,0	73,7
1979	251,2	160,0	190,4	120,0	178,5	100,0	243,1	123,8	187,1	130,0	225,9	121,7	130,8	59,5
1980	218,6	106,6	185,5	106,6	180,3	100,0	205,4	85,7	203,7	100,0	204,7	89,9	131,0	59,6
1981	232,5	100,0	151,0	100,0	205,5	88,2	206,1	80,9	204,6	85,0	219,5	89,9	165,0	42,8
1982	231,3	100,0	190,4	106,6	186,5	88,2	185,5	76,2	192,8	80,0	212,6	81,6	175,6	42,4
1983	220,1	100,0	190,4	106,6	178,4	82,2	180,1	80,9	185,6	85,0	210,5	86,0	171,9	43,4
1984	214,3	97,5	154,6	102,5	169,1	80,5	174,3	73,8	179,5	82,5	185,3	76,5	176,0	37,7
1985	210,0	-	141,5	-	165,3	-	167,2	-	162,1	-	172,1	-	178,9	33,9

Kaynak: Nurcan Özkaplan, Sendikalar ve Ekonomik Etkileri (Türkiye Üzerine Bir Deneme), Kavram Yay., İstanbul, 1994.

Ancak unutulmaması gereken yan, 1962-1976 döneminde imalat sanayindeki reel ücret artışlarının çok hızlı sayılamayacağıdır. Çünkü bu dönemde reel ücretler SSK verilene göre yılda ortalama % 4.2; sanayi sayımlarına göre yılda ortalama % 4.4 artmıştır. Aynı dönemde kişi başına reel gelirin yıllık artış oranı ise % 4.5'tur. Yani işçi ücretlerindeki artış toplam gelirdeki pay bakımından bu dönemde gerilemiştir. Bu durum ise büyük ölçüde işçi ücretlerindeki artışın işçi verimliliğindeki artışın gerisinde kalmasından kaynaklanmaktadır. Yani sendikal hareketin en güçlü olduğu bir dönemde sermaye sınıfı gücünü korumuştur (Küçük, 1985).

1.3 İşçi Sınıfı Kendisi İçin Sınıf Olmaya Yöneliyor

DİSK, Türk-İş'in "partiler üstü" ve toplu sözleşme ile sınırlı sendikacılığına karşı "sınıf ve kitle" sendikacılığı felsefesini benimsemiş, siyasal mücadelenin ve örgütlenmelerin işçiler açısından daha önemli olduğunu ön plana çıkaran bir yaklaşım içine girmiştir. DİSK, bu haliyle işçi sınıfının kendiliğinden ulaştığı bilinç düzeyi olan örgütlenmeyi aşarak, kendisi için sınıf olmaya yönelimin önemli göstergelerinden birini oluşturmaktadır. Özellikle 1967-1970 döneminde TİP ile sosyalistlerin ve emekten yana olan aydınların katkıları işçi sınıfına dışarıdan bilinç götürme sürecini hızlandırmış; işyeri ile sınırlı mücadeleyi sınıfsal perspektiften bir mücadeleye yönlendirmeye başlanmıştır. Kendiliğindencilığe karşı verilen mücadelede sosyalist hareketin gelişimi ve işçi sınıfı ile bağ kurmaya başlamasının önemli katkılarının olduğu bu sürecin, hem Türk-İş türü sendikacılığı hem de o güne kadar sendikal hareketi denetimi ve güdümü altında tutan devleti rahatsız etmesi kaçınılmazdı. DİSK'in işçi sınıfı içinde yarattığı etkiyle giderek artan gücü sermayeyi ve korporatist sendikacılığı tedirgin etmiş; bunun etkisiz kılınması için çabalara girişilmesine yol açmıştır. Bu yöndeki ilk ve en önemli girişim 1970 yılında, 15-16 Haziran Başkaldırısına da yol açan, 1317 sayılı yasa aracılığı ile yapılmak istenen düzenleme olmuştur. Bu düzenlemeye göre Türkiye çapında faaliyette bulunacak sendika ile federasyon kurulmasında işkolunda çalışan sigortalı işçilerin üçte birinin temsil edilmesi, konfederasyonun kurulmasında sigortalı işçilerin üçte birinin biraya gelmesi öngörülmüştü. 1970 yılındaki sigortalı işçi sayısı 1.3 milyon, DİSK'e bağlı sendikaların toplam üye sayısı yaklaşık 50 bin iken, Türk-İş'e bağlı sendikaların üye sayısı da 400 bini biraz aşıyordu. Türk-İş bile bu barajı

kılpayı aşmaktaydı. Bu düzenlemenin DİSK'in tasfiyesine yönelik olduğu çok açık idi. Bu nedenle de işçiler sendikalarına sahip çıkmak için 15-16 Haziran tarihlerinde özellikle İstanbul'u sarsan bir direniş göstermiş, mücadele vermişlerdir.

Ancak, 15-16 Haziran Başkaldırısı hem sermayeyi hem de sendikacıları ürkütmüştür. Militan işçiler kara listelere alınırken, DİSK yönetimi üyesi olan bu işçilere sahip çıkamamıştır. Aslında, 1970 yılı bu korku ve kaygı nedeni ile DİSK'in yöneticileri açısından bir geriye çekilmenin başladığı dönüm noktasıdır da. Gerçek bir sosyalist kimlikten çok, “uvrierist” ve “sendikalist” bir kimliğe sahip olan bu “ilk” sendikacı kuşak için bu geriye çekilişte şaşılacak bir yan da yoktur. Çünkü, olaylardan sonra 15-20 gün Davutpaşa kışlasında “misafir edilen” sendikacılar artık ne yapacaklarını öğrenmişlerdi.

12 Mart döneminde TİP kapatılıp, yöneticileri tutuklanırken DİSK yöneticileri bu süreci kazasız belasız atlattı. DİSK yöneticileri nasıl davranacaklarını ve neyin tehlikeli, neyin tehlikesiz olacağını bu kısa süreçte öğrendiler. Zaten “sendikalist” sendikacı kuşağı bu konuda daha önceki dönemlerden de yeterli deneyim ve birikime sahip olup, oldukça yetenekliydi. 12 Mart dönemi ile birlikte, sosyalizme ürkek ve çekingen adımlarla yaklaşan, sosyalistlerle bağ kuran bu sendikacı kuşağı karamsarlığa kapılarak içice geriye çekilmiştir. 1970 yılından sonra, bu kez daha sola kaymış olarak yeniden kurulan TİP ile araya mesafe koymalarının temel nedenlerinden biri de budur. Yeni TİP artık bu sendikacı kuşağı için adeta bir “gayri meşru” çocuktur ve ondan hızla uzaklaşılması gerekmektedir. DİSK'in 1975 yılındaki 5. Kongresinde bu açıkça ilan edilmiş, daha sağdaki “sosyal demokrat” bir parti olarak CHP'ye yönelinmiştir. Ancak TİP'ten uzak duruşu ve CHP'ye yanaşmayı açıklamak için de “haklı ve geçerli” nedenler bulmak gerekmektedir. TİP'in kuruluş hazırlıkları sırasında Behice Boran tarafından bazı sendika yöneticilerine gönderilen mektup ile onlardan katkı isteniyordu. Maden-İş sendikasının Gönen Tesislerinde yapılan toplantıda, “bilinen kimi sendika yöneticileri” TİP'in yeniden kuruluşuna karşı çıkmış, bu partiye katılacak sendika yöneticilerinin DİSK'in birliğini parçalayacağını ileri sürmüşler, bu nedenle de hiçbir sendika yöneticisinin TİP'e girmemesini istemişlerdir (Yurt ve Dünya, 1978). Aslında, temel kaygı devlet nezdinde daha meşru olan bir partiye yönelmekti. DİSK'in bu yönetici

kuşağı, bu kaygısını ikinci TİP'in kuruluşundan 21 gün sonra, 21 Mayıs 1975'te yaptığı 5. Kongresinde, TİP'e yakın sosyalist sendika ve yöneticilerini tasfiye ederek açıkça ortaya koydu. Aslında bu yöneliş yeni değildi; daha 4. Kongrede TİP'ten hızla uzaklaşmaya başlamışlar, 12 Mart Muhtırası'nı açıkça destekleyerek de devlet nezdinde konumlarını tanımlamışlardı (Yurt ve Dünya).

1974 yılında TSİP'in kurulması, 1975 yılında da TİP'in kurulacağı yönündeki haberler DİSK yönetimini oldukça rahatsız etmiş, bu nedenle de 5. Kongre raporunda tutumunu açıkça ortaya koymasını gerektirmiştir. DİSK Genel Başkanı K. 'Türkler'in Rapor'da yer alan ifadede belirttiği gibi, "DİSK'in bu yeni kurulan ve bir başkasının da kurulacağı söylenen parti ile uzaktan veya yakından hiçbir ilişkisi yoktur. (...) DİSK Genel Yönetim Kurulu, genel doğrultudaki politikasını yeniden görüşmüş ve kararlaştırmıştır. Bu kararlar DİSK'in politikası, 14 Ekim (1973) seçimlerinden önce yayınladığı çağrı bildirisi doğrultusunda daha belirgin ve kesin hale gelmiş bulunmaktadır" (DİSK, 1975). Daha belirgin ve kesin hale gelen ise artık CHP'nin dışındaki partilere, özellikle de sosyalist partilere kapalıdır. Daha belirgin ve kesin hale gelen ise artık CHP'nin dışındaki partilere, özellikle de sosyalist partilere kapalıdır. 5. Kongre ve izleyen kongreler bu yöndeki adımların hızlandığına tanıklık eden kongreler özelliği taşımaktadır. Özellikle 1975 yılında Türk-İş'e üye güçlü sendikalardan Genel-İş'in ayrılarak DİSK'e katılma isteğinin kabul edilmesi CHP'ileşme sürecini hızlandıran bir başka etken olmuştur. 15-16 Haziran Başkaldırısına yol açan yasal düzenlemeyi hazırlayan Komisyonlarda yer almış olan Genel-İş'in Başkanı A. Baştürk, yasa ile etkisizleştiremediği DİSK'i bu kez içine girerek etkisizleştirmeyi denemiştir.

1980 yılına gelindiğinde DİSK ile Türk-İş arasında bir fark kalmaması da bu etkisizleştirme operasyonunun başarı düzeyini göstermektedir.¹⁹ Kongrelerdeki sınıf sendikacılığı, sosyalizm hedefi söylemi ise sağa kayışı maskeleyen çalışan ajitatif söylemden başka bir şey değildi. Çünkü DİSK'in

¹⁹ 1980 yılında DİSK'in Türk-İş'e benzemiş olduğu yönündeki değerlendirmeyi çok ağır bulanlar için gösterilecek en iyi referans yine DİSK'in etkili yöneticilerinden Mehmet Karaca'nın söyledikleridir. Kendisi ile yaptığımız bir görüşmede, bunu açıkça ifade etmiştir. A. Baştürk'ün DİSK Genel Başkanı olarak 12 Eylül faşizminden nasibini almış olması ve zulme maruz kalması ise ne yazık ki bu gerçeği değiştirmemektedir.

CHP'leştiği 1970'li yılların ikinci yarısında Türkiye'de sosyalist hareket de önemli gelişmeler kaydetmiş, işçi sınıfı içinde küçümsenemeyecek bir etkiye sahip olmuştu. Böyle bir ortamda söylemi daha geri bir düzeyde tutmak mümkün değildi. Bu sosyalist söylem, DİSK yönetiminin CHP'ye kayma isteğine rağmen tabanı etkiliyor, işçiler arasında kök salıyordu. K. Türkler ve ekibi için içinden çıkılması zor bir durum söz konusuydu. Y. Küçük'ün tespiti ile dillendirmek gerekirse, “Türkler ve üst yönetimine iki sorun birden çıkıyordu. Birincisi, bir partiye dayanmadan DİSK'teki konumlarını korumaları imkansızlaşıyor; sendikacılık ve ideolojik açıdan dayanabilecekleri tek partinin Ecevit'in Halk Partisi olduğunu görüyorlar ve anlıyorlardı. Ancak ne yazık, sosyalizme akış olduğu bir zaman aralığında, Ecevit'le parlatılmış CHP imajı, DİSK tabanının aradığı imaja denk düşmüyor. Daha sosyalizan bir imaj gerekiyor” (Küçük, 1990). Ajitatif sınıf sendikacılığı ve sosyalist söylem DİSK'in üst yönetiminin bu ihtiyacını karşılayan yaklaşımlardan biri oluyordu. Kuşkusuz sövlem tek başına yetmiyor, biraz da CHP'nin solunda bir yerlere yaslanmak gerekiyordu. TKP'nin iç kadroları “ulusal demokratik cephe” yaklaşımı ile K. Türkler ve ekibinin yardımına yetişiyorlar, birlikte DİSK'i hızla CHP'ye taşıyorlardı. Kongrelerde sosyalizmden, sınıf sendikacılığından söz ediliyordu, ama fiili durum farklı yöne işaret ediyordu. Görüntü ile öz aynı değildi. Keskin, parlak, ajitatif sövlem sosyalizmi işaret etse de sendikal politikalar açısından uygulamada DİSK giderek daha çok Türk-İş'e benzemeye başlıyordu. Kongrelerde sosyalistlerden çok CHP'liler protokolde yer buluyor, CHP'li milletvekilleri kendilerine yakın olan adayların yönetime gelmesi için kulis çalışmaları yapıyorlardı. TKP dışındaki sosyalist işçileri ve sendikacıları ise tasfiv ve işsizlik bekliliyordu (Küçük, 1990; Yurt ve Dünya, 1978). Bu sürecin en önemli ideolojik harcını ise MC üzerinden faşizme karşı ortak cephe düşüncesi oluşturuyordu.²⁰

K. Türkler türünden “sendikalist” sendikacılar için sosyalizmden kaçışı hızlandıran bir süreç de faşizmin giderek daha net bir şekilde ete kemiğe bürünmesi idi. 1970'li yılların ilk yarısı, faşist parti MHP'nin cılız da olsa ayak seslerinin duyulmağa başladığı bir dönem olarak DİSK üzerinde etkisini duyurmaya başladı. Özellikle 15-16 Haziran Başkaldırısı sonrasında kurulan

²⁰ 1976 yılı Eylül'ündeki DGM'ye karşı direnme, 1978 yılındaki “20 Mart Faşizme İhtar Eylemi” 5 Ocak 1979'daki “Faşizmi Lanetleme” eylemi bu düşüncenin hayata geçirildiği eylemlerdir.

Milliyetçi İşçi Sendikaları Konfederasyonu (MİSK), 1970'li yılların ikinci yarısında giderek daha faal hale gelmeye başlamıştı. Milliyetçi Cephe (MC) hükümetleri ise DİSK'in iyice sağa kayışını hızlandırıcı etkenlerden biri oldu. 5. Kongresinde, “CHP'nin, faşizme karşı verdiği mücadele”yi olumlu bir gelişme sayan DİSK için artık hedef belli idi (DİSK, 1975). İzleyen dönemde TKP'nin iç kadrolarının da faşizme karşı “ulusal demokratik cephe” altında mücadele etme ideolojisi, “faşizme ve emperyalizme karşı savaşım ve güçbirliği” ilkesini benimsemiş olan DİSK'in üst yönetimini rahatlatıyor, sağa kayışının ideolojik temellerini sağlamlaştırıyordu (DİSK, 1977). Böylece önce bir korkulacak bir olgu icat ediliyor, sonra da bu olguya karşı mücadele adı altında sağa kaymanın taşları döşeniyordu. Aslında bu politikanın temelleri 5. Genel Kurul'da alınan 33 nolu karar ile atılmıştı. Bu karara göre, “Sermaye sınıfının emekçi sınıflar üzerindeki açık diktatörlüğü demek olan ve ucu emperyalist tekellere dayanan insanlığın baş belası faşizmin dünyamız ve Türkiye'miz için de büyük bir tehlike olduğunu, yurdumuz dahil, birçok ülkede, bugün faşizmi tezgahlamak için emperyalizmin ve verli işbirlikçilerinin fırsat kolladıkları asla unutulmayarak, DİSK'in faşizme karşı yoğun bir mücadele sürdürmesi gereklidir” (DİSK, 1977). Böyle bir karar alınınca bunun acil bir görev olarak da algılanması gerekliydi: “Bugün acil görevimiz: Faşizme karşı set çekmektir. Faşizmin tırmanmasını engellemektir. (...) Demokratik istekler etrafında en geniş demokratik güçbirliğini sağlamaktır. MC iktidarının yerine, ulusal demokratik bir hükümetin geçmesini sağlayacak şartları yasal yollardan vereceğimiz mücadeleyle yaratmaktır” (DİSK, 1977). “Uluslararası demokratik hükümeti” kuracak olan da mevcut partiler içinde CHP olarak görünmektedir. Faşizme karşı acil görev ajitatif söylemi CHP'leşmeyi işaret etmektedir. 12 Ekim 1975 ara seçimlerinde işçileri CHP'ye oy vermeye çağıran DİSK'in gerekçesi “Bugün ülkemizde iktidara en güçlü aday durumunda bulunan tek ilerici ve demokrasiden yana örgüt”ün CHP olmasıdır. Böyle düşünüldüğü için de “DİSK, CHP'ye o vermeyi (...) ileri demokratik bir düzen kurulmasının ön şartı sayar” (DİSK, 1977). Türkiye'de sosyalist hareketin güçlenmeye başladığı bir dönemde DİSK, sınıfsal çıkarlar temelinde bu harekete destek vermek yerine bu hareketin gelişmesini önleyecek tutumlara yönelmekte; sınıf bilinci temelindeki yönelişleri faşizm korkusu ve kaygısı ile daha sağdaki sosyal demokrasiye yönlterek önlemeye çalışmaktadır. Ancak bunun kolay olmadığı, bazı eleştirilere maruz kaldığı, “İşçiden yana gözüken bazı sözde

sol çevreler ise, tabanda nereden geldiği onlarca belirsiz bir 'devrimci birikim'den söz edip, kitlelerin yöneticilerine rağmen hareket ettiğini ileri sürüyorlar” türünden ifadelerden de anlaşılmaktadır (DİSK, 1977).

6. Genel Kurul'da CHP'de bir dönem milletvekilliği de yapmış olan A. Baştürk DİSK'in genel başkanı olarak seçiliyordu. Y. Küçük'ün oldukça anlamlı ifadesi ile “böylece deneyimli ve birikimli işçileri barındıran Maden-İş yerine, henüz köylülükten kurtulamamış temizlik işçilerinin egemen olduğu Genel-İş, DİSK'in yönetimine seçilmiş oluyordu” (1990). Kuşkusuz bu seçim sonucu, sınıfsal açıdan DİSK'in nereye yöneleceğinin önemli bir göstergesi de oluyordu. DİSK'i CHP'ye taşıyan Türkler ile “ulusal demokratik cephe”ciler için artık zor günler başlıyordu. Yürütme Kurulu, Maden-İş, Bank-Sen ve Bayсен sendikaları yöneticileri, 6. Genel Kurul'dan bu yana örgüt birliğini zedeleyen davranışlarda bulundukları gerekçesi ile 1978 yılı Kasım'ında Onur Kurulu'na sevk etmiştir. DİSK Onur Kurulu 15 Mart 1979'da Yeraltı Maden-İş'in 4 ay, Maden-İş, Bank-Sen ve Bayсен'in bir yıl süreyle geçici olarak, 6 yöneticinin de sürekli olarak DİSK üyeliğinden ihracına karar vermiştir (DİSK, 1980). 1979 yılı ve sonrası DİSK yönetimi ile “sol” sendikaların gerginlikler yaşadığı, karşılıklı suçlamaların yapıldığı bir dönem özelliği taşımaktadır. CHP'ileşen DİSK için bu “acar” sendikalar fazla gelmektedir. Ancak, tabandaki sosyalist işçilerin varlığı, bu sendikaların kesin ihracını önlemektedir.

Türkiye'nin sola kaydığı ve siyasal hayatın çok hareketli olduğu 1979 yılı sonunda 14 Ekim ara seçimlerine hazırlanan CHP'nin “ilerici ve sosyalistlerden kopmak isteğini açıkça” dile getirmesi, DİSK'i CHP'nin dışında arayışlara zorluyordu. Üstelik Ecevit, bir konuşmasında Toplumsal Anlaşma'vı eleştiren CHP'li sendikacıların CHP ile ilişkisinin kesileceğini açıklıyordu (DİSK, 1980). Bu gelişmeler üzerine 1979 Eylül'ünde toplanan DİSK Yönetim Kurulu'nun kararlarını açıklayan A. Baştürk zorunluluktan kaynaklanan “yeni bir yönelişin” ipuçlarını da veriyordu: “Türkiye işçi sınıfı bu seçimlere sosyalist hareketin birliğini sağlamış bir partiden yoksun olarak girmektedir. Seçimlere işçi sınıfı adına katıldığını belirten parti ve bağımsız adaylar seçim platformunu siyasal gerçekleri açıklama, sosyalist bilinci geliştirme, demokrasi güçlerinin de sosyalist hareketin birliğini sağlamaya yönelik adımlar atma açısından bir araç olarak kullanılmalıydılar. Ancak Türkiye işçi sınıfı bu seçimleri tek kurtuluş yolunun SOSYALİZM olduğunu

bilerek ileriye dönük olarak değerlendirecektir” (DİSK, 1980). Daha önceki seçimlerde CHP'yi açıkça destekleyen DİSK bu açıklamaya rağmen, seçimlerde takınılacak tavra ilişkin açıklamasında CHP'nin dolaylı yoldan desteklenmesi gerektiğini dile getirmiştir: “14 Ekim seçimlerinde faşizm, bunun yandaşı partiler (MHP, CGP, AP, MSP) mutlaka yenilmeli ve geri itilmelidirler” (DİSK, 1980).

Kuşkusuz, DİSK'in bu ikili tutumu, hiçbir etkisi olmayan bir ara seçimde CHP'ye dirsek göstermek olarak da değerlendirilebilir. Açık olan ise, Türk-İş'le daha iyi ilişkiler kuran CHP'nin DİSK'i mevcut yapısı ile kabul edilebilir bulmadığıdır. 1980 yılı ortalarında A. Baştürk'ün CHP Genel Başkanı B. Ecevit'e gönderdiği mektup ise faşizme karşı mücadelede işbirliği içinde olunmak istenen sosyal demokrasiye ne derecede güven duyulup duyulmayacağını, sınıf sendikacılığı yaptığını ileri süren bir sendikanın ne yapmaması gerektiğini gösteren oldukça öğretici bir belge özelliği taşıdığından biraz uzunca da olsa bazı alıntılar yapmak gerekmektedir: “Sayın Ecevit işçi sınıfımıza ve onun emperyalizme, faşizme, ırkçılığa karşı vermekte olduğu bağımsızlık, barış ve demokrasi mücadelesine destek olma bir yana son zamanlarda ona karşı iyice belirginleşen ve şiddetlenen olumsuz tavırlarınızı anlamakta, artık güçlük çekmiyorum” Aslında, bu itiraf DİSK'in faşizme karşı mücadelede sosyalist hareket yerine sosyal demokrasiye yönelmenin yanlışlığını gösteren tarihsel bir itiraf özelliği taşımaktadır. Ne var ki, DİSK yönetimi bu tarihsel itirafta bulunurken gerçeği görmekte yine de zorlanmaktadır; çünkü ona göre sorun Ecevit'tedir, CHP'de değil. Bu aymazlığı göstermek için mektuptan aktarmaya devam etmek gerekiyor: “Şahsen siz (...) faşizme, emperyalizme karşı mücadele ilkesinden vazgeçmiş olsanız bile, CHP bu konuda üzerine düşen tarihsel görevini yapmada en küçük bir tereddüt göstermeyecektir, kanısındayım. (...) Genel Başkanı bulunduğunuz CHP tarihsel süreç içindeki yeni ve toplumsal konumu gereği siz ne yaparsanız yapınız, burjuvazinin has partisi olamaz” (DİSK, 1980). Bu yaklaşım, 1970'li yıllarda başlayan faşizme karşı mücadelede DİSK'in geldiği noktayı göstermesi açısından önemli olduğu kadar, CHP'nin de DİSK'i diskalifeye etme amacının anlaşılmadığını göstermektedir. 1970'li yılların sonunda, gelişen sosyalist hareketin işçi sınıfına DİSK aracılığı ile dışardan bilinç götürmesini engellemeye çalışan yönetici kadrolar, sığınmaya çalıştıkları sosyal demokrasinin, geline aşamada sınıf sendikacılığı yapan bir

sendikadan kurtulmak istediğini anlayamamışlardır. Kuşkusuz bunun sonuçları çok ağır olmuştur.

DİSK'ten sonra, 1970 yılında kurulan MİSK de ulusal düzeyde sendikal harekette yerini almıştır. 1979 yılında, MİSK'e bağlı 19 sendikada 285.496 üye bulunmaktaydı. 1976 yılında Türkiye Hak İşçileri Sendikaları Konfederasyonu (HAK-İŞ), dördüncü üst kuruluş olarak kuruldu. Milli ve manevi değerlere saygı ve sosyal düzen kurallarına bağlılığı, işçi-işveren arasında iş ahengi ve iş barışını sağlamayı, işçilerin refah seviyesinin yükseltilerek, milli birlik ve beraberliğe dayanan bir Türkiye oluşturmayı amaç edinmiştir. Hak-İş, çıkar paralellğine dayanan yarışmacı ve dayanışmacı bir sendikal anlayışı benimsemiştir. Kuruluşundan kısa süre sonra sıkıyönetim ilan edilmesi nedeniyle etkili olamamıştır. 1980 yılında üye sayısı birkaç bin civarındaydı. Bu dört konfederasyonun dışında, Sosyal Demokrat-İş (7 sendika bağlı), Türk Ülke-İş (9 sendika bağlı) ve Toplum-İş (4 sendika bağlı) gibi güçsüz üç konfederasyon daha vardı (Koç, 1981). 1970'li yıllar sendikacılıkta, siyasal görüşler doğrultusunda üst örgütlenmelere gidildiği yıllar olmuştur. Ne var ki, bu üst örgütler üyeleri üzerinde tam anlamıyla bir otoriteye sahip olamamış, güçlü tek işkolu sendikacılığı oluşturma isteminde başarılı olamamıştır. İşkolu düzeyindeki sendikalaşma rekabeti ve sendikal birliğin sağlanamaması, işçilerin güçlerini dağıtan bir özellik olarak bu dönemde de varlığını sürdürmüştür.

Türk-İş ağırlıklı olarak kamu kesiminde, DİSK ise özel sektörde, özellikle Koç grubuna bağlı işyerlerinde, örgütlenmiştir. İmalat sanayi açısından ise, ihracata dönük üretim de yapan gıda ve dokuma alt kollarında Türk-İş'in hakimiyeti, lastik ve metal gibi iç pazara dönük üretim yapan işkollarında ise DİSK'in hakimiyeti söz konusudur. 1980 öncesinde Türk-İş ve DİSK, toplam 1.200.000 sendikalı işçinin (gerçek üye olarak) 2/3'ünü kapsamaktadır.

1960-1980 dönemi, sendikaların, toplu pazarlık ve grev üzerinde yoğunlaştıkları faaliyet alanları olmuştur. Dönemin belirleyici iktisat politikaları çerçevesinde, ithal ikameci, iç pazara yönelik üretim yapan sektörleri destekleyici gelir politikası ve bu politikanın uygulanmasını kolaylaştıran toplu sözleşmeli, grev haklı sendikacılık birbirini tamamlamıştır. Kamu kesimi ve ihracata dönük üretim yapan sektörlerde örgütlenen Türk-

İş ile özel sektör ve iç pazara dönük üretim yapan sektörlerde örgütlenen DİSK, işçilerin gelirlerinin artışında önemli roller oynamışlardır. Ancak, daha önce de değinildiği gibi, bu ücret artışlarının 1970'li yılların ikinci yarısına kadar sermayeyi rahatsız edecek bir boyutta olduğunu söylemek mümkün görünmemektedir.

Kamu kesiminde ağırlıklı olarak örgütlenmiş olan Türk-İş, temsil ettiği üyelerinin çıkarlarını çatışmaya giderek almaktan çok, hükümetler ile iyi ilişkiler kurup, uzlaşarak elde etme yöntemini benimsedi. Hükümetlerin de sıcak baktığı bu ilişki her iki taraf arasındaki korporatist ilişkileri pekiştirdi. Bu “iyi ilişkiler” politikası beraberinde “partiler üstü politika”yı da getirdi. 1964 yılında yapılan 5. Genel Kurul’da Tüzüğe “Türk-İş, İcra ve Yönetim Kurulu ile, Türk-İş’e bağlı teşekküllerin yetkili birer temsilcilerinin iştirak ile meydana gelecek kurulun ortak kararı olmadıkça, siyasi partilere ve onlara bağlı teşekküllere karşı mutlak bağımsızlığını korumayı ve partilerüstü bir politika gütmeyi amaç bilir” şeklinde bir hüküm eklendi (Mumcuoğlu; 1979: 209). Böylece “partilerüstü politika” Türk-İş’i resmen bağlayan bir kural haline geldi. Üyeleri açısından homojen bir yapıya sahip olmayan Türk-İş, bu politika ile hızla gelişen işçi hareketinde siyasal nedenli parçalanmalardan da kurtulmak istedi.

“Partilerüstü politika”, kamu kesiminde ağırlıklı olarak örgütlenme, hükümetlerle iyi ilişkiler kurma gibi istekler, yapısal açıdan değerlendirildiğinde, Türk-İş’in devletçe tanınmasını ve gözetilmesini, korporatist teşviklerle donatılmasını gerektiriyordu. İşte bu nedenle, sendika çoğulculuğu benimsenmiş olmasına rağmen, KİT’lerde, Yüksek Hakem Kurulu, Çalışma Meclisi, Sosyal Sigortalar Kurumu Milli Prodüktivite Merkezi, Asgari Ücret Tespit Komisyonu, Uluslararası Çalışma Örgütü gibi kurum ve kuruluşlarda “en çok işçiyi temsil eden” konfederasyon ilkesi uygulaması benimsenerek, korporatist politika uygulaması olarak bu kurum ve kuruluşlarda Türk-İş’e temsil hakkı tanınmıştır. Böylece işlevsel anlamda, Türk-İş ile devlet arasında birlikte politika oluşturma ve bunları uygulamada işbirliği olanakları da yaratılmış olunuyordu. Kuşkusuz bu uygulama, işçilerin gözünde Türk-İş’i devlet nezdinde meşrulaştırarak, onun dolaylı olarak güçlenmesine ve merkezleşmesine olanak yaratmış oluyordu.

Plan hedeflerine ulaşmak için çıkarların çatışmacı bir voldan çok uzlaşarak sağlanmasını hedefleyen devlet, bu ortamın gönüllü sağlanmadığı

zamanlarda çalışma ilişkilerine müdahale etmekten kaçınmamış, çatışmayı grev ertelemeleri yolu ile sağlamak istemiştir. 1963-1975 döneminde, 12 yılda toplam 50 grev ertelenmişken; 1976-1980 döneminde, 5 yılda ertelenen grev sayısı 108 olmuştur (Kutal, 1977). Kuşkusuz hükümetlerin grev ertelemeleri, sendikaların gerçek anlamda bir ücret artışı gücünü ortaya koymasından kaynaklanmış, grevlere sermaye lehine otoriter şekilde müdahale eden devlet, sınırın aşılmakta olduğunu görmüştür.

1960-1980 döneminde hem sermaye birikimi modeline bağlı olarak, hem de siyasal alandaki gelişmelere bağlı olarak sendikacılığın da güçlendiği, yer yer giderek devletten bağımsızlaşmaya başladığı görülmektedir. İşçi sınıfı ve örgütlü sendikal hareket bu dönemde siyasal ve sendikal düzlemde hızlı bir gelişme yaşamıştır. Ancak 1970’te 15-16 Haziran başkaldırısına yol açan ve işçi hareketini siyasal yürüyüşünden koparmak isteyen yasal düzenleme girişiminden sonra, 1970’lerin ikinci yarısında bu büyük yürüyüşün engellenmesi için de çabalar gösterilmeye başlanmıştır. İşçilerin hareketlendiği, kendileri için sınıf olma çabası içine girdiği, istemeyi öğrendiği bu dönemde sermaye de kara listeler oluşturmaya başlamıştır. Özellikle MESS 1980 yılında iki ciltlik, toplam 335 sayfalık, grevdeki işçiler listesini taksir olarak yayınlayarak bu alandaki gelişmenin ne boyuta ulaştığını da göstermiştir (MESS, 1980a; 1980b).

Sosyalist hareketin işçi sınıfına yönelik çabalarının yanı sıra iç pazarın gelişmesi açısından izlenen yüksek ücret yüksek istihdam politikaları da sendikal örgütlenmenin ve hareketin gelişmesini hızlandırmıştır. Kanu kesiminde örgütlü olan Türk-İş yine devletin denetimi ve güdümünde bir sendikal hareket olarak kalırken, özel sektörde örgütlenen DİSK daha bağımsız, daha radikal bir sendikal hareket merkezi olmaya başlamıştır. Ancak, 1970’li yılların sonunda mevcut ekonomik yapı ve izlenecek iktisat politikaları DİSK türü bağımsız, radikal sendikacılığı kaldıracak bir özelliğe sahip değildi. İzlenecek yeni iktisat politikaları açısından bu türden sendikacılığa müdahale etmek ve denetim altına almak gerekiyordu. Çünkü, maliyet açısından ücretleri kontrol etmek gerekiyordu. Ücretleri kontrol etmek içinse kaçınılmaz olarak işçileri kontrol etmek şarttı (Küçük, 1985). İşçileri kontrol etmek için öncelikle örgütlerini etkisizleştirmek ve sıkı bir denetim altına almak gerekmektedir. Bu ise biraz korku ve biraz yasal düzenleme işidir. Çünkü bir ekonomi ne kadar dışa açılmak istiyorsa

işçilerinin de o denli uysal olması için çaba harcayacaktır. Dış pazarlarda rekabet gücünü artırmak için yüksek verimlilik ve düşük ücrete ihtiyaç vardır. Bir kapitalist ekonomide en kolay ve rahat kontrol edilebilir değişken ise ücretlerdir. Türkiye ithal ikameci birikim modelinin tılandığı ve dış pazarlara açılma ihtiyacı duyduğu yıllara bu koşullar altında girerken, sendikal stratejilerin ve politikaların buna göre oluşturulup hayata geçirildiğini söylemek, bugünden sonuçları itibarıyla bakıldığında, ne yazık ki mümkün görünmemektedir.

Sendikalar genelde bu dönemde oldukça geri mevzilerde kalmış, salt ücretleri korumak ve biraz daha iyileştirmek için mücadele etmişlerdir. Biraz farklı tondan ses çıkaran, işçi sınıfının yaramaz ve radikal çocuğu DİSK ise 1970'lerin ilk yarısına göre de oldukça geri plana çekildiğinden bu süreci salt bir sosyal demokrat iktidara tutunarak aşmaya çalışmıştır. Oysa dış pazarlara açılmak babından geline bu noktada ne sosyal demokrat bir iktidarın ne de ona destek veren bir sendikacılığın şansı vardı. Bu yeni süreçte sermaye birikiminin önündeki engellerin ortadan kaldırılması sermaye için bir gerekliliğin ötesinde bir zorunluluk haline gelmişti. Bu engeller ise geçici olarak değil, tam tersine kalıcı bir şekilde ortadan kaldırılmalıydı. Bunun için de işçi sınıfının ve örgütlerinin hem ekonomik hem de siyasal kazanımları kalıcı bir biçimde geriletilmek zorundaydı. Yeni dönem bunu işaret ediyordu.

Yabancı sermayenin egemen olduğu, tekelleşmenin üst düzeye çıktığı, iş pazara yönelik iş kollarında örgütlenmiş olan DİSK, bu iş kollarının dış pazara açılma sürecinde en büyük engel oluşturacağından yeni dönemde mutlaka ortadan kaldırılması gereken bir örgüt olma durumu ile karşı karşıya kalacaktı. Özellikle 1967-1976 döneminde örgütlü mücadelenin işçi sınıfını düzen partilerinden uzaklaştırmaya başladığı bir sürecin, izleyen yıllarda tersine döndürülmesinde katkısı olan DİSK, bu son dönemdeki politikası ile kendi mezarını kazınmış oluyordu.

11. İhracata Dönük İktisat Politikaları, Sermaye Birikimi ve Sendikal Stratejiler: 1980 Sonrası

2.1 İhracata Dönük İktisat Politikaları ve Sermaye Birikimi Kısacasında İşçi Sınıfı

24 Ocak 1980 kararlarıyla uygulamaya konulan yeni iktisat politikaları, herhangi bir kriz anında hükümetlerin yürürlüğe koydukları istikrar

paketlerinin çok ötesinde, sermayenin yeni bir birikim modeline geçişi doğrultusunda yeniden yapılanmasına yönelik kapsamlı bir yapısal uyum programı girişimini de içermektedir (Yeldan, 1994a). İstikrar politikalarının uygulanması için genel olarak ücretli kesimden ücret dışı kesimlere gelir aktarımı gerçekleştirilmek istenmiş, bunda da başarılı olunmuştur. İlk dönem yurtdışı talebin kısılması ve tarımdan sanayiye kaynak aktarımının sağlanması için çalışan kesimlerin sosyal hakları askıya alınmış ve sendikalar kapatılmıştır. Grevler yasaklanmış ve ücret belirlemeleri Yüksek Hakem Kurulu’na (YHK) bağlanmıştır.²¹ Reel ücretlerin düşürülerek ihracata yönelecek sermaye kesimine ucuz işçilikten kaynaklanan maliyet avantajı yaratılmıştır. Bir yandan yoğun teşviklerle ve ücretlerin düşürülmesiyle öte yandan atıl kapasitelerin kullanılmasıyla imalat sanayiinde üretim arttırılabilmiş ve ihracat artışları gerçekleşebilmiş; fakat bu uygulama gerekli sabit sermaye yatırımları ile “sürdürülebilir” bir stratejiye dönüştürülebilmiştir (Köse ve Yeldan, 1998).²² Yapısal uyum sürecinde uygulamaya konulan istikrar programının gelirler politikası sonucu işgücü gelirleri aleyhine dönen bölüşüm ilişkileri, Türkiye’de benzer politikaları uygulayan diğer ülkelere göre daha uzun bir süreyi kapsamış ve çok daha önemli boyutlara ulaşmıştır. Ücretlerin toplam faktör gelirleri içindeki payı yaklaşık on yıl boyunca sürekli olarak düşmüş ve 1979 yılında % 35 olan bu pay 1988 yılında % 17’ye gerilemiştir.

Ancak, reel ücretleri düşürmenin de bir sınırı olduğu, özellikle işçi sınıfının sendikaları da aşarak 1987 yılından itibaren yöneldiği evlemler giderek “Bahar eylemleri” olarak adlandırılan bir süreçte anlaşılmış; mücadelenin “sertleşmesiyle” birlikte ücret artışları gündeme gelmiştir. Dış ticaretin tıkanmaya başladığı 1988 yılından sonra, iç pazarın gereksindiği talebi canlandırmak amacıyla ücretlerde önemli artışlara yönelinmiş ve 1989 yılından itibaren geçmiş dönem kayıplarını da telafi edecek düzeyde reel artışlar gerçekleşmiştir. “Bahar eylemleri” bu süreci hızlandırmış ve etkisine

²¹ Bu pay 1980’de %25.1 iken 1983’de % 22.6’ya gerilemiştir. Reel ücretlerde 1979=100 düzeyinden 1980’de 79.9’a, 1982’de 98.6’ya düşürülmüştür (Boratav, 1991).

²² İmalat sanayiine özel sektöre gerçekleştirilen sabit sermaye yatırımları 1980-1988 döneminde 1979 krizi öncesi düzeyin yarısında seyretmiştir. Kamu sektörü yatırımlarının artış hızı da reel olarak % 1.8’i aşmamıştır. Sonuç olarak, özellikle imalat sanayiinde sabit sermaye yatırımları durgunluğa itilmiş ve 1989 yılına kadar 1980 düzeyini yakalayamamıştır (Voyvoda ve Yeldan, 1999; Yeldan, 1995).

bağlı olarak ücretlerin artış derecesini belirlemiştir. Sendika yöneticilerine düşen ise, kendilerini de dışlayan bu eylemleri kontrol altına alıp yumuşatmak olmuştur.

1990'lı yılların başında ücretlerdeki bu reel artışlar mark-up fiyatlama yöntemiyle piyasalara yansıtılmıştır. Ücret ve maaşlarda ortaya çıkan artışları telafi etmek için özel sektörde işten çıkarmalar, sendikasılaştırma ve iş yasalarının uygulanmadığı esnek çalışma ve istihdam (taşeronlaştırma) biçimleri yaygınlaştırılmıştır. Nitekim Türkiye'de taşeronlaştırma uygulamasının öncelikle kamu sektöründe yaygınlaştırılması, 1980 sonrası kamu kesiminin küçültülmesi politikalarıyla da bir paralellik arz etmektedir. Bu nedenle öncelikle kamu sektöründe ve belediyelerde yoğun bir şekilde taşeronluk uygulaması başlatılmıştır. Taşeronlaştırma uygulamalarının özellikle özelleştirilmesi amaçlanan kamu işyerlerinde uygulanması, bir yandan işgücü maliyetini azaltma öte yandan da işyerini sendikasılaştırarak özelleştirmeyi kolaylaştırmak amacıyla kullanılmıştır. Ayrıca özel kesim, istihdam olanaklarının yaratılamaması, ve ücretlerin yüksek olması nedeniyle üretken olmayan enformel ve kayıtdışı istihdam biçimlerini genişletmiştir (Köse ve Yeldan, 1998). Bu da Türkiye'de toplam istihdamın % 20-25'inin enformel sektörde yoğunlaşmasına yol açmıştır (Yentürk, 1999). Bununla beraber sanayi sermayesi ücret artışlarına karşı 1990 yılında kâr marjlarında olağanüstü bir artış gerçekleştirmiştir. Özel sektör mark-up kâr oranlarını sürekli artırmıştır.²³

1990'lı yıllardaki krizlere karşı alınan istikrar önlemlerinin hedefi, kamu harcamalarını kısmak, iç talebi daraltmak, ücretleri baskı altına almak ve yüksek oranlı bir devalüasyon yapmak olmuştur. Ücretlerin düşürülmesinin somut karşılığı sıfır sözleşmeler ve/veya enflasyonun altında zam uygulamaları olmuştur. Ayrıca devletin ekonomideki rolünün daraltılması hedefi doğrultusunda özelleştirme uygulamalarına hız verilmiştir. Kuşkusuz bu kararlar da çalışanların satın alma gücünü azalmasına ve enflasyonla gelir dağılımının çalışanlar aleyhine veniden düzenlenmesine yol açmıştır.

²³ Bu dönemin mark-up oranları için bakınız Tablo 1.

2.2. Sendikal Harekette Kriz ve Eylülüst Sendikacılık

1970'lerin sonundaki yol ayrımı sendikacılığa yönelik düzenlemelerin ipuçlarını da veriyordu. Bu düzenlemeleri ise demokratik bir ortamda ve tüm zaaflarına rağmen işçi sınıfının ve sendikal hareketin ulaştığı düzeyde hayata geçirmek zordu. Bu zor olduğu için otoriter bir yönetim gerekiyordu. Onun için 24 Ocak kararlarından sonra zorun gereği olarak 12 Eylül ile gelen otoriter yönetim devreye girmiştir.

1980 -1983 askeri yönetim dönemi, MGK'nin 7 Nolu bildirisi ile DİSK, MİSK ve bu örgütlere bağlı kuruluşların faaliyetlerinin durdurulduğu; 12 Eylül yönetiminin getirdiği zorunlu tahkim, grev ve lokavt yasakları nedeniyle, sendikal faaliyetlerin askıya alındığı bir dönemdir. Türk-İş ve DİSK üyesi sendikalar, 1984 yılına kadar "Süresi Sona Eren Toplu İş Sözleşmelerinin Sosyal Zorunluluk Hallerinde Yeniden Yürürlüğe Konulması Hakkındaki Kanun" kapsamında kaldılar. Sendikaların YHK tarafından yenilenen sözleşmeleri sona erdikçe, üyeleri boşlukta kaldı. Bu işçilerin, yeni dönemin toplu sözleşme hakkında yararlanabilmeleri için, bu sendikalardan istifa edip, toplu sözleşme hakkı bulunan sendikalardan birine üye olmaları zorunluluğu doğdu.

1984 sonrasında, yeni yasal düzenlemeler altında, sendikal örgütlenme yeniden canlılık kazanmaya başladı. Faaliyetleri durdurulan konfederasyonlardan Hak-İş altı ay sonra, MİSK 4 yıl sonra tekrar faaliyete başladılar. 1980 yılı öncesinin ikinci büyük konfederasyonu olan DİSK ise Türk Ceza Kanunu'nun 141. maddesini kaldıran yasanın yürürlüğe girdiği Nisan 1991'e kadar Sıkıyönetim Mahkemesi'nde yargılandı. 16 Temmuz 1991'de, sıkıyönetim mahkemesi kararlarını henüz bir sonuca bağlamamış olan Askeri Yargıtay hem DİSK'i kapatma kararını kaldırdı, hem de DİSK yöneticilerini beraat ettirdi. Bir başka kararla da DİSK'in mal varlığı iade edildi. 7 Aralık 1991'de Genel Kurul'unu toplayan DİSK, tekrar faaliyete başladı.

DİSK'in kapalı bulunduğu 1980'li yıllarda Türk-İş, Hak-İş ve MİSK (1987 yılından 1991 yılına kadar isim değiştirerek Yurt-İş olarak faaliyette bulundu) faaliyette bulunuyorlardı.²⁴ 1980'li yılların sonuna gelindiğinde DİSK'e bağlı

²⁴ 1988 yılında Türk-İş'e bağlı 32 sendikaya 1.670.902 işçi üye idi ki, bu da tüm sendikalı işçilerin % 75'ini oluşturuyordu. Hak-İş'e bağlı 6 sendikaya 180.557 işçi üye idi. Hak-İş toplam sendikalı işçilerin % 8.1'ini bünyesinde toplamıştı. Yurt-İş'e ise 5 sendikada toplanmış 111.742 işçi üyeydi.

sendikalara üye işçilerin bir kısmının Türk-İş'e üye oldukları, bir kısmının da bağımsız sendikalarda örgütlendikleri görülmektedir.

DİSK'in kapalı olduğu dönem Türkiye'de “eylülüst” sendikacılığın da kök saldığı dönem olmuştur. 1980'li yıllar boyunca, hem yasal düzenlemeler hem de devlet müdahalesiyle “eylülüst sendikacılığın” gereksindiği korporatist politikaları hayata geçirecek sendikal yapılar oluşturulmuştur. Yasalar aracılığı ile işkolu sendikacılığı düzenlenirken, Türkiye'nin ikinci büyük konfederasyonu olan DİSK 1991 yılına kadar kapalı tutularak üyelerinin başta Türk-İş olmak üzere diğer sendikalara yönelmesi sağlanmıştır. Bu uygulamalar sonucunda, kurulduğu tarihten beri hükümetler ile “iyi ilişkiler” kurmayı ilke edinen Türk-İş daha da güçlendirilmiştir. Rekabet edeceği başka güçlü bir sendikal hareket olmadığı için Türk-İş büyük bir rehavete kapılmış, 1980 öncesini aratacak bir kimliğe bürünmüştür.

Türk-İş, 1980 Eylül'ündeki askeri müdahaleye karşı çıkmamış, Millet'in bağrından çıkan ordumuzun tam bir bütünlük içinde milletimize huzur ve güven veren bu davranışının milletimiz ve memleketimiz için hayırlı olmasını temenni ile Türk-İş topluluğu adına” memnurlukla karşılamıştır (Türk-İş; Eylül 1980). Her zaman hükümetler ve yönetenler ile iyi ilişkiler kurmak isteyen Türk-İş, 12 Eylül 1980 askeri yönetimi ile de bu türden ilişkiler kurmuş; oluşturulan yeni hükümete genel sekreterini sosyal güvenlik bakanı olarak vermiştir. Türk-İş ve bağlı sendikaların büyük bir bölümü, özellikle gıda, tekstil ve metal işkollarında işçilerin DİSK'e kayışından etkilenen sendikalar, askeri müdahalevi rakipleri kolay yoldan tasfiye etmenin bir aracı olarak değerlendirmişlerdir.

“Yeni yasal düzenlemelerde de büyük ölçüde aşınma olmayacağı, temel hak ve özgürlüklerin ortadan kaldırılmayacağı” umudunu taşıyan Türk-İş'in (Türk-İş, Ocak1982a) askeri yönetime açık desteği 1982 Anayasası taslağı ortaya çıkıp, TİSK'in çalışma hayatının düzenlenmesine ilişkin görüşlerini Anayasa maddeleri olarak katışlarında görüp, kendi durumlarının da tehlikede olduğunu anlayınca kadar sürdü. Türk-İş yönetimi Anayasa taslağını eleştirirken, “Türk-İş'in Anayasa tasarısı üzerindeki endişelerinin

Aynı yıl 29 bağımsız sendikaya üye sendikalı işçi sayısı ise 263.703'tür (Petrol-İş; 1989: 352). DİSK'in tekrar faaliyete geçişinden iki yıl sonra. 1994 yılında, sendikalı işçilerin % 74.4'ü Türk-İş'e, % 12.6'sı DİSK'e, % 10.7'si Hak-İş'e, % 2.3'ü ise bağımsız sendikalara üyedir (Petrol-İş; 1995: 352)

giderilmesi yolunda tek umut, bu tasarıya son şeklini verecek olan Milli Güvenlik Konseyi’dir” diyerek umudunu Milli Güvenlik Konseyi’ne bağladı (Türk-İş; Eylül 1982b). Danışma Meclisi’nin hazırladığı Anayasa tasarısını demeçlerle eleştiren Türk-İş, Devlet Başkanı’na başvurarak taleplerini dile getirdi. MGK, Anayasa taslağında sendikaları ilgilendiren bazı hükümlerde değişiklik yaptı. Özellikle “üye aidatını sendikaya doğrudan öder” hükmünü kaldırıp, yerine “check-off” sistemini (sendika üyelik aidatlarının kaynaktan kesilmesi) koyarak sendikalara önemli bir teşvik sunmuş oldu. Bu teşvik karşılığında, 1982 Anayasa’sına açıkça “hayır” kampanyası başlatmayan, çalışma hayatı ile ilgili düzenlemeleri eleştirmekle yetinen Türk-İş, 4 Kasım 1982 tarihli açıklaması ile çekingen bir şekilde “evet” yönünde tavır aldı (Türk-İş; Kasım 1982c). Böylece MGK’nin, sınırlı da olsa, Anayasa tasarısında yaptığı değişiklikler karşılığında, özellikle işverenlerin ve akademik çevrelerin karşı çıkmasına rağmen “check-off” hakkının tanınması nedeniyle Türk-İş de Anayasa oylamasında, net olmayan bir şekilde, kabul oyu yönünde tavır aldı (Teksif; 1986; Türk-İş, Aralık 1982d).

6 Kasım 1983 Genel Seçimlerinden sonra “sivil hayata” geçiş başladı ise de sendikacılıkta bir canlanma olmadı. Türk-İş, her zaman olduğu gibi, yeni hükümetlerle de iyi ilişkiler kurmak istedi. Ancak, bu yaklaşım Türk-İş yönetiminin yeni dönemi anlamadığını gösteren bir olgu olmanın ötesine geçemedi. Hükümetler ile yapılan görüşmelerde hiçbir çözüm sağlanamamasının ötesinde, önemsenmemiş olmayı bile algılayamayan Türk-İş hükümet ile karşılık bulmayan diyalog kurmada ısrar etti.

İki yıllık diyalog çabalarının sonuçsuz kalmasından sonra Türk-İş ile hükümet arasında gerginlikler tırmanmaya başladı. Kamu kesimindeki işyerlerinin toplu iş sözleşmeleri, doğrudan hükümete bağlı Kamu Koordinasyon Kurulu (KKK) tarafından yönlendirilince, Türk-İş Yönetim Kurulu, 1985 yılında toplu sözleşme görüşmelerini bojkot kararı aldı. Hükümetin bojkot kararına tepkisi, sendikaların mali ve idari denetimini düzenleyen ilgili maddelere işlerlik kazandırılabilceğinin belirtilmesi oldu ve 15 sendika yöneticisi hakkında 10 yıl işçilik yapmadığı iddiasıyla dava açıldı (Koç, 1989).

Hükümetin sendikal sorunlar karşısındaki olumsuz tavrı, işçi ücretlerindeki sürekli gerileyişler istese de istemese de “eğilist sendikacılığın” rehavetine

kapılmış olan Türk-İş'i eyleme zorlarken, değişen koşullar nedeniyle tavır ve üslup değişikliğinin gerektiğini gösteriyordu. Bu yaklaşımın bir sonucu olarak, 15 Nisan 1985'ten itibaren YHK'ya temsilci olarak katılmama, kapalı salon ve açık hava toplantıları yapılması kararları alındı. Ancak reel ücretlerdeki sürekli düşüşler nedeniyle işçilerin hayat şartları giderek bozuluyor; bu nedenle de işçilerin sendikalara olan tepkisi artıyordu. Bu durum, işçileri militanlaşmaya itiyordu.

Grev hakkına getirilen sınırlama ve yasaklamalar, daha güvenilir ve başarı şansı yüksek olduğu düşünülen grev dışı eylemleri gündeme getirdi. 1986 yılından itibaren işçiler, sendikal direniş, iş yavaşlatma, viziteye toplu çıkma, fazla mesaiye kalmama ve benzeri eylem türlerinin yanı sıra, üretimi doğrudan etkilemeyen, ama gövde gösterisi yapmaya, kamuoyu oluşturmaya dönük eylemlere de yöneldiler.²⁵

1989 baharı ise, kamu kesiminde çalışan ve toplu iş sözleşmesi görüşmeleri süren yaklaşık 600 bin kadar işçi açısından eylemlerin doruğa çıktığı dönem oldu. Eylemlerin temel özelliği, işçilerin sendikaları aşarak eylemlere yönelmiş olmasıydı. Türk-İş'e düşen ise eylemleri sahiplenmek oldu.

Sanayileşmesi durgun, nüfusu hızla artan, işsizliği yaygınlaşan, sağlıksız kentleşen, aşırı enflasyon oranlarına sahip bir ekonomide, sendikaların dışlanarak, uzun süreli istikrar politikalarının izlenmesi ve bu uygulamanın başarılı olması mümkün olmadığından, çalışanlar aleyhine gelişen olumsuz koşullar ve ücretlerdeki asimetrik gelişmeler, kaçınılmaz olarak korporatist politikaların birer sosyal kontrol aracına dönüştürdüğü sendikaları, eylülüst sendikacılığı aşarak daha da militanlaşmaya itecekti. 1989 yılı “Bahar Eylemleri” bu militanlaşmanın ve eylülüst sendikacılığa karşı çıkışın da ilk işareti olarak değerlendirilebilir. Bahar Eylemleri ile yeni sermaye birikimi modelinin gereksindiği ihracata yönelik iktisat politikalarının izlendiği döneme uygun bir sendikal evren olan eylülüst sendikacılık için de zor günler başlamıştı. Bahar eylemleri ile birlikte uzun bir sessizliğe bürünmüş olan sosyalist hareketin üzerindeki ölü toprağı da kalkmış, 15-16 Haziran başkaldırısında olduğu gibi, sosyalist hareket bir kez daha işçi sınıfının olduğunu ve mücadele gücüne sahip bulunduğunu anlayarak sahnedeki yerini almıştır.

²⁵ Bu dönemin grev ve diğer işçi eylemleri için bakınız Akkaya-Çetik, 1999.

1990'lı yıllar sosyalist hareketin işçi sınıfı ile bağ kurmaya çalıştığı bir dönem özelliği taşısa da bunda kayda değer gelişmelerin sağlandığını söylemek mümkün görünmemektedir. Bir önceki dönemin deneyimli, birikimli, sosyalist hareket ile tanışmış kentli işçisinin yerini, yeni bir göç dalgası ile kırdan kente gelen, deneyimsiz, birikimsiz, sosyalist harekete mesafeli bir işçi kuşağı almıştır. Sermayenin saldırıları karşısında örgütlenme gücü ve yeteneğini de önemli ölçüde yitiren bu yeni işçi kuşağı kendisi için sınıf olmayı düşünmek bir yana, kendiliğinden bilinçlenmeyi ifade eden sendikal örgütlenme bilincine ulaşmada bile oldukça sorunlu görünmektedir. Kuşkusuz, geline bu süreçte eylülist sendikacılığın çok önemli bir payı bulunmaktadır. Bu sürecin tersine çevrilmesi için işçi sınıfının dışardan bir müdahaleye büyük bir gereksinim duyduğu açıktır. Ancak, 1990'lı yıllarda sosyalist hareketin henüz kendi ayakları üzerinde duracak bir yapıya kavuşmamış olması da önemli bir handikap oluşturmaktadır.

Yüzyıllık sendikacılık deneyimi açısından bakıldığında, gerçek anlamda bağımsız bir sendikacılığa ancak on yıllık bir dönemde vaklaşılmış olmasının arkasındaki temel etkenler olarak güçlü bir işçi sınıfının oluşamaması, işçi sınıfının devletin kurumlarında ortaya çıkışı, sosyalist hareketin gelişiminin ve güçlenişinin uzun sürmesi belirtilebilir. Ancak, bunlar kadar önemli olan bir başka etken de devletin tutumudur. İttihat ve Terakki yönetiminin benimsediği sendikal hareketi kontrol etmek ve denetim altında tutmak politikası Cumhuriyet döneminin de temel politikası olmuştur. Yöneticiler açısından sanayileşme çabaları ve ekonomik sorunlar öncelikli olmuş, sendikalar ve sendikacılık da bunu sağlayacak araçlar olarak algılanmıştır. Bu haliyle de Türkiye'de sendikacılık iktisat politikalarının ayrılmaz bir parçası olmuştur. O nedenle de devlet, sendikacılığın boğutlarını ve politikasını belirlemede elindeki araçları (yasal düzenlemeler, eğitim, teşvikler, idari ve mali denetim vb.) kullanmaktan çekinmemiş; sınıf sendikacılığı yerine eylülist sendikacılığın olmazsa olmazlarından korporatist ücret sendikacılığının yerleşmesi için büyük özen göstermiştir. 1980 sonrasının eylülist sendikacılığı için de kolay bir sendikacılık olan bu politikalar hızla alıcısını bulmuştur. Ücret sendikacılığı ile yetinmiş olan bir sendikacılığın, ücretlerdeki artışları verimliliğin ve kişi başına milli gelirin üstüne çıkaramaması ise sendikacılığın tamamen yoğunlaştığı bu alanda bile başarılı olmadığını göstermektedir. Seçim dönemlerinin yarattığı baskı nedeni ile ücretlerdeki artış oranının bile

verimlilik artışı ve kişi başına milli gelir artışını aşamaması ise “iktidar sendikacılığının” da ne kadar etkisiz kaldığını göstermesi bakımından çok anlamlı olsa gerek.

Marksist anlamda iktidar perspektifi taşımayan ama ilk ve ilkel amaç taşıyan sendikal stratejilerin kazanımlarının çok sınırlı olduğu ve bunların ilk esinti ile hızla kaybedildiği Türkiye’de, sendikal politikaların içinde bir iş güvencesi kaygısının olmaması, çalışma sürelerinin kısaltılmasına ilişkin köklü bir talebinin bulunmayışı bile kuşkusuz bir eksikliğin ötesinde başka kavramlarla açıklanması gereken bir olgu olarak karşımızda durmaktadır. Bu çerçevede sorulması gereken sorulardan biri, dar anlamda sendikal hareketin kadrolarının, geniş anlamda işçi hareketi kadrolarının pratik ile teori arasındaki bağı ne denli kurabildiği, böyle bir yetenek sergileyip sergileyemediği ile ilgili olmalıdır (Arslan, 2000). Bu soruya ne yazık ki şimdilik olumlu cevap vermek mümkün görünmemektedir.

Türkiye’de işçi hareketleri tarihi açısından bakıldığında sorulması gereken sorulardan biri de sendikaların, işçi sınıfının ezilmiş, artık hiçbir umudu kalmamış, ömür boyu açlık çeken yaratıklar yığınının başka bir şey olmaması için kaçınılmaz olarak sermayenin gaspına karşı direnmek, durumunu geçici olarak iyileştirmek için ortaya çıkan fırsatları ne derecede değerlendirdiği, girişimde bulunduğu; bunu yerine getirerek Türkiye’de işçi sınıfının, sermaye ile olan günlük çatışmasında gerilemeyerek ve daha büyük çapta şu va da bu harekete girişme olanağını, yeteneğini kazandığıdır. Kuşkusuz sendikaların bu günlük savaşımın sonal sonucunu abartıp abartmadığı; verilen mücadelenin bu sonuçların nedenlerine karşı olup olmadığı da değerlendirilmesi gereken bir başka durumdur. Sermayenin saldırılarına karşı direniş merkezleri olarak ne derecede yararlı işler gördüklerinin yanı sıra ücretlilik sistemini, düzenini kesin olarak kaldırmak yerine, güçlerini sadece düzenin sonuçlarına karşı savaşmak için kullanıp kullanmadıkları da önemli bir sorun olarak karşımızda durmaktadır. Sendikaların toplumsal ve siyasal hareketi ne denli desteklediği, tüm işçi sınıfının öncüsü ve temsilcisi olarak davranıp davranmadığı, sendika dışında kalanları kendine çekip çekmediği, en az ücret alan işçilerin çıkarlarına büyük özen gösterip göstermediği, çabalarının ezilen yığınların kurtuluşuna, özgürlüğüne yönelik olduğunu gösterip göstermediği mutlak sorgulanması gereken bir durumdur.

Yukarıdaki sorunlar açısından bakıldığında Türkiye’de sendikal hareket ve stratejilerin, kısa bir dönem hariç, bunu gerçekleştiremediği, bu nedenle de bugün var olup olmama sorunu ile karşı karşıya kaldığı görülmektedir. Bu durum ise sendikaların eski stratejilerinden ayrılıp yeni stratejiler izlemesi gerektiğini göstermektedir. Embriyonik halde de olsa işçi sınıfının içinde geleceğe yönelik umut veren oluşumlar bulunmaktadır. Bu oluşumların gelişim düzeyi ve kazandığı gücün derecesi ise Türkiye’de işçi sınıfının geleceğini biçimlendirmede önemli rol oynamaya aday görünmektedir. Ancak bu embriyonik gelişmelerin atılımı için 1908 grev dalgası, 15-16 Haziran başkaldırısı, 1980’li yılların ikinci yarısındaki Bahar Eylemleri gibi büyük canlanmaların ne denli hayati önem taşıdığı da unutulmamalıdır. Hem sınıf için, hem de sınıfa öncülük edecek özne olan siyasal yapılar için.

Tablo 1: Kamu ve Özel İmalat Sanayiinde Mark-up ve Ücret/Katma Değer Oranları

Yıl	Özel'de Mark-up (%)	Kamuda Mark-up (%)	Özelde Ücret/Katma Değer (%)	Kamuda Ücret/Katma Değer (%)
1950	23,74	44,88	31,75	32,70
1951	22,69	45,28	32,34	31,34
1952	24,80	62,18	33,17	26,34
1953	28,58	57,19	31,19	29,03
1954	28,72	47,89	30,86	31,90
1955	27,88	46,55	30,20	30,54
1956	29,24	38,57	29,66	34,45
1957	30,74	42,88	29,24	32,91
1958	31,05	41,62	31,19	31,05
1959	27,22	56,16	33,43	25,21
1960	24,87	62,35	35,59	23,75
1961	29,42	58,60	33,85	27,20
1962	28,33	55,41	33,43	27,99
1963	24,02	39,08	32,33	30,32
1964	24,58	42,02	33,19	30,10
1965	30,34	53,97	38,00	26,02
1966	30,19	51,00	29,60	26,60
1967	28,52	70,71	31,09	21,58
1968	27,44	80,87	33,42	19,47
1969		77,58	31,31	19,95
1970	28,49	84,28	34,54	20,40
1971	29,78	87,94	33,92	18,81
1972	31,61	80,46	29,75	18,81
1973	27,32	61,69	32,02	22,33
1974	25,18	57,09	34,00	21,39
1975	22,85	56,00	36,23	23,96
1976	35,76	28,55	29,75	42,49
1977	30,53	33,22	35,06	40,09
1978	37,69	28,39	31,22	45,68
1979	34,95	23,94	32,20	50,13
1980	35,88	31,90	27,57	35,34
1981	32,71	45,31	27,72	26,27
1982	34,38	41,32	26,30	23,55
1983	31,58	39,41	25,99	23,26
1984	30,77	31,64	23,84	22,88
1985	30,97	37,88	22,83	18,62
1986	38,05	71,42	18,17	12,90
1987	38,18	45,59	17,43	17,01
1988	39,75	64,02	16,66	13,01
1989	36,29	61,02	19,68	17,62
1990	40,75	53,39	21,77	21,87
1991	41,86	54,24	23,64	28,00
1992	45,46	58,29	20,52	27,22
1993	49,30	57,60	18,52	27,06
1994	53,09	55,58	13,62	23,91
1995	44,49	68,85	14,85	16,65
1996	42,64	61,16	17,58	15,68

Kaynak: DİE, Aralık 1991'de Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar, Ankara, Aralık 1991; DİE, İstatistik Göstergeler 1923-1998, Ankara, 2001

Not: Özel İmalat sanayiinde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri; kamuda 1960-1962 döneminde 10 ve daha fazla işçi çalıştıran işyerleri, sonrasında ise tamamı.

Tablo 2: 1963-1999 Döneminde Ücretli Emek ve Sendikalaşma Düzeyi

Yıl	(I)	(II)	(III)	(IV)	(V)	IV/I (%)	IV/II (%)	V/II (%)
1963	2.741.795	710.820	295.710	446.092	9.462	16.3	62.8	5.2
1964	2.886.100	765.317	338.769	489.355	436.762	17.0	63.9	5.4
1965	3.038.000	921.458	360.285	535.904	171.859	17.6	58.2	5.6
1966	3.129.140	991.510	374.058	591.260	334.388	18.9	59.6	6.0
1967	3.223.014	1.069.387	824.680	645.096	188.765	20.0	60.3	6.4
1968	3.319.705	1.206.175	1.059.928	707.485	418.297	21.3	58.7	6.8
1969	3.419.296	1.261.856	1.193.908	766.952	244.000	22.4	60.8	7.1
1970	4.173.000	1.313.500	2.088.219	819.373	550.951	19.6	62.4	7.5
1971	4.298.190	1.404.816	2.362.787	858.809	342.255	20.0	61.1	7.6
1972	4.427.136	1.525.012	2.672.857	889.433	426.000	20.1	58.3	7.7
1973	4.559.950	1.649.079	2.658.393	910.071	443.210	20.0	55.2	7.6
1974	4.696.748	1.799.998	2.878.624	925.133	601.779	19.7	51.4	7.5
1975	5.387.000	1.823.338	3.328.633	930.336	300.518	17.3	51.0	7.4
1976	5.537.836	2.017.875	3.269.356	924.124	476.000	16.7	45.8	7.2
1977	5.692.895	2.191.251	3.807.577	911.152	590.098	16.0	41.6	6.9
1978	5.852.296	2.206.056	3.897.290	918.477	484.000	15.7	41.6	6.8
1979	6.016.161	2.152.411	5.465.109	966.790	314.000	16.1	44.9	7.0
1980	6.162.000	2.204.802	5.721.074	1.049.250	330.000	17.0	47.6	7.5
1981	6.316.050	2.228.439		1.128.465	465.353	17.9	50.6	7.8
1982	6.473.951	2.264.788		1.188.749	1.169.804	18.4	52.5	8.1
1983	6.635.800	2.237.245		1.247.275	261.264	18.8	53.6	8.3
1984	6.801.695	2.439.016	1.247.744	1.328.668	340.095	19.5	54.5	8.6
1985	6.978.000	2.607.865	1.594.577	1.419.584	910.810	20.3	54.4	9.0
1986	7.138.494	2.815.230	1.937.120	1.482.101	707.230	20.8	52.6	9.2
1987	7.302.679	2.878.925	1.977.066	1.500.779	923.093	20.6	52.1	9.1
1988	7.470.641	3.140.071	2.120.667	1.489.867	629.303	19.9	47.4	8.7
1989	7.642.466	3.271.013	2.277.898	1.379.397	829.341	19.4	45.2	8.4
1990	8.991.000	3.446.502	1.921.441	1.463.880	483.852	16.3	42.5	8.2
1991	9.242.748	3.598.315	2.076.679	1.433.867	1.089.549	15.5	39.8	7.8
1992	9.501.545	3.796.702	2.190.792	1.372.886	450.906	14.4	36.2	7.2
1993	9.767.588	3.976.202	2.341.979	1.305.970	1.068.289	13.4	32.8	6.6
1994	10.041.081	4.202.616	2.609.969	1.244.764	227.880	12.4	29.6	5.9
1995	10.322.231	4.410.744	2.660.624	1.204.189	765.928	11.7	27.3	5.3
1996	10.611.253	4.624.330	2.695.627	1.159.234	515.840	10.9	25.1	4.6
1997	10.908.368	5.066.745	2.713.839	1.105.865	841.518	10.1	21.8	7.7
1998	11.213.803	5.558.582	2.856.330	1.032.847	219.434	9.2	18.6	1.9
1999	11.527.789	5.850.000	2.987.975	956.292	828.458	8.3	16.3	7.1

Kaynak: ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri; Petrol-İş, '97-'99 Yıllığı, İstanbul, 2000, Çalışma Bakanlığı, Çalışma Dergisi, Sayı: Ekim 1978; Petrol-İş, '91 Yıllığı, İstanbul, 1992; Petrol-İş, '86 Yıllığı, İstanbul, 1987

I: Toplam Ücretli Sayısı (işçi + kamu çalışanı)

II: Sigortalı İşçi Sayısı (sendika üyesi olma hakkına sahip işçiler)

III: Resmi Verilere Göre Sendikalı İşçi Sayısı

IV: Gerçek Sendikalı İşçi Sayısı

V: Toplu İş Sözleşmesinden (TİS) Yararlanan İşçi Sayısı

Not: 1967-1980 arası dönemin sendikalı işçi sayısındaki yükseklik gerçek sendikalı işçi sayısını yansıtmamaktadır. Bu durum, hem bir işçinin birden fazla sendikaya üye olmasından, hem de sendikaların gerçek dışı beyanda bulunmalarından kaynaklanmaktadır. Öyle ki, Adana'da genel kurul yapacak sayıda üyeye sahip olmayan sendikalar 15 bin civarında üyesi olduğu beyanında bulunmuştur.

Tablo 3: İmalat Sanayiinde Sömürü Oranı ve Grevler

Yıl	Grev Sayısı*	Greve Katılan İşçi Sayısı*	Grevde Kayıp İşgünü*	Kar Haddi	Sömürü Oranı	Emek Verimliliği Artış Oranı	Kişi Başına Ödenen Ücret Endeksi
1963	8	1.514	19.739	0.1589	1.9481		100
1964	83	6.640	238.261	0.1601	1.8688		106
1965	46	6593	336.836	0.2060	2.2881	100	115
1966	42	11.414	430.104	0.2060	2.3591	119	118
1967	101	9.499	350.037	0.2363	2.6783	138	122
1968	54	5.289	174.905	0.2151	2.3370	132	128
1969	77	12.601	235.134	0.2506	2.8333	155	129
1970	72	21.158	220.189	0.2291	2.3799	158	142
1971	78	10.916	476.116	0.2331	2.4710	166	154
1972	48	14.879	659.362	0.2111	2.1700	155	156
1973	55	12.286	671.135	0.1612	1.7933	116	150
1974	110	25.546	1.109.401	0.1558	1.7663	198	163
1975	116	13.708	668.797	0.1595	2.0754	244	184
1976	58	7.240	325.830	0.1488	1.6803	210	233
1977	59	15.682	1.397.124	0.1416	1.5080	239	245
1978	87	9.748	426.127	0.1348	1.2839	209	248
1979	126	21.011	1.147.721	0.0893	0.7521	149	251
1980	220	84.832	1.303.253	0.1198	1.2257	147	193
1981				0.1692	1.6644	175	207
1982				0.1754	1.7807	196	211
1983				0.1663	1.8104	193	200
1984	4	561	4.947	0.1569	2.0016	174	177
1985	21	2.410	194.296	0.1791	2.4156	194	169
1986	21	7.926	234.940	0.2424	3.5941	251	163
1987	307	29.734	1.961.940	0.2168	3.4282	259	175
1988	156	30.057	1.892.655	0.2501	3.8873	270	165
1989	171	39.435	2.911.407	0.2332	2.9527	279	207
1990	458	166.306	3.466.550	0.2287	2.4855	312	266
1991	368	164.968	3.809.354	0.2260	2.4181	393	326
1992	98	62.189	1.153.578	0.2290	3.0095	437	309
1993	49	6.908	574.741	0.2258	3.4819	502	314
1994	36	4.782	242.589	0.2663	4.3789	481	252

Kaynak: Metin ALTIOK, "İmalat Sanayiinde Sömürü Oranı 1963-1994" ODTÜ Gelişme Dergisi, Cilt: 25, Sayı:2, 1998; ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri 1998, Ankara, 1999.

*Tüm sektörlerde (tarım, sanayi ve hizmet). Yıllara göre oransal farklılıklar göstermekle birlikte Türkiye'de grevlerdeki kayıp işgününün büyük bir bölümünü sanayi sektöründe meydana gelen grevler oluşturmaktadır. Örneğin 1984-1994 döneminde grevlerde kaybolan işgününün yaklaşık % 89'u sanayi sektöründe meydana gelmiştir.

Tablo 4: İmalat Sanayiinde Kapasite Kullanımı ve Grevler

Yıl	Kapasite Kullanım Oranı (%)	İşçilerle İlgili Meseleler* (%)	İç Pazarda Talep Yetersizliği* (%)	Dış Pazarda Talep Yetersizliği* (%)	Grevlerde Kayıp İşgünü (Sanayi Sektörü)	Lokavtlarda Kayıp İşgünü (Toplam)
1984	74.3				4.947	
1985	70.3				193.906	13.695
1986	70.0				234.940	
1987	77.5				1.755.435	484.572
1988	76.8				1.755.571	1.085.057
1989	69.5				2.880.260	190.755
1990	74.4	8.1	42.1	23.9	3.218.948	1.188.091
1991	74.1	3.7	45.7	18.9	3.532.499	1.188.719
1992	77.3	3.3	47.8	20.4	390.123	158.545
1993	80.3	3.4	47.9	20.7	547.641	286.789
1994	74.7	2.4	56.9	14.8	201.047	104.869
1995	79.5	3.4	56.5	12.8	2.550.196	162.512
1996	79.2	2.8	50.1	14.3	222.630	160.368
1997	80.8	4.1	52.2	14.7	164.827	62.236
1998	78.8	3.5	52.7	14.7	130.032	5.284
1999	73.6	3.0	54.7	14.0		76.470

Kaynak: DİE, Türkiye İstatistik Yıllıkları; DİE, Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumları; ÇSGB, Çalışma Hayatı İstatistikleri.

*İmalat sanayiinde kapasite kullanımı üzerinde olumsuz etkide bulunan faktörlerin payı

Tablo 5:Türkiye'de Yıllara Göre Grevler ve Temel Makro Ekonomik Göstergeler, 1980-1998

Yıllar	1980	1981	1982	1983	1984	1985	1986	1987	1988	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996	1997	1998
GSMH Sektör Payları (%)																			
Tarım	26.1	24.2	22.4	20.9	21.2	19.7	19.5	17.8	17.3	18.6	16.8	14.6	14.1	14.7	14.7	14.8	15.7	14.9	16.1
Sanayi	19.3	21.9	22.8	21.9	21.1	21.7	25.5	25.8	27.0	27.1	24.8	25.1	24.8	23.7	25.5	25.5	23.9	23.7	21.2
Hizmetler	54.6	53.9	54.8	57.2	57.7	58.2	55.0	56.4	55.7	54.3	58.4	60.3	61.1	61.6	59.7	59.7	60.4	61.4	62.7
GSMH Artış Oranı (%)	-2.8	4.8	3.1	4.2	7.1	4.3	6.8	9.8	1.5	1.6	9.4	0.3	6.4	8.1	-6.1	8.0	7.1	8.3	3.8
Kişi Başına GSMH (\$)	1570	1598	1412	1299	1238	1356	1487	1668	1693	1979	2715	2655	2744	3056	2161	2806	2928	3079	3224
Enflasyon(TÜFE)	110.2	36.6	30.8	31.4	48.4	44.9	34.6	38.9	68.8	63.3	60.3	66.0	70.1	66.1	106.3	93.6	80.4	85.7	84.6
Reel Ücret Endeksi 1979=100*	79.9	90.6	98.6	106.8	89.8	78.1	69.4	72.0	65.8	81.3	106.1	150.9	161.8	168.2	147.7	100.1	72.4	83.9	82.1
Kamu	82.9	88.1	84.2	83.2	72.2	62.3	54.9	58.4	49.7	68.6	88.5	131.2	143.4	154.3	138.6	89.7	64.9	80.6	76.3
Özel	77.5	94.3	109.7	132.6	107.1	94.9	84.7	85.1	83.9	91.6	121.1	163.9	171.3	172.3	147.3	107.9	78.1	89.9	91.3
Faktör Gelirleri (%)**																			
Tarım	25.1	22.9	21.2	20.1	20.0	18.4	19.9	18.2	17.6	17.6	18.1	15.5	15.0	14.8	15.9	16.5	15.1	17.1	16.5
Ücret	25.1	24.9	23.6	22.6	20.4	20.4	23.4	26.8	24.3	24.6	30.2	34.6	34.4	32.8	25.1	22.1	24.2	25.8	25.6
Kar+Faiz	47.3	42.4	52.8	55.1	57.1	58.5	55.0	53.1	56.3	56.5	49.5	47.6	48.2	50.1	57.6	61.4	60.7	57.1	57.9
İmalat San. Kap.																			
Kul. Oran (%)	49.1	62.1	66.8	69.6	74.3	70.3	70.0	78.2	76.7	75.0	76.2	74.2	76.4	79.6	72.9	78.6	78.0	79.4	77.0
Grev sayısı	220				4	21	21	307	156	171	458	398	98	49	36	120	38	37	44
Grevdeki İşyeri Sayısı					4	21	28	346	266	325	861	686	1.408	178	166	3.369	58	57	118
Greve Katılan İşçi Sayısı***	84.832				561	2.410	7.926	29.734	30.057	39.435	166.306	164.968	62.189	6.908	4.782	199.867	5.461	7.045	11.482
Greve Kaybolan İşgünü (000)	1.303.2				4.9	194.2	234.9	1.961.9	1.892.6	2.911.4	3.466.5	3.809.3	1.153.5	574.7	242.5	4.838.2	274.3	181.9	282.6
Eksik İstihdam + İşsizlik Oranı (%)	15.8	17.4	15.6	16.1	16.1	16.3	15.8	15.2	14.4	15.0	14.6	14.8	15.4	15.3	16.6	13.0	12.0	13.0	12.9

Kaynak: DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı*, Ankara 1994; DİE, *Türkiye İstatistik Yıllığı*, Ankara, 1997; DİE, *Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar*, Ankara, 1999. DPT, *Ekonomik ve Sosyal Göstergeler*(1950- 1998), Ankara, 1997; DTM, *Başlıca Ekonomik Göstergeler*, Ocak-Şubat, 2000, Ankara, 2000. ÇSGB, *Çalışma Hayatı İstatistikleri*, 1987-1998 arası.

* 1980-1996 yılları için Petrol İş. (1997), s.343; 1997-1998 yılları Türk İş. (1999), s.206-212.

** 1980-1995 yılları için Özmucur, (1995), s.66; 1996-1998 yılları Türk İş. (1999), s.234.

*** Bu satırda rakamlar arasındaki tire işaretleri sütunları birbirinden ayırmak için kullanılmıştır.

Not: GSMH verileri Yeni Seri

Kaynaklar

- Akkaya, Y. ve Çetlik, M. (1999), *1990'lı Yıllarda Türkiye'de Endüstri İlişkileri*, İstanbul: Tarih Vakfı/FES.
- Akkaya, Y. (2001), "Milliyetçi Hareket Partisi ve Sendikacılık", *Özgür Üniversite Forumu*, 13.
- Akkaya, Y. (2002), "Ya Faşizm ya DİSK(al)ifikasyon mu?", *Sağlık Toplum Siyaset*, 9.
- Altıok, M. (1992), *Kriz Teorileri ve Türkiye'de Sermaye Birikimi*, Yayınlanmamış Y.Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi, SBE.
- Altıok, M. (1998), "1980 Sonrası Türkiye'de Sermaye Birikimi ve Kriz", *ODTÜ Gelişme Dergisi*, 25(2).
- Arslan, H., (2000), "Küreselleşmenin Emek Üzerindeki İdeolojik Etkileri ve Seçenek Sorunu", *Küreselleşme (Emperyalizm Yerelcilik İşçi Sınıfı)*, Ankara:İmge.
- Boratav, K. (1994), "Ülkeler Arası Ücret Karşılaştırmaları ve Türkiye", *Yeni Marksizm ve Gelecek*, 3.
- Boratav, K. (1991), *1980'li Yıllarda Türkiye'de Sosyal Sınıflar ve Bölüşüm*, İstanbul: Gerçek
- Çalışma Bakanlığı (1978), *Çalışma Dergisi*, Ekim, Ankara.
- DİE (1994), *Türkiye İstatistik Yıllıkları*, Ankara.
- DİE (1995), *İstatistik Yıllığı 1994*, Ankara.
- DİE (1997), *Türkiye İstatistik Yıllıkları*, Ankara.
- DİE (1998), *İstatistik Göstergeler 1923-1998*, Ankara.
- DİE (1999), *Türkiye Ekonomisi İstatistik ve Yorumlar*, Ankara.
- DİSK (1967), *Türk-İş Çıkmazı*, İstanbul.
- DİSK (1975), *V. Dönem Çalışma Raporu (1973-1975)*, İstanbul.
- DİSK (1977), *6. Genel Kurul Çalışma Raporu*, İstanbul.
- DİSK (1980), *7. Genel Kurul Çalışma Raporu*, İstanbul.
- Ercan, F. (2002), "Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi-1 (Türkiye'de Kapitalizmin Gelişme Dinamiklerinin Anlaşılması İçin Marksist Bir Çerçeve Denemesi)" *Praksis*, 5.
- Gökmen, Ö. (2001), "Türkiye İşçi Partisi Birinci Kongresi'nde 53. Madde Sorunu" *7 Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi*, ODTÜ/Ankara.
- Gülalp, H. (1987), *Gelişme Stratejileri ve Gelişme İdeolojileri*, 2. Basım, Ankara:Yurt.
- Güzel, M. Ş. (1984), "Cumhuriyet Türkiye'sinde İşçi Hareketleri" *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*, Cilt: 7, İstanbul: İletişim.
- İşıklı, A. (1990), *Sendikacılık ve Siyaset*, Ankara: İmge.
- İşıklı, A. (1992), "Ücretli Emek ve Sendikalaşma", (Der.) Schick, I. C. ve E.H. Tonak, *Geçiş Sürecinde Türkiye*, Belge.
- Koç, Y. (1981), 'Planlı Dönemde İşçi Hareketini Belirleyen Etkenler' *ODTÜ Gelişme Dergisi*, Özel Sayı.
- Koç, Y. (1995), *Teslimiyetten Mücadeleye Doğru Türk-İş*, Ankara: Öteki.
- Köse, A.H. ve Yeldan, E. (1998), "Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Dinamikleri: 1980-1997" *Toplum ve Bilim*, 77

- Kutal, M. (1977) 'Bakanlar Kurulu Tarafından Ertelenen Grevler (1964-1976)', *İktisat ve Maliye*, 23(12).
- Küçük, Y. (1985), *Quo Vadimus?-Nereye Gidiyoruz?*, İstanbul: Tekin.
- Küçük, Y. (1990), *Türkiye Üzerine Tezler (1908-1998)*, İstanbul: Tekin.
- Lenin, V. I. (1993) *Seçme Eserler, Cilt I*, İstanbul: İnter.
- MESS, (1980a), *Grevdeki İşçiler Listesi I*, (teksir).
- MESS, (1980b), *Grevdeki İşçiler Listesi II*, (teksir).
- Mumcuoğlu, M. (1979), *Sendikacılık-Siyasal İktidar İlişkileri*, Ankara:Doruk
- Özkaplan, N. (1994), *Sendikalar ve Ekonomik Etkileri (Türkiye Üzerine Bir Deneme)*, İstanbul: Kavram.
- Özmucur, S. (1996), *Türkiye'de Gelir Dağılımı Vergi Yüğü ve Makroekonomik Göstergeler*, İstanbul: Boğaziçi Üniversitesi.
- Petrol-İş (1989), *Petrol-İş Yıllığı 1988*, İstanbul.
- Petrol-İş (1995), *Petrol-İş Yıllığı 1993-94*, İstanbul.
- Savran, S. (1992), *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri (1919-1980)*, C.1., İstanbul: Kardelen.
- Tayanç, T. (1987), *Türkiye'de Yapılan Grevlerin Nicel ve Nitel Değerlendirmesi (1963-1980)*, İstanbul.
- TEKSİF (1986), *12 Eylül 1980 Sonrası Türk-İş*, Ankara.
- TİB (1976), *Türkiye İşçi Sınıfı ve Mücadeleleri Tarihi*, Ankara.
- TİP (1978), *Demokratikleşme İçin Plan '78 '82*, İstanbul.
- TÜRK-İŞ (1980), *Türk-İş Dergisi*, Sayı:138.
- TÜRK-İŞ (1982a), *Türk-İş Dergisi*, Sayı:154.
- TÜRK-İŞ (1982b), *Türk-İş Dergisi*, Sayı:162.
- TÜRK-İŞ (1982c), *Türk-İş Dergisi*, Sayı:164.
- TÜRK-İŞ (1982d), *Türk-İş Dergisi*, Sayı: 165.
- Voyvoda, E. ve Yeldan, E. (1999), "Türk İmalat Sanayiinde İşgücü Üretkenliği ve Ücretlerin Gelişimi" *Türk-İş Yıllığı'99*, Ankara:Türk İş.
- Yentürk, N. (1999), "Türk İmalat Sanayiinde Ücretler, İstihdam ve Birikim" *Türk İş Yıllığı'99*, Ankara:Türk İş.
- Yurt ve Dünya (1978), Sayı: 8.

Kıvılcımlı'da Finans Kapital: Türkiye Üzerine Özgün Bir Sınıfsal Çözümleme ve Politik Sonuçları

ULAŞ BİLGİÇ

SSCB'nin yıkılmasından sonra dünyada esen globalleşme rüzgarları ve neo-liberal politikaların alternatifsizmiş gibi zorla uygulamaya sokulması finans-kapital kavramını yeniden gündeme taşıdı. Gelişen teknolojik olanaklar dünya çapında sermaye dolaşımını şimdiye kadar hiç görülmemiş biçimde hızlandırırken, finans sermayesini de ekonomi gündeminin tam ortasına yerleştirdi. Bu dolaşımın önündeki engeller IMF ve Dünya Bankası yoluyla zorla ortadan kaldırılmaya başlandı, dünyanın her tarafı yapısal uyum politikaları, programları vs. kuşatması altında kaldı.

Kavramın bu kadar popüler hale geldiği günümüzde Türkiye solunun önemli figürlerinden birinin, Doktor Hikmet Kıvılcımlı'nın, finans kapitali nasıl algıladığını incelenmek ilginç olacaktır. Bu anlamda Doktor Hikmet Kıvılcımlı'nın finans kapital vurgusu dikkate değerdir. Doktor Hikmet

Kıvılcımlı kavramı henüz 1935 yılında gündeme getirmiş¹ ve 1960'lar boyunca daha fazla önem atfederek ele almıştır. Kıvılcımlı, 1935'te Marksizm Biblioteği serisi arasında basılan *Emperyalizm: Geberen Kapitalizm* (1974) adlı kitabında emperyalizm ve finans kapital kavramlarının açıklamasına Lenin'in *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* (1969) çalışmasını referans alarak girişir. Bu çalışmasına 1960'lı yıllar boyunca da referans vermeye devam edecektir.

Kıvılcımlı, 1960'lı yılların sonlarına doğru dönemin politik atmosferinin de etkisiyle finans kapital kavramını daha çok vurgulamaya başlar. Bu on yıl Milli Demokratik Devrim (MDD) ve Sosyalist Devrim (SD) tartışmalarının sol içinde ağırlıkta olduğu yıllardır. Bu iki farklı görüş arasında temel tartışma konusu Türkiye'nin toplumsal yapısı ve yapılacak devrimin ilk görevlerinin ne olduğunun saptanmasıdır. Bu görevlerin saptanabilmesi için ilk önce Türkiye'deki sınıfsal yapının analizine ihtiyaç duyulmaktadır. Bu ortam içinde Doktor Türkiye'de hakim üretim biçiminin tekelci kapitalizm ve egemen sınıf içinde de hakim zümrenin finans kapital olduğunu ileri sürer.

Bu yazıda Kıvılcımlı'nın finans kapital kavramını nasıl ele aldığı anlatıldıktan sonra Türkiye hakkındaki değerlendirmeleri üzerinde durulacaktır. Daha sonra finans kapital analizi ışığında Doktor'un strateji arayışları incelenecektir. Stratejiden kasıt iktidarın alınması, kısaca ifade edecek olursak, "devrim" için izlenmesi gereken yollardır. Kıvılcımlı Türkiye solu içinde kendine has bir üslup oluşturmuş ender şahsiyetlerden biri, belki de en önde gelenidir. Bu nedenle finans kapitalin kavramsal olarak anlatıldığı bölümlerde Kıvılcımlı'nın geliştirdiği terminolojiye mümkün olduğunca sadık kalınacaktır. Sonuç bölümünde ise, Kıvılcımlı'nın bu analizinin kendi politik eylemlerine nasıl yansıdığına bakılacaktır.

Emperyalizm: Geberen Kapitalizm

Kıvılcımlı, 1935'te yayınlanan kitabında Lenin'in eserini baz alarak bir tanıtına ve tanımlama faaliyetine girişir. Kitap birebir Lenin çevirisi değildir; kullanılan kavramlar ve yapılan alıntılar büyük ölçüde bahsi geçen kitaba

¹ Bu kitap, aslında sol içi bir eğitim çalışması olarak da algılanabilir. Marksist klasiklerin Türkçe'ye çevirisi o dönemin en önemli konularından biridir. Ancak Kıvılcımlı'nın bu çalışması birebir çeviri

referans veremekteyse de burada Kıvılcımlı'nın kendi yorumlarını da bulmak olanaklıdır (kitabın ismini tekrar okumak bir ipucu verecektir). Özellikle finans-kapital ya da tekelci sermayenin anlatıldığı bölümlerde dünyadan olduğu kadar Türkiye'den de sık sık örnek verilmektedir. İş Bankası Türkiye'de finans kapitalin en önemli kuruluşu olarak nitelenir. 1960'larda bu örneğe Koç Holding de eklenecektir (1989:66).

Bu çaba içinde Kıvılcımlı'nın ilk yaptığı, emperyalizm tartışmaları içinde “kalp sosyalistler”² ya da “oportünistler”in kullandığı emperyalizm tanımlarının “proletarya bilimine” aykırı olduğunu vurgulamaktır. Aldığı örneklerden biri *dönem* Kautsky'dir: “Kautsky'e göre emperyalizmde görülen monopolcülük (tekelcilik) ve oligarşi (bir avuç adamın zılgıtı) kapitalizm için hiç de bir zaruret değildir, anomalidirler” (1974:14). Sonuç olarak, oportünistlerin emperyalizme ilişkin görüşlerini iki başlık altında toplamak mümkündür: Birincisi, emperyalizm konağı sanayi kapitalizminden doğmadır, sanayi kapitalizmine sadece bir iki yeni karakter eklenmiştir. İkincisi de emperyalizmin veryüzünde ilk defa görülmediğini ezelden beri var olduğunu savunmalarıdır, örnek olarak Roma İmparatorluğu verilebilir.

Doktor bu görüşleri mahkum eder ve daha sonra emperyalizmin kapitalizm içinde oluşan niceliksel bir değişime değil niteliksel bir sıçramaya denk düştüğünü belirtir. Bunun için ilk etapta yapılması gereken eski kapitalizmin, yani serbest rekabetçi kapitalizmin emperyalizmle arasındaki farkları netleştirmektir.

Emperyalizm Konağı

Doktor emperyalizm konağının başlangıcını Lenin'in yaptığı gibi iki tipik finans kapital güdümlü savaşı göstererek başlar: İspanya-Amerika ve İngiliz-Boer Savaşları. (1974:21). Bundan sonra meselenin özüne yani emperyalizmin ana karakterlerine eğilir (1974: 27):

- 1) Emperyalizm ekonomi politikçe tekelci kapitalizmdir
- 2) *Emperyalizm (tıfeyli) asalak, çürüten ve gerici kapitalizmdir (ölüm)*

olarak nitelenemez, Lenin'in eseri referans alınarak yazılmış yeni bir kitap denebilir.

² “Kalp sosyalistler”den kasıt Kıvılcımlı'nın benimsediği Marksizm'den ayrılmış kişilerdir. Örneğin Kautsky her zaman için bir “kalp sosyalist”tir. Zaten kalp, sahlâ demektir.

3) Emperyalizm (buhranlar, savaşlar ve devrimlerle) bir geçit kapitalizmidir (doğum)”

Bu üç ana karakter üzerinde Doktor'un en çok vurguladığı ise tekелci kapitalizmdir. Kapitalizmin tekелci aşamaya geçişı diğер iki karakteri şekillendiren temel dönüştürücüdür. Tekелci kapitalizmin yedi ana karakteri ise yine Lenin'den alıntılanır ancak bunlardan ilk beş tanesine daha bir önem atfedilir (1974: 27):

- 1) Kapitalin birikerek temerküzleşme (konsantrasyon) ve **merkezileşme** (santralleşme) yoluyla tekele (monopole) varışı,
- 2) Tekelleştikçe (Banka+Endüstri+Ticaret+arazi sahipliğı v.s.) tüm büyük kapitallerin **biricik finans kapital** halinde içli dışlı kaynaşmaları: finans oligarşisi,
- 3) Dışarıya, metalar yerine kapitaller ihraç etmek.
- 4) Bütün dünya ülkelerinin **ekonomice** enternasyonal tekелci kuruluşlar tarafından **nüfuz bölgeleri** halinde paylaşılması,
- 5) Son olarak barış ve barış içinde birlikte paylaşma imkansızlıkları önünde, bıçağı sarılıp dünyanın **savaşla ülkece** paylaşılması ve
- 6) Asalak ve gerici,
- 7) Geçit devri... oluşu...

Kıvılcımlı'nın burada saydığı bütün maddeler incelenmeyecek sadece finans-kapitalin oluşumunda başat rol oynadığı belirtilen ilk üç maddesi özetlenecektir.

Tekelleşme ve Finans Kapital

Kapitalin konsantrasyon ve merkezileşme süreçlerinden geçerek monopol çağına girişı serbest rekabetçi kapitalizmin zıddına dönüşü olarak görülür. Monopolün oluşmasının ilk aşamasında temel motif kapitalin organik bileşiminin büyümesidir. Rekabet dolayısıyla her gün daha fazla ve daha mükemmel aletler (teknik) kullanarak üretim yapmak zorunda kalan kapitalistler, üretime yatırılacak olan kapital miktarını arttırmak durumundadırlar. Halbuki değişir kapital, yani iş gücü için harcanan kapital, değişmez kapitalden çok daha az oranlarda artış gösterir. Bu kapitalin kârlılık oranını düşürmektedir; çünkü “bir memleketteki artı değer toplamı değişmez kapitalle değil, değişir kapitalle orantılıdır. Kâr oranı ise toplam kapitale oranla alınan kazançtır” (1974:32). Kârlılığın azalması üretime yatırılan

büyük kapitalden dolayı rekabeti olanaksızlaştırmaktadır. Bu durum kodaman kapitalistler arasında rekabet etmek yerine uzlaşma eğiliminin güçlenmesine neden olur. Kapitalistler arası uzlaşmanın bir başka nedeni ise artan değişmez sermaye miktarı yüzünden kapitalin değişik iş kolları arasında gezdirilmesinin olanaksızlaşmasıdır.

Monopolün oluşmasını sağlayan ikinci neden ise serbest rekabetin bizzatlıhi kendisidir. Acımasız rekabet ortamı içinde piyasada varolan küçük kapitaller elimine olurlar; küçük üretim ortadan kalkmaya ve üretim kodaman kapitalistlerin eline geçmeye başlar. Kısaca rekabet dolayımıyla kapitaller büyüdükçe kapitalist işletmeler eksilir.

Monopolün kurulmasını sağlayan bir diğer faktör ise şirket yapılarının, ama özellikle anonim şirketlerin baskın model haline gelmesidir. Kodaman kapitalistler anonim (hisse senetli) şirketler sayesinde kârsızlaşmaya başlayan bir üretim kolundan hisse senetlerinin satılması yoluyla kolaylıkla çıkıp kârlılık oranı yüksek bir başka üretim alanına yatırım yapabilirler. Ayrıca anonim şirketlerin hukuksal yapısı da kodamanlar için avantajlar sunmaktadır. Şirkette hisse senetlerinin yarısına sahip olanlar şirkette oy ve egemenlik haklarını kontrolleri altında tutarlar. hisse senetli şirket, kocaman kapitalin egemenliğini güçlendiren ve garantileyen biricik sistemdir. Bu şirket bir kere kuruldu mu, onun kudretli eliyle memleket harmanından devşirilecek bereketli temettü hisselerinin (*divident*) hangi aksiyon (hisse senedi) dilimlerine sürülür kaymak olacağını kestirmek güç olmaz” (1974: 36-37).

Anonim şirketlerin “koca” kapitale sağladığı ikinci avantaj ise yavrulama ve iştirakler yoluyla bütün bir üretim koluna hakim olabilmesi veya çeşitli üretim kollarında faaliyet gösterebilmesidir. Bu esneklik aynı zamanda kapitalin kâr eşitlemesi yapmasına da olanak tanımaktadır (1974:38).

Tekeleşmenin sonuçları iki yönlüdür: İlk olarak büyük kapitalin saltanatını kurarken ikinci olarak da kapitalist çelişkilerin azalmayıp artmasına neden olur. Yukarıda anlatılan mekanizmalar yoluyla tekelci sermaye bütün üretim kollarında hakimiyetini kurar. Hisse senetli şirket sisteminin verdiği avantajlarla kapitalini arttırmayı sürdürür. Kendi bünyesine katamadığı işletmeleri (“yabaniler”) ise hüküm altına alır; çünkü tekelci kapital ilk madde ve enerji kaynaklarının yanı sıra iş gücü, pazar, müşteri ve fiyatlar da

kontrolü altındadır.

Ancak bütün bu avantajlar kapitalist çelişkileri azaltmak bir yana **arttırır**; çünkü; “tek el rekabeti men edemez, kendi kendini yer” (1974:47). Öncelikle tekeller kısmidirler; yani faaliyet gösterdikleri alanda yabancıların bulunması elzemdir. Bir tek elin artan talebi karşılayabilmek için yeni yatırımlar yapması gerekir; ancak bir süre sonra azalan talep yapılan yatırımın zarar haline dönüşmesine neden olabilir. Bu nedenle talebin arttığı dönemlerde ‘yabancıların’ bulunması tek elin çıkarıdır. Öte yandan millî sınırlar içinde tamamen rakipsiz kalan tek el gözünü enternasyonal pazarlara dikecek ve dünya ölçeğinde diğer ülkelerin tekelleriyle rekabete girişecektir.

İkinci olarak, tekeller geçicidirler, arz ve talep kanunlarıyla yönetilen kapitalizmde herhangi bir mala olan talep azaldığında kapitalistler kurdukları tekeli dağıtırlar; çünkü kârlılık oranları azalmıştır. Dünya pazarlarında birbirleriyle rekabet halinde olan tekeller pazar paylarını arttırmak ya da yeni pazarlar kazanmak amacıyla ‘barışçıl dövüş’ yani damping yaparlar. Bu iç pazarda suni olarak yükseltelen fiyatlar sayesinde edinilen kârlarla dış pazara maliyet fiyatından ucuza mal sürülmesi demektir. Ancak tekeller arası damping savaşları her iki taraf tek elinin kârlarının da ‘berhava’ olmasına neden olur.

Son olarak, kapitalizmin en büyük çelişkileri, “özel mülkiyetten doğan üretim anarşisi ve eşitsiz gelişme ile ekonomi dengesizliği”(1974: 49), tek elci sermaye döneminde de geçerliliğini korumaktadır.

Üretim alanlarında vani endüstride meydana gelen tekelleşme sonrası en önemli gelişme banka temerküzü ve bankaların endüstri ile kaynaşarak finans-kapitali oluşturmalarıdır. Bankacılık tekelleşmeden önce endüstrinin kredi ihtiyacını gidermek amacıyla kurulmuş aracılıklar olarak değerlendirilir. Ancak tek elci kapitalizm döneminde bankalar da konsantrasyona uğrarlar; büyük bankalar küçükleri yutmaya veya hegemonya altına almaya başlar. Banka sermayesi de tekelleşirken sanayi sermayesinin yöntemlerini kullanır: Hisse senedi satın almak, kredi açmak ve iştirakler veya iltihaklar yapmak. Kendi sektörlerinde monopolleşen bankalar endüstri ile birlikte bütün ekonomik hayata el atmakta gecikmezler. Bankaların sanayi içine girişi de anılan yöntemlerle olur. Kredi vermek için şirketlerin incelenmesi yoluyla tanınan endüstriyel şirket, yine kredi silahı sayesinde kontrol altına alınır. İşte

“Bankaların bu yeni rolleri ve endüstri kapitali ile çiftleşmesi **finans kapital** denilen ucubenin doğmasına varır. Bankalar, aracılık yapmaktan kontrolcülüğe ve hükmetmeğe geçerlerken, yavaş yavaş bütün kapitalizm ekonomisinin her dal bucağını kucaklarlar” (1974:59).

Finans kapitalin doğuşu beraberinde finans oligarşisinin de doğmasını sağlar. Finans oligarşisinin (mâli azlığın kumandasının) iki karakterinin altını çizmek gerekir: a) “Sınıf içinde doğan yeni zümre” Kapitalizmin serbest rekabetçi döneminde başlıca iki sınıfın iktidarı söz konusuydu: Kapitalistler ve büyük arazi sahipleri. Bu dönemde iktidarın kontrolü bütün olarak bu üstün sınıfların kontrolü altındaydı. Halbuki tekelci kapitalizm döneminde üstün sınıflar içinde en varlıklıların kaynaşması sonucu oluşan finans kapital egemenliği, iktidarı da kontrolü altına almakta gecikmez. “Eski sömürücü sınıfların, bütün sınıfça egemenlikleri yerine, finans plütokrasisi (zenginlik iktidarı) herşeye vaziyet eder” (1974:68). b) “Sınıfın teşkilâtlı zılgıtı demek olan devletin yeni karakteristiği...” Devlet içinde de oligarşi (azlığın kumandası) kurulur. Devlet gerek tekniğin sosyalleşme temayülünü önleyerek, gerekse verimsiz hale gelen teşebbüsleri özel kapitale yük olmaktan kurtararak, genel kapital çıkarına uygun bir surette işletmek için bizzat kapitalistliğe başlar: Devlet kapitalizmi budur” Devlet zarar eden özel kapitalist işletmeleri satın alır, geniş çaplı altyapı ve savunma harcamalarının yapılabilmesi için ödünçler alır. Devletin finans kapitale nüfuz etmesi sonucu finans kapital de devlete nüfus eder. Finans kapital bir yandan kendi temsilcilerini millet meclisine yollarken eski devlet erkânı da finans kapitalin şirketlerinde istihdam edilir. Uluslararası arenada pazar arayışı ve nüfuz bölgelerinin kuruluşu amacıyla devletin askeri ve ekonomik bütün olanakları seferber edilir.

Finans kapitalin ana karakteristiği bütün büyük kapitallerin birleşerek bir senteze varmalarıdır. Finans kapital bankalar ve endüstri arasında basit bir iş bölümü demek değildir. Tersine bu iki sektörde kurulan tekellerin kaynaşmasıyla oluşan bir bileşimdir, sentezdir; birleşen kapitaller kendi zümre özelliklerini taşımazlar, başkalaşırlar (1974:76). İkinci ana karakteristiği ise çelişkileri kaldırmak bir yana büyütmesidir. Varolan bütün tekelliliğine rağmen finans kapital kapitalizmin iç çelişkilerini ortadan kaldıramaz. Pazar ve değer kanunu hükmünü sürdürmeye devam ederken üretimin sosyalleşmesi özel kişi mülkiyetine sığdırılamayacak kadar artar.

Finans oligarşisi devletten kültüre kadar her alanda hakimiyeti eline geçirdiği için, rekabetçi kapitalizmde demokrasi demagojisiyle üstü örtülebilen burjuva diktatoryası, netleşir; siyaset sınıf sınıfa karşı denilecek kadar basitleşir. Sınıf çelişkilerinin keskinleşmesi ve basitleşmesi sistemin elastikiyetini ortadan kaldırır.

Finans kapitalin üçüncü önemli bileşeni meta ihracı yerine kapital ihracı yapmasıdır. Bunun başlıca iki temel nedeni vardır: İç pazarın daralması ve memleketler arasında yapılan gümrük savaşlarıdır. Tekelin fiyatları tek taraflı olarak belirlemesi ve suni olarak yükseltmesi iç talebin azalmasına yol açar. Öte yandan enflasyon yoluyla işçi ücretlerinin azaltılması ve malların fiyatlarının yükseltilmesi de satın alma gücünde düşmeye sebep olur. Bu faktörlere kapitalin organik bileşiminin yükselmesi de eklendiğinde finans kapitalin dış pazarlar araması doğaldır. Finans kapital talepte meydana gelen düşmeye üretimi azaltarak yanıt veremez; çünkü kapitalizm “*geniş, yenisinden üretim rejimidir*” (1974:85). Bütün bu şartlar finans kapitali yeni pazarlar aramaya ve dolayısıyla da kendi iç pazarını da diğer ülke tekellerine karşı korumaya sevk eder. Bu gümrük korumacılığı metaların dolaşımını zorlaştırır; ancak aynı zorluk kapital için geçerli değildir. Geri kalmış ülkelerin kapitalistleşmesi beraberinde bir çok yeni ve pahalı yatırımı getirdiğinden kapital ihracı önünde herhangi bir engel bulunmamaktadır. Kapital ihracında başlıca üç yol bulunmaktadır; devletlere ödünç (*istikraz*) vermek, banka kapitali göndermek, sınai ticari kapital göndermek. Kapital ihracı üç sonucu doğurur: Kapital ihracını takiben meta ihracını da arttırması, kapitalizmi bütün dünyaya yayması ve kapital ihracındaki eşitsizlik yüzünden sömürgelerin paylaşılması için kapitalist ülkeler arasındaki rekabeti ve çelişkileri büyütmesi (1974:91).

Finans Kapital ve Türkiye

Kıvılcımlı Türkiye’de kapitalizmin finans kapital aşamasında olduğundan şüphe duymamaktadır. Lenin’in saydığı yedi şartın bazıları eksik gibi görünse de, en azından Kıvılcımlı’nın yaşadığı dönemde, Kıvılcımlı Türkiye burjuvazisini finans oligarşisi olarak nitelemekte tereddüt etmiyor, 1965 yılında basılan *Türkiye’de Kapitalizmin Gelişimi* (1974a) adlı kitabında 1935’te yazdığı kitaba sürekli referansta bulunuyor; hatta yer yer aktarmalar yapıyor.

Bu bağlamda Kıvılcımlı Türkiye’de finans kapitalin varlığını ispatlarken en öne çıkardığı ilke üretimde tekelin, monopolün kurulması oluyor (1997:14). İkinci öne çıkardığı ilke ise finans kapitalin teşekkülü sonrası oligarklar ve plütokratlar³ sisteminin oluşması, finans kapitalistlerin devletten kültür hayatına toplumun bütün sahalarında egemenliklerini tesis etmeleri oluyor. Altı çizilmesi gereken nokta ise finans kapitalin temel özelliklerinden olan sermaye ihracının ikincil önemde görülmesidir. Zaten finans kapital sisteminin varlığı bir ülkenin iç ilişkileri bağlamında temellendiriliyor (1997:17). Türkiye’nin ekonomisinin tekeli yapıda olması ve yeryüzünün emperyalist devletlerce zaten paylaşılmış bulunması Türkiye’nin sermaye ihracı yapmasını güçleştiren etmenler olarak değerlendiriliyor.

Kıvılcımlı, “Türkiye’de finans kapitalin Batı’dan hemen hemen yarım yüzyıl önce tahakkümüne” teşebbüs ettiğini belirtiyor: “**Finans - Kapital** safhası. Finans Kapital safhası, serbest rekabetçiliğin tersine **tekelci** bir safha. Bu: Batı kapitalizminin çöküş safhasıdır. Böylece, Osmanlı Batı’ya yöneldiğinde, demek oluyor ki, çöküş halinde olan iki toplum birbiri ile temasa geliyordu. Buna sosyal rezonans diyoruz. Yerli tefeci sermayemiz ile Batı’nın Finans Kapitali kaynaşıyorlardı.” 1849 yılında kurulan Şirket-i Hayriye finans kapital örgütlenmesinin bir biçimi olarak değerlendiriliyor.⁴ Üstelik bu açılış, üretim yapılan fabrikalar kurulmadan yani kapitalizmin serbest rekabetçi dönemi yaşanmadan yapılıyor⁵ (1997:23).

Kırım Savaşı’nı izleyen dönemde Batı’dan alınan istikrazlar, demiryolları yapımı için tanınan ayrıcalıklar Batı’nın ülkeye sermaye ihracı olarak değerlendiriliyor. Bu süreç 1881 yılında Düyun-u Umumiye’nin kurulmasıyla doruk noktasına ulaşıyor. “..Türkiye ilk Meşrutiyet Hürriyet Devrimini yapıncaya kadar, bir yandan 52 yabancı Finans kapitalist müessese gelmiş Türkiye’nin çeşitli ekonomik alanlarına el koymuş. Öte yandan da Düyun-u Umumiye gelmiş...” (1997:25) Böylece Türkiye yirminci yüzyılın başında bütün ekonomi kaynaklarıyla yabancı finans kapital tahakkümü altına girmiş

“Plütokrasi (Plutos zenginlik; kratos: iktidardan) zenginlerin iktidarı”(1974:68) olarak kullanılmaktadır. Egemen sınıf içinde hakim zümreyi oluşturan finans kapitalistler plütokratlar olarak değerlendirilmektedir.

⁴ Kıvılcımlı’nın Şirketi Hayriye’yi finans kapital olarak nitelerken dikkate aldığı ilke finans kapitalin şirketler, kumpanyalar şeklinde örgütlenmesidir.

bulunmaktadır.

Cumhuriyet Dönemi

Cumhuriyetin ilk dönemi, yabancı finans kapital ve onun Türkiye'deki ajanları kompradorlara (levantenlere) tedbir almak amacıyla biçimleniyor (1997:29). Bu amaçla İş Bankası kuruluyor; kurucuları modern kapitalist değil, devlet sınıflarının (sünuf-u devlet) temsilcisidirler.⁶ Tefeci bezirgan sermayenin temsilcileri de bu kurucular listesi içinde ver alsalar da para koymamışlar ve yönetim kuruluna alınmamışlar (1997:31).

Ancak 'büyük bir samimiyetle' yabancı finans kapital ve levantenlerin egemenliğini kırmak için kurulan İş Bankası çok kısa bir zaman diliminde süratle büyümüş ve faaliyet gösterdiği alanda tekel olmayı başarmıştır. 1929 yılına gelindiğinde finans kapitalin, İş Bankası özelinde, Türkiye'de korkunç bir güç kazandığı görülüyor. "İhtimal Hristiyan dininde **Teslis** (*Üçüz Tanrı*) bulunduğu için oralarda banka sayısı birden fazla oluyor. Türkiye'nin "**vahdaniyetçiliği**" bankacılığımızda dahi gözüktür: İş Bankası..." (1974: 60).

Türkiye sermayesinin ihraç yapıp yapmadığı bir başka sorun olarak ortada durmaktadır; finans kapitalin alameti farikalarından biri de sermaye ihracıdır. Doktor, İş Bankası'nın olanakları ölçüsünde sermaye ihracı yaptığı kanaatindedir. Öte yandan kapitalizme geç gelmiş bir ülke olan Türkiye'nin sermaye ihracı yoluyla pazar kazanması ve çeşitli avantajlar elde etmesi emperyalizm konağında bulunan dünyamızda mümkün olamamaktadır. "İş Bankası mesela Hannover'de, yahut Mısır'da şubeler açmıştı. Bir bankanın şube açması sermaye ihracıdır. Tabii kediye göre budu. Türkiye'nin finans kapitali bu kadar açabilir" (1997:42). Doktor finans kapital tanımının ilk yapıldığı günden bu yana sermaye ihracının karakterinin değiştiğini belirtir. "Süper-emperyalist" Amerika'nın sermaye ihracı yoluyla diğer emperyalist devletlerin firmalarını bile iflasa sürüklediğinin altını çizerek. Finans kapitalin temeli üretim tekelidir, monopoldür ve bunun Türkiye'de bulunduğunu

⁵ Kıvılcımlı, serbest rekabetçi kapitalizmin Türkiye'de gelişmemesinin temel nedeni olarak "tefeci-bezirgan sermaye"nin aşırı gelişmişliğini ileri sürer. Aslında bu kategori, tefeci bezirgan sermaye, ayrıca incelenmesi gerekir, dolayısıyla da başka bir yazının konusudur.

⁶ Sünufu devlet Kıvılcımlı'nın Türkiye çözümlemelerinde önemli bir yer tutar. Devlet sınıfları Seyfiyye, İlmiyye, Mülkiyye ve Kalemîyye'den oluşur; özellikle cumhuriyetin kuruluş çalışmaları sırasında burjuva ideolojisinin önderliğinde vurucu güç olarak görev alırlar.

belirtir.

Finans oligarşisi ve plütokrasinin varlığı ise Türkiye’de yadsınamaz bir gerçek olarak görülüyor. Cumhuriyetin ilk dönemlerinden beri devlet ve finans kapitalin kaynaşmışlıkları çeşitli örneklerle gösteriliyor: “İş Bankası’nın sabık umum müdürü Celal, 5 yıldan beri Ekonomi Bakanı Bayar sıfatıyla Türkiye’nin ekonomi-politik müdürü olmuş” (1997:36). “28 sanayi şirketine 20 mebus, 38 bankada 31 mebus var. Yani hemen hemen her büyük şirketin Millet Meclisinde bir mebusu var” (1974:71).⁷

Finans Kapital Analizi ve Strateji Arayışları

Kıvılcımlı’nın hakim sınıf olarak finans kapitali tanımlaması politik eylemleri için de bir kalkış noktasıdır. Kıvılcımlı’da politik eylemin amacı iktidarı ele geçirmektir. Bu analiz kendisini 1960’ların baskın eğilimi olan MDD çizgisiyle bazı noktalarda yakınlılaştırırken bazı noktalarda ayırır. MDD çizgisine göre Türkiye’de egemen sınıf işbirlikçi sermaye-feodal mütegalibe ikizinden oluşmaktadır (Belli, 1970:17). Bu sınıfa karşı toplumun bütün kesimleri bir cephe oluşturabilir ve yarım kalmış demokratik devrim tamamlanabilir, hatta tamamlanmalıdır. Belirlenen bu devrim stratejisi içinde en önemli rolü asker-sivil aydın zümre ve milli burjuvazi oynamaktadır.

Kıvılcımlı’da politik iktidarın elde edilmesi temel amaçtır. Bu amaçla devrim stratejisi belirlenirken üç faktör hesaba katılmalıdır: Özgüç, yedek güçler ve Türkiye özelinde vurucu güç. Kıvılcımlı’da devrimin özgücü her zaman işçi sınıfıdır; sadece yedek güçler devrimin hangi aşamasında bulunduğuna göre değişim gösterirler. Örneğin demokratik devrim aşamasında beliren ittifaklar zinciri içinde orta ve fakir köylülük yer alabiliyorken, sosyalist devrim konağında sadece fakir köylülük devrimci cephe içinde yer bulabiliyor.

Vurucu güç tanımlaması ise Kıvılcımlı’nın tarih tezinden kaynaklanır (1974b:49). Sınıf Devlet dediği dört sınıf (Kalemîyye, İlmiyye, Seyfiyye ve Maliye) Osmanlı İmparatorluğu’nu 400 sene boyunca yönetmiş ve memleket her tehlikeye girdiğinde devleti kurtarmak motifiyle sorumluluk almışlardır.

⁷ Bu veriler 1929 senesine aittir.

Ancak bu sınıflar modern sınıf olmadıkları için muhakkak bir modern sınıfın güdümüne girmeye meylederler. “Birinci Kuvayı Milliye” savaşında da böyle olmuştur, “27 Mayıs Devrimi”nde de” (1995:256). Her iki olayda da işçi sınıfı önderliği eline geçirememiştir. Karşı devrimci güçlerin özgücü ise finans kapitaldir, finans kapital ise kendi yedek gücü antika tefeci bezirgan sermaye⁸ ve derebeyi artıkları dışında tüm milleti sömüren bir oluşumdur. Demokratik devrim hâlâ tamamlanmayı beklemektedir. Kıvılcımlı’nın 12 Mart darbesini selamladığı “Ordu Kılıcını Attı” (1995:259) yazısı bu vurucu gücün harekete geçtiğini sanmasından kaynaklanır.⁹

Kıvılcımlı’nın MDD’e karşı önerdiği İkinci Kuvayı Milliye savaşdır: “Türkiye’nin bağımsızlığının, kalkınmasının, kurtuluşunun tek yolu budur; işçi sınıfı önderliğinde finans kapital dışında bütün milletçe bu seferberliğe girmek” (1997:65). Zaten finans kapital analizi bu tarz geniş bir demokratik cephenin kurulmasına da yardımcı olacak özellikler taşımaktadır. Finans oligarşisinin varlığı burjuvazi içinde de sömürülen kesimlerin varlığını göstermektedir, “yabancılar” ya elimine edilip proleterleştirilmişler ya da hakim finans oligarşisine bağımlı hale getirilmişlerdir. Öte yandan devrimci barutunu 19.yüzyılda tüketen burjuvazinin ilerici bir devrime önderlik edebilmesi, kapitalizmin içinde bulunduğu emperyalizm çağında mümkün değildir. Demokratik devrim hâlâ tamamlanmayı beklemektedir.

Devir, aşamalı devrim anlayışının devridir. Sömürge ülkelerinin bağımsızlıklarını kazanmaları, milliyetçilikle bezenmiş bir anti-emperyalizm yaratmış, ortaya “üçüncü yolcular” adı altında bir kesim çıkmıştır.¹⁰ Türkiye özelinde ise 27 Mayıs ihtilali sosyalist güçleri önemli ölçüde etkilemiş, “ordu” (*şinde güçler ya da Kıvılcımlı özelinde vurucu güçler*) devrim tartışmalarında ön sıraya yerleşmiştir. Sovyetler Birliği’nin barış içinde bir arada yaşama prensibi, daha İkinci Dünya Savaşı yıllarında uygulamaya sokulan demokratik cephe stratejisinin devamı Türkiye sosyalizminin içinde MDD akımının baskınlığını destekleyici etkiler yapmıştır.

⁸ Doktor antik sıfatı yerine antika sıfatını kullanır. Bu tefeci bezirgan sermaye ise ticaret sermayesidir, ancak kapitalizmin ticari sermayesi değildir. Antik tarih içinde üretime-de elini atmış bir kategoridir.

⁹ Ancak bu yazı Kıvılcımlı’ya karşı haksız eleştirilerin yapılmasına neden olmuştur. O dönemde sol içinde hemen hemen herkes sol bir darbe beklemektedir. Kıvılcımlı’yı bu konuda eleştirenler nedense kendi tutumlarını aynı netlikle eleştirmeyi becerememişlerdir.

Doktor'un finans kapital analizinin ikinci etkisi devletçilik karşıtı tutumudur. Bu devletçilik karşıtı konumlanışın iki temeli vardır. İlk olarak, “Finans kapital çağında... **devletin** içinde OLİGARŞİ azlığın kumandanlığı vardır. Kapitalist devlet, gerek tekniğin sosyalleşme eğilimini önlemek, gerekse verimsiz duruma düşen girişkinlikleri özel kapitale yük olmaktan kurtararak genel kapital çıkarına uygunca işletmek için, kendisi kapitalistliğe başlar” (1974a:225). Devletin büyük masrafları (altyapı yatırımları, savunma politikaları vb.) ve alınan ödünçler devlet finans kapitale sıkı sıkıya bağlanır.

İkinci olarak, Kuvâcımılı'ya göre “Türkiye için devletçilik en az beşyüz yıllık... bir tarihsel ve sosyal olayın geleneğidir. İlk Türkiye devletini kuran Osman Gazi devletçi idi; imparatorluğu kuran Fatih Mehmet devletçi idi; birinci Meşrutiyeti ilan eden Abdülhamit devletçi idi; hürriyeti tekeline alan İttihat ve Terakki Fırkası devletçi oldu; Cumhuriyeti tekeline alan Halk Partisi devletçidir” (1974a:213). Devletçiliği savunmak sosyalist olmak için yetmemektedir, devletçiliğin faaliyetlerine ve yarattıklarına bakmak gerekmektedir. Kuvâcımılı'nın gördüğü ise devlet eliyle burjuva daha doğrusu finans kapitalist yaratılmasıdır. Ayrıca devletçilik 1970'lerin sonlarına kadar sınıfsız, çelişmesiz bir toplum söylemlerine hem payanda olarak kullanılmaktadır, hem de bu çelişmesiz topluma varışın en önemli faktörü olarak görülmüştür. Türkiye'de finans kapital egemenliğini sıkı biçimde savunan Kuvâcımılı'nın bu devletçilik söylemlerini eleştirmesi son derece doğaldır.

Devletçilik karşıtı söylem Yön'ün savunduğu devletçiliğe bir karşıtlığı da ifade eder.¹¹ Hakim zümre finans kapital olduğuna göre devlet de finans kapitalin bir aracıdır. Devlet, kapitalist fideiği olarak kullanılmaktadır; bir çeşit devlet kapitalizmi uygulaması söz konusudur (1974a:225). Birinci Kuvay-ı Milliye Savaşı sonrası burjuvazinin egemenliğine meyleden sünüfu devletimiz süratle finans kapitalist yaratmaya başlamıştır. Dönem emperyalizm dönemidir ve serbest rekabetçi kapitalizmin girişimci ve adı üstünde

¹⁰ Özellikle, Albay Nasir'in darbesi Türkiye içinde yankısını bulmuş, vurucu güçler, zinde güçler tanımlamaları her tarafı sarmıştır.

rekabetçi kapitalistinin yaratılması olanaksızdır.

Sonuç

Kıvılcımlı'ya göre Türkiye'de hakim yapı tekelci kapitalizmdir. Tekelci kapitalizmin varlığının anlaşılması için bakılacak en önemli yer, üretimde monopolün kurulu olup olmadığıdır. Sermaye ihracı finans kapitalin dış ilişkileri başlığı altında incelenmelidir. Öne çıkarılması gereken, bir ülkenin iç ekonomik yapısının irdelenmesidir.

Kıvılcımlı'nın bir diğer savı da finans kapitalin Türkiye'de Avrupa'dan yarım yüzyıl önce vuku bulmasıdır. Osmanlı ekonomisi şirketler ve kumpanyalar yoluyla, ki bu tip biçimler finans kapitalin işleyişi açısından en uygun olanlardır, tekel oluşturmuş ve ülkenin bütün ekonomik kaynaklarına el koyabilmişlerdir. Üstelik bu yapılar, yabancı finans kapitalle iç içe gelişim göstermiştir.

Cumhuriyetin başlangıç yıllarında yabancı finans kapital tahakkümüne karşı tedbir alınmak istenmiş ve İş Bankası “sünufu devletimiz” tarafından kurdurulmuştur. Ancak kuruluşundan çok kısa bir zaman sonra tekelleşen İş Bankası çok çeşitli üretim dallarında faaliyet göstermeye başlamış ve endüstri sermayesiyle kaynaşabilmiştir. Üstelik çağın emperyalist yapısının elverdiği ölçüde de sermaye ihracı yapabilmektedir.

Kıvılcımlı'nın Türkiye'yi emperyalist sektörde yer alan, ancak kendisi emperyalist olmayan bir ülke olarak değerlendirdiği söylenebilir.¹² Türkiye'yi emperyalist sektöre sokan ise hakim egemen sınıf yani finans kapitaldir. Bu emperyalist sektör içine doğal olarak Ortak Pazar da girmektedir.¹³

Kıvılcımlı, politik strateji arayışlarında yapılacak devrimin özgücü olarak hep

¹¹ Kıvılcımlı *Yön*'ü eski Kadro hareketinin bir devamı sayar. Kadro hareketine karşı son derece acımasızdır; çünkü Kadrocuların çekirdek kadrosunu TKP'den ayrılıp parti belgelerini polise teslim eden Şevket Süreyya, Vedat Nedim gibi şahıslar oluşturmaktadır. Kıvılcımlı özellikle Şevket Süreyya'ya saldırmaktadır. “Bizim bildiğimiz kadarıyla <Kadronun Kadroları>: Önce modern işçi sınıfımıza ideolog kesilmek istemişlerdi. 1926 yılında papuçları ellerine verilince <Devlet kadrosuna>, sırf karınlarını doyurmak için <Yön> almışlardır.” (1974a:215)

¹² O zamanki tartışmalar içinde Türkiye içeride emperyalist, dışarıda ise yarı-sömürge olarak nitelenebilmiştir.

¹³ Kıvılcımlı Ortak Pazar'ı, Avrupa finans kapitalinin “Süper emperyalist Amerika'ya” karşı savunma refleksi olarak değerlendirir.

işçi sınıfını görmüş; denklemin karşı tarafına da finans kapital önderliğini yerleştirmiştir. Zaten finans kapital zümresi iktidarı bir an için alabilen Türkiye'nin pratik devrim orijinalliği, vurucu gücü yozlaştırabilmiş, genişlemesi için kullanabilmiştir.

Kıvılcımlı'nın devletçilik karşıtlığı da finans kapital egemenliği temelinde yükselir. Finans kapital ekonomik temelde olduğu kadar toplumsal hayatın çeşitli alanlarında da egemenliğini kabul ettirir. Oluşan finans oligarşisi devlet içinde de dizginleri eline almakta çok gecikmez. Bu nedenle emperyalizm çağında kendinden menkul, içeriği doldurulmamış ve işçi sınıfının ilk önce yokluğu sonra bilinçsizliği temeli üstüne yükselen bir devletçilik savunusu finans kapitalin ekmeğine yağ sürmekten başka bir işe yaramaz.

Sonuç olarak, Kıvılcımlı o dönemin baskın analizlerinden¹⁴ farklı bir yaklaşımla ortaya çıkmış; ancak bu farklılık kendisini politik eylemlilik düzeyinde gösterememiştir. Dönemin baskın akımlarının savunduğu bazı kavramlar değişik versiyonlarıyla Kıvılcımlı'nın teorisi içinde mevcut olsa da konjonktürün de zorlamasının bir sonucu olarak ağır ve haklı biçimde eleştirdiği bu akımlarının stratejilerinin dışına çıkamamıştır. Kıvılcımlı'nın bütün bu konularda temel vurgusu, teori ezberciliğine ve kopyacılığa karşı olmak ve Türkiye'nin kendine özgü, teoriye uymayan yanları varsa (ki kendisi olduğu kanaatinde) ortaya çıkarabilmektir. Ne kadar başarılı olduğu ayrı bir tartışmanın konusudur. Kıvılcımlı Türkiye solu içinde baskın bir damarı etkileyen ve o damardan geri beslenen bir sosyalist olarak değerlendirilebilir.

¹⁴ İşçi sınıfının yokluğu ya da cılızlığı, komprador burjuvazinin baskın egemen sınıf olması vb.

Kaynaklar

- Belli, M. (1970). *Yazılar 1965-1970*, Ankara: Sol.
- Kıvılcımlı, H. (1974). *Emperyalizm: Geberen Kapitalizm*, İstanbul: Tarih ve Devrim.
- Kıvılcımlı, H. (1974a) *Türkiye'de Kapitalizmin Gelişimi*, İstanbul: Tarih ve Devrim.
- Kıvılcımlı, H (1974b) *Tarih Tezi*, İstanbul: Tarih ve Devrim.
- Kıvılcımlı, H (1978) *Devrim Zorlaması Demokratik Zorlama*, Ankara: Derleniş.
- Kıvılcımlı, H (1989). *Dev-Genç Seminerleri*, İstanbul: Kıvılcım.
- Kıvılcımlı, H (1993) *Türkiye'de Sınıflar ve Politika*, İstanbul: Derleniş.
- Kıvılcımlı, H. (1995) *Sosyalist Gazetesi Yazılar*, İstanbul: Diyalektik.
- Kıvılcımlı, H. (1997) *Finans-Kapital ve Türkiye*, İstanbul: Derleniş.
- Kıvılcımlı, H (2000). *Üç Seminer*, İstanbul: Derleniş.
- Lenin, V. İ. (1969) *Emperyalizm Kapitalizmin En Yüksek Aşaması*, çev. Cemal Süreya
Ankara: Sol.

‘Yön’ünü Ararken Yolunu Yitirmek

GÖKHAN ATILGAN

Giriş

Yön-Devrim Hareketi, en azından Cumhuriyet tarihinin, en dar ama en etkili aydın hareketlerinden biridir. Darlığı şundandır: Yalçın Küçük İttihat ve Terakki Cemiyeti’ni analiz eden vazısında “dönemin aydınlarının çoğu kısa veya uzun süreli İttihatçılık yapmışlardır,” der (1988: 1831). Benzer bir durum Yön-Devrim Hareketi için de geçerlidir. 1960’lar Türkiye’sinde, Yön-Devrim Hareketi’nin yayınlarında vazmayan, onun çeşitli örgütlerine girip çıkmayan aydın yok gibidir. Bununla birlikte, hayli geniş bir aydın topluluğunu kısa ya da uzun süreli etrafında toplayabilen akımı, bir eğilim olarak ortaya çıkışından siyaset sahnesinden fılan silinene kadar tek bir kişi temsil etmiştir: Doğan Avcioğlu. Etki gücü açısından bakıldığında ise Türk siyasal hayatında Yön-Devrim Hareketi kadar etkili olabilmiş bir başka aydın hareketi yok gibidir. Bu, Yön-Devrim Hareketinin siyasal alanda varlık gösterdiği dönem boyunca Türkiye’nin belli başlı bütün siyasî akımları

açısından bir referans ve karşı-referans noktası olmasından kaynaklanır. Bu durum, önemli ölçüde bugün de geçerlidir. Fakat bir farkla: Yön-Devrim Hareketi, 27 Mayıs ve 12 Mart darbeleri arasında Türkiye sol hareketinin içindeydi ve buradaki konumuyla kimi sol akımları ideolojik olarak etkilemişti. Örneğin TİP gibi hareketler ise, kendi tezlerini Yön’e karşı geliştirmişlerdi. Bir başka anlatımla, o dönemde sosyalizm hakkında konuşan her kişi ya Yön’e paralel ya da ona karşı konuşuyordu. Ek olarak, Yön Hareketi, Türkiye’de sosyalist fikirlerin yaygınlaşmasında hatırı sayılır bir rol oynamıştı. Günümüzde ise, bu durum neredeyse bütünüyle değişmiştir. Yöncü tezler, Türkiye’nin bugünkü siyasi hayatında Marksizm ve sosyalizmle ilişkisi bakımından bir anlam taşımamakta, küreselleşme sürecine karşı “ulus devletçi kopuş” çizgisinin önemli kaynaklarından biri olmaktadır.

Türk siyasal hayatında bu denli etkili olabilen bir akım, elbette pek çok açıdan analiz edilebilir ve eleştirilebilir. Fakat bu çalışma belli başlı iki noktaya odaklanacaktır. Birinci bölümde, Yön Hareketinin az bilinen bir yanını, akımın bir eğilim olarak ortaya çıkışının aydınlatılmasına katkıda bulunmaya çalışacağım. Bu bölümde, bir yandan Yön Hareketinin kurucularının serüvenlerini birer iç metin olarak verirken bir yandan da bu kişilerin Demokrat Parti (DP) yönetimine karşı gelişen muhalefet hareketi içinde nasıl ve hangi kurumsal yüzeylerde biraraya geldiklerini göstereceğim. Daha çok olgulara dayanan bu bölümün sonunda, Yöncü tezleri kısa formülasyonlarla özetleyerek 27 Mayısla birlikte açılan yeni sürecin Yön-Devrim Hareketinin etkili olabilmesine nasıl imkân verdiğini belirtmeye çalışacağım.

İkinci bölümde ise, akımın hem varlık gösterdiği dönemdeki hem de günümüzdeki konumunu belirlemeyi deneyeceğim. Buradaki amacın, Yön Hareketinin 1960’lı yıllarda Kemalizm ile Marksizm arasında kurduğu pozitif ilişkinin sosyalist hareket üzerinde bir etki yaratmasına rağmen, bu tehlikeli ilişkiden devreden tezlerin günümüz siyasal mücadeleleri bakımından anti-Marksist ve anti-sosyalist bir kaynak haline dönüştüğünü sergilemek olacak. Dolayısıyla verdiğim örnekler, sadece Yön Hareketinin ne kadar etkili olduğunu kanıtlamak gibi bir amacın ötesinde bir anlam taşıyacak.

1-Yön Hareketinin Doğuşu

Bir siyasal akımın doğuşu için “an” saptaması yapmak mümkün değildir. O, önce bir “eğilim” olarak belirmeye başlamıştır. O nedenle, Yön-Devrim Hareketinin doğuşunu incelemeye çalışırken öncelikle onun bir eğilim olarak belirmeye başladığı tarihsel sürecin ve bu süreçte giderek bir eğilimi temsil etmeye başlayan kişilerin konumlarına ve görüşlerine bakılması gerekir. Bir aydın hareketinin doğuşu, ancak gerisindeki bu süreç ortaya konulduğunda anlaşılabilir.

1 1 Yön Hareketinin bir eğilim olarak belirişi

Yön Hareketinin bir eğilim olarak ortaya çıkışı, DP dönemine denk düşer. Bu yüzden, DP’nin vükseliş ve çöküşünü analiz etmeyi hedeflememekle birlikte, konuyla ilgili olduğu oranda bu dönemin siyasal özelliklerine kısaca değinerek başlamak yerinde olur.

Büyük toprak sahiplerinin ve tarım burjuvazisinin ticaret burjuvazisiyle birlikte Kemalist önderlikten kopuşunun siyasal bir ifadesi olarak DP, demokrasi ve kalkınma vaatleriyle işbaşına geldi. Bu vaatleri yerine getirebilmenin sadakatle bağlı olduğunu söylediği Kemalizmin ilkelerinin yeni bir yorumuyla mümkün olabileceğini öne süren DP, İkinci Dünya Savaşı dönemindeki aşırı yoksulluk ve buna eşlik eden baskıdan ötürü CHP iktidarından uzaklaşan geniş köylü kitlelerini ve kentlerdeki işçilerin önemlice bir bölümünü de arkasına alabilmişti. DP’nin iktidara geliş döneminde kalkınma ve demokrasi temaları etrafında birleştirdiği kesimler, bir kısım subaylar ve bazı sosyalist aydınları da kapsıyordu. İlk iktidar yıllarında attığı kimi demokratik adımlar ve iktisadi alandaki kayda değer gelişmeyle “popülist” bir halkçılık anlayışını birleştiren DP, bundan sonraki mutlak zaferinden emin görünüyordu. Fakat sonuç hiç de öyle olmadı. DP, on yıllık iktidarının sonuna geldiğinde bir baskı rejimi kurmaya yönelmiş, ülke ekonomisini iflas noktasına sürüklemişti.

Geniş bir köylü tabanına dayanarak tarım burjuvazisi ve büyük toprak sahiplerinin çıkarlarına göre hareket eden ve o arada sanayiye karşı tarım ve ticarete öncelik veren çizgisiyle DP, 1950’li yılların ikinci yarısından itibaren yükselmeye başlayan sanayi burjuvazisini karşısına almıştı (Savran, 1987:

137-138). Artan iktisadi sıkıntıların ve bunun getirdiği sosyal huzursuzluğun bir neticesi olan muhalefete karşı giderek sertleşen baskıcı bir tutum eşlik etmeye başladığında, ilk yıllarında DP’ye destek veren geniş koalisyonun parçalanmasının ve sanayi burjuvazisi yönetiminde yeni bir muhalefet bloğu kurulmasının bütün koşulları da oluşmuş gibiydi.

DP’nin iktidara gelişini “sevinç ve umutla” karşılayan 1950’nin genç subayları (Aydemir, 2000: 268) öfkeliydi; General Fahri Belen’in söylediğine göre (aktaran Özdemir, 1989: 42) artık “maîşet derdiyle, gece şoförlük ve buna benzer işler” yapmaya başlamışlar, muhalif tutumlarını hissettirmeye başladıklarında ise Başbakan Menderes’ten “kravatlı şövalyeler” cevabını almışlardı (Erkanlı, 1972: 8). Tek parti döneminde daima ayrıcalıklı bir konuma sahip olan memurlar tedirgindi; büyük bir gelir kaybına uğradıkları gibi çıkarılan kanunlarla her an konumlarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıya gelmişlerdi (Eroğul, 1998: 162-164; Şaylan, 1983: 298-308). Aydınlar, gazeteciler, üniversite hocaları iktidarın karşısındaki yerlerini almaya başlamışlardı; Başbakan kendisini eleştiren öğretim üyelerine “kara cübbeliler” diyor (Aydemir, 2000: 183), ülkedeki sorunların yaratıcısı ve tahrik edicisi olarak gösterilen gazeteciler aleyhine sayısız basın davası açılıyordu (Alemdar, 1996: 131). Sanayi burjuvazisi dışındaki kimi sermaye kesimleri de arayış içindeydi; ekonomi plansız programsız ve günü gününe yönetiliyordu (Boratav, 1989: 87). İşçiler ve voksul köylüler bezgindi; enflasyondaki sürekli artış gelir dağılımının emekleriyle yaşayanlar aleyhine sürekli olarak bozulmasına yol açmıştı (Boratav, 1980: 178, 197).

Politika oyunu ironik bir hal almış, 1950 öncesinin rolleri tümüyle değişmiş gibiydi. O günlerin demokrasi ve kalkınma bayraktarı DP, iflase sürüklenen bir ekonomiyle birlikte tek parti felsefesinin bütün baskıcı özelliklerinin daha şiddetli bir uygulayıcısı olmuştu (Eroğul, 1990: 131).

Demokrasi ve refah vaatlerinin sözcülüğünü ve “Kemalist devrimlerin bekçiliğini” üstlenen tek parti döneminin CHP’si ise, toplumsal ve iktisadi konumları yerinden edilen, mevcut yönetim tarafından karşı kutba itilen askerler, memurlar, aydınlar, sanayiciler, yoksullar ve diğerlerinin etrafında birleşmeye başladığı parti konumuna gelmişti. Kalkınma, demokrasi ve Kemalizm, şimdi, DP’ye karşı muhalefetin çerçevesini çizen başlıca temalardı.

Yön Devrim Hareketi, bir eğilim olarak, çerçevesi bu üç kavram tarafından çizilen DP'ye 'karşı muhalefet hareketinin içinden doğdu. Bu doğuş süreci, akımın iki mimarı, iki genç akademisyen olan Doğan Avcıoğlu ve Mümtaz Soysal'ın 1957 yılının sonlarında tanışmasıyla başladı.

Doğan Avcıoğlu¹, 1926'da, Bursa'da toprak ağası bir annenin ve öğretmen bir babanın çocuğu olarak dünyaya geldi. Üniversiteye kadar olan eğitimi tamamladığı Bursa'da kendi geleceğine ilişkin tasarımımda bir dönüşüm süreci geçirdi. Önceleri, bir üniversite bitirip Anadolu'da bir köye gitmeyi, orada köylüleri aydınlatıp kalkınmalarına yardım etmeyi düşünüyordu. Bu fikir, başta bir Cumhuriyet öğretmeni olan babası olmak üzere ilişkide olduğu diğer insanlar tarafından ona aktarılmış olabilir. Sonraları ise, kendine biçtiği toplumsal rol küçük bir köyün sınırlarını ziyadesiyle aşmaya başladı. Ülkenin kaderinde söz sahibi olmak gibi belli belirsiz bir ideale doğru yol alıyordu. Kendisi, bu dönüşüm sürecini şöyle anlatır:

Halkçılık fikri bize Meşrutiyet'ten önce Rusya'dan ve Bulgaristan'dan gelmiştir. Gerçekten, Bulgaristan'da idealist bir aydınım üniversiteyi bitirdikten sonra köye gidip, köyü uyandırıp kalkındırması fikri çok yaygındı. İlkokul sıralarında bize Bulgar aydınlarının köyleri nasıl kalkındırdığı uzun uzun anlatılırdı. Bu hikâyelerin etkisiyle ben çocukken üniversiteyi bitirince köye gidip, kendimi köye vakfetme hayaliyle yaşardım. Yaş ilerleyince daha faydalı işler yapabileceğim düşüncesiyle, bu çocukluk hayalimden vazgeçtim (Yön, 1965b).

Kendi geleceğine ilişkin düşüncelerinde bu ikilemi yaşarken, liseyi bitirdikten sonra İstanbul Üniversitesi Hukuk Fakültesi'ne kayıt yaptırdı. O günlerde yurt dışında eğitim görme isteğiyle bu fakülteden ayrılarak ailesinin yanına döndü. Ailesi önce bu isteğine pek sıcak bakmadı. Bu durumda, belki de hayatının ilk önemli "rest"ini çekerek ailesine "ya beni Fransa'ya gönderirsiniz ya da okumam" dedi ve günlerini Zeki Müren'in şarkı söylediği Bursa gazinolarında eğlenerek, kahvehanelerde poker oynayarak geçirdi.

¹ Burada Doğan Avcıoğlu'nun Yön'den evvelki yaşam öyküsüyle ilgili olarak anlattıklarım dört temel kaynağa dayanıyor: Birincisi ilk eşi Sevil Yurdakul ile yaptığım görüşme (Atılğan 2000e), ikincisi Avcıoğlu'nu yakından tanıma fırsatı bulan Hikmet Özdemir'in hakkında yazdığı biyografinin bir bölümü (2000: 11-17), üçüncüsü Paris yıllarından dostu Tarık Ziya Ekinci ile yaptığım görüşme (Atılğan, 2000ç); dördüncüsü yine Paris'te tanışıp arkadaşlık kurduğu Metin Toker'in onun ardından yazdığı anma yazısı (2000: 298-301).

Kararında “ciddi” olduğunu anne ve babasına göstermek ister gibiydi. Başarılı oldu ve İkinci Dünya Savaşı’nın bitiminin ardından ailesi tarafından Paris’e gönderildi. Siyasal Bilimler Enstitüsü’nün ekonomi bölümüne kayıt yaptırdı. Ekonomi öğrenmeye başladığı sıralarda iktisadi kalkınma neredeyse bütün dünyanın gündemiydi. Kalkınmış bir ülkede iktisat ve siyaset konusunda öğrendiklerini ülkesi açısından düşünüyordu. Çeşitli ülkelerde denenilen kalkınma modellerini inceliyor ve bu incelemelerinden çıkardığı sonuçları gelecek için not ediyordu.

Paris, o yıllarda birçok az gelişmiş ülke aydınının yüksek tahsil için gidip sosyalist fikirlerle tanıştığı bir kentti. Buraya geldiklerinde kendi ülkelerinde adeta “vebalı bir sözcük” olan Marksizm hakkında neredeyse hiçbir şey bilmeyen Türk ve Kürt gençleri de, bir yandan Fransız Komünist Partisi’nin genişleyen etkisi, bir yandan Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin artan itibarıyla sosyalizmle pozitif bir ilişki kurmaya başlamışlardı. Abidin Dino gibi ünlü Türk sosyalistleriyle o dönemde tanışan bu gençlerden birisi Doğan Avcıoğlu’ydu. Paris’te etkisi altında kaldığı iki isim vardı. Bunlardan birincisi, önce Radikal Sosyalist Parti sonra da Birleşik Sosyalist Parti’nin önderlerinden olan ve 1954’te Fransız hükümetinin başkanırken mekanizmaları hızlı çalışan bir hükümet yapısı oluşturmayı deneyen Pierre Mendès-France, diğeri, Batı demokrasilerinin az gelişmiş ülkelerde işleyemeyeceğine ilişkin tezleriyle ünlenen siyaset bilimci Maurice Duverger idi. Doğan Avcıoğlu’nun siyasal fikirleri şekillenmeye başladığı sırada, kurtuluş savaşlarını zaferle sonuçlandıran birçok “üçüncü dünya” ülkesi sosyalizan bir yönelime girmişti. Bağımsızlık savaşını bu ülkelerden çok daha önce kazanmış olan kendi ülkesinin daha gerilere düşerek yeniden bağımlı hale gelmiş olması “milli gurur”unu rahatsız ediyordu. “Milli gurur”una dokunan bir başka durum, gelişmiş ülke insanların kendi ülkesini ve insanlarını küçümseyen bakışlarıydı. Çok iyi öğrendiği Fransızcasına iyi bir İngilizce de ekleyebilmek amacıyla Paris Siyasal Bilimler Enstitüsü’nden mezuniyetinin ardından İngiltere’ye gitti ve bir süre orada kaldı. Batıdan yurda dönüş hazırları içindeyken, iki soru üzerinde dönüşüyordu: “Bizi hor gören bu pezevenklerin seviyesine nasıl geliriz ve Türkiye’yi nasıl değiştiririz?” (aktaran Özdemir, 1995: 337). Bu sorulara verdiği cevaplar tam bir netlik kazanmasa bile takip edilmesi gereken “yön”ü az çok sezmişse benziyordu. Türkiye’nin birgün değiştirilebileceğine ve kalkınmış bir ülke

haline getirilebileceğine ise kesin olarak inanmıştı. Ülkesine dönmek üzere “Merak etmeyin, Türkiye’de sosyalizmi kuracağız” diyerek Abidin Dino ile vedalaştığında tarih 1955’ti. Tank teğmeni olarak askerliğini yaptıktan sonra, kısa bir süre Merkez Bankası’nda raportör olarak çalıştı. Peşinden, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü’ne araştırma asistanı olarak girdi. Burada tanışıp yakınlık kurduğu ilk isim, uzunca bir süre kader birliği yapacağı Mümtaz Soysal’dı.

Mümtaz Soysal, Doğan Avcıoğlu ile tanıştığında, bir yandan Siyasal Bilgiler Fakültesi İdari ve Sosyal İlimler Şubesi’nde doktora tezini hazırlıyor, bir yandan da Avcıoğlu ile aynı enstitüde araştırma asistanı olarak çalışıyordu. Doktora tezinde cevabını aradığı soru, Avcıoğlu’nunkiyle aynıydı: Türkiye nasıl kalkınabilir?

Soysal, *Demokratik İktisadi Planlama İçin Siyasi Mekanizma* başlıklı doktora tezini (1958) daha sonra kendisiyle birlikte Yön’ün başyazarları olacak olan, 1951’de TKP davasından yargılanmış Profesör Sadun Aren ve Doğan Avcıoğlu ile tartışarak, onlardan yardım alarak hazırladı. Adındaki kavramlar tezinin mahiyetinin ipuçlarını veriyordu: “demokrasi”, “iktisadi planlama”, “siyasi mekanizma” Çalışmanın amacı, yazarının kendi ifadeleriyle “iktisadi planlama konusunda düşünenleri, girişecekleri işin başarısı bakımından, biraz da kurumlar ve siyasi mekanizmalar üzerinde durmaya sevk etmek”ti (Soysal, 1958: 8). Savları ise, Türkiye’nin iktisadi planlama yoluyla kalkınabileceği, iktisadi planlama için çabuk ve etkin çalışan bir siyasi mekanizmanın kurulması gerektiği, demokrasinin de ancak bunlara bağlı olarak yerleşebileceğiydi. Ülkenin kalkınma yolunda böylesi bir yöne girebilmesinin önündeki başlıca engelin “planlı hareket lehinde devlet mekanizmasının bütün kademelerinde yerleşmiş bir zihniyetin bulunmayışı” olduğunu öne süren çalışma, şu sözlerle bitiyordu: “Demokratik bir iktisadi planlama için siyasi mekanizma konusunda yapılmış bir incelemenin Türkiye hakkındaki bölümünü çok iyimser bir ton üzerinden bitirebilmek ne kadar hoş olurdu” (Soysal, 1958: 151).

Soysal’ın, doktora tezini “çok iyimser bir ton üzerinden” bitiremeyişinin nedeni, yalnızca devlet katında yerleşmiş doğru bir zihniyetin bulunmayışından kaynaklanmıyordu. Planlı ekonomiyi “komünist işi” sayan (Ahmad, 1996: 131), demokrasiyi “kadını erkek erkeği kadın yapmaktan

başka her şeye muktedir” (Sarol, 1983: 382) olarak gördüğü parlamenter çoğunluk şeklinde algılayıp her türlü farklı görüş ve muhalefeti susturmaya yönelik, vaat ettiği “eşi görülmemiş kalkınma” yerine iktisadi bir çöküntü süreci yaratan DP yönetimi, en yakın engel sayılabilirdi. Soysal’ın anlattığına göre (Atılğan, 2000d), Doğan Avcıoğlu ve Mümtaz Soysal, Türkiye’nin durumu hakkında yaptıkları konuşmalar sırasında “görüşlerinin aşağı yukarı aynı olduğunu” fark etmişlerdi; ikisi de sosyalist görüşlere çok yakındılar. Fakat, öncelikle bu görüşleri ifade edebilmenin, hayata geçirmenin koşullarını yaratmak gerekli görünüyordu. O nedenle, demokrasi ve hürriyet için verilmekte olan mücadeleye katıldılar.

Oluşturdukları muhalif kimlikleriyle önünde sonunda CHP’ye eklemelenen aydınlar, DP rejimine karşı verilen demokrasi ve hürriyet mücadelesinde kendilerini başta *Forum* olmak üzere çeşitli dergi ve gazeteler aracılığıyla ifade ediyorlardı; *Akis*, *Kim*, *Ulus* gibi. Avcıoğlu ve Soysal, çok geçmeden bu aydın muhalefetine içinde yer aldılar ve orada daha sonra birlikte yol alacakları yeni ilişkiler kurdular.

Bu noktada, aydınların “demokrasi-hürriyet” mücadelesinin organlarına, içeriğine ve daha sonra *Yön*’ü çıkaracak “kadro”nun bu muhalefet hareketi içindeki konumuna ve temsil ettiği eğilime bakmak yararlı olacaktır.

DP’ye karşı muhalefetin fikri temellerini oluşturan *Forum*, liberal özgürlükçü bir siyasal çizgiye sahipti. 1 Nisan 1954’te yayın hayatına başlayan dergi, SBF öğretim üyeleri Turhan Feyzioğlu ve Aydın Yalçın öncülüğünde çıkarılıyordu. Cahit Talas, Münci Kapani, Osman Okyar, Bahri Savcı, İlhan Arsel, Besim Üstünel, Erdal İnönü, Muammer Aksoy, Şerif Mardin gibi Batı üniversitelerinde eğitim görmüş akademisyenler, yazar kadrosunu oluşturuyordu. Belli başlı amaçlarından biri, Türkiye’de bir “hürriyet düzeni”nin kurulmasıydı. Çıkış yazısında, bu amacını şöyle açıklamıştı: “Memleketimizde kararlı bir hürriyet düzeninin kurulabilmesi için, meselelerimizin hür ve seviyeli tartışma havası içinde aydınlatılması şartına hayati önem veriyoruz” (aktaran Küçük, 1997: 584). *Forum*’un kendine biçtiği misyon, DP yönetimine karşı gelişen muhalefet hareketinin taleplerini formüle etmek ve derin bir açıklığa kavuşturmaktı. Etrafında topladığı entelektüel kitleyle bu vazifeyi etkin bir biçimde yerine getirmeye çalışıyor, muhalefetin ‘mızrak ucu’ olmayı istiyordu. “Türkiye’nin,” diye yazıyordu,

“bugün en çok muhtaç olduğu unsur, siyaset ve fikir alanında liderlik vazifesini görecek gerçek aydınlardır” (aktaran Küçük, 1997: 616). Sosyalizme kapalıydı. Kemalizmin günün şartlarında devam ettirilmesinin, “tam bir uygulamasının” sosyalizmin “panzehiri” olacağı iddiasındaydı. Şu paragraf, yapmak istediklerini, amaçlarını, siyasi çizgisinin başlıca temalarını en iyi ifade eden metinlerden biridir:

Hürriyet düzenini kurma, ileri ve medeni bir toplum haline gelme gayretlerimiz ortasında, ona bakışımızın, ondan ilham almaya çalışmamızın en büyük sebebi, Atatürk’ün bu milletin kaderini Batı alemine ve kültürüne bağlamış olmasıdır. Bu memleket ancak Batı kültürünü benimsemek ve hazmetmek şartıyla, asırlık güçlüklerini halletmeye, hür ve ileri bir memleket olarak, değişen ve gelişen bir dünya içinde hakiki yerini almaya imkân bulabilecektir (aktaran Küçük, 1997: 661).

Metinden de takip edilebileceği üzere, *Forum*, ülkenin yaşadığı bütün sorunların çözümünün ve kalkınmanın gerçekleşebilmesinin, Batı standartlarında bir demokrasi rejimi kurulmasına, Batı kültürünün hazmedilmesine bağlı olduğunu savunuyor, bunları gerçekleştirmenin Kemalizmin günün şartlarındaki devamı olacağı tezini işliyordu. *Forum*’un siyasal alanın üç temel ögesi arasında kurduğu ilişki şöyle de özetlenebilir: Atatürk’ün, milletin kaderini bağladığı Batı kültürü içice benimsenirse ülke demokratikleşir; demokratikleştiği zaman da kalkınabilirdi. Dolayısıyla, *Forum* çizgisinin getirdiği çözüm önerileri şu soruya verilen cevap ekseninde şekilleniyordu: Türkiye Batı demokrasisini, Batının siyasal kültürünü nasıl hazmedebilir? Şöyle de formüle edilebilir: Siyasal rejimde ne türden değişiklikler yapılır, ne türden yeni kurumlar getirilirse oy çoğunluğuyla iktidara gelen bir partinin baskı rejimine yönelecek kadar güçlü olması engellenebilir? Turhan Feyzioğlu’nun şu satırları, *Forum*’un çözüm önerilerini iyi bir şekilde özetler:

Demokrasilerde, karşılıklı siyasi kuvvetler arasında hakemlik edecek teşekküller, haksızlık edene cephe alacak uyanık bir umumi efkâr şarttır. Bu umumi efkârı aydınlatıp beslemek için, hür basın, dernekler, muhtar üniversite gibi müesseseler lazımdır. Günlük ve adi politikanın dışında kalan kuvvetlere ihtiyaç vardır (aktaran Kabacalı, 1994: 274-275).

Forum, yukarıdaki metinde ifade edilen türden bir demokrasi için gerekli kurumların ve rejime ilişkin düzenlemelerin neler olabileceğine odaklanmıştı. Siyasal bir muhalefetin taleplerinin formülasyonu, çözüm önerilerinin derinleştirilmesi derginin başlıca uğraşydı.

Akıs, *Forum*'da savunulan fikirlerin güncel politik tartışmalardaki sözcülerinden biriydi. Küçük'ün deyimiyle (1997: 572), Türkiye'nin Batı standartlarındaki ilk haftalığıydı. Birinci sayısı 15 Mayıs 1954'te yayımlanan derginin kurucu ve yöneticisi İsmet İnönü'nün damadı Metin Toker'di.

İlk sayısı 30 Mayıs 1958'de yayımlanan *Kim*, *Akıs*'e benzeyen bir başka haftalıktı. Yazarları arasında Orhan Birgit, Bülent Ecevit, Emil Galip Sandalcı, Coşkun Kırca, Yakup Kadri Karaosmanoğlu, Turhan Feyzioğlu gibi isimler bulunan derginin sahibi Şahap Balcıoğlu, genel yayın müdürü Ali İhsan Göğüş idi (İnuğur, 1992: 340-341).

CHP'nin yayın organı niteliğindeki *Ulus* ise, bu dergilerde savunulan görüşlerin gündelik bir savunuculuğuna ve baskı rejiminin teşhirine dayanıyordu. Gazetenin bu dönemdeki başyazarları Profesör Yavuz Abadan ve Yakup Kadri Karaosmanoğlu idi (İnuğur, 1992: 352-353).

Aydınların, Türkiye'nin bütün temel sorunlarının “gerçek bir demokrasi ve hürriyet rejimi”nin kurulmasına bağlı olduğunu, bunun da Kemalist inkılaplar takip edilerek başarılabileceğini söyleyen bu muhalefetleri, örgütsel bakımdan iki siyasi partiye eklemelenmişti: CHP ve Hürriyet Partisi.

Hürriyet Partisi, DP'den çıkarılan ya da istifa eden bir grup milletvekili tarafından kurulmuştu. Bayar-Menderes yönetiminin ekonomi yönetiminde açmaza sürüklenişi ve bu açmazı giderek daha çok hırçınlaşan baskı tedbirleriyle kapatmaya çalışması, partinin kuruluş koşullarını hazırlamıştı. Partinin Genel Başkanı Fevzi Lütü Karaosmanoğlu idi (Ergin, 1983). Sungur Savran'ın dikkati çektiği üzere (1987: 137-138), sanayi burjuvazisinin DP tarafından temsil edilen iktidar bloğundan uzaklaşmasının bir ürünü olarak değerlendirilmesi mümkün olan ve Türkiye için anglo-sakson demokrasilerindekine benzer bir model öneren liberal çizgideki Hürriyet Partisi, muhalefet cephesindeki kimi aydınların da desteğini sağlamıştı. *Forum*'un en önemli iki simasından birisi olan Aydın Yalçın'ın yanı sıra Turan Güneş, Coşkun Kırca ve Şerif Mardin bunlardan bazılarıydı (Yalçın, 2000:

319). 1955 Kışında kurulan Hürriyet Partisi, siyasal alanda yaklaşık 3 yıl varlık gösterdikten sonra CHP'ye katıldı (Ergin, 1983). Böylece DP karşısındaki muhalefet tek bir siyasal parti, CHP, etrafında oluşmuş oluyordu.

Avcıoğlu ve Soysal kurdukları yeni ilişkilerle, düşünsel farklılıklarını geliştirerek ve ifade ederek, belli başlı argümanları ve organları yukarıda kısaca özetlenen bu muhalefetin içindelerdi. Önce, bu muhalefet hareketi içindeki konumlarını, daha sonra da farklılıklarını açıklamak gerekiyor.

Doğan Avcıoğlu, önceleri, Türkiye ve Ortadoğu Amme İdaresi Enstitüsü'nde araştırma asistanı olarak başladığı akademik hayatını sürdürmek niyetindeydi. Bu niyeti doğrultusunda doktora derecesi almak için Mülkiye'ye başvurdu. Başvurusunu değerlendiren heyetin başkanı Profesör Sadun Aren'in anlattıklarına göre (Atılğan, 2000d), doktora sınavını “pekiyi” derecesiyle geçti; fakat, akademik hayatta kalmak düşüncesinden kısa süre sonra vazgeçti. Bu kararında, üniversite yaşamının “ülkenin kaderinde söz sahibi olmak” niyetini kısıtlayacağı gibi bir düşünce etkili olmuş olabilir. O sıralarda yeni kurulmuş olan Hürriyet Partisi, ikinci durağıydı. Paris'ten arkadaşı Turan Güneş tarafından “gayretli, bilgili, okumaya meraklı bir genç” olarak bu partinin “Araştırma Komitesi”ne önerildi ve Aydın Yalçın, Şerif Mardin, Coşkun Kırca gibi isimlerden oluşan Komitenin birkaç toplantısına katıldı. Hiçbir fikir beyan etmediği bu toplantılardan sonra Hürriyet Partisi'ne bir daha uğramadı. Yalçın, bunun nedeni hakkında, şu değerlendirmeyi yapıyor: “Klasik ve geleneksel Fransız siyasal bilgiler eğitimi gördüğünden, bizlerin daha çok anglo-sakson geleneği içinde yetişmiş yeni bir grup olduğumuzu görerek, herhalde bizi yadırgadı” (2000: 319).

Doğan Avcıoğlu, Hürriyet Partisi ile kısa süreli ilişkisinin ardından, kendisini Paris'ten tanıyan Metin Toker'in davetiyle *Akiz* dergisinde çalışmaya başladı. Toker'in deyişiyle (2000: 298), bu derginin “beyin takımı” arasına dahil edildi. Toker 1958'de DP yönetimi tarafından tutuklandığında, dergide giderek belirleyici bir rol üstlendi. *Akiz* dergisindeki çalışmaları sırasında, muhalefet hareketinin lideri konumundaki İsmet İnönü ile tanışma fırsatı buldu. Toker'in anlattığına göre (2000: 298) İsmet Paşa, “bu pırl pırl beyini tanıdı ve takdir etti.” Takdirin sonucu, CHP'ye aldığı davetti. CHP Genel Sekreterliği Araştırma ve Dokümantasyon Bürosu müdür yardımcılığına

getirildi. Büronun Başkanı Profesör Turhan Feyzioğlu, müdürü Doçent Osman Okyar’dı (CHP Genel Sekreterliği, 1958). Üyeleri arasında, Şerif Mardin, Coşkun Kırca, Hikmet Çetin, Bülent Ecevit gibi isimler de bulunuyordu (Ahmad, 1996: 120-122; CHP Genel Sekreterliği, 1959a; Yalçın, 2000: 320). Avcıoğlu, aynı dönemde *Forum*, *Ulus* ve *Kim*’e de yazıyordu.

Akıs dönemi, Doğan Avcıoğlu’nun, daha sonra *Yön* kurucuları arasında yer alacak olan İlhami Soysal ve İlhan Selçuk’la tanıştığı dönemdi. Gazeteci İlhami Soysal, *Akıs* kadrosunda çalışıyordu. Avcıoğlu ile yakınlıkları bu mesai içinde gelişti (Soysal, 1997: 640). İlhan Selçuk, İstanbul’da *Dolmuş* adlı dergiyi çıkarıyordu. *Dolmuş*, Bayar-Menderes yönetimine karşı yürütülen mücadelenin farklı unsurlarından biriydi. Karikatürle ve mizahla muhalefet yapıyordu. Rıfat Ilgaz gibi, Aziz Nesin gibi sosyalist aydınlar görüşlerini bu dergi aracılığıyla dile getiriyorlardı. Ankara’ya geldikçe kardeşi Turhan Selçuk’un çalıştığı *Akıs*’e uğrayan İlhan Selçuk, Doğan Avcıoğlu ve İlhami Soysal ile burada tanıştı. Sosyalist yöndeki görüşleri, bu tanışmayı giderek bir kaynaşmaya çevirdi (Atılğan, 2000a).

Mülkiye’deki asistanlık görevini sürdüren Mümtaz Soysal ise, o sıralarda *Forum* dergisinde giderek daha etkin bir görev üstlenmişti. Derginin iki yöneticisinden biri olan Aydın Yalçın, 1957 seçimlerinde Hürriyet Partisi’nden milletvekili adayı olmuş, Parti ağır bir yenilgiye uğrayınca “Türkiye’de yapabileceği fazla bir şey olmadığını” düşünerek vurt dışına gitmişti (Yalçın, 2000: 320). Turhan Feyzioğlu ise, aynı yıl CHP’ye katılmış ve bu partinin Kayseri milletvekili seçilmişti. Bu iki ismin fülen kopmasıyla Soysal’ın dergideki rolü artmıştı. Cahit Talas gibi Siyasal Bilgiler Fakültesi öğretim üyeleriyle birlikte derginin motorlarındandı. Soysal, aynı zamanda *Akıs*’e de katkıda bulunuyordu (Atılğan, 2000d).

Netice itibarıyla, daha sonra Yön Hareketini oluşturacak isimler, aydınların DP yönetimine karşı muhalefetlerinin içinde konumlanmışlardı ve bu muhalefetin organları içinde birbirlerine yakınlaşmışlardı. Doğan Avcıoğlu faktörü, bu genç aydın ve gazetecileri bir araya getirmişti. Onları yakınlaştıran, bir araya getiren şev, ülkenin temel sorunlarının “gerçek bir demokrasi ve hürriyet rejimi”nin kurulmasına ve bunun için gerekli kurumların yaratılmasına bağlı olduğunu söyleyen belirgin aydın eğiliminden

farklı olarak kalkınma, demokrasi ve Kemalizm arasındaki ilişkiyi başka bir şekilde kurmaları, bu ilişki kurma biçiminde Batının liberal düşüncelerine değil sosyalizme müracaat etmek gerektiğine inanmalarıydı. Bu düşüncelerini ifade edebilecekleri sosyalist yönelimli bir dergi çıkarmayı o sıralarda tasarlamaya başladılar ve bir yandan onun koşullarının oluşmasını beklerken bir yandan da o koşulları yaratmak için mücadele ettiler.

Hem dünya görüşleriyle hem de muhalefet içindeki konumlarıyla birbirine yakınlaşmış bulunan bu “kadro”, *Forum* çizgisinden farklı olarak, siyasetin kurucu öğeleri olan demokrasi, kalkınma ve Kemalizm arasındaki ilişkiyi hangi bakımlardan başka türlü kuruyordu?

Bu soruyu cevaplayabilmek için, öncelikle temel bir ayırım noktasını vurgulamak gerekiyor. *Forum*, ülkenin yaşadığı buhranın siyasal rejimin özelliklerinden kaynaklandığını saptayarak bu konuda yapılması gereken yasal ve kurumsal değişikliklere odaklanmışken, *Yön*’ü çıkaracak olan kadro siyasal buhranın ülkenin iktisadi yapısından kaynaklandığını tespit ederek bu düzeyde yapılması gereken değişikliklere odaklanmıştı. Mümtaz Soysal’ın yukarıda sözü edilen doktora tezinde ipuçlarını bulabileceğimiz bu ayırımın genel çizgilerini, Doğan Avcıoğlu’nun *Yön*’den evvelki yazılarında ve çalışmalarında görebiliyoruz.

Avcıoğlu, bütün bu dönemdeki entelektüel faaliyetini Türkiye’nin kalkınma sorununa vakfetmişti. Daha 1956’da Strasburg’dan *Forum*’a yazdığı “okuyucu mektubu”nda “hızlı kalkınmanın Türkiye’nin en hayati meselesi” olduğuna dikkat çekiyor, meseleye siyasal rejim tartışmaları üzerinden yaklaşılmasının doğru bir kalkış noktası olmadığını iddia ediyor, *Forum*’un savunduğu gibi Keynes modelinin bir hal çaresi olamayacağını söylüyor; iktisatçıların, içtimâiyatçıların, siyasal ilimler mütehassıslarının, coğrafyacıların, ziraatçıların ve mühendislerin çalışmalarındaki ağırlık noktasının ülkenin geri kalmış iktisadi yapısının özelliklerinin saptanmasına verilmesi gerektiğini savunuyordu (Avcıoğlu, 1956). *Forum*’daki bir yazısında, Türkiye’nin izlediği kalkınma yolunu ve sonuçlarını sosyalist ülkelerinkiyile karşılaştırmalı olarak analiz ediyor ve sosyalist ülkelerin pozitif farkını vurguluyordu (Avcıoğlu, 1959a). Ortadoğu ülkelerinde izlenen kalkınma yöntemlerini incelediği bir başka yazısında, planlı bir devletçilik aracılığıyla iç dinamiklere dayalı bir kalkınma stratejisinin ana hatlarını ortaya koyuyordu (Avcıoğlu, 1959b).

Avcıoğlu'nun CHP Araştırma Bürosu'nda yürüttüğü bütün çalışmalar, yine kalkınma sorununa odaklanmıştı. *Devlet Personel Meselesi* başlıklı incelemesinde, devletçi bir iktisadi politikanın bu konuda eğitilmiş kalifiye bir kadroya duyduğu yakıcı ihtiyaca dikkat çekmek istemişti (CHP Genel Sekreterliği, 1958). *Şehirlere Akın ve Mesken Davası*'nda, ülkenin iktisadi sorunlarının sosyal boyutlarını araştırma konusu edinmişti (CHP Genel Sekreterliği, 1959b). Yatırım, tasarruf, özel sektör, dışa bağımlılık, planlama, sektörler arası denge ve kararlı bir ekonomi yönetimi gibi kalkınma sorununun temel kategorilerinin ele alınış şekilleriyle ilgili bir tartışmayı *Kalkınma Meselemiz*, tarım sorunlarına ilişkin bir tartışmayı da *Ziraatımızın Bugünkü Meseleleri* başlıklı çalışmalarında yürütmüştü (CHP Genel Sekreterliği, 1961a; 1961b). Türkiye'nin temel davasını “hızlı iktisadi kalkınma” olarak saptayıp çözüm önerilerini, devletçi, planlı, iç dinamiklere dayalı bir kalkınma stratejisi etrafında kurduğu için siyasal rejim sorunlarına da bu açıdan yaklaşmaktaydı. *Forum*'un aksine, önerdiği türden bir kalkınma yolunu hayata geçirecek güçlü bir hükümet öneriyordu. Mendès-France'ın Avcıoğlu üzerindeki etkisi bu açıdan değerlendirilebilir. Teklif ettiği model, Mendès-France'ın yaratmaya çalıştığına benzer bir şekilde, “hükümetin elini kolunu bağlama” yerine, “hükümetin iş görme imkânlarını sağlama” düşüncesinden hareket ediyordu (Avcıoğlu, 1960a). Önerileri çerçevesindeki güçlü bir hükümetin, ülkenin “geri sosyal ve iktisadi yapısını süratle değiştirmeye” girişmesinin en temel kalkış noktası olacağı inancındaydı (Avcıoğlu, 1960b).

Toparlamak gerekirse, CHP'ye eklemlenmiş aydın muhalefетinin baskın eğilimini oluşturan *Forum* çizgisiyle, bu aydın muhalefетinin içinde yer alan küçük aydın grubunun temsil ettiği “silik” eğilim arasında belirgin farklılıklar bulunuyordu: biri siyasal rejim sorunlarına odaklanmıştı, öteki iktisadi düzen; biri ülkenin içinde bulunduğu buhranının Batı tipi bir demokrasinin yerleşmemiş olmasından kaynaklandığını vurguluyordu, öteki siyasi buhranın iktisadi buhranın bir neticesi olduğunu; biri Kemalizmin “tam bir uygulaması”nın demokratik rejimi Batılı anlamda yerleştireceğini ve sosyalizme kapıları kapayacağını iddia ediyordu, öteki, henüz açıkça ifade edemese bile, Kemalizmin tam bir uygulamasının sosyalizme açılışın imkânı olduğunu. Fakat, birbirinden ayrı bu iki eğilimi bir araya getiren ortak bir nokta vardı. Kalkış noktaları farklı olsa bile, her ikisi de ilk işin baskıcı

hükümetin iktidardan indirilerek yerine demokratik bir idarenin kurulması gerektiğini düşünüyordu ve bu bakımdan bir çatışma halinde değillerdi. Beri yandan, *Forum* ile daha sonra *Yön*'ü çıkaracak kadronun önemli bir ortak noktası daha bulunuyordu: Önerdikleri çözüm yolları ne kadar farklı olursa olsun, her ikisi de, yurt sorunlarının çözümündeki stratejik kuvvetin “fikir alanında liderlik vazifesini görecek aydınlar” olduğu kanaatindeydi. Nasıl ki *Forum*, daha ilk çıkışında “Türkiye’nin en çok muhtaç olduğu unsur” olarak tanımladığı aydınları kendi etrafında derleyerek ülkenin gidişatına “yön” vermeyi denediyse, *Yön* de ülkenin istikbalini değiştirebileceğine inandığı aydınlar için bir “forum” olmayı isteyecekti.

1959 yılına gelindiğinde, *Forum*’un fikri temellerini hazırlayıp formüle ettiği talepler, bütün muhalefetin ortak talepleri haline geldi ve siyasi ifadesini CHP 14’üncü Kurultayı’nın kabul ettiği “İlk Hedefler Beyannamesi”nde buldu. 1959 Ocak ortalarında açıklanan beyanname, CHP dışındaki siyasi partileri de “partizanlığın kaldırılması, ikinci meclisin kurulması, seçim güvenliği, Anayasa Mahkemesi, Yüksek Hakimler Kurulu, memurların mahkemeye başvurma haklarının tanınması, basın özgürlüğünün anayasa güvencesine bağlanması, üniversite özerkliği, Yüksek İktisat Şûrası kurulması, sosyal adalet kavramının anayasaya girmesi” gibi talepler etrafında güç birliğine davet ediyordu (Eroğul, 1998: 221; Tunçay, 1997).

Bayar-Menderes yönetimi, güç birliğine “Vatan Cephesi”ni kurarak cevap verdi. Siyasi tansiyon giderek yükseliyordu. İsmet Paşa, “büyük taarruz” diye adlandırılan yurt gezisine çıktığında DP taraflarının öldürme girişimleriyle karşılaştı. Öğrenciler, büyük kentlerin sokaklarını doldurmuş “kahrolsun diktatörler” diye bağırıyordu; voksullar derinleşen iktisadi krizden, artan enflasyondan bunalmış, DP’ye yüz çevirmeye başlamışlardı; bir köylü eskiden bağlandığı DP’den kopma gerekçesini “tuz pahalı, sigara pahalı, at nalı, mih... her şey pahalı” diye izah ediyordu. Hükümet ise baskısını her geçen gün biraz daha artırıyordu. Basın susturulmuştu; kurulan Tahkikat Komisyonu aracılığıyla bütün muhalefet vasaklanmak, bir diktatörlük rejimi kurulmak isteniyordu (Ahmad, 1996: 121; Eroğul, 1998: 221-240). Sonuçları bakımından esas olarak sanayi burjuvazisinin isteklerine hizmet eden 27 Mayıs, bu sosyal hoşnutsuzluk ortamında, bir kısım subayın darbesiyle gerçekleşti.

1.2 27 Mayıs: Yön-Devrim Hareketinin Bağımsız Bir Akım Olarak Ortaya Çıkışı

Yön-Devrim Hareketinin küçük bir aydın grubunun temsil ettiği eğilim olmaktan çıkıp geniş bir aydın kitlesini etrafında toplayabilen bağımsız bir harekete dönüşmesi 27 Mayıs sonrasında mümkün oldu.

27 Mayıs Darbesi kendisini üç ana tema üzerinden ifade ediyordu: demokrasi, kalkınma, Kemalizm. 27 Mayıs sabahı Albay Alparslan Türkeş tarafından okunan bildiri, “Bugün demokrasimizin içine düştüğü buhran...” diye başlıyor, darbenin lideri Cemal Gürsel aynı gün yaptığı radyo konuşmasında, vatani içine düştüğü “maddeten perişanlık”tan kurtarmak amacıyla olduklarını söylüyor (Tunçkanat, 1996: 266, 270), iki gün sonra da “Biz Atatürk’ün kapanmak üzere olan yolunu açtık” diyordu.²

DP yönetiminin alaşağı edilmesinde vurucu güç rolünü oynayan askerler, darbe öncesi toplumsal muhalefetin başlıca talepleri olan bu kavramlarla konuşuyorlar, fakat onları nasıl gerçekleştireceklerini, ne şekilde içeriklendireceklerini bilmiyorlardı. Bu durum, darbenin en önemli mimarlarından birisi olan Cemal Madanoğlu’nun ‘Ne yapacağız yahu’ diyorum. 5-10 subayla koca devleti nasıl hale vola kovacağız,” sözlerine yansımişti (Birand vd., 1995: 206). “Devleti hale yola kovmak” için birbirinden çok farklı görüşlere sahip aydınlardan bir kısmının, burjuvazinin çeşitli dilimlerinin ve emperyalist kuvvetlerin yönlendiriciliğiyle bir Kurucu Meclis oluşturulması ve yeni bir anayasanın hazırlanmasının ardından yeniden çok partili hayata dönme kararı aldılar.

İKurucu Meclis, biri Milli Birlik Komitesi’nin, diğeri sivillerin oluşturduğu Temsilciler Meclisi olmak üzere iki kısımdan oluşuyordu. Sivil kısım korporatist bir yapıya sahipti; DP dışındaki partilerin, illerin, baroların, basının, Eski Muharipler Birliği’nin, esnaf kuruluşlarının, gençliğin, işçi sendikalarının, sanayi ve ticaret odalarının, öğretmen derneklerinin, tarım kuruluşlarının, üniversitelerin ve yargı organlarının belirli orandaki temsilcilerinden oluşuyordu. Yeni anayasayı ve seçim yasasını hazırlamakla görevliydi (Eroğul, 1990: 136-137).

² 29 Mayıs 1960 tarihli *Cumhuriyet* gazetesinden bu alıntıyı yapmamı sağlayan Yasemin Özgün’e teşekkür ederim.

Kısa bir süre sonra *Yön* grubunu oluşturacak kadro, İlhan Selçuk dışında³, Temsilciler Meclisine seçilmişti. İsmet Paşa tarafından “Türkiye’nin altın çocukları” olarak adlandırılan Doğan Avcıoğlu ve Mümtaz Soysal, Temsilciler Meclisine CHP kontenjanından alınmışlardı (Özdemir, 1995: 55). İlhami Soysal ise, Ankara basın temsilcisi sıfatıyla aynı Meclise getirilmişti. Bu grup, Anayasa tartışmaları sırasında, 27 Mayıs öncesi görüşlerine paralel olarak geri iktisadi düzenin değiştirilmesi, hızlı kalkınma için gerekli reformların yapılması ve bunun için güçlü bir hükümet modeli öneriyordu. İsmet Paşa’nın dikkatini de bu yöne çekmeye çalışıyordu. Fakat, burada radikal birkaç aydının değil hâkim sınıfların dediği olduğundan ötürü kendi eğilimlerini Anayasaya ve yeni düzenin özelliklerine yansıtmada başarılı olamadılar.

Kurucu Meclisin daha sonra *Yön*’ü çıkaracak kadro bakımından iki önemli yanı vardı: birincisi, bu alan politika oyununun kurallarını tecrübeyle gördükleri bir yer olmuştı. Yalçın Küçük’ün dediği gibi (1997: 633) Kurucu Meclis’teki faaliyetleri onların “ilk ciddi staj dönemi” idi. İkincisi, yakın görüşleri paylaştıkları Muammer Aksoy, Altan Öymen, Bahri Savcı, Osman Nuri Torun, Necat Erder, Atilla Karaosmanoğlu, Adil Aşçıoğlu, Çetin Altan gibi daha sonra *Yön* etrafında toplayacakları başka aydınlarla da tanışıp ilişkilerini geliştirme fırsatı bulmuşlardı. Bu isimlerden içinde belki de en önemli olanı *Yön*’ün kurucularından birisi olan ve neredeyse bütün maddi desteği sağlayan Cemal Reşit Eyüboğlu idi. Kurucu Meclise Trabzon il temsilcisi olarak giren Eyüboğlu, eski bir CHP milletvekiliydi. Eyüboğlu’nun CHP ile organik ilişkileri uzun süre devam etti, parti yönetiminin çeşitli kademelerinde görev yaptı. Bir dönem *Vatan* gazetesinin sahibiydi. (Soysal, 1997: 639-640). Bunun yanı sıra, TKP ile de ilişkileri vardı. Metin Toker’in İstanbul Ticaret Odası *Ticaret Siüli Gazetesi* kayıtlarından aktardığına göre, TKP Birinci Sekreteri Zeki Baştınar’a (Yakup Demir) bir yayınevi kurmuştu (Toker, 1971: 36).

Daha önce de belirtildiği üzere doğmakta olan *Yön* grubu, Kurucu Meclis çalışmaları sırasında yeni düzenin ve yeni anayasanın oluşturulmasında

³ İlhan Selçuk, 27 Mayıs sırasında Demirci Astsubay Okulu’nda yedek subay olarak askerlik görevini yerine getiriyordu ve darbenin yapıldığı gece ilçeye el koyan nöbetçi subaydı. Selçuk, askerlik döneminde, bir süredir çıkarmayı planladıkları “sosyalist dergi” hakkında Doğan Avcıoğlu ile mektuplaşıyordu (Atılğan, 2000a).

görüşlerini etkin kılamadı.⁴ 27 Mayıs Anayasasına ve getirdiği yeni kurumsal yapıya damgasını vuran, *Forum* çizgisiydi. Küçük’ün dikkati çektiği üzere, Anayasa taslağını hazırlayan komisyona Turhan Feyzioğlu başkanlık etmişti ve yeni anayasanın getirdiği bütün kurumsal yenilikler daha önce *Forum*’da yazılanlarla özdeşti (1997: 579). Anayasa Mahkemesi kurulması düşüncesi Feyzioğlu’nun üniversitede tez çalışmasının konusuuydu; çift meclisli yasama organı *Forum*’un getirdiği temel önerilerden biriydi; yargıç güvencesi, üniversite özerkliği, radyonun tarafsızlığı, basın özgürlüğü gibi konuların fikri temelleri *Forum* tarafından oluşturulmuştu. Bunlar, daha önce gösterildiği üzere CHP’nin “İlk Hedefler Beyannamesi”ne de doğrudan doğruya yansımıştı.

Yapılan yeni anayasanın, oluşturulan yeni kurumların ardından sıra halkın oyuna başvurmaya geldiğinde sonuç hiç de beklenildiği gibi olmadı. 9 Temmuz 1961’de yapılan Anayasa referandumunun sonucu umulduğu gibi çıkmadı. Oy verecek olanların yüzde 17’si oy kullanmaktan kaçınırken, yüzde 39,6’sı DP’nin devamı niteliğindeki Adalet Partisi’nin “hayırda hayır vardır” çağrısına uydu. Oy kullananların yaklaşık yüzde 51,2’sinin “evet” demediği yeni anayasa, çoğunluğun rızasını almaksızın kabul edildi (Ahmad ve Ahmad, 1976: 234). 15 Ekim’de yapılan genel seçimler de benzer bir sonucu destekledi. 27 Mayıs Anayasası’na karşı çıkan DP çizgisindeki partiler, AP, Cumhuriyetçi Köylü Millet Partisi (CKMP) ve Yeni Türkiye Partisi (YTP) oyların ve dolayısıyla milletvekilliği ve senatörlük koltuklarının çoğunluğunu kazandılar (yüzde 62,3 oy, 277 milletvekili, 114 senatör). CHP, bu partiler karşısında ancak 173 milletvekilliği ve 36 senatörlük kazanabildi. (Ahmad ve Ahmad, 1976: 239). DP yönetimine karşı oluşan muhalefet bloğunun bu yenilgisi neredeyse kaçınılmaz bir sonuçtu. Evet, muhalefet hayli geniş kesimleri içine almıştı. Fakat, bir küçük köylüler ülkesinde ağırlıklı olarak kent sınıf ve tabakalarının oluşturduğu kesimler azınlıkta kalıyordu.

Bu sonuç, tam bir hayal kırıklığıydı. *Forum*’un, muhalefet döneminde oluşturduğu liberal çizgi söyleyebileceği her şeyi söylemiş, fakat istediği sonuca ulaşamamıştı. Bu hayal kırıklığı *Yön*’ü çıkaracak ekip için ise bir

⁴ Anayasa Komisyonu tasarısında yürütme ve yasamanın özellikle iktisadi alanla ilgili yetkilerini güçlü bulmayan ve karar mekanizmaları hızla çalışan bir anayasayı savunan Doğan Avcıoğlu, 1961 Anayasası için Temsilciler Meclisi ve Milli Birlik Komitesinin ortak toplandığı Kurucu Meclis genel kurulundaki oylamaya katılmayarak anayasaya “red” oyu verdi (Özdemir, 2000: 17).

olanaktı. Anayasanın getirdiği görece özgürlük ortamında muhalefet döneminin “sılık eğilimi”nin ülkenin temel sorunlarını sosyalizan bir görüş açısıyla ele alması ve sosyal bir muhalefete yönelmesi için bütün koşullar oluşmuş gibiydi. *Yön*, 27 Mayıs öncesi muhalefet cephesinin 15 Ekim seçimleriyle yaşadığı düş kırıklığı anının hemen ardından 20 Aralık 1961 tarihinde yayın hayatına başladı. Böylece, Yön Hareketi, bundan sonra bağımsız bir siyasal akım olarak ilerleyeceği yolunda ilk adımını atmış oluyordu.

Yön, daha ilk sayısından itibaren temel tezlerini ve farklarını ortaya koymaya başladı. Bunları genel olarak birbiriyle yakından ilişkili dört kategoride özetlemek mümkündür:

1- *Yön*'e göre, Türkiye'nin temel sorunu iktisadi kalkınmaydı. Siyasi buhran, iktisadi buhranın sonucu olarak doğmuştu. O nedenle, Türkiye'ye “yön” verebilecek kesimler hızlı iktisadi kalkınmayı sağlayacak bir felsefenin ışık tuttuğu “yeni bir Atatürkçü program” etrafında birleşmeliydi (*Yön*, 1961f; Avcıoğlu, 1963b).

2- “Yeni Atatürkçü Program” “eski”nin hatalarından kaçınmalıydı. “Samimi Atatürkçüler” yeni programlarını şu sorulara cevap vererek oluşturmalıydı: “Neden yolumuzu şaşırdık? Nerede yanlışlık? Şimdi ne yapmalıyız?” (Avcıoğlu, 1963a). *Yön*'e göre, Mustafa Kemal Hareketinin en büyük eksikliği “ekonomi politikasının yanlış seçilmesi”ydi. Kemalist kadrolar, kapitalist gelişme yolunu seçerek yanlış yola sapmışlardı (Avcıoğlu, 1965a).

3- Kemalizmin hedeflerine ulaşabilmesi için sosyalist bir yola girmesi gerekirdi. Emperyalizme karşı bağımsızlık savaşı veren az gelişmiş ülkelerinin ekseriyetinde olduğu gibi Türkiye'de de ekonomik kalkınmaya götürecek yol sosyalizmdi (Avcıoğlu, 1965b).

4- Sosyalizm, Kemalizmin devletçilik, milliyetçilik, halkçılık ve inkılapçık ilkelerinin en tabii sonucuydu. Yapılması gereken şey bu ilkeleri sosyalist bir yönelişle yeniden tarif etmektir (Avcıoğlu, 1962).

Yön-Devrim Hareketinin siyasal tezleri bu dört ana nokta üzerinden şekillendi. Akım, Türkiye için önerdiği toplum projesini, Kemalist ilkelerin sosyalizmden yararlanılarak yeniden tanımlanması ve bir iktisadi kalkınma stratejisi ekseninde yeniden bir araya getirilmesi yoluyla oluşturdu.

“İnkılapçılık”, radikal bir iktisadi ve sosyal düzen değişikliğini ifade etmek üzere “devrimcilik” şeklinde tercüme edildi. “Halkçılık” “sınıfsız, zümresiz kaynaşmış kitle” yerine “işçi ve köylülerden oluşan emekçi kesimler”den yana, toprak ağalarına ve burjuvaziye karşı bir politika olarak anlamlandırıldı. “Devletçilik” halkçı politikanın yolu olarak tarif edildi. “Milliyetçilik” emperyalizme karşı mücadelenin, tam bağımsızlığın ilkesi olarak içeriklendirildi. Kemalizmin sosyalizmden yararlanılarak yapılan bu yeni tarifinin Türkiye’nin sosyalizme ulaşmasının önündeki bütün engelleri kaldıracağı Yön Hareketinin başlıca teziydi.

Temel tezleri bu şekilde özetlenebilecek olan Yön Hareketinin 27 Mayıs sonrasında oldukça geniş bir aydın desteği bulması belli başlı iki temel nedene bağlanabilir.

1- *Yön*’ün ortaya çıktığı dönemde dünyanın başlıca gündemi “kalkınma” idi. Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği’nin (SSCB) bu konuda kaydettiği gelişme “göz kamaştırıcı” bir nitelik taşıyordu (Küçük, 2002: 260). Bu dönemde Amerikan emperyalizmine karşı bağımsızlık mücadelesi veren pek çok Asya, Afrika ve Güney Amerika ülkesi nezdinde büyük bir prestije kavuşan SSCB, bu ülkeler için “kapitalist olmayan kalkınma yolu”nu öneriyordu. Bu öneriyi takip eden az gelişmiş ülkeler, bir “ulusal amaç” haline getirdikleri kalkınma yarışında küçümsenemeyecek mesafeler kaydediyorlardı. *Yön*, mevcut rejimin ve “hür teşebbüs”ü esas alan ülkelerin çoğunluğunun kalkınma konusunda açmaza sürüklendiği bir dönemde, Türkiye’ye bu modeli önermiş ve bunu çok somut bir program halinde neredeyse hergün işlemişti. Bu koşullarda, “İkinci Milli Kurtuluş Savaşı”nın, dolayısıyla da Kemalizmin hedefi olarak sunulan “kapitalist olmayan yoldan” ve sosyalist bir metodla kalkınma teması geniş bir aydın desteğinin koşullarını yaratmıştı.

2- Yalçın Küçük’ün çok verinde bir biçimde belirttiği gibi (1983a: 143), *Yön* Nasır’ın yıldız olduğu bir dünyada parlamıştı. Bunun anlamı şuydu: 27 Mayıs ile birlikte kontrolün burjuva siyasal güçlerin elinden kaçınış gibi görünmesi, Türkiye’li aydınlar arasında da en tipik örneği Nasır hareketinde görülen bir modelin mümkün olabileceğine dair inançları güçlendirmiş ve küçük burjuva radikalizminin bütün imkânlarını oluşturmuştu. SSCB’nin, bu tip rejimleri sosyalizme yönelmiş rejimler olarak göstermesi, bu inanç ve imkânları

beslemişti. Yöncülerin, işçi sınıfı örgütleri ve mücadelesinin çok güçlü olmadığı bir ortamda uzun erimli bir işçi muhalefeti örgütlemek yerine askerleri de yanına alarak hızlı kalkınmayı hedefleyen aceleci önerileri, bu koşullarda pek çok aydına makûl ve mümkün bir çözüm yolu olarak görülebilmisti.

2- Akımın etkililiği: sosyalizan bir yönelişten milliyetçi bir yola

Oluşumuna imkân veren koşulları ortaya koyup, temel tezlerini kısaca özetledikten sonra, Yön-Devrim Hareketinin ortaya çıktığı dönemdeki ve günümüzdeki etkilerini ele alabiliriz. Fakat daha başından bir kez daha vurgulayarak: Yön'ün işçi sınıfı mücadelesini titizlikle gözdardı eden ve Kemalizmin ilkelerinden yola çıkarak sanki sınıflar üstüymüş gibi görünen asker ve sivil aydınlara dayanarak gerçekleşebileceğini düşlediği sosyalizm anlayışı, 1960'lı yılların konjonktürü içinde sosyalist hareket içinde yer bulabilmiş ve onu etkileyen bir konum edinmişti. Bu etki, 28 Şubat 1997'den itibaren kontrolün yine burjuva siyasal güçlerin elinden kaçmış gibi görüldüğü yeni bir konjonktürde, bu kez sosyalizme karşı olarak gelişen sözde sol bir milliyetçiliğin ve "hakiki" Kemalizmin kaynağı olmaya başladı. Şimdi, geleneksel bir aydın hareketinin yeni bir yön arayışı sırasında daha çok konjonktürel etkenlerle girdiği sosyalizan bir yoldan nasıl uzaklaştığını göstermek gerekiyor.

Yön dergisinin yayın hayatına başlaması, 27 Mayıs sonrası Türk siyasal hayatının en önemli olaylarından biriydi. Türkiye'nin çıkış yolunun sosyalizmden geçtiğini ima eden siyasal içerikli bir derginin o günkü koşullarda (aslında günümüz koşullarında bile) 30 bin satış rakamına ulaşması, Cumhuriyet tarihi boyunca eşi görülmemiş bir olaydı. Yabancı bir yazar, bu rakam için "o tarihlerde, politik-ideolojik bir süreli yayın için korkunç bir rakamdı bu, diyordu (Landau, 1978: 75).

Bu kadar geniş bir okuyucu kitlesi tarafından takip edilmesinin yanı sıra ilk sayısında yayımladığı bildiriye imza atan 10-12 kişi arasında Türkiye'nin en çok tanınan etkili aydınlarının yer alması, Yön'ü bir anda Türk siyasal hayatının merkezine yerleştirmişti. Yön yalnızca kendisine yönelinen bir dergi değil aynı zamanda çeşitli yönlerden taarruz edilen bir siyasal mihrak haline gelmişti.

Bir kez, dönemin Marksist yönelimli aydınları, potansiyel olarak işçi sınıfı eksenli bir sosyalist hareket içinde yer alabilecek pek çok aydının *Yön* etrafında toplanmış olduğunu görmüşler ve kendilerini var etmenin *Yön*’e karşı mücadele etmekle mümkün olabileceğini çabucak anlamışlardı. Kısa bir süre sonra Türkiye İşçi Partisi (TİP) Genel Başkanı olacak olan Mehmet Ali Aybar, *Yön*’ün ilk eldeki tezlerini eleştiren mektubunu kaleme aldığı anda derginin çıkışının üzerinden yalnızca 6 gün geçmişti. Aybar, *Yön* dergisinde yazdığı 26 Aralık 1961 tarihli mektubunda⁵ *Yön* bildirisinin ana temaları olan “kalkınma felsefesi”, “yeni devletçilik”, “planlı ekonomi” gibi kavramları “yuvarlak fomüller” olarak niteleyip, asıl sorunun “çalışan halk sınıflarının bağımsız bir politik kuvvet olarak ortaya çıkması” olduğunu vurgulayarak Yöncüleri “boş işlerle uğraşmak”la eleştirse bile (Aybar, 1961), bizzat *Yön*’ün kendisiyle uğraşmanın “boş bir iş” olmadığını farkındaydı. Nitekim, Aybar, TİP Genel Başkanlığına getirildikten sonra, başında bulunduğu partinin güçlenmesinin ancak *Yön* etrafında toplanmış bulunan aydınları yanına çekmekle mümkün olabileceğini görmüştü. Bu nedenle TİP, 17 Kasım 1963’teki mahalli seçimlere kadar olan dönemde enerjisinin önemlice bir bölümünü *Yön*’de yazıp çizen aydınları kazanmaya harcadı. Aybar’ın bu yöndeki ilk adımı, bizzat Doğan Avcıoğlu’nun kendisini parti yönetimine davet etmek oldu. Ankara’ya giderek Avcıoğlu’na şöyle diyordu: “Önereceğiz ve GYK seçilecek. Buyurun gelin, sizinle beraber olmasını istediğiniz arkadaşları da getirin (aktaran Sargın, 2001: 94). Kesin olarak “red” cevabını aldığı anda ise *Yön*’ün içinden ya da dışından etkili aydınları kazanmak için büyük bir çaba harcadı. Aybar’ın mahalli seçimlerden sonra, 25 Kasım 1963’te yayımladığı genelge bu durumu belirgin bir şekilde gösterir. Aybar, genelgesinde, bir bölümü *Yön* saflarındaki aydınların isimlerini tek tek sayarak bunların TİP’e katılmasının önemini vurgular ve bunun TİP’in en büyük başarısı olduğunu ima eder, ki bu isimler arasında o tarihe kadar *Yön*’de kimileri başyazı olmak üzere mühim yazılar yazmış Sadun Aren de vardır (Kanbolat, 1979: 124-125).

Bunun yanında, 1960’lı yıllar boyunca TİP’in Türkiye hakkındaki temel tezlerini ve iktidar stratejisini oluştururken de daima *Yön*’e göre hareket

⁵ Mehmet Ali Aybar’ın *Yön*’e yazdığı mektubu edinmemi sağlayan arkadaşım Barış Ünlü’ye teşekkür ederim. Bu arada, Aybar’ın mektubunun *Yön*’e gönderilip gönderilmediğini bilmediğimizi de belirtmek isterim.

ettiğini söylemek mümkündür. Mehmet Ali Aybar'ın parti toplantılarındaki konuşmalarının Yöncü tezlere birer cevap niteliği taşıması bunun işareti sayılabilir.⁶ Bu konudaki bir başka gösterge, Behice Boran'ın o yıllardaki en önemli makalelerinin *Yön*'e karşı yazılmış olmasıdır.⁷

TİP'in kendisini *Yön*'e karşı tarif etmesinin yanı sıra, kendisini TİP'e karşı tarif eden Mihri Belli etrafındaki “eski tüfekler”in bu parti içindeki muhalefetlerini *Yön*'ün oluşturduğu bir tartışma çerçevesinin içinden gerçekleştirmeleri, *Yön*'ün dönemin sol hareketi içindeki etkililiğinin bir başka göstergesi sayılabilir. Mihri Belli'nin Yön Grubu ile ilişkisi, aslında bilinen tarihten çok daha öncesine dayanıyordu. *Yön* dergisi, Mehmet Ali Aybar'ın TİP Genel Başkanı olmasının ardından bu partinin siyaset yapma tarzına ilişkin eleştirel bir tartışma başlattığında, Mihri Belli, *Yön*'e yakın bir pozisyon tutmuştu. Belli, *Yön* ve TİP arasındaki sosyalizm tartışmalarına Mehmet Doğu takma adı ile 1962 yılında katılmış (Kanbolat, 1979: 17-18) ve TİP karşısındaki vaziyetini ilk kez *Yön*'de yayımlattığı “Sosyalizm Tartışmaları” başlıklı yazısında ortaya koymuştu (Belli, 1962). *Yön*'ün 1965 seçimlerinin ardından TİP'e yönelik ikinci eleştiri dalgası ise Mihri Belli grubunu bütünüyle içine çekmişti. *Yön*'ün “Strateji Tartışmaları” başlıklı eleştiri kampanyası sosyalist düşüncenin hangi maddi kuvvetlere dayanarak ve hangi yolla gerçekleşebileceğine ilişkin sorularla çerçevelenmişti. *Yön*, TİP'in işçi sınıfına ve öteki emekçi tabakalara dayalı sosyalizm perspektifi karşısında asker ve sivil aydınlardan müteşekkil “zinde kuvvetler”e dayanan ve milli demokratik devrim aşamasından sonra sosyalizme ulaşmayı hedefleyen bir perspektife sahipti. TİP içinde Mihri Belli önderliğindeki eğilim, bu çetin tartışmada Yön Hareketinin önerdiği stratejiyi benimsedi ve bu konudaki tartışmalara *Yön* dergisi sayfalarından katıldı. Mihri Belli ekibinin TİP'in Malatya kongresindeki muhalif propagandası da *Yön* üzerinden gerçekleştirildi.⁸ Dönemin sol hareketinin koşulları düşünüldüğünde sosyalizm perspektifi ve strateji tartışmaları bakımından

⁶ Bu konuda verilebilecek birçok örnekten biri, Aybar'ın TİP'in İstanbul İl Kongresinde yaptığı konuşmadır. Aybar'ın burada yaptığı konuşma neredeyse bütünüyle Yöncü tezlerle ilişkin bir cevap niteliğindedir. Bu konuşma için bkz. (Sargın, 2001 405-406).

⁷ Bazı örnekler için bkz. (Boran, 1964; 1962a; 1962b).

⁸ Mihri Belli'nin Milli Demokratik Devrim konusundaki ilk yazısı *Yön*'de yayımlanmıştır (bkz. Belli, 1966). Bunun yanında Belli grubunun TİP'in Malatya Kongresinde ileri sürdüğü temel savlar da *Yön*'de yayımlanmıştır (bkz. Erdoğan, 1966).

Yön Hareketinin belirleyici bir rol oynadığı söylenebilir.

Yön-Devrim Hareketinin etkililiği yalnızca sol açısından geçerli bir durum değildi. Dönemin sağ akımları da, kendilerini ortaya sürerken *Yön* karşısındaki tutumlarını açık etmek durumunda hissettiler. Bunun bir örneği o dönemde sağ hareketin en önde giden siması Süleyman Demirel'dir. Demirel, Adalet Partisi (AP) genel başkan adayı olduğu sırada Türkiye'nin sorunları hakkındaki görüşlerinin hangi görüşlerin karşısı olduğunu açıklarken hasım olarak Doğan Avcioğlu'nu seçmişti. Demirel, Türkiye'ye sunacağı reçeteyi 1964 yılının Kasım ayının ortalarında, Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi'nin büyük salonunda yapılan bir açıkoturumda açıklarken kendisini aynı açık oturumdaki öteki konuşmacı Doğan Avcioğlu'nun görüşlerine karşıtlık temelinde açıklamıştı (*Yön*, 1964). Aynı Demirel, bir süre sonra *Yön*'den "sol fikrin bütün idealistlerini ilk defa bir araya toplayan, yıkıcı, mütecaviz yayınlarıyla bütün ihtilalci sosyalistlere ilk hücum işaretini vermiş olan haftalık dergi" diye bahsedecekti (*Yön*, 1965a).

Yön'ün sosyalizan bir söylemle siyasal hayatta yarattığı etki, iş çevrelerini de harekete geçirmişti. Derginin yayına başlamasından 5 gün sonra toplanan Ankara Ticaret ve Sanayi Odası Meclisinin gündemi *Yön*'dü. Derginin yazdığına göre (*Yön*, 1962b), toplantı sırasında elinde *Yön* dergisiyle kürsüye çıkan Meclis üyesi Mümin Erkut, "memlekette bozguncu bir cereyanın harekete geçtiğini, özel teşebbüse son verecek bu cereyanın önlenmesi gerektiğini" söyleyerek *Yön* Bildirisini okudu ve buna imza atanların hepsinin "komünist" olduğunu iddia etti. Toplantıda *Yön* aleyhine bir kampanya başlatmak için 5 kişilik bir komite oluşturuldu. Yine *Yön*'ün yazdığına göre (*Yön*, 1962a), Meclis üyeleri, bir sonraki toplantılarında, "*Yön* gibi varakparelerin yaymaya çalıştığı fikirlerle mücadele için" 120 bin liralık bir fon oluşturdular. Bu fon, 1930'lu yıllarda *Kadro* tarafından savunulan devletçilik fikrine karşı çıkarak *Kooperatif* adlı alternatif bir dergi yayımlayan iktisatçı Ahmet Hamdi Başar yönetmenliğinde yeni bir dergi çıkarılması için kullanıldı. Başar, *Yön*'e karşı *Barış Dünyası* dergisini bu çevrelerin desteğiyle yeniden yayımlamaya başladı.⁹ İş çevrelerinin *Yön*'e karşı bu tutumu, derginin yaydığı fikirlerin devlet katındaki etkisinden kaynaklanıyordu.

⁹ Ahmet Hamdi Başar, *Barış Dünyası*'nın ilk sayısını 4 Şubat 1944 tarihinde yayımlamıştı. Aylık olarak yayımlanan ve kendisini "milliyetçi ve insancıl mecmua" olarak tarif eden dergi, 23 Haziran 1944 tarihli 21'inci sayısından sonra süresiz olarak kapatılmıştı (Koçak, 1996: 359).

Türkiye'nin 12 Mart'a doğru yol aldığı dönemde ordu içindeki ana eğilimlerin de Yön-Devrim Hareketi'ne göre oluştuğunu hatırlatmak, akının etkililiğini vurgulamak bakımından yerinde olur. 9 Mart Cuntası olarak bilinen grup etrafında toplanan asker ve sivil aydınların bütün temel görüşleri ve sahip oldukları program Doğan Avcioğlu'nun eseri idi.

Sosyalizmin aslında ne olduğunun, Türkiye için meydana getirilecek sosyalizan bir program ve devrimci stratejinin nasıl olması gerektiğinin Yöncü tezlere göre oluşturulması bir yana, dönemin sosyalist kuşağının fikri oluşumunda da Yön Hareketinin ciddi bir etkiye sahip olduğunu burada belirtmek gerekiyor. Pek çok başka örneğin yanı sıra şu üçü hayli çarpıcıdır: Bir süre sonra Dev-Genç Genel Başkanı Ertuğrul Kürkçü'nün hayatında çaldığı tek kitap Doğan Avcioğlu'nun ünlü *Türkiye'nin Düzeni* kitabıdır. Kürkçü, Karl Marx'ın *Kapital*'inden önce bu kitabı okumuştur; çünkü kitabı okumayan bir devrimci genç, Kürkçü'nün kendi deyişiyle o dönemde “muteber sayılmamaktadır” (Atılğan, 2000c). Yine dönemin gençlik önderlerinden Aydın Çubukçu, bugünden geriye baktığında, *Yön*'ün bütün temel tezlerinin özetlendiği *Türkiye'nin Düzeni*'nin, daha sonra Marksist bir sosyalizme yönelecek kuşak üzerinde etkilerini şöyle açıklamaktadır: bu kitapta öne sürülen görüşler, sosyalist sol üzerinde tahrip edici ve kalıcı etkiler yaratmıştır. Mahir'in yazdıkları boydan boya oradan kopva edilmiştir, Denizler'in savunması büyük oranda oradan etkilenmiştir. Bütün siyasi hareketlerin programında yer alan argümanlar oradan alınmıştır. Türkiye'nin tanımı, Türkiye ve Osmanlı tarihine bakış hep oradan nakledilmiştir” (Atılğan, 2000ç). Bunun yanında, sonradan sosyalist sol içinde önemli yerler edinecek pek çok kişi, sosyalizmle *Yön* aracılığıyla tanışmıştır. Örneğin, Türkiye Birleşik Komünist Partisi'nin (TBKP) Genel Sekreteri olarak 1987'de Türkiye'ye dönen, Türkiye Komünist Partisi'nin önde gelen isimlerinden Haydar Kutlu (Nabi Yağcı), siyasetle tanışmasının ve sosyalizme sempati duymasının *Yön* dergisi aracılığıyla olduğunu söylemektedir (Kutlu, 2000).

Buraya kadar anlatılanlar şunun içindi: Sosyalist hareket 1960'lı yıllarda farklı kanallardan gelişirken kendi yönünü önemli oranda *Yön*'e göre belirledi. TİP ve MDD, iktidar stratejilerini *Yön*'e karşıtlık ya da paralellik temelinde ortaya koydu. Bunun gibi, Türkiye üzerine yapılan analizlerde de *Yön* hep bir referans ya da karşı-referans noktası oldu. Yön-Devrim Hareketinin ordu

içinde politize olmuş subaylar üzerinde de önemli bir etkisi vardı. Sağda yer alan siyasi partiler ve sermaye kesimleri ise “sol” diye *Yön*’e karşı taarruz vaziyetindeydi. Fakat Marksizan yanları özenle törpülenmiş Yöncü tezlerin günümüzdeki etkileri bambaşka bir biçimde meydana çıkmaktadır. Marksizmden kaynaklanan sosyalist yönelişler zaman içinde Yöncü tezlerle hesaplaşa hasaplaşa mesafe kat ederken, bu tezlerden arta kalanlar sosyalizm ve sınıf temelli mücadele perspektifiyle arasına çok ciddi bir mesafe koyan bir kısım “ulusal solcu” Kemaliste miras kalmıştır.

Yön-Devrim Hareketinin temel tezlerinin Türk siyasal hayatının gündemine yeniden girmesi 28 Şubat’a uzanan dönemde oldu. Elbette bu, kontrolün burjuva siyasal güçlerin elinden bir kez daha kaçmasıyla alakalıydı ve çok farklı çevreler, 28 Şubat gibi bir konjonktürde, akımın temel tezlerini, Türkiye için önerdiği programı ve bunu gerçekleştirmek için izlenmesi gereken yol hakkındaki görüşlerini yeniden hatırlamak ve hatırlatmak ihtiyacı hissettiler. Kimilerine göre, Türkiye’nin kritik dönemlerinde siyasal alana askeri müdahalelerin gerekliliği savunmak, Yön-Devrim Hareketinin bir mirasıydı ve öyleyse Yöncü tezlerle karşı şimdi de mücadele edilmeliydi. Öteki tarafa göre ise, “2000 yılına kadar yaşayacağım ve haklı olduğum ortaya çıkacak” diyen (Atılğan 2000a; 2000e) Doğan Avcıoğlu’nun haklılığı siyasal gelişmeler ve olgular tarafından tescil edilmişti.

Yayın hayatına Doğan medya grubu bünyesinde 28 Şubat sürecinde başlayan ve siyasal alana askeri müdahaleyi örneğin Tansu Çiller’in görüş açısıyla eleştirmeyi temel amacı haline getiren *Yeni Ufuk* gazetesi, ülkede siyasal tansiyonun epeyce yükseklere çıktığı bir dönemde medyanın ordudan yana tutumunun köklerinin Doğan Avcıoğlu’nun çıkardığı *Devrim* gazetesinde bulunabileceği ve Türkiye’deki darbe girişimlerinin fikri yapısının siviller tarafından hazırlanageldiği iddialarını öne sürerken “eleştirel” bir tutum takınmıştı. “İnceleme” sayfasında yazılanlar ilginçti:

Asker-siyaset ilişkisinin koyulaşarak sürdüğü günümüzde, çeyrek asır öncesinde darbe girişimlerinin fikri altyapısını hazırlayan *Devrim* dergisini hatırlamanın tam sırası. İbret için, tarihin tekrarlandığının elle tutulur kanıtlarından biri olduğu için, aynı hikâyelerin artık dinleyici bulamaması için... (Hürkan, 1997).

28 Şubat yaşandıktan sonra, süregiden demokrasi tartışmalarının belirgin bir

tarafında yine Yön-Devrim Hareketi vardı. O sıralarda, ünlü bir gazeteci, sahip olduğu “yeni” demokrasi zihniyetini ifade edebilmek için bir zamanlar yazı işleri müdürü olduğu *Devrim*’in koleksiyonunu tekrar inceliyordu. Hasan Cemal, dünyaya bakışındaki değişim sürecini ve yeni kimliğini oluştururken hemen her konuda *Devrim* günlerindeki Hasan Cemal’le konuşuyor, Doğan Avcıoğlu’nu düşünüyor ve bütün iç tartışmasını aktardığı kitabı, “en çok satanlar listesi”nin tepesine yerleşiyordu. *Kimse Kızmasın Kendimi Yazdım* 1999’da gazete ve dergi haberlerinin, televizyon programlarının en çok konu edindiği kitaplardan biri oldu. Bu vesileyle, asker-siyaset ilişkisi, demokrasi zihniyeti gibi konular, Yön-Devrim Hareketinin tezlerine karşıtlık ya da yandaşlık temelinde epeyce tartışıldı.

Doğan Avcıoğlu ve temsil ettiği akımın görüşlerinin doğruluğunu savunanlar ise ayrı bir tarafı oluşturuyorlardı. Bir zamanlar *Yön* kurucusu olarak sağcı kesimlerin taarruzlarına maruz kalmakla birlikte şimdi MHP ile yaptığı görüşmelerle gündeme gelen İlhan Selçuk’un “Pencere”’indeki şu sözler, Doğan Avcıoğlu’nun Türkiye için önerdiği yönün haklılığının artık anlaşılması gerektiğine dair tartışmaların başlangıç işaretini veriyordu:

Bugün 12 Mart’ın yıldönümü... Doğan Avcıoğlu çıktı geldi, ağzında hiç eksik etmediği sigarası; yüzünde alaycı bir gülümseme: ‘Ben,’ dedi, ‘sana söylemiyor muydum, Türkiye askersiz vapamaz diye...’ 2000 yılına 9 ay kaldı... Halk orduya siyasal partilerden daha çok güveniyor. Herkes askerci oldu. Medya açıktan 28 Şubatçılık yapıyor. Avcıoğlu’nun askerle ilişkisi, bugünkü medyatorların yanında solda sıfır kaldı. Doğan haklı mı çıktı?.. (Selçuk, 1999).

Attilâ İlhan, Atatürkçü Düşünce Derneği gibi örgütlenmelerin etrafında toplanan siviller ve emekli askerler ile ordu çevrelerinin meydanlara çıkmaya başladığı 28 Şubat döneminde yazdığı şu satırlarla, sanki onların ihtiyaç duyduğu “yön”ü bulabilmeleri için Doğan Avcıoğlu’na ve dergilerine müracaat etmeleri gerektiğini salık verir gibiydi:

Yön Dergisinin, -hiç olmazsa- beş yıllık yayın serüvenindeki ‘köşe taşları’ yazıların -yeniden yayınlanması; -hem Sosyalist, hem Kemalist, hem Türkçü kesimden- ‘Ulusal Solcular’ın, fevkalade mütecessis ve faal oldukları bugünlerde yayınlanması, ne büyük bir hizmet olurdu! (İlhan, 1999).

Öte yandan, “fevkalade mütecessis ve faal bir hale gelmiş” gibi gözüken “ulusal solcular”ın örgütlenmiş ya da böyle bir yönelime girmiş kesimleri de yeniden *Yön*’ü hatırlamaktaydı. Bunun en önemli örneklerinden biri, kuruluş çalışmalarını hızlandıran Mümtaz Soysal ve Sina Akşin önderliğindeki yeni siyasi partidir (Bağımsız Cumhuriyet Hareketi). Daha parti hazırlıklarına girilmeden önce kendisiyle yaptığım görüşmede bugünkü fikirleriyle kurucusu olduğu *Yön* dergisi dönemindeki fikirleri arasında bir değişim olup olmadığına ilişkin sorumu “aynen aynı şekilde düşünüyorum” diye cevaplayan Profesör Mümtaz Soysal (Atılğan, 2000d), önderlik ettiği “Türkiye’yi sarsacak bir düzen değişikliği için kitleleri seferber edebilen devrimci sol bir parti”nin bildirisine, tıpkı *Yön* bildirisinde olduğu gibi, Türkiye’nin “yön duygusunu yitirmiş bir ülke” olduğunu belirterek başlıyor ve ülkeye vermek istedikleri “yön”ü açıklarken *Yön*’dekine çok benzer çözümler öneriyor (Cumhuriyet, 2001). Gelgörelim ki, en azından 1960’lı yılların ortalarına kadar *Yön* dergisinin bir kurucusu olarak sosyalizm sözcüğünün yaygınlaşmasına büyük emekler veren Soysal ve çevresi artık bu sözcüğü ağzına dahi almıyor.

Bunun yanında, Türkiye’nin çıkış yolu için temel kaynağın yine Kemalizm olabileceğini savunan bir kısım genç Kemalist *Yön* ve *Devrim* dergilerinden seçtikleri kimi yazıları yeniden yayımlıyorlar; bu konuda akla gelebilecek ilk dergi *İleri* ve yeniden yayımlanmaya başlayan *Türk Solu* oluyor. Şimdiki İşçi Partisi’nin merkez yayın organı niteliğindeki *Teori* dergisinde, örneğin Avrupa Birliği’ne karşı ulusal devletin savunulması fikri, *Yön*’den seçilmiş kimi yazılarla desteklenebiliyor.

Sonuç

Bu çalışmada, iki amacım vardı: Birincisi, Cumhuriyet tarihinin en etkili aydın hareketlerinden biri olan Yön Grubunun nasıl ortaya çıktığını, hangi mümkünlük koşullarında etkili olabildiğini ve ne türden temel tezlerle sahip olduğunu göstermek. İkincisi, bir zamanlar sol üzerinde önemli etkileri olan akımın günümüzde hangi siyasal projeler için bir kaynak teşkil ettiğini belirlemek.

Ortaya konulmak istenen tablo ortadadır: Yön-Devrim Hareketi, Türk siyasal hayatının özel bir döneminin arayışlarının bir ürünüydü. Türkiye’nin

kapitalistleşme ve dünya kapitalist sistemiyle bütünleşme sürecinin hızlandığı ve uluslararası ilişkiler bakımından ABD eksenli emperyalist sisteme eklemlendiği DP döneminde ortaya çıkan muhalefet bloğu içinde bir eğilimi temsil ediyordu. 27 Mayıs ile birlikte bağımsız bir akım olarak ortaya çıktığında, SSCB'nin az gelişmiş ülkeler için teorize ettiği “kapitalist olmayan kalkınma yolu” modelinin Türkiye için de mümkün olabileceğini düşünen Yön aydınları, Kemalizm ile sosyalizm arasında pozitif bir ilişki kurulabildiğinde “kapitalist olmayan kalkınma modeli”nin Türkiye’ye özgü kuramını da oluşturabileceklerine kani idiler.

Yöncüler, Jön Türklerden Kemalistlere, oradan Kadroculara uzanan geleneksel Türk aydınlarının kalkınmak, batılılaşmak ve aydınlanmak gibi belli başlı bütün ideallerini paylaşıyorlardı. Başlıca sorunları, kendilerini önceleyen geleneksel aydınların, bu ideallerine neden bir türlü ulaşamadıklarını “teşhis” etmekte. Geleneksel “içtimai tabip”¹⁰ rolleriyle yeni bir yön arayışı içine girdiklerinde, Türkiye’nin yanı başındaki komşularından uzaklardaki az gelişmiş ülkelere kadar birçok yerde sosyalizan bir yöneliş hâkimdi. Bu ülkelerin, dönemin dünyasının gündemindeki “kalkınma yarışı”nda ön sıralara geçmesini sağlayan sosyalizm, Yöncülerin “süratli kalkınma” arayışlarına cevap verebilecek en kestirme yol olarak görünüyordu. Fakat ülke için bir yön ararken böyle bir yola girmek, geleneksel Türk aydınlarının takipçisi olan Doğan Avcıoğlu ve arkadaşları için Kemalizm ile Marksizm, asker-sivil bürokrasi ile işçi sınıfı ve emekçi halk, milliyetçilik ile enternasyonalizm arasında kuramsal ve siyasal düzlemde bir dizi tehlikeli ilişki kurmayı gerektirmişti.

İlkelerinin bazılarının ima ettiği kavramsal benzerlik dışında Kemalizm ile Marksizm arasında pozitif bir ilişki kurulamayacağını; “bir albayın bir işçinin arkasından yürümeyeceğinin”¹¹; emperyalizme karşı mücadelenin sınıfsal bir temele oturtulmadığı müddetçe enternasyonal bir karakter

¹⁰ Deyim, Şerif Mardin’e aittir (1999: 18).

¹¹ Burada söylemek istediğim şeyin iyi anlaşılabilmesi için Ertuğrul Kürkçü’nün kendisiyle yaptığım görüşmede aktardığı tarihi bir “ders”i nakletmek istiyorum. 12 Mart Muhtırası’nın hemen ardından, fikirlerini almak üzere, devrimci gençlere karşı samimî bir ilgisi olan eski Millî Birlik Komitesi üyesi Albay Ahmet Yıldız ile görüşmeye giden Kürkçü, aralarındaki diyalogu şöyle aktarıyor: ‘Proletarya öncülüğü hikayesini bırakacaksınız,’ dedi. ‘Niye bırakacağız proletarya hikayesini,’ diye sordum. ‘Şimdi düşünsene bir albay bir işçinin arkasından yürür mü?’ dedi. ‘Bir albay bir işçinin arkasından asla yürümez, bunu unutun. Orduyla, devrimci subaylarla mesai yapılacaksa, proletarya öncü olmayacak,’ dedi’ (Atılğan, 2000c).

taşımayacağı ve milliyetçi bir çerçeveye hapsolmaya mahkûm olduğunun anlaşılması için yenilgiye uğrayan bir iktidar denemesinin bütün politik sonuçlarıyla yaşanması gerekecekti. 9 Mart darbe denemesiyle yaşanan yenilgi, Yön Hareketi bakımından bir dönüm noktası oldu. Yön-Devrim Hareketinin siyasal hayattan fiilen silindiği bu tarihin ardından, Kemalizm ile Marksizm arasında vaktiyle kurulmak istenen pozitif ilişki koparılmaya başlandı. 9 Mart’ın ertesinde “Nerede hata yaptık, bilemiyorum. Düşünüyorum, bulamıyorum” diye soran Doğan Avcıoğlu (Cemal, 1999: 255), sorunun cevabını bulabilmek için Orta Asya bozkırlarında yaşayan ilk Türklere kadar inen tarih çalışmalarına gömüldü ve siyasal hayattan bütünüyle çekildi. Avcıoğlu ve Yön Hareketinin 1960’lı yıllardan itibaren oluşturdukları tarih, toplum ve siyaset kavrayışını kendileri açısından bereketli bir kaynak olarak değerlendiren günümüzün ulusal solcuları bu süreci sonuna kadar götürme eğilimi gösteriyorlar. Marksizmden uzaklaştıkları kadar Kemalizme secde eden, işçi sınıfı mücadelesine sırt çevirdikleri oranda “sınıf-u devlet”e yakınlaşan, enternasyonalizmi karşılarına aldıkları derecede milliyetçileşen günümüz ulusal solcuları Doğan Avcıoğlu ve arkadaşlarının yön arayışları sırasında girdikleri sosyalizan yolu bütünüyle terk etmiş görünüyorlar. O vol, 9 Mart ile birlikte zaten yitirilmemiş miydi?

Kaynaklar

- Ahmad, Feroz (1996) *Demokrasi Sürecinde Türkiye*, Çev., Ahmet Fethi, İstanbul: Hil.
- Ahmad, Feroz ve Bedia Turgay Ahmad (1976) *Türkiye’de Çok Partili Politikanın Açıklamalı Kronolojisi 1945-1971*, Ankara: Bilgi.
- Alemdar, Korkmaz (1996) *İletişim ve Tarih*, Ankara: İmge.
- Aybar, Mehmet Ali (1961) *Yön Dergisine Mektup*, İstanbul: 26 Aralık.
- Atılğan, Gökhan (2001) *Kemalizmle Marksizm Arasında Geleneksel* Aydınlar: Yön ve Devrim, (basılmamış yüksek lisans tezi), Ankara: Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi.
- Atılğan, Gökhan (2000a) İlhan Selçuk ile Görüşme, İstanbul: 26 Ekim.
- _____ (2000b) Sadun Aren ile Görüşme, Ankara: 11 Ekim.
- _____ (2000c) Ertuğrul Kürkçü ile Görüşme, İstanbul: 27 Eylül.
- _____ (2000ç) Tarık Ziya Ekinci ile Görüşme, İstanbul: 26 Eylül.
- _____ (2000d) Mümtaz Soysal ile Görüşme, Ankara: 6 Eylül.
- _____ (2000e) Sevil Yurdakul ile Görüşme, Ankara: 3 Eylül
- _____ (2000f) Aydın Çubukçu ile Görüşme, Ankara: 18 Temmuz.
- Avcıoğlu, Doğan (1965a) "Cumhuriyetin 42. Yılında" *Yön*, 4 (135): 3.
- _____ (1965b) "Azgelişmiş Ülkelerde Antiemperyalist Mücadele... Halkçı, Devletçi, Devrimci ve Milliyetçi Kalkınma Yolu" *Yön*, 4 (111): 7-8.
- _____ (1963a) "SKD İstanbul Şubesi’nin Açılışında Konuşma" *Yön*, 2 (75): 9-10.
- _____ (1963b) "Sosyalizme Giden Yollar. Sosyalizmden Önce Atatürkçülük", *Yön*, 2 (69): 8-9.
- _____ (1962) "Sosyalizm Anlayışımız" *Yön*, 1 (36): 3.
- _____ (1960a) "Menderes Hükümetlerinin Zayıf Tarafı", *Akıs*, ? (103): 12-13.
- _____ (1960b) "İkinci Cumhuriyetin Anayasası" *Akıs*, ?(101): 13-15.
- _____ (1959a) "Kalkınıyor muyuz?" *Forum*, 11 (122): 12-14.
- _____ (1959b) "Ortadoğu’da İktisadi Kalkınma" *Forum*, 10 (119): 13-15.
- _____ (1956) "Prof. Myrdal ve Kalkınma Meselesi" *Forum*, 4 (44): 19-20.
- Aydemir, Şevket Süreyya (2000) *İhtilalin Mantiği*, İstanbul: Simge.
- Belli, Mihri [E. Tüfekçi] (1966) "Demokratik Devrim: Kiminle Beraber, Kime Karşı?" *Yön*, 5 (175): 10-11
- _____ [Mehmet Doğu] (1962) "Sosyalizm Tartışmaları" *Yön*, 1 (48): 2.
- Birand, Mehmet Ali vd. (1995) *Demirkırat. Bir Demokrasinin Doğuşu*. İstanbul: Milliyet.
- Boran, Behice (1964) "Yakın Tarihimizde Yönetici-Aydın Kadro ve Kalkınma Sorunumuz" *Sosyal Adalet*. 1 (8): 5-8.
- _____ (1962a) "Memleket Kalkınması ve Aydınlar" *Yeni Ufuklar*, 11 (124): 7-14.
- _____ (1962b) "Sosyalist Kültür Derneği Tartışması" *Vatan*. 22.08.1962: 2.
- Boratav, Korkut (1989) *Türkiye İktisat Tarihi*, İstanbul: Gerçek.

- _____ (1980) *Gelir Dağılımı*, İstanbul: Gerçek.
- CHP Genel Sekreterliği (1961a) *Kalkınma Meselemiz*, Ankara: Rüzgârlı.
- _____ (1961b) *Ziraatimizin Bugünkü Meseleleri*, Ankara: Rüzgârlı.
- _____ (1959a) *Seçim Neticeleri Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Güven.
- _____ (1959b) *Şehirlere Akın ve Mesken Davamız*, Ankara: Güven.
- _____ (1958) *Devlet Personel Meselesi*, Ankara: Güven.
- Cumhuriyet* (20001) "Türkiye'yi Türkiye'den Yönetmek İçin" *Cumhuriyet*, 23 Mayıs.
- Erdoğan, Vahap (1966) "TİP Nereye Gidiyor?" *Yön*, 5 (189): 10-13.
- Ergin, Feridun (1983) "Hürriyet Partisi." *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C. 8, İstanbul: İletişim. 2087-2088.
- Erkanlı, Orhan (1972) *Anılar... Sorunlar... Sorumlular*, İstanbul: Baha.
- Eroğul, Cem (1998) *Demokrat Parti. Tarihi ve İdeolojisi*, Ankara: İmge.
- _____ (1990) "Çok Partili Düzenin Kuruluşu." *Geçiş Sürecinde Türkiye*, İrvin Cemil Schick ve Ertuğrul Ahmet Tonak (der.) içinde. İstanbul: Belge. 112-158.
- Hürkan, Serhat (1997) "Bir Cunta Dergisi: *Devrim*" *Yeni Ufuk*, 26 Haziran.
- İlhan, Attilâ (1999) "Yok Mu Bir 'Kabadayı'?" *Cumhuriyet*, 10 Mart
- İnuşur, Nuri (1992) *Türk Basın Tarihi*, İstanbul: Gazeteciler Cemiyeti.
- Kabacalı, Alpay (1994) *Türk Basınında Demokrasi*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- Kanbolat, Yahya (1979) *Olduğu Gibi*, Hatay: Bayır.
- Koçak, Cemil (1996) *Türkiye'de Milli Şef Dönemi (1938-1945) C. II*, İstanbul: İletişim.
- Kutlu, Haydar (2000) "Hayatımı Yeniden Anlamlandırdım" (Emel Armutçu ile söyleşi), *Hürriyet Pazar*: 3 Eylül 2000.
- Küçük, Yalçın (2002) *Şebeke "Network"* İstanbul: YGS.
- _____ (1997) *Aydın Üzerine Tezler 5*, İstanbul: Tekin.
- _____ (1988) "Bir İç Savaş Örgütlenmesi Olarak İttihat ve Terakki Cemiyeti." *Sosyalizm ve Toplumsal Mücadeleler Ansiklopedisi* C. 6, İstanbul: İletişim. 1828-1831.
- _____ (1983) "Cumhuriyet Döneminde Aydınlar ve Dergileri." *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C. I, İstanbul: İletişim. 138-144.
- Landau, Jacob M. (1978) *Türkiye'de Aşırı Akımlar*, Ankara: Turhan.
- Mardin, Şerif (1999) *Jön Türklerin Siyasi Fikirleri 1895-1908*, İstanbul: İletişim.
- Özdemir, Hikmet (2000) *Doğan Avcıoğlu. Bir Jön Türk'ün Ardından*, Ankara: Bilgi.
- _____ (1995) *Tarih ve Politika*, İstanbul: İz.
- _____ (1989) *Rejim ve Asker*, İstanbul: Afa.
- Sargın, Nihat (2001) *TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar-Belgeler -I-*, İstanbul: Felis.
- Sarol, Mükerrerem (1983) *Bilinmeyen Menderes I*, İstanbul: Kervan.
- Savran, Sungur (1987) "1960, 1971, 1980: Toplumsal Mücadeleler, Askeri Müdahaleler." *11 Tez*. No: 6. 132-168.
- Selçuk, İlhan (1999) "Doğan Haklı Mı Çıktı?" *Cumhuriyet*, 12 Mart

Soysal, İlhami (1997) "Cemal Bey." *Aydın Üzerine Tezler-5*, Yalçın Küçük içinde. İstanbul: Tekin. 639-641.

Soysal, Mümtaz (1958) *Demokratik İktisadi Planlama İçin Siyasi Mekanizma*, Ankara: SBF ve TODAİE.

Şaylan, Gencay (1983) "Cumhuriyet Bürokrasisi." *Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi*. C. 2, İstanbul: İletişim. 298-299.

Toker, Metin (2000) "Doğan Avcıoğlu." *Doğan Avcıoğlu. Bir Jön Türkün Ardından*, Hikmet Özdemir içinde. Ankara: Bilgi. 298-301.

_____ (1971) *Solda ve Sağda Vuruşanlar*, Ankara: Akis.

Tunçay, Mete (1997) "Siyasal Tarih (1950-1960)." *Türkiye Tarihi-4 Çağdaş Türkiye 1908-1980*, Sina Akşin (yön.) İstanbul: Cem. 177-184.

Tunçkanat, Haydar (1996) *27 Mayıs 1960 Devrimi (Diktadan Demokrasiye)*, İstanbul: Çağdaş.

Yalçın, Aydın (2000) "Ölümü Münasebetiyle Doğan Avcıoğlu." *Doğan Avcıoğlu. Bir Jön Türkün Ardından*, Hikmet Özdemir içinde. Ankara: Bilgi. 318-323.

Yön (1965a) "Yön ve Demirel" *Yön*, 4 (133): 4.

___ (1965l) "Toplum Kalkınması ve Gençlik", *Yön*, 4 (104): 10.

___ (1964f) "Açıkoturum: Kalkınmanın Yolu" *Yön*, 3 (87): 7-9.

___ (1962u) "Aşırı Milliyetçilik Şirket Kuruyor" *Yön*, 1 (5): 5.

___ (1962x) "Suçluların Telaşı" *Yön*, 1 (3): 12-13.

___ (1961f) "Yön Bildirisi" *Yön*, 1 (1): 12-13.

Türkiye Solunda Milliyetçilik: Üç Kaynak Üç Dönemeç

ECEHAN BALTA

Türkiye’de Solun Maddi ve Düşünsel Kaynakları başlıklı bir dosya konusu için ele alınabilecek pek çok mesele arasından milliyetçiliği seçmiş olmak, okuyucuya ilk bakışta garip görünebilir. Ancak, Osmanlı’dan Cumhuriyete geçişin üçüncü dünyaya ve özellikle bu topraklara özgü egemen nitelikleri arasında sosyalist sola en çok nüfuz edenin milliyetçilik olduğunu düşünüyorum. Belirleyici ideolojik tartışmaların laik/antilaik, emperyalizm/bağımsızlık gibi cephelemlerden sürdürülegeldiği bir toplumsal ortamda sosyalist sol da kendi bağımsız, enternasyonalist çizgisini oluşturmakta zorlanmıştır ve hâlâ da zorlanmaktadır. Milliyetçiliğin sosyalist solun içine bu denli sızmasının tarihsel-olgusal nedenlerine ilişkin bir tartışma, elbette iç içe geçmiş bir dizi boyut içerir. Bu yazıda, bu boyutların tümünü içermek gibi bir çabaya girişilmemiştir. Dolayısıyla okuyucu, milliyetçiliğin solun kendi içinde bir tartışma olarak görüldüğü kanısına kapılabilir, ama peşinen söyleyelim, bu

yazıda yapılmaya çalışılan daha çok, milliyetçiliğin kimilerinin sandığının aksine, milliyetçi değılim diyerek kurtulanamayacak kadar karmaşık, sosyalist solun içine egemen ideolojiden taşınmış bir ideoloji olduğunu göstermeye çalışmaktır. İnancım odur ki, Türkiye solu, milliyetçiliğin kendi içine sızdığı kanalları doğru bir biçimde tanımlayabilir ve onlara eleştirel yaklaşabilirse, kendi milliyetçiliğini sorgulayabilir duruma gelebilir. Ancak, bu yazı bakımından, bu kanalları da sınırlı tuttuğumu, tartışmayı 1970 sonrasına ait ve aslında bu konu bakımından gayet belirleyici olan akımlara, 1980 sonrası açığa çıkan ulusalcı harekete ve 1990 sonrası İşçi Partisi ve türevleriyle yeniden hortlayan ve neredeyse bir tarz ırkçılığa kadar varan hareketlere kadar getiremediğimi söylemeliyim. Zira, milliyetçilik türdeş bir milleti veri alsa da, türdeş bir milliyetçilikten va da kendisini türdeş bir biçimde siyasal olarak ifade eden bir milliyetçilikten söz edemeyeceğimiz, en azından bunun bu yazının boyutlarını zorlayacağı aşıkır. Dolayısıyla bu yazı, vazarın önemli dönemeçleri tanımlamak için bazı başka dönemeçleri dışarıda bıraktığı ve üstelik kendisini 1970’li yıllara kadar olan dönemle sınırlayan bir köken tartışması olarak ele alınmalı. Yazı bu nedenle kendisini, milliyetçiliğin kaynakları olarak gördüğü Marksizmin, en azından Marx ve Lenin döneminde enternasyonalist ruh ve pratiğine rağmen, ulusal soruna yaklaşımındaki bazı belirsizlikler, daha sonra Sovyetler Birliği’nde ulusal soruna yaklaşımındaki kimi hatalar ve buradan türeven ve Türk milliyetçiliğini büyük oranda etkilemiş ve en azından hala Atilla İlhan şahsında etkilemeye devam etmekte olan Sultan Galiyevcilik, onunla büyük oranda etkileşime girmiş *Türk Yurdu* ile milliyetçiliğin dönemeçleri olarak değerlendirilecek olan Mustafa Suphi TKP’si, *Kadro* ve *Yön* dergileriyle sınırlamıştır.

I. Kaynaklar

I 1 Bir Kaynak: Sovyetler Birliğinde Ulusal Sorun

Marx ve Engels’in ulusal soruna ilişkin sistematik bir kavrayışları yoktur. Löwy ve Traverso’nun da ifade ettiğı gibi, ●nlar bütünlüklü bir teori oluşturmaktan ziyade siyasal önermelerde bulunmuşlardır (1990: 153). Bu politik önermelerden en bilineni Komünist Manifesto’da bulunan, zafer kazanmış işçi sınıfının burjuvazi tarafından sınırları çizilmiş ulusları ortadan kaldıracığına dair olanıdır. Marx ve Engels “Bütün ulusların işçileri, birleşin.”

derken, işçi sınıfının ortak ve nesnel çıkarlarına ve ulusal bölünmelerin anlamsızlığına işaret eder. Zaten kapitalizmle birlikte ekonomi uluslararası hale gelmiştir ve endüstrinin ulusal temelleri yıkılmaktadır. Marx'ın kapitalist ekonominin seyrine dair yaptığı öngörü bugün yaşadığımız küresel sistemle birlikte tümüyle bir gerçek haline gelmişse de, bu sürecin giderek ulusal sınırları da eritmesi gerçekleşmemiştir. Marx ve Engels'ten bir asır sonra bile bugün ulusal sınırlar işçi sınıfının birliği aleyhine en gerçek ve ciddi etkiyi yapmaktadır.

Bir gelecek projesi olarak ulusuzluk, Marksizmde özsel olarak varolmasına karşın, varolan ulusal sorunlar karşısında alınacak tavrın pratik ve hayati bir sorun haline dönüştüğünü eski Sovyetler Birliği örneğinde gözlemek mümkündür. Basitçe, bu gelecek projesi, gündelik ihtiyaçlara gerçekçi cevaplar üretememiştir. Sovyetler Birliği'ndeki ayrılıkçı hareketlerin doğuşu ve bu hareketlerin Sovyetler Birliği'nin yıkılmasıyla birlikte yeniden canlanması ya da aslında hiç kaybolmamış olması, bu durumun en açık göstergesidir.

Başarılı bir ilk sosyalist devrim olarak 1917 Ekim devrimi, ulusal sorunu çözememiştir. Ekim Devrimi, ulusu veri almayan bir ulusuzluk projesi öngörmüyordu. Örneğin Lenin, devlet başkanlığına dönemsel olarak bir Rus'un, bir Ukraynalının ve bir Kafkasın getirilmesini önermişti (Mandel, 1992: 181). Ancak devrim, Rusya'nın geri karakterine cevap veren bir milliyetler devleti şeklinde kurumsallaşmıştı. Yaygın tarım ve köy zanaatkârlığı temeli üzerinde, ticaret sermayesi derinlemesine vana üretimi geliştirerek değil, enlemesine, yani işlemlerin yarıcapını genişleterek büyüyordu. İmparatorluğun kuruluş sürecindeki manzara şu şekildedir: ülkenin merkezi kütlesini oluşturan yetmiş milyon Rus'a, kademeli olarak yaklaşık 90 milyon "yerli" eklenmişti (Troçki, 1999: 41). Bunlar kültürleriyle Büyük Ruslardan üstün Batılılar (Polonya, Litvanya, Baltık eyaletleri, Finlandiya) ve daha aşağı bir seviyedeki Doğulular olmak üzere net bir biçimde iki gruba ayrılıyorlardı (Troçki, 1999: 41). Türdeş milliyetli devletlerde burjuva devrimi güçlü merkezileşme eğilimlerine neden olmasına karşın, heterojen devletlerde burjuva devrimi tam tersi bir etki yapıyor, merkezkaç eğilimler zincirlerinden boşanıyordu. Monarşinin devrilmesinin, yani Şubat devriminin, Rusya'nın ezilen uluslarının ulusal devrimleri anlamına da gelmesi gerekiyordu. Ancak Geçici Hükümet, Çarlığın ulusal

politikalarını değiştirmeksizin, onları özgürlükçü bir retoriğe tercüme etmeyi tercih etti; Kerenski Hükümetine göre, şimdi söz konusu olan, devrimi savunmaktı (Troçki, 1999: 43). Çarlık devrinde Başkurtlardan, Kırgızlardan ve diğer göçebelere çalınan en iyi yerli topraklar soylu mülk sahipleri ve Rus köylülerinin elinde kalmaya devam ediyordu. Geçici hükümet ile birlikte bu toprak sahipleri ve ezilen halkların ayrıcalıklı üst tabakaları Kurucu Meclis'i beklemenin gerekliliğinden dem vurmaktaydı (Troçki, 1999: 51-2).

Ekim Devrimi ile birlikte iktidara gelen Bolşevikler, ulusların kendi kaderlerini tayin hakkını savunuyorlardı ama Menşevikler de aynı programatik öğeyi savunduklarından, bu onlar için bir ayrıcalık oluşturmuyordu. Lenin ve Troçki, gecikmiş ulusal devrimlerin proleter devrime tabi olduklarını düşünüyorlardı (Troçki, 1999: 60). Ancak sömürge ve yarı-sömürge ulusların burjuvazisinin devrimci bir misyona sahip olduğu yönündeki Stalin'in tezlerine katılmıyorlardı. Stalin'e göre, "burjuvazinin devrimin tüm evrelerinde karşı-devrimci olduğu emperyalist ülkelerde devrim başkadır; ulusal burjuvazinin belli bir evrede ve belli bir süre için emperyalizme karşı ülkesindeki devrimci hareketi destekleyebileceği sömürge ve bağımlı ülkelerde devrim başkadır." Stalin'in III. Enternasyonalinin "Anavatanın Savunulması" tezleri de, dünyada sosyalist devrimin yayılabilmesi için, Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'nin her ne olursa olsun korunması mantığına dayanmaktaydı. Stalin 1913 yılı başlarında Avusturya Marksistlerinin "toprağa bağlı olmayan kültürel özerklik" tezleri ile polemik yapmak için yazdığı *Marksizm ve Ulusal Sorun* (1979) adlı çalışmasında Kafkasya'daki ulusal sorunun ancak "geç kalmış ulusların ve ulusallıkların daha yüksek ve ortak bir kültürün içine çekilmesiyle" çözülebileceğini, bunun tek ilerici ve sosyal demokratların kabul edebileceği tek çözüm olduğunu ifade eder (1979: 78). Troçki ise, "genel kural olarak, periferide henüz pek az gelişmiş olan toplumsal antagonizmaların" ulusallık maskesi altında ortaya çıkmasının, Ekim Devrimine ezilen ulusların çoğunda merkezi Rusya'dakinden çok daha fazla tepki gösterilmesinin nedeni olarak görür (Troçki, 1999: 53).

Ekim Devrimi'nden önce de Doğulu halklar arasında bağımsızlıklarını kazanabilmek doğrultusunda birtakım yönelimler söz konusuydu. Örneğin, 1905 Devrimi'nden sonra Kazan Türkleri arasında bazı sol/sosyalist aydınların olduğu bilinmektedir (Coşkunarslan, 1999:52). Yine

Azerbaycan’da yöneticiliğini Neriman Nerimanov ve Mehmet Emin Resulzade’nin yaptığı “Himmet” adlı ilk sosyalist parti, 1904 yılında kurulmuştur (Coşkunarslan, 1999: 52).

1924’te Orta Asya, Stalin’in geliştirdiği dörtlü ulus ölçütü –toprak, dil, psikolojik bünye ve ekonomi- gereğince (1979: 16), sınır boylarındaki farklı etnik bölgelerde modern ve küçük milletler yaratma amacıyla beş milli cumhuriyete bölünmüştü: Kazakistan, Kırgızistan, Özbekistan, Tacikistan ve Türkmenistan. “Milli Komünistler”, bunun yerine, Müslüman-Türki dünyasının, Tataristan, Başkırdistan ve Türkî Çuvaş Cumhuriyeti gibi Orta Volga topraklarının, Kuzey Kafkasya, Azerbaycan ve Dağıstan’ın da içinde yer aldığı birleşik bir Türkistan kurulmasını istiyorlardı (Benningesen ve Wimbush, 1995: 89). Bu Turan Cumhuriyeti olacaktı; bu konfigürasyonda nüfusun yüzde yetmiş beşi Türkî ve yüzde sekseni Müslüman olacaktı ve Cumhuriyet yüksek derecede merkezileşmiş bir partiye emanet edilecekti.

Bu amacı gerçekleştirmek için Molla Nur Vahidof diğer devrimcilerle birlikte, Tatarların Şubat Devriminden sonra kurduğu Müslüman Komitesi’ne karşı, Müslüman Sosyalistler Komitesi’ni kurdu (Reyhan, 1999: 96). Komite’nin amaçları kendileri tarafından şövle ifade ediliyordu: “Müslüman proletaryasını, Tatar proletaryasını Doğu’daki devrimci askerin öncü partisi yaparak, Doğu’nun bütün mazlum halklarını Avrupa kapitalizminin bağışlarından azad etmek” ve “Müslümanlar arasında sosyalizm fikrini yaymak “ Bu amaçla Komite *Kızıl Bayrak* isimli bir de dergi çıkarmaya başladı. Komite’nin çıkış sloganı “Bütün İktidar Sovvetlere!” idi (Reyhan, 1999: 105). Molla Nur Vahidof tarafından kaleme alınan Komite’nin siyasal programı da Bolşeviklerin programına tamamıyla uygundu (Reyhan, 1999: 106). Altında Lenin ve Troçki’nin de imzası bulunan derginin ilk çıkış deklarasyonunda şöyle deniyordu:

Uzakdoğu’da, Hindistan’da, İran’da, Afganistan’da, Belucistan’da, Hive’de, Buhara’da, Arabistan’da, medeni Avrupalıların – İngiliz, Fransız ve İtalyanların – Afrika’daki kolonilerinde, Mısır’da, Fas’ta, Cezayir’de, Tunus’ta ve Tripoli’de yüz milyonlarca Müslüman işçi, zalim Avrupa emperyalizmi egemenliğinde acı çekiyor. Onlara yardım etmek için acele et, dünya ihtilalinin kızıl bayrağını kaldır!

1918 yılında Milliyetler Komiseri Stalin’e bağlı olarak, Rusya topraklarındaki

Müslümanlarla ilgilenmek üzere Müslüman Komiserliği kurulur ve bu komiserliğin başına Molla Nur Vahidof getirilir. Daha sonra Sultan Galiyev de buraya çağırılır (Reyhan, 1999: 106). Bu hareket, Tatar-Başkurt Sovyet Cumhuriyeti'nin kurulmasına da ön ayak olur (Yamauchi, 1998: 97). Yine Yamauchi'nin belirttiğine göre, bu birleşik devlet içinde 5 ila 6 milyon kişi yaşıyordu ve bu devlete Çuvaşlar, Mordovlar gibi gayrimüslimler de dahil edilmişti. Gayrimüslimlerin de bu birleşik devlet içinde bulunmasının otonomi sorununu çözülemez hale getirmesinden endişe ediliyordu. Zira, aynı biçimde bu etnik gruplar da otonomi talep edebilecekti. Bu çerçevede Avusturya Marksistleri Otto Bauer ve Karl Renner'in "toprağa bağlı olmayan kültürel özerklik" tezleri, Tatar ve Başkurt sosyalistleri arasında ilgi görmesine karşın, (zira bu düşünce İslamiyet ile ulus arasındaki ilişkide varolan gerilimleri tamamen olmasa da kısmen ortadan kaldırmaktadır), İslâm bir kimlik olarak tanımlanır ve kendisini bu kimlikle tanımlayanlara azınlık statüsünde belirli haklar verilir (üniterizm), toprağa dayalı otonomi ise Müslüman toplulukları parçalayıcı bir işlev görecekler (federalizm). Mayıs 1917'de yapılan Birinci Bütün Rusya Müslüman Kongresi'nde topraksal otonomi düşüncesine dayanan federalizm desteklenir (Yamauchi, 1998: 104). Ancak iç savaşın başlamasıyla birlikte, bu düşüncenin gerçekleştirilmesi ihtimali ortadan kalkar (Yamauchi, 1998: 110). Sonuçta, Tatarlar ve Başkurtlar bölünür ve Mart 1919'da Küçük Başkurt Otonom Cumhuriyeti ve Mayıs 1920'de Tatar Otonom Cumhuriyeti kurulur. Ancak, Tatar Otonom Cumhuriyeti'nde yaşayanların yüzde 51'i Tatar ve yüzde 40'ı Ruslardan oluşuyordu. Başkentte yaşayanların ise, sadece yüzde 20'si Tatar'dı ve halen tüm Rus topraklarındaki Tatarların yüzde 75'i bu otonom cumhuriyetin dışında kalmışlardı (Yamauchi, 1998: 111). 1922'de Lenin'in teklifi üzerine tüm cumhuriyetlerin eşit bir statü ile yeni bir birlik içinde toplanması gerçekleştirilir ve Aralık 1922'de Rusya Federasyonu Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği'ne dönüşür. Ancak, bu dönüşümde idari mekanizma ve teşkilatlanmanın esası değişmediği için, bu, Rus olmayan ulusların statüsünde radikal bir dönüşüme yol açmaz. Stalin, bir konuşmasında;

Fakat bu iki yoldaşın konuşmalarından düşündürücü bir pasaj aktarmak istiyorum. Her ikisi de bugünkü Türkistan ile Çarlık Türkistanı arasında pek bir fark olmadığını, yalnız tabelanın değiştiğini, Türkistan'ın Çarlık zamanında ne ise, öyle kaldığını söylediler. Yoldaşlar, bu eğer bir süreç-i lisan değilse, düşünülmüş ve kasıtlı bir beyansa, o zaman Basmacıların

haklı olduğu ve bizim hatalı olduğumuz söylenmelidir. Eğer Türkistan Çarlık zamanında olduğu gibi bir sömürgeyse, Basmacılar haklıdır ve bizim Sultan Galiyev'i değil, Sultan Galiyev'in bizi Sovyet rejimi çerçevesinde bir sömürgecinin varlığına göz yummaktan ötürü yargılaması gerekir.

demektedir. Aynı dönemde, Lenin'in Transkafkasya'ya gönderdiği elçi Suhanov, raporunda “burada proleter enternasyonalizmi bir tarz sömürgecilik biçimini almıştır” diye yazar (aktaran Troçki, 1999).

1.2. Sultan Galiyevcilik

Sultan Galiyev, 1892 yılında doğmuş, Şubat 1917'den itibaren Kazan'da Müslüman Sosyalistler Komitesi içinde çalışmış, Ekim devrimiyle birlikte RSDİP'ye üye olmuş, 1918'de Müslüman halkın Kızıl Ordu'ya alınması için asker yetiştirmek üzere Merkez Müslüman Askeri Şurasını kurmuş, sonra buranın başkanı olmuş, 1928 yılında Ekim Devrimi'ne karşı bir gizli örgüt içinde faaliyet gösterdiği gerekçesiyle tutuklanarak 1939 yılında idam edilmiş bir Tatar Türküdür (Yamauchi, 1998).

Sultan Galiyevcilik, Benningsen ve Wimbush'un aktardığına göre (1995: 58-60) iki temele dayanır: bunlardan birincisi, tüm Müslüman halkların proleter olduğunun savunusudur. Şöyle ki, Lenin'in Bernstein'a mektubunda ifade ettiği şekliyle, kapitalist rekabet, sınıf mücadelesini uluslararası arenaya taşımakta ve süreç içinde dünya “sahip olanlar ve olmayanlar”, “sömürülenler ve sömürenler” olarak ikiye ayrılmaktadır. Sultan Galiyev, Lenin'in *Emperyalizm: Kapitalizmin En Yüksek Aşaması* adlı eserinde ortaya koyduğu bu görüşü ele alarak, “Dünya ezilenler ve ezenler olmak üzere ikiye ayrılmıştır” (Benningsen ve Wimbush, 1995: 58-60) şeklinde yeniden formüle eder.

Tüm Müslüman sömürge halkları proleter halklardır ve Müslüman toplumlarındaki hemen bütün sınıflar sömürgeciler tarafından ezildiklerinden, tüm sınıfların “proleter” olarak adlandırılmaya hakkı vardır. Müslüman halklar proleter halklardır. İktisadi bir bakış açısından, İngiliz ve Fransız proleterleri ile Afgan veya Faslı proleterler arasında muazzam bir fark vardır. Dolayısıyla Müslüman ülkelerdeki millî kurtuluş hareketinin bir sosyalist devrim karakterine sahip olması

meşrudur” (aktaran Benningsen ve Wimbush, 1995: 59).

Ancak geçerken belirtelim ki, Sultan Galiyev’in Müslümanlığa yaptığı bu vurgu, Panislamizmden ziyade pragmatik bir tutum olarak görünmektedir. Sultan Galiyev’in kendisinin ateist olduğu çeşitli kaynaklarda belirtilmektedir (Akın, 1999: 154). Galiyev kendisi de, *Müslümanlar Arasında Din Karşıtı Propagandanın Yöntemleri* adlı makalesinde “Doğallıkla biz komünistler için, sadece Rusya Müslümanları değil, Rusya’nın sınırları dışındakiler arasında da din-karşıtı propagandanın gerekliliğine kuşku yoktur. Bize göre tüm dinler aynıdır. Bu düzeyde sorun açıktır ve hiçbir tahlil gerektirmez” der (1999).

Müslüman milli komünistlere göre milli dayanışma sınıf dayanışmasını önceliyordu; bu önceliğin pratik temeli ise, Müslüman halkların henüz antagonist sınıflara bölünmediği tezi idi. Bu nedenle, sosyalist devrim ve sömürge halkların kurtuluşu ona göre, içiçe geçmiş süreçlerdi (Kaymak, 1993: 114). Kaymak’a göre, sömürge halkları açısından devrim, ikili bir sömürüden kurtulma anlamını taşıyordu. Ancak, genel bir Sultan Galiyev değerlendirmesi, Sultan Galiyev’in bu ikili sömürde temel önceliği, Marksizmde olduğunun aksine, proletaryaya değil, Doğu halklarına verdiğini gösteriyor. Sultan Galiyev, “Ekim Devrimi’nin başarıya ulaşabilmesi için, hareket noktası olarak Doğu’yu seçmek gerektiğini, sosyalizmin yasasının bu olduğunu, aksi halde Rusya’da sosyalist devrimin tüm anlamını yitireceğini” söylerken bu duruma işaret eder. Zira, Sultan Galiyev, *Görüşlerim* adlı eserinde, dünya ekonomik sisteminin statik ve dinamik olmak üzere iki ögeden oluştuğunu yazar (aktaran Akın, 1999: 157). Statik öge, belli başlı üretim, değişim, ulaşım ve iletişim araçları ile hammadde kaynakları ve pazarların Batı’nın elinde birikmiş olmasıdır. Statik ögeyi oluşturan koşullar değerlendirildiğinde, proletarya ve burjuvazinin en çok çatıştığı yer olarak Batı belirlemek ve proleter devrimin Batı’da olması Marx, Engels, Lenin gibi önderler tarafından kaçınılmaz görünmektedir. Ancak bir de dinamik öge vardır ki, metropollerin maddi kültürü paraziter ve gericidir ve bu, metropollerde olası bir devrimin periferide hiçbir yeniliğe yol açmayacağını gösterir (Akın, 1999: 158).

Yine Benningsen ve Wimbush’a göre (1995: 59), milli komünizmin ikinci kuramsal kalkış noktası, Bolşeviklerin sosyalizmin ulusal sorunu tamamıyla ortadan kaldıracağı yönündeki tezine karşı, devrimin milli kimlikleri

güçlendireceği teziydi. Sultan Galiyev ve çevresindekilere göre, Komintern yöneticileri dünya devrimine giden yolda halen ısrarla Batı proletaryasına dayanma eğilimindeydiler, oysa onlar için esas olan “Sömürgeler Kominterni”ydi (Kaymak, 1993: 119). Ona göre, “Bir tek işçi sınıfının diktatörlüğünü temsil eden Sovyet rejimi, sanayi sermayesinin başarı kazandığı merkezi Rusya’da haklı bir zafer kazanmış olabilirdi, fakat ticaret kapitalizmi çağının henüz eşliğinde bulunan Müslüman toplum içinde bu sistem uzun vadede yaşama şansını yitirirdi.”

Sultan Galiyev’e göre devrim üç aşamalıdır: birinci aşamada ulusal özerklik, ikinci aşamada sosyalist devrim, üçüncü aşamada ise tüm sömürge uluslarını kapsayan enternasyonal bir platformun inşası durmaktadır (Kaymak, 1993: 111). Reyhan ise, Galiyevist hareketin stratejisini şöyle özetler: ilk aşamada Tatar-Başkurt Sosyalist Devleti kurulacak, daha sonra, “görece işçi sınıfı ve sosyalist bilinci daha kuvvetli olan bu toplumların itici gücüyle Sosyalist Türk Birliği (Turan Federal Sosyalist Halk Cumhuriyeti), bunun itici gücüyle İslam birliği (Panislamizm), bunun itici gücüyle de Doğu birliği (Doğu enternasyonalı/Sömürgeler enternasyonalı) kurulacak ve bu son aşamadan sonra Doğu’nun sömürgeci Batı kapitalizmine karşı yapacağı son hareketle dünyasal sosyalizm kurulacaktır (1999: 121).

Sultan Galiyev’e göre, ulusal kurtuluş hareketleri özsel olarak ilerici bir var taşır ve diğer sömürge ülke ve halklarından ayrı düşünülemez. Fakat Sultan Galiyev daha sonra İdil-Ural Sovyet Devleti projesinin sınırlarını genişletecek ve “Turan Federal Sosyalist Cumhuriyeti” projesini gündeme getirecektir (Reyhan, 1999: 113). Turancılık, bir başka ifadeyle Pantürkizm ve Müslümanlık arasında geçişli bir ilişki olduğu varsayılır. Bu ilişkinin kökeni, Kaymak’ın aktardığına göre, Türklerin “asırlar boyunca İslam’ın koruyucusu” olmalarından kaynaklanıyordu. Turan Federal Sosyalist Cumhuriyeti, “Koloniler Enternasyonalı”nın de çekirdeği olacaktı. Ancak, Akın (1999:154) Sultan Galiyev’in Müslümanlık ve Türklüğe yaptığı bu vurgunun bir “ideal”den öte, nesnel gerçeklikten kaynaklı somut projeler olmasından kaynaklandığını ifade eder. Örneğin, Akın, Galiyev’in düşüncesinde İdil-Ural Türklerine özel bir önem verilmesinin nedenini, bu bölgede yaşayan Türklerin İslamın tikanıklığına karşı 1883 yılından itibaren 5000’e yakın Cedit okulu ile Cedit hareketini başlatarak, İslami yaşamda gedikler açmayı başarabilmesinde görür.

Sultan Galiyev'e göre, sömürgelerdeki devrimci harekete önderlik etme görevi, yerli halkın devrimci sınıfı ve genç aydınlar tarafından yönetilen ulusal cepheye aitti (Akın, 1999: 118).

1.3. Bir Kaynak: *Türk Yurdu* Dergisi

İkinci Meşrutiyetin görelî ifade özgürlüğü ortamında amacı ilmi Türkçülüğü yaymak olan Türk Derneği 1908 yılında, Türk Yurdu Cemiyeti ise 1911 yılında kurulur (Oba, 1994:54). Kurucusu Mehmet Emin Yurdakul olan Türk Yurdu Cemiyeti, *Türk Yurdu* dergisi sayesinde Türk milliyetçiliğinin yayılmasında etkin bir rol oynar. İlk sayısı Kasım 1911'de çıkan dergi, kuruluş amacını "Türklüğe hizmet etmek, Türklüğe faide dokundurmak" olarak ifade eder.

Türk Yurdu, 1911-1931 yılları arasında 233 sayı çıkmış, "bütün Türklerce geçerli olan bir ideal yaratmayı" amaçlayan bir dergidir (Akçura'dan aktaran Tuncer, 1990:16). Dergide, Yusuf Akçura, Ziya Gökalp, Dr. Rıza Nur, Ağaoğlu Ahmet, Ahmet Ferit (Tek) gibi dönemin Türkçülük akımının tüm temsilcileri yazmışlardır.

Türk Yurdu dergisinde etkin bir rol oynayan Akçura da Sultan Galiyev gibi bir Tatar Türküdür. Bununla birlikte, 1905 devriminin etkin kişiliklerinden biri olan Parvus da, *Türk Yurdu* dergisinde Türkiye ekonomisi üzerine yazılar yazmaktadır. Derginin nesnel işlevi, İngiltere'nin liberal ve sömürgeciliğe dayalı ekonomik politikaları karşısında korumacı, korumacı olduğu ölçüde de milliyetçiliğe gereksinim duyan Alman ekonomik politikalarının güçlendirilmesi olur. Ancak, özellikle Yusuf Akçura, hem milli iktisat ve kalkınmacılık konularındaki fikirleriyle, hem de Türk milliyetçiliğini ele alış biçimiyle, iz bırakacaktır, ki bu iz, Türkiye sosyalist hareketinde de halen pekala görülebilen bir izdir.

Türk Yurdu dergisinin yazarlarından Ağaoğlu Ahmet ise derginin ilk sayılarından itibaren Türklüğü tanıtmak amacıyla yazılar yazan bir Azerbaycan Türküdür (Oba, 1994: 159-162). Ağaoğlu Ahmet'e göre, Türk aleminde iki büyük "cereyan" söz konusudur: İslamiyet kaygısı ve Türklük kaygısı. Yine ona göre, İslamiyet yozlaştırılmıştır ve reforme edilmesi gerekmektedir. İkinci kaygıyı aşmak için ise, Türkler arasında milli bütünlük

meydana getirmek gerekir (Oba, 1994: 164). Zira, “Türkler, Çuvaşlar, Yakutlar, Mançuğlar, Tunguzlar, Japon, Kore, hepsi Turan, diğer bir söyleyişle, Altay ırkına mensuptur” (Tuncer, 1990: 49).

19. yüzyılın ikinci yarısı, çok kavimli Osmanlı İmparatorluğunda milliyetçilik hareketlerinin yükselişine tanık olur (Üstel, 1997: 53). İlk dönemlerinde kültürel bir öge olarak görünen milliyetçilik, İttihat ve Terakki’nin iktidarıyla birlikte siyasallaşmış ve Turancılık halini almıştır (Üstel, 1997: 53). Oysa Akçura, Türk ulusunun kimlik sorunun ilk kez derli toplu bir biçimde ve tutarlı olarak ele alındığı *Üç Tarz-ı Siyaset*’inde (1904) Cumhuriyetin kurulmasından hemen önceye kadar egemen olmayan bir fikri ileri sürerek, Anadolu sınırları içinde yeni bir millet inşasından söz eder ve Cumhuriyete kadar çeşitli dönemlerde ele alınmış olan Osmanlıcılık, İslamcılık ve Türkçülüğü eleştirir (Kürkçügil, 1996). İlk bakışta yayılımacı olmak bir yana, daraltıcı bir milliyetçilik anlayışdır bu.

Akçura, söz konusu çalışmasında şöyle demektedir:

Bir Türk millet-i siyasisi husule getirmek fikri pek venidir. Gerek şimdiye kadar Osmanlı devletinde, gerekse gelip geçen Türk devletlerinin hiçbirinde bu fikrin mevcut olduğunu zannetmiyorum (aktaran Oba, 1994: 171).

Akçura’ya göre, Osmanlı İmparatorluğu’nda yaşayan Türkleri din ve ırk esasında birleştirecek, ayrıca Türk olmamakla birlikte, bir dereceye kadar Türkleşmiş olan milletler de Türk kimliğinde temsil edilecek ve bundan da ötesi, tüm dünyaya yayılmış olan Türkler büyük bir “siyasal millet” oluşturacaklardır. Akçura’ya göre, en önemli fikirler din ve milliyettir (Oba, 1994: 54). Oba’ya göre, Akçura, Pantürkist bir eğilim taşımakla beraber, henüz Pantürkist fikirleri siyasi bir içerik kazanmamış olduğu için, onu Turancı olarak tanımlamak doğru değildir (1994: 173). Ancak, şurası açıktır ki, Akçura, Türkçülüğün devletin siyasal alanı ile sınırlanamayacağını ileri sürmektedir.

Akçura, Ağustos 1905’te yapılan Rusya Müslümanlarının Birinci Kongresi’nde kongre sözcülüğünü yapmıştır. Kongrenin en önemli kararı “tüm Rusya Müslümanlarının birleşmesi” yönünde alınan karardır. Ocak 1906’daki ikinci kongre hazırlıkları ise bizzat Yusuf Akçura tarafından

gerçekleştirilmiştir (Oba, 1994: 148). Yusuf Akçura Ekim 1919'da Milli Meşrutiyet Fırkası'nın mirasçısı olan Milli Türk Fırkası'na katılmıştır ki, bu parti, içinde Türk adını taşıyan ilk siyasal partidir (Georgeon, 1986: 104).

Akçura'nın Türkçülüğünün belirgin ve *Yön* dergisine kadar bir devamlılık gösterecek olan yanı, onun esas olarak Prens Sabahattin ve çevresindeki “liberallere” karşı geliştirdiği Türk girişimci sınıfı yaratmayı amaçlayan bir “milli iktisat” anlayışı ve giderek devletçilik savunusudur. Hatta 1919 yılında yayınlanan *İfham* gazetesi, devletçilik teriminin ilk kez Akçura tarafından kullanıldığını yazar (aktaran Georgeon, 1986: 108).

Ancak Akçura, toplumu toplumsal sınıflardan yola çıkarak anlamaya çalışır. Bu bağlamda, millet eşittir halk şeklinde sınıfsız bir biçimde formüle edilmiş olan Atatürk milliyetçiliğinden ayrılır. Parvus'un da tarım ve sanayiinin eşit ve dengeli bir biçimde kalkındırılması, emperyalizme ve kapitalizme karşı bağımsızlık, kapitülasyonların ortadan kaldırılması gibi fikirleri, sosyalist sola hiç de yabancı değildir.

II. Dönemeçler

II.1 Bir Dönemeç: Mustafa Suphi'nin TKP'si

Mustafa Suphi de, örneğin Hakan Reyhan (1999: 102) tarafından Yusuf Akçura'nın devamcısı olarak nitelenmektedir. Suphi'nin Ferit Tek tarafından kurulan ve Akçura'nın da üyesi olduğu¹ Milli Meşrutiyet Fırkası'na katıldığı doğrudur (Aslan, 1997: 10). Ancak, onu, bazı fikirlerinde yakınlıklar ve etkiler olmakla birlikte, Akçura'nın devamcısı saymak kanıtızca fazla iddialıdır.

Mustafa Suphi, Türkiye Komünist Partisi'nin kurucusudur ve “milliyetçi Türk komünizminin” öncüsü sayılmaktadır. Birinci Dünya Savaşı'ndan önce sürgüne gönderildiği Sinop'tan kaçarak Rusya'ya gider, 1918 yılında bulunduğu Moskova'da Müslüman Komiserliği'nde Galiyevizmin öncüsü

¹ Akçura'nın bu partideki rolü üzerine bir fikir birliği olmadığını ifade etmek gerekir. Örneğin Aslan (1997: 10), Tek ile birlikte Akçura'nın da bu partinin kurucuları arasında yer aldığını söylese de, Tunaya'nın *Türkiye'de Siyasi Partiler* adlı geniş ve değerli çalışmasında, Milli Meşrutiyet Fırkası içinde Akçura'nın adından hiç söz edilmemektedir. Diğer taraftan Georgeon, Akçura'nın üye olduğu siyasi partinin, MMF değil, onun devamcısı olan Milli Türk Fırkası olduğunu yazar (1986: 104).

olarak sayılan Molla Nur Vahidof ile tanışır. Molla Nur Vahidof tarafından Türkiye'ye yönelik Dış Propaganda Bürosunun başına getirilir. Burada, "Müslüman Sosyalistler Komitesinin yayın organıdır" ibareli, Rusya'da bulunan "esir" Türkleri ve Türkiye'deki devrimcileri hedef alan *Yeni Dünya* adlı bir gazete çıkarmaya başlar (Aslan, 1997: 26). 1918 yılı Temmuzunda Moskova'da Türk Komünistleri Konferansı'nı toplar ve buradaki Türk esirlerden bir Türk Kızıl Alayı oluşturur. Bu süreç, TKP'nin de kuruluşunu hazırlar. Mustafa Suphi, önce Molla Nur Vahidof'un, daha sonra da Sultan Galiyev'in yardımcılığını yapar (Reyhan, 1999: 102; Kaymak, 1993: 205, Tunçay, 1983). Ayrıca, 1918-1920 yılları arasında Molla Nur Vahidof, Sultan Galiyev ve Galimcan İbragimov'la birlikte Merkezi Müskom'un *Çulpan* adlı resmi yayın organının editörlüğünü üstlenir (Benningsen ve Wimbush, 1995: 244). Yine Reyhan (1999: 117), Molla Nur Vahidof, Sultan Galiyev ve Mustafa Suphi arasında bir çeşit işbölümü olduğunu iddia eder. Ona göre, Sultan Galiyev, Galiyevist hareketin Türk-Tatar dünyası merkezli stratejisti, Molla Nur Vahidof İslam-Doğu dünyası merkezli stratejisti ve Mustafa Suphi de Anadolu-Osmanlı dünyası merkezli stratejistidir. "Birbirlerini tamamlayan bu stratejilerin ortak paydası, Mazlumlar Enternasyonalidir" (1999: 117). Mete Tunçay da Mustafa Suphi'nin açık bir muhalif olarak ortaya çıkmış olmakla beraber, Sultan Galiyev gibi bir milliyetçiliğe eğilim duyduğunu belirtmektedir (1982: 53). Yine Tunçay, Kemal Tahir'le polemige giriştiği bir yazısında Tahir'in "Devrimin ilk yıllarında Sovyetler'de önemli bir 'milli komünizm' akımı olduğu ve Sultan Galiyev gibi Mustafa Suphi'nin de bu akımın ileri gelenleri arasında ver aldığı" (1983: 76) fikrine katıldığını ifade eder. Zeki Velidi Togan da Başkırđistan Cumhuriyeti'nin başında olduğu halde Sovyet yönetimine karşı ayaklanmak üzere Türkistan'a geçmeden önce 1920 Temmuz'unda yaptığı Bakü seyahatinde Suphi'yle görüştiklerini anlatır:

Bakü'de Türkiyeli komünist Mustafa Suphi'nin evinde kaldım. Onu Moskova'dan tanıyordum. O komünist ise de Rusların Şark siyasetini beğenmiyordu. Ben onunla çok konuştum. Türkistan'da yapmak istediklerimiz hakkında ona bazı şeyler söyledim. Çünkü Ruslara söylemeyeceğinden emindim" (aktaran Tunçay, 1991: 337).

Daha sonra Kadro dergisinde yazacak olan Şevket Süreyya Aydemir de Türkiye Komünist Partisi'nin bir üyesidir (Tunçay, 1991: 343). Hatta Tunçay'a göre "Cumhuriyetin ilk yıllarında TKP, Komintern'in en çok ulusal

bilinç gösteren seksiyonudur. Bunun sevabı ya da günahı geniş ölçüde Şevket Süreyya Bey’indir” (1983: 206).

11.2. Bir Dönemeç: *Kadro* Dergisi

Aylık bir fikir dergisi olan *Kadro*, 1932-34 yılları arasında 36 sayı çıkmıştır. Derginin ideologu Şevket Süreyya Aydemir, imtiyaz sahibi Yakup Kadri Karaosmanoğlu, yayın müdürü Vedat Nedim Tör’dür (Türkeş, 1999: 47). Bununla birlikte, Burhan Asaf Belge de, *Kadro* dergisinin kurucularından ve sürekli yazarlarından (Türkeş, 1999: 83). Dönemin bürokratlarından ve aydınlarından Falih Rıfkı Atay, Behçet Kemal Çağlar, Mümtaz Ziya, Necmi Dilmen, Hakkı Mahir, Mansur Tekin, Tahir Hayrettin gibi isimler de zaman zaman *Kadro* dergisinde yazmışlardır. Bunun yanında dönemin Başbakanı İsmet İnönü’nün de bir makalesi *Kadro* dergisinde yayınlanmıştır. Mustafa Kemal’in de dergiye abone olduğu bilinmektedir.

Aydemir, 1919 yılına kadar Türk ulusçuluğunun yayılmasında etkin bir rol oynayan *Türk Yurdu* dergisini okur ve kendisini Turancı görüşlere yakın hisseder (Türkeş, 1999: 70).

Bu mecmuaya göre (*Türk Yurdu*-yn) bilinmeyen, fakat büyük bir Türk milleti vardı. Bu milletin tarihi, Osman Gazi’nin çadır kurduğu Söğüt yahut Domaniç yaylasından başlamıyordu. Milletin ilk varlığı da üç yüz çadır halkından ibaret değildi. Bu milletin vatanı, Osmanlı devletinin sınırladığı yerlerden bile büyüktü. Onun vatanı, Türk milletinin yaşadığı her yerdi. Gerçi bu vatan bölünmüştü. Millet yer ver esirdi. Fakat, tarih birliği, dil birliği, dilek birliği olunca, onun bir gün kurtulması, kalkınması ve kendi toprakları üstünde kendi saltanatını kurması mukadderdir deniliyordu. Çünkü bu yeni görüşe göre, aslolan millettir. Vatan, bu milletin yaşadığı her yerdi. Hangi taht ve hangi bayrak altında olursa olsun bu vatanın bir de adı vardı: Turan (Aydemir, tarihsiz: 61).

Artık Turan’ın kapısında bulunuyorduk. Şimdi aslolan buydu. Bu kapıdan adınlarımızı atınca, tarihimizde yeni bir devir açılacak diyorduk. Biz, büyük Turan toprağına ayak basınca, arkamızda Anadolu hakiki dayanağını bulacaktı o zaman her yerde yeni ordular kurulacaktı. Aynı dili konuşan, aynı Allah’a tapan genç ve kardeş ordular” (Aydemir, tarihsiz: 135)

Aydemir, 1920’de Birinci Doğu Halkları Kurultayı’na katılır, Kongre sırasında TKP’nin başkanı Mustafa Suphi ile tanışır. Aynı Kongrede Tatar Bolşevikleri ve Türklerle de tanışır (Aydemir, tarihsiz: 74). Bu sırada, TKP’nin kongresine de katılan Aydemir, muhtemelen TKP’ye üye de olur (Aydemir, tarihsiz: 74). Daha sonra, devrimci liderler yetiştirme amacıyla kurulan Doğu Emekçilerinin Komünist Üniversitesi’nde (KUTV) eğitim görür. Hem Vedat Nedim Tör, hem de Burhan Asaf Belge, yüksek öğrenimlerini Berlin’de tamamlamışlardır. Bu dönemde (1914-22) SSCB’den ayrılan ya da sürgüne gönderilen Türklerin oluşturduğu Prometheci hareketin Berlin’de etkili olduğu ve Berlin’de yaşayan Prometecilerin *İstiklal* adlı bir yayınları olduğu bilinmektedir (Copeaux, 1997: 18). Yakup Kadri Karaosmanoğlu hariç, derginin düzenli yazarları Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası üyesidirler. Ancak 1925 yılında Fırka’da gündeme gelen ayrılıkta Şefik Hüsnü Deymer ve Nâzım Hikmet’le birlikte adı anılan grup ile sonradan Kadrocu olacak grup ayrılmışlardır (Copeaux, 1997: 52). Ancak, milliyetçilik bağlamında ele alındığında, Mete Tunçay Türkiye İşçi Çiftçi Sosyalist Fırkası’nın da Marksist terminolojiyi kullanmasına karşın, ulusçu görünümünü koruduğunu tespit etmektedir (1978: 336). Türkeş, Kadrocuların tarihi materyalizmi benimsediklerini baştan itibaren açıkça dile getirdiklerini ve diğer dünya görüşlerini idealizm olarak tanımlayarak reddettiklerini ifade etmektedir (1999: 103). Türkeş’e göre, Kadrocuların esinlendiği ikinci ideolojik kaynak, Lenin’dir. Zira, Aydemir ve Tökin, eğitimlerini Moskova’da tamamlamışlar, Bakü Kongresine katılmışlardır.

Yine Türkeş (1999: 99-101), Kadrocuların İttihat ve Terakki’nin ideologları sayılan Ziya Gökalp ve Yusuf Akçura’dan etkilenip etkilenmediği konusunda, derginin özellikle Ziya Gökalp’le bir mesafe tanımlamasına karşın, özel olarak belirtilmemekle birlikte, Yusuf Akçura’nın fikirleriyle paralellik gösterdiğini ifade etmektedir. Ayrıca, Şevket Süreyya Aydemir’in Yusuf Akçura’yı tanıdığı, onu Ankara’daki evinde sık sık ziyaret ettiği de kendisi tarafından ifade edilir (Aydemir, 1990).

Kadrocuların iki temel öngörüsü vardır: “Bütün sömürgeler ulusal bağımsızlıklarını kazanacaktır ve bu süreç, kapitalist emperyalist düzeni yıkacaktır” (Türkeş, 1999: 105) *Kadro*, devrimi iki aşamalı olarak tanımlamaktadır: ihtilal ve inkılap. Onlara göre, Kurtuluş Savaşıyla birlikte birinci aşama tamamlanmıştır, ikinci aşamada ise iktisadi bağımsızlığı

kazanmak gerekmektedir. Bu esasta, Kadrocuların stratejisi sosyalizmi işaret etmemekte, daha çok Galiyevci tartışmalardan esinlendiği izlenimini vermektedir. Kadrocuların Sultan Galiyev’den etkilenmiş olabileceklerine dair birtakım veriler mevcut olmasına karşın, Kadrocuların kendi ağzlarından bunu doğrular ya da yanlışlar nitelikte bir açıklama mevcut değildir. Ancak, yine Tökin ve Aydemir’in öğrenim gördükleri üniversitede aynı dönemde Galiyev’in ders vermekte olduğunu hem Benningsen hem de Türkeş belirtmektedir. Yine de hemen belirtelim ki, “sanayileşmiş metropoller ile sanayileşmemiş koloniler arasındaki karşıtlık, işçi sınıfları arasında farklı niteliklerin olması gibi konularda örtüşen tartışmalar” (Türkeş, 1999: 108) olmasına karşın, toplumları biraraya getirerek ortak bir cephe oluşturmada anahtar noktalardan birisi olan “İslami öge Kadro’nun tartışmalarında hiç yer almamaktadır” (Türkeş, 1999: 108).

Bununla birlikte, Galiyevcilerin “‘milli komünizm” olarak adlandırdıkları kavramı, “Evrensel bir sosyalizm teorisi yoktur” ya da “Marks’ın ifade ettiği ‘evrensel’ komünizm ve bunun çeşitli pratikleri Avrupa merkezidir” şeklinde okursak, *Kadro* dergisi taraftarları ve yazarlarının “milli komünizm”i savunduklarına hiç şüphe yoktur. Onlara göre, yeni Türk milliyetçiliği, “kendini hazırlayan ve olgunlaştıran tarihi şartların tabii icabı olarak” dışarıya karşı anti-emperyalist, içeriye karşı da anti-kapitalisttir (Aydemir, 1990: 166). Şevket Süreyya Aydemir, *İnkılabın İdeolojisi: Sosyal Milliyetçiliğin Zaferi* isimli makalesinde şöyle demektedir:

Biz bugün Türk Milli Kurtuluş Hareketini tamamiyle kendi hususi şartları içinde ve tamamiyle kendi hususi menfaatlerine göre mütalaa etmeye mecburuz. Öyle zannediyoruz ki, hazır kelimeler ve hazır nizam isinleri bizde artık kafi derecede tahlil ve münakaşa edilmiştir. Şimdi Türk münevveri için asıl mühim olan kendi rejimimizin kendi menfaatlerine uygun içtimai yasasını, genel sosyal planını çizmeye çalışmaktır (Aydemir, 1999: 283).

İnkılâp ve Kadro isimli çalışmasında ise, yine Aydemir,

Bu manada anti-emperyalizm ve anti-kapitalizm, yeni Türk milliyetçiliğinin onu, hem istilacı milliyetçilik hırslarından, hem çelişmeli ve çatışmalı bir millet anlayışından ayırt eden temel vasıflardır. Türk milli kurtuluş hareketinin tamamiyle kendine özgü olan bu yeni milliyetçiliği,

diğer bize benzer memleketlerin girdiğı ve gireceğı milli kurtuluş hareketleri için de örnek olan, “ideolojik” prensiplerden biridir. Bu “sosyal” bir “milliyetçiliktir” Sosyal milliyetçilik budur” (1990: 167).

demektedir. *Kadro* dergisi yazarlarına göre, yeni Türkiye, “teknik ve ekonomik gelişmesini, planlı bir devlet kontrolünün düzenleyici nizamı içinde, makul bir karma ekonomiye dayanacaktır” (Aydemir, 1990: 167). Dışarıya karşı anti-emperyalist olacaktır, ama “milli sınırlar içinde bir dil ve kültür birliği” şarttır (Aydemir, 1990: 166). İçeriye karşı anti-kapitalist olacaktır ama “kendi içinde sınıfların sınıfları sömürmesi esasına dayanan inhisarcı ve klasik bir kapitalizme” kaymadan, “ileri teknikli bir milli iktisat nizamı ile” karma bir ekonomi uygulayacaktır (Aydemir, 1990). Sonuç olarak, Türk milliyetçiliğı, “reel, çağdaş kavramını ve hayatıyetini Türk devletçiliğı ile tamamlayacaktır.” “Milli bir iktisadi kalkınma” bakımından devleti birincil aktör olarak tanımlayan *Kadro* dergisinin çizdiği bu çerçeve, *Yön* tarafından da sürdürülmüştür. Tunçay’a göre, “Türkiye’de 1960’tan sonra solun yeniden canlanması içinde Aydemir’in etkisi en çok Yön-Devrim çizgisinde görülür” (1983: 206). Tersine de doğrudur: Yön-Devrim çizgisinde de bir etki aranacaksa, en çok *Kadro* dergisi etkili olduğu söylenebilir.

II.3. Bir Dönemeç: Yön Dergisi

Yön dergisi, 1961-67 yılları arasında çıkan, kurucuları Cemal Reşit Eyüboğlu, Mümtaz Soysal ve Doğan Avcıoğlu olan bir dergidir (Tunçay, 1983: 94 ve Özdemir, 1983: 101). Altı yıl boyunca çıkan bu haftalık dergide Sadun Aren, Turan Güneş, İdris Küçükömer, Muammer Aksoy, Şevket Süreyya Aydemir, Atilla İlhan, Fethi Naci, Mihri Belli, Yaşar Kemal, Taner Timur, Ahmet Taner Kışlalı, Abdi İpekçi, Muzaffer İlhan Erdost, Can Yücel gibi dönemin önde gelen aydınları da yazılar yazmıştır (Özdemir, 1983: 101). Aclan Sayılğan bu hareketi Yeni Galileycilik olarak nitelemektedir (aktaran Kaymak, 1993: 225). Tunçay’a göre, Doğan Avcıoğlu devrimciydi, ancak “devrimden anladığı iyi niyetli, ilerici bir askeri cuntanın müdahalesiyle Türkiye’nin toplumcu bir çizgiye girmesi idi” (1983: 95).²

² Biz Yön’e sadece tartıştığımız sorun çerçevesinde değindik. Yön’le ilgili daha geniş bir değerlendirme okumak için Gökhan Atılğan’ın *Praksis*’in beşinci sayısında yer alan “Karpiç’te

Milliyetçi mücadelenin ancak sosyalist güçlerin öncülüğünde yürütüldüğü takdirde başarıya ulaşabileceğini söyleyen birçok düşünür olduğunu belirten Avcıoğlu, “şüphesiz bunun en ideal çözüm olduğunu, fakat gerçeklere her zaman uygun düşmediğini, çağın değişen dünya kuvvet dengesinin ve kitlelerin artan politik ağırlığının etkisiyle, milliyetçi mücadelenin sosyalist güçlerin liderliği olmaksızın da başarıya ulaşabileceğini ve sosyalizme yönelebileceğini” söyler” (aktaran Kaymak, 1993: 228).

Yön’ün 1042 kişi tarafından imzalanan (Özdemir, 1993: 49) çıkış bildirgesinde “çağdaş uygarlık seviyesine ulaşmak” millî üretimi yükseltmekte başarılı olmaya bağlıdır.

Bu nedenle, topluma şekil vermek durumunda olan aydınların belli bir kalkınma felsefesinin ana hatları üstünde anlaşmaya varmaları gerekmektedir. Böyle bir kalkınma felsefesinin hareket noktaları, bütün insanların seferber edilmesi, kitlelerin sosyal adalete kavuşturulması, istismarın kaldırılması ve demokrasinin kitlelere mal edilmesidir. Bunun adı ise, bildiriye hazırlayanlara göre yeni devletçilik olmaktadır (Özdemir, 1993: 50-1).

Sultan Galiyevciliğin ana temaları olan din ve milliyetçilik konusunda Yön dergisinin yaklaşımı oldukça ilgi çekicidir: Doğan Avcıoğlu derginin 78. sayısında yayınladığı *Milliyetçilere Sesleniş* adlı yazısında milliyetçiliği “iç ve dış kapitalizmin karşısına dikilen insan” olarak tanımlar. Ona göre, sömürülen ülkelerde milliyetçilik yeni bir öz kazanmıştır. Bu yeni öz “tam bağımsızlıktır” (istiklalçilik). Azgelişmiş ve bağımlı ülkelerde milliyetçilik zorunlu olarak anti-emperyalizm şeklini alır. Bu durumda milliyetçi de “emperyalizme karşı savaşan kişi” olarak tanımlanır (Özdemir, 1993: 143).

Avcıoğlu, Yön Yayınları tarafından yayınlanan *Alya’da Marksizm ve Milliyetçilik* adlı kitaba yazdığı önsöze “Çağımızda üçüncü dünyayı çalkalandıran sosyalist ve milliyetçi akımları anlamak” diye başlar ve “Bu bilimsel araştırmanın bizim için özel bir önemi de Asya’da Hanefi Muzeffer ve Sultan Galiyev gibi Türk Marksistlerin, Müslüman sömürge bir çevreye Marksizmi uydurma yolundaki ümitsiz çabalarıdır” diyerek Sultan Galiyev’in

düşüncesinin temel hatlarını özetler (Avcıoğlu, 1966: 5).

Niyazi Berkes de “milliyetçilikten yoksun batıcılığın milli ihanet, batılaştırılmaktan yoksun bir milliyetçiliğin de katmerli bir ihanet ve vatan satıcılığı halini aldığını, tek çıkar yolun, batıcılığın batıdan bağımsız şeklinde, milliyetçiliği devrimcilik şeklinde almak olduğunu” (Özdemir, 1993: 142) söyleyerek, Kurtuluş Savaşının ana teması olan “maneviyatçı milliyetçiliği” gündeme getirir. Bunun yolu ise, *Yön* başyazarı Avcıoğlu’na göre, milliyetçiliğin “sosyal potada erimesi” bir başka deyişle, sosyal devrimden geçer (Özdemir, 1993: 141).

Yön yazarlarından Aren’e göre, halkçılık Türk sosyalizminin yerli adıdır. Kalkınma için tek yol sosyalizmdir ve sosyalizm de gerçek anlamda bir demokrasidir (Özdemir, 1993: 193). Özdemir’e göre, Yöncülerin diğer radikal sol gruplara göre başarısı, Doğu, Batı ve az gelişmiş ülkeler arasında bir ayrım yapmaları olmuştur. Bir başka deyişle, *Yön*’ü *Yön* yapan, onların “milli sosyalizmidir” (1993: 192-3). *Kadro* dergisinin ideologu Şevket Süreyya Aydemir’in *Yön*’de düzenli yazılar yazması da bu “milli sosyalizm” fikrinin bir işareti olarak yorumlanabilir. Milli sosyalizmin gerçekleştirilmesi ise, “yalnız sanayiye ve ekonomiyi değil, milli hayatın her cephesini Atatürk’ün çeşitli demeçlerinde yer alan ilkeler dahilinde düzenlemek” (Özdemir, 1993: 263) ile olasıdır. Bundan kastedilen, esas olarak, genel oy ilkesinden vazgeçmeksizin, sosyal adaleti sağlayarak, kapitalist olmayan bir kalkınma yolunu benimsemektir. Türk sosyalizminin temel ilkeleri ise, anti-emperyalizm, anti-kapitalizm (milli ve halkçı bir ekonomi), karma ekonomiyi reddetmeyen bir devletçilik, sosyal adalet, dil, tarih ve kültür işlerinde bilimsel bir milliyetçilik, sosyal devlet ve laikliktir (Özdemir, 1993: 266). “Bir bakıma, Atatürk ilkelerine milli sosyalizm ismi verilebilir.” Milli demokrasi, parlamenter yolla gerçekleşecek ve toplumun anti-emperyalist ve anti-feodal güçlerini temsil edecek olan milli cephenin tedrici zaferiyle mümkün olabilecektir. İlk etapta bütün milliyetçi güçler milli bir ekonominin kurulması yönünde seferber olacak, emperyalizmin yerli işbirlikçileri ise sürekli olarak bu bloğu parçalamaya çalışacaktır. Bu nedenle, önce tekelci ve işbirlikçi burjuvazi safdışı edilecek, bunların dışında olanların kurduğu “Milli Cephe” dış yardımları reddedecek, dış borçların geri ödenmesini uzun bir vadeye yayacak, “siyasi, iktisadi ve mali bütün bağımlı münasebetleri tasfiye edecek” dış ticaretin ana kalemlerini devletleştirecek, gerçek bir toprak,

tarım ve eğitim reformu yapacaktır.

Özdemir, Yön-Devrim hareketinin • Kadroculardan büyük ölçüde etkilendiklerini yazar. Ayrıca, benzer bir yorumu, hatta Yöncülerin Kadrocuların devamcısı olduğu yorumunu yapan başka yazarlar da vardır. Örneğin, Korkut Boratav, Şevket Süreyya Aydemir'in bu dergide yazmasının rastlantısal olamayacağını; Haldun Gülalp, Kadrocu tezlerin 1960'larda yeniden canlandırılmasının öncelikle Avcıoğlu'nun çalışmalarıyla gerçekleştiğini; Ömür Sezgin, Yön'ün Kadronun devamı olduğunu ve son olarak Melih Cevdet Anday, Yön hareketinin, Sultan Galileyecilikle ilişkili olun Kadro Hareketinin devamı olduğunu yazar.

Sonuç

Türkiye solunda milliyetçilik, yazıda açıklandığı üzere, Ekim Devrimi'nin doğrudan etkileri altında şekillenen Galileyecilik akımı ve modern anlamda Türk Milliyetçiliği fikrini yayan *Türk Yurdu* dergisinin etkisini taşımış görünmektedir.

Türkiye solundaki milliyetçi etkinin gözlenebileceği ilk dönemeci oluşturan Mustafa Suphi TKP'si bu belirlenimi dolaysızca taşır. Cumhuriyet Türkiye'sinde TKP'nin separat (kendisini dağıtıp demokratik kuruluşlar içinde faaliyet gösterme) kararına kadar olan dönemde etkisinin sınırlı olması ve bu karardan sonra da iyice etkisizleşmesi, bağımsız sınıf siyasetinin temsil edilebileceği çizginin tasfiyesini doğurmuş, sol eğilimli bir aydın hareketi olarak şekillenen 1930'ların *Kadro* ve 1960'ların *Yön* dergileri de aynı kaynaklardan dolayı olarak etkilenmişlerdir. *Kadro*'nun görüşleri solun 1930'lu yıllardaki gelişkinliği ile koşut bir biçimde sola nüfuz etmiş sayılamazsa da *Yön*'ün oluşturduğu milliyetçi çizgi dönemin koşullarında dolaysızca sola nüfuz etmiştir. Elbette *Yön*'ün savunduğu görüşlerde ulusal kurtuluş hareketlerinin sosyalist ana akım tarafından desteklenmesi ve ana akımın dünyada “kapitalist olmayan yol” stratejisini “gelişmekte olan” ya da “sömürge ve yarı-sömürge” ülkelere önermesi, bu stratejinin ulusal kalkınma temelli ve ulusal burjuvaziye kazanmaya yönelik olmasının da etkisi vardır.

Yazıda, Türkiye sosyalist hareketi içinde milliyetçiliğin Sovyetler Birliği'nde ulusal sorun, buna bağlı olarak açığa çıkan Galileyecilik ve ek olarak, *Türk*

Yurdu kaynakları ile ilişkisi; Mustafa Suphi TKP'si, *Kadro* ve *Yön* dönemeçlerinde bu etkinin niteliği ve dönüşümleri, milliyetçilik fikrinin gelişimi ve sürekliliğini de içerecek biçimde olgular düzeyinde gösterilmeye çalışılmıştır. Bu tarihsel vakanın her gün veniden yaşadığımız siyasal izdüşümleri ve en azından sosyalist kadrolar nezdinde milliyetçilikten arınmanın olasılıkları ise başka ve daha derin incelemelerin konusu.

Kaynaklar

- Akçura, Y. (1998) *Türkçülüğün Tarihi*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Akın, Y. (1999) "Sultan Galiyev Tartışmaları ve Mazlumlar Enternasyonal Projesi" *Ulusal Sola Teorik Katkı* içinde, Ulusal Dergisi Kitaplığı: 7, 152-166.
- Aslan, Y. (1997) *Türkiye Komünist Fırkası'nın Kuruluşu ve Mustafa Suphi*, Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Avcıoğlu, D. (1966) "Önsöz", *Asya'da Marksizm ve Milliyetçilik*, İstanbul: Yön.
- Aydemir, Ş. S. (1990) *İnkılap ve Kadro*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Aydemir, Ş.S. (?) *Suyu Arayan Adam*, İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Benningsen, A.A. ve Wimbush, S.E. (?) *Sultan Galiyev ve Sovyetler Birliği'nde Milli Komünizm*, İstanbul: Anahtar Kitaplar.
- (1999) *Birinci Doğu Halkları Kurultayı: Bakü 1920 Belgeler*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Bottomore, T. (1994) (der.) *Marksist Düşünce Sözlüğü*, İstanbul: İletişim Yayınları.
- Copeaux, E. (1997) "Prometeci Hareket" Vaner, S. (der) *Unutkan Tarih* içinde, İstanbul: Meti, 17-53
- Coşkunarslan, H. (1999) "SSCB'de Milliyetçi Sosyalist Önderler" *Ulusal Sola Teorik Katkı* içinde, Ulusal Dergisi Kitaplığı: 7, 52-87
- Davis, H. B. (1994) *İşçi Hareketi, Marksizm ve Ulusal Sorun*, çev. Yavuz Alogan, İstanbul: Belge Yayınları.
- Debray, R. (1977) "Marxism and the National Question" *New Left Review*.
- Eagleton, T. (1993) "Ulusçuluk: İroni ve Bağlanma" çev. Nesrin Tura, *Sınıf Bilinci*, 13.
- Galiyev (1999) "Müslümanlar Arasında Din Karşısı Propagandanın Yöntemleri" *Ulusal Sola Teorik Katkı* içinde, Ulusal Dergisi Kitaplığı: 7
- Georgeon, F. (1986) *Türk Milliyetçiliğinin Kökenleri: Yusuf Akçura*, Ankara: Yurt Yayınları.
- Gültekin, M. B. (1999) *Sultan Galiyev Eleştirisi*, İstanbul: Kaynak Yayınları.
- Kaymak, E. (1993) *Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonal*, İstanbul: İrfan Yayınevi.
- Kürkçügil, M. (1996) "Dört Tarz-ı Siyaset" *Yeniyol*, Aralık, 25-32.
- Landau, J. M. (1999) *Pantürkizm*, İstanbul: Sarmal.
- Löwy, M. (1999) "Marksistler ve Ulusal Sorun" *Dünyayı Değiştirmek Üzerine*, İstanbul: Ayrıntı, 84-108.

- Mandel, E. (1997) *Alternatif Olarak Troçki*, İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Mandel, E. ve Ross, J. (1991) *Devrimci Bir Enternasyonal Örgütün Gerekliği Enternasyonalizm*, İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Mutman, M. (1995) "Küreselleşme" *Toplum ve Bilim*, Bahar, 4-16.
- Nimni, E. (1989) "Marx; Engels and the National Question" *Science and Society*, 53 (3): 297-326
- Oba, A. E. (1994) *Türk Milliyetçiliğinin Doğuşu*, Ankara: İmge.
- Özdemir, H. (1983) *Bir İlk Yapıt: Türkiye'nin Düzeni*, Yapıt, 47(2), 101-109.
- Özdemir, H. (1993) *1960'lar Türkiye'sinde Sol Kemalizm: Yön Hareketi*, İstanbul: İz Yayıncılık.
- Reyhan, H. ve vd. (1999) *Ulusal Sola Teorik Katkı*, Ulusal Dergisi Kitaplığı: 7, Ankara.
- Reyhan, H. (1999a) "Türkiye'yi, Türk Halklarını ve Bütün Mazlum Milletleri İlerletici ve Özgürleştirici Tek Seçenek: Ulusal Devrimci Güçler Birliği" *Ulusal Sola Teorik Katkı* içinde, Ulusal Dergisi Kitaplığı: 7, 1-24.
- Reyhan, H. (1999b) "Galiyevist Düşüncenin Öncüsü: Molla Nur Vahidof" *Ulusal Sola Teorik Katkı* içinde, Ulusal Dergisi Kitaplığı: 7, 87-125.
- Şen, B. (1998) *Cumhuriyetin İlk Yıllarında TKP ve Komintern İlişkileri*, İstanbul: Küyerel Yayınları.
- Stalin, J. (1979) *Marxism and the National Question* Tiran: The "8 Nentori" Publishing House.
- Traverso, E. ve Löwy, M. (1990) "The Marxist Approach to the National Question: A Critique of Nimni's Interpretation" *Science and Society*, 54 (2), 132-146.
- Troçki, L. (1999) *Rus Devriminin Tarihi I-II-III*, İstanbul: Yazın Yayıncılık.
- Tuncer, H. (1990) *Türk Yurdu Üzerine Bir İnceleme*, Ankara: Kültür Bakanlığı.
- Tunçay, M. (1982) *Eski Sol Üstüne Yeni Bilgiler*, İstanbul: Belge Yayınları.
- Tunçay, M. (1983) *Bilineceği Bilmek*, İstanbul: Alan.
- Tunçay, M. (1983) "Avcıoğlu'nun Arkasından" *Yapıt*, 47(2), 93-7
- Tunçay, M. (1991) *Türkiye'de Sol Akımlar 1908-1925 Belgeler*, İstanbul: BDS Yayınları.
- Tunçay, M. ve Jan Zurcher, E. (der) (1995) *Osmanlı İmparatorluğunda Sosyalizm ve Milliyetçilik 1876-1923*, İstanbul: İletişim.
- Türkeş, M. (1999) *Kadro Hareketi: Uluscu Bir Sol Akım*, Ankara: İmge.
- Üstel, F. (1997) "Türk Ocakları ve Dış Türkler" Vaner, S. (der) *Unutkan Tarih* içinde, İstanbul: Metis, 53-66.
- Yamauchi, M. (1998) *Sultan Galiyev: İslam Dünyası ve Rusya*, İstanbul: Bağlam Yayınları
- Vaner, S. (der.) (1997) *Unutkan Tarih: Sovyet Sonrası Türkdilli Alan*, İstanbul: Metis Yayınları.

K İ T A P T A N I T I M I

TİP’li Yıllar (1961-1971) Anılar-Belgeler- Nihat Sargın

GÖKHAN ATILGAN

Antonio Gramsci, parti tarihi ve bu tarihin yazınıyla ilgili canalcı iki saptama yapar *Hapishane Defterleri*’nde. Bunlardan biri, parti tarihinin anlamıyla ilgilidir. Öteki, bu tarihi yazanın kişiliği ve bakış açısıyla. Nihat Sargın’ınla birlikte yeni bir halka eklenen Türkiye İşçi Partisi’nin (TİP) tarihi üzerine yazılanları Gramsci’nin saptamalarıyla birlikte düşünmek verimli olacakmış gibi görünüyor. O nedenle, Sargın’ın kitabı hakkındaki değerlendirmelerimin çerçevesini çizecek iki alıntıyla başlamak istiyorum:

Bir partinin tarihi ancak bir sosyal grubun tarihi olabilir. Fakat bu, yalnızca bir sosyal grup değildir; dostları, hısnları, hasımları ve rakipleri vardır. Belirli bir partinin tarihi ancak toplum ve devlet bütünlüğünün karmaşık betimlemesinden meydana gelebilir (genellikle uluslararası dallarla da birlikte). Dolayısıyla bir partinin tarihini yazmanın, onun önemli bir bölümüne ışık tuttuğu için monografik bir bakış açısıyla bir ülkenin tarihini yazmakla hemen hemen aynı anlama geleceği söylenebilir (Gramsci, 1986: 151).

Bir *sekte*, sadece bir küçük bir grup için önemli olan dahili meselelerden heyecana kapılacak ve bu meseleler onu mistik bir hevesle dolduracaktır. *Tarihçi* ise, bu tür şeylere bütün resim içinde gerektiği önemi verecek, bilhassa partinin gerçek etkisini, onu belirleyen pozitif ve negatif güçleri, belirli olayların oluşumunda ve kimi olayların engellenmesindeki katkısını vurgulayacaktır (Gramsci, 1986: 151).

Gramsci, birinci alıntıda bize üç şey söylüyor. Bir: Bir partinin tarihini yazmak, bir sosyal sınıfın tarihini yazmaktır. İki: Bir sosyal sınıf, ancak dost ve düşman sınıflarla mücadelesi içinde var olabilir. O halde, bir sınıfın tarihini yazmak, aynı zamanda öteki sınıfların da tarihini yazmaktır. Üç: Bir ülkenin tarihi, içinde cereyan eden sınıf mücadelelerinin tarihidir. O nedenle bir partinin, dolayısıyla bir sınıfın ve öyleyse sınıflar arasındaki ilişki ve mücadelelerin tarihini yazmak, bir ülkenin tarihini yazmaktır.

İkinci alıntı ise, bir sekterle bir tarihçinin parti tarihine yaklaşımlarındaki farka işaret ediyor. Sekter için önemli olan yaşadıkları, içinde yer aldığı olaylar, tanıklık ettiği vakıalar, ihtiraslar, çekişmeler ve benzerleridir. Bir tarihçi de “dahili meseleler”le ilgilidir. Fakat, partinin tarihini yazarken, bir sınıfın, sınıflar arasındaki mücadelenin ve ülkesinin tarihini yazdığının bilincinde olan tarihçi için, bu tür meseleler merkezde değil çevrede yer alır. Bir başka söyleyişle, sekterin odaklandığı konular, tarihçinin odaklandığı konuların etrafında yer alan tali temalardır.

Belki de şu soruyu sormak gerekiyor: Bir sekterin parti tarihi hakkında yazdıkları, çarpışma halindeki sınıfların ve bu çarpışmanın cereyan ettiği ülkenin tarihi hakkında kimi şeyler öğrenmemize yaramaz, bunları değerlendirmemize katkı sağlamaz mı? Ya da bir tarihçinin yazdıklarında kimi zaman sekterinkine benzer yönelimlere rastlayamaz mıyız?

Soruyu TİP tarihini düşünerek şöyle de sorabiliriz: En nihayetinde, sekterliğini, “Ben Parti olmuşum, Parti ben olmuş” diyebilecek kadar (Atılğan ve Şener, 2001) ileri götüren Mehmet Ali Aybar’ın üç ciltlik *TİP Tarihi*’nde, Türkiye işçi sınıfının ve Türkiye’nin kritik bir döneminin tarihi hakkında önemli sayılabilecek ipuçları bulmak mümkün değil midir? Aybar’ın kaleminden, yalnızca bir sektere özgü savunma saldırılar mı okuyoruz? Ya da, Yahya Kanbolat’ın, “olduğu gibi” kişisel tanıklıklarını aktardığı kitabı (1979) “birtakım dedikodular” diye elimizin tersiyle

itebileceğimiz türden bir eser mi? Peki, “pür bilimsel” olma istediğini bir an olsun elinden bırakmamaya gösterdiği özen her halinden belli olan Sadun Aren’in TİP tarihine dair kitabında (1993) bir sektöre özgü kimi nitelikler bulmak mümkün değil mi?

Bana öyle geliyor ki, Gramsci’nin bir partinin tarihinin yazılmasına ilişkin söyledikleri, parti tarihi yazıcılarında görülen iki eğilimi saptıyor ve sahip olunması gereken yönelimi tayin ediyor. Bunlar, partiler hakkında monografik çalışma yapmaya eğilimli araştırmacılar için büyük önem taşıyor. Bununla birlikte, Gramsci’nin saptamaları yazılmış parti tarihlerinin okunup değerlendirilmesi bakımından da ufuk açıcı bir nitelik taşıyor. Yazılmış parti tarihlerini okurken, Gramsci’nin “sektöre özgü” ve “tarihçiye özgü olması gereken” diye tarif ettiği tutumların her ikisine de rastlayabileceğimizi düşünüyorum. TİP tarihi söz konusu olduğunda, Aybar’ın, Aren’in ve Kanbolat’ın çalışmalarında, kimisinde biri, kimisinde öteki baskın eğilim olmakla birlikte bu iki yan beraberce bulunuyor.

Nihat Sargın’ın, eğer İkinci TİP ve sonrasını da yazabilirse bir ansiklopedi hacminde olacağı anlaşılan, kitabında da hem bir sektöre hem de bir tarihçiye özgü yaklaşım biçimlerini birlikte bulmak mümkün. Bunlardan birincisinin üzerinde durmayacağım. Fakat, kitabın bir “Sargın Savunması” niteliği taşıdığını belirtmeden de geçmek istemiyorum. Sargın, kendisine vaktiyle yöneltilmiş bütün eleştiri ve suçlamaları bu kitabında yanıtlıyor. Vakti zamanında dile getiremediği kimi “dahili meseleler”e de burada yer veriyor. Elbette bunlar, hemencecik üzerinden atlanabilecek şeyler değil. Eleştirel bakabilmek şartıyla, TİP’in ve döneminin ruhunu anlamak bakımından önemsenmesi gereken konular. Fakat ben esas olarak kitabın daha önemli gördüğüm üç yönüne değinmek istiyorum.

1-Yaşayan bir tarihin tanıklıkları

Sanıyorum kitaptan öncelikle bu açıdan “yaşayan bir tarihin tanıklıkları” niteliğiyle vararlanmak gerekiyor. Hatırlatmak faydalı olabilir: Nihat Sargın gençlik yıllarında Türkiye Komünist Partisi (TKP) ile organik ilişkisi olan bir isim. Mehmet Ali Aybar’ın genel başkanlığının hemen ardından TİP’e katılıyor. Partide merkez büro üyeliği, genel sekreter yardımcılığı ve genel sekreterlik yapıyor. Bu konum, nesnel olarak, Sargın’ın partinin bir başka

noktasından görülmesi zor ya da imkânsız olan olaylara şahit olabilmesine, herhangi bir parçanın bilemeyeceği kimi konuları bilebilmesine olanak sağlıyor. Ek olarak, Sargın’ın, konumu gereği parti örgütlenmesinde kazandığı deneyimlerin de herkese nasip olamayacağını belirtmek gerekiyor.

Sargın’ın kitabıyla bize aktardığı en önemli bilgilerden birinin TİP ve TKP arasındaki bağı belirli bir oranda açık etmesi olduğu kanısındayım. Yalçın Küçük, TİP’in ve onun en önemli yöneticilerinin “TKP’nin eteklerinden geldiğini” söylerken bu görüşünü Behice Boran’ın TKP ile ilişkili olma ihtimali¹ ve Sadun Aren’in bilinen TKP’liliği üzerinden oluşturuyor ve “Mehmet Ali Aybar’ın TKP üyeliği ile ilgili hiçbir iddia bulunmuyor” diyordu (Küçük, 1997: 636). İşte, Aybar’ın TKP üyeliği ile ilgili, sanıyorum ki, ilk bilgiye Sargın’ın kitabında rastlıyoruz. Sargın, Aybar’ın TKP ile ilişkisi hakkında iki bilgi veriyor. Bunlardan birincisi, TKP’nin 1949’da yayımlamaya başladığı *Nuhun Gemisi* adlı mizah dergisinin **başyazılarının** o sırada cezaevinde bulunan Mehmet Ali Aybar tarafından yazıldığıdır:

özellikle başyazısının kimin elinden çıktığı aramızda merak konusuydu. Birtakım adların yakıştırıldığını, bunların arasında Aybar’ın da adının geçtiğini anımsıyorum. O yazıların gerçekten ona ait olduğunu ise, ancak çok yıllar sonra 1967’de öğrenecektim (Sargın, 2001a: 40).

İkinci bilgi ise, Aybar’ın Sargın’la tanışma isteğinin nedenidir. Görünüşe bakılırsa Aybar, Sargın’ın askerî mahkemedeki temyiz başvurusunu okumuş ve beğenmiş. Bir iki de ortak tanıdıkları varmış, o nedenle Nihat Sargın’la tanışmak istemiş. Fakat Sargın, daha derinde başka bir nedenin olduğunu söylüyor:

Kendisine sormadım, elle tutulur bir dayanağın da yok, ama sonraları bende uyanan izlenim, daha başlangıçta hakkımdaki referansların iyi bir yazı ve bunu tamamlayan bir iki ortak tanıdığın övgüsünden ibaret olmadığıdır (Sargın, 2001a: 45).

¹ Nihat Sargın, daha önce kendisiyle yapılan bir söyleşide Behice Boran’ın TKP üyesi olduğunu belirtmişti. Sargın, bu konuda şunları söylüyordu: “Genel Başkanımız Boran, bana ve diğer yakın çalışma arkadaşlarına ‘40’lı yıllarda doçent olarak Ankara’da göreve başladıktan sonra, parti çalışmalarında aktif olarak yer aldığını muhtelif verilerle birçok kez ifade etmiştir” (aktaran Akar, 1989: 143-144). Sargın’ın söyleşisinin yer aldığı kitapta, bazı eski TKP’liler de Boran’ın TKP üyesi olduğunu belirtiyorlardı (Akar, 1989). Dolayısıyla Behice Boran’ın TKP üyeliği ile ilgili yeterince bilgi bugün elimizde bulunuyor.

Sargın'ın, böylece, görünürdeki referansların ötesinde TKP referansı ile Aybar'ın kendisiyle tanıştığını ima ettiğini anlayabilmek güç olmasa gerek. Mehmet Ali Aybar, Behice Boran ve Sadun Aren... Böylece, TİP'in bu en önemli üç yöneticisinin birbirleriyle ilişkili olup olmadıklarını ya da hangi düzeyde ilişkili olduklarını tam olarak bilemesek de TKP'den geldiklerini, Sargın aracılığıyla öğrenmiş oluyoruz. Bu üçlüye Sargın'ı da dahil ettiğimizde, TİP'in gelişiminde tayin edici bir rol oynayan yönetici kadronun "TKP'nin eteklerinden geldiğini" açık bir şekilde anlayabiliyoruz. Şimdi, kitapta, bunun kadar önemli olmasa bile, kimi başka yeni bilgilerin de bulunduğunu belirterek bir başka konuya geçmek istiyorum.

2- Bir örgütçünün deneyimleri

TİP'in, Türkiye sosyalist hareketinin yasal parti biçiminde örgütlenme geleneği açısından ilk olmasa bile en önemli deneyimlerinden biri olduğu biliniyor. Partinin yurt çapında örgütlenme yöneliminin temel özelliklerinden biri, tek bir ilişkinin bile bulunmadığı illerde, kasabalarda ve hatta köylerde parti örgütlerinin kurulabilme başarısıdır. Sosyalizm, 1960'lı yıllarda, katı yargılarla şekillenmiş pek çok yere, akıl almaz engelleme çabalarına karşı² ilk kez TİP'le girip belirli bir taraftar kitlesi bulabilmişti. Bu başarı tek başına nesnel koşullarla değil partinin örgütlenme yeteneği ile de ilgiliydi. Nihat Sargın, Partinin yurt çapındaki örgütlenmesinde merkezi düzeyde görev almış bir TİP'li olarak günümüz sosyalistlerinin örgütlenme çalışmalarında yararlı dersler çıkarabilecekleri zengin bir deneyim aktarıyor. Kitabın Türkiye sosyalist hareketine ilgi duyanlar tarafından okunmasını yararlı kılan özelliklerinden biri de bu oluyor. Bu konuda da, birçok yararlı örneği atlayarak tek bir örnek vermekle yetineceğim. TİP'in hem seçimlere katılabilmek hem de yurt sathına yayılabilmek için hızla teşkilatlanması

² TİP'in örgütlenme çalışmalarına karşı yapılan saldırılar gerçekten zalimceydi. Sargın, bu saldırılara epeyce örnek veriyor ve TİP'in bütün engelleme çabalarına göğüs gere gere var olduğunu ortaya koyuyor. Bir ilçede geçen örneklerden birini aktarmak iyi olabilir: "İlçenin kuruluşundan kısa süre sonra Başkanın [TİP İlçe Başkanının] oğlu okul dönüşünde yolda saldırıya uğruyor. 'Komünist piçi' diye bağırarak üzerine saldırıyorlar, adamakıllı dövüyorlar. Yavruca elbiseleri yırtılmış, her tarafı yara bere içinde, yarı baygın durumda komşu amca tarafından eve getiriliyor. Arkadaşımız çok düşündü... düşündü ve sonunda kararını verdi. Üç gün sonra, oğlunu, ciğerparesini yeniden okula yolcu etti; üstelik kuruluş sırasında Parti yetkilisinin hediye ettiği parti rozetini oğlunun göğsüne takmış olarak ve bunu namusun bil, diyerek" (Sargın, 2001a: 238).

gerekiyordu. Küçük bir partinin hızla teşkilatlanması hele bu parti girmek istediği ve var olduğu her yerde pek çok cepheden saldırıya uğruyor ve önyargılarla karşılaşıyorsa, hayli zordu. Öyleyse, her ilişki, her küçük bilgi, Parti için altın değerindeydi. Fakat bu ilişkiler ve bilgiler gökten inmeyecek; paralılar tarafından müzlikle toplanacak, biraraya getirilecek ve işlevli hale sokulacaktı. Sargın, bu bakımdan TİP merkezinde nasıl bir yol izlediklerini şöyle anlatıyor:

Her il için, o ilde örgüt bulunsun bulunmasın bir dosya tutuyor, örneğin bir arkadaşımızın aslen orali olduğunu öğrenmek gibi, o ille ilgili bir bilgi ortaya çıktığında, en azından o ilde yaşayan herhangi birinden bir mektup aldığımızda onu ve yanıtını dosyaya koyuyor, böylece o ilde örgütlenme programa alınmışsa, yetkili arkadaşlarımız dosyadaki adların yardımıyla tümüyle yabancılık çekmeden ildeki çalışmalarımızı yürütebiliyorlardı (Sargın, 2001a: 243).

3-“İkinci sıradaki ölümsüzler”in öyküleri

Sosyalist bir partinin örgütlenmesi, güç ve meşruiyet kazanması, elbette tek başına genel merkez çalışmalarıyla başarılamaz. Partiyi yönlendiren, çekip çeviren, bütün çalışmasını ve bilgisini merkezileştiren “yukarıdakiler”in yetenek ve çabaları kadar, onu köylerde, kasabalarda, ilçelerde var eden “aşağıdakiler”in ya da “ikinci sıradaki ölümsüzler”in³ çabaları da önemlidir. Fakat, parti tarihinin yazımında genellikle “yukarıdakiler”in adları ve eylemlerine yer verilir. “Aşağıdakiler” ise birer “adsız kahraman”dır; onlara ancak üstünkörü değinilip geçilir. Sargın’ın kitabı, bu açıdan çok olumlu olduğuna inandığım bir farklılık taşıyor. Kitap, TİP’in harcını karan, tuğlasını taşıyan, duvarını ören pek çok emekçinin öykülerine yer veriyor.

Önce Türkiye Sosyalist ve Emekçi Partisi’nin sonra da TİP’in Gaziantep’teki temel direği olan ve dramatik bir şekilde zararsız bir deli tarafından

³ Tarihsel araştırmalar için son derece yararlı gördüğüm bu kavramı, kansere yenik düşen değerli dostumuz ressam, oyun yazarı ve gazeteci Cem Yalın’dan alıyorum. Aydın Çubukçu’nun aktardığına göre (1999), Cem Yalın, eğer ölmeseydi, *İkinci Sıradaki Ölümsüzler* adlı bir çalışma yayımlayacaktı. Bu fikir, onda, Gerard Van Honthorst’un Aziz Thomas’ın Kuşkusu adlı tablosu üzerine düşünürken doğmuştu. Cem Yalın, Bertolt Brecht gibi, adına piramitler yapılan Firavunları değil, onları yapan köleleri, Tebai kentini meydana getiren ustaları merak ediyor; eski tarihçi ve sanatçıların “birinci sıradaki büyük adamlar”ı anlatırken üstünkörü sözünü ettikleri “ikinci sıradaki ölümsüzler”i bulmak, her birisinin öyküsünü anlatmak istiyordu.

öldürülen işçi Reşit Güçkıran'ın; Adana'da, ağaların TİP'e yönelik tertiplerine davul zurna eşliğinde barikat kuran ve hiç ihtimali yokken neredeyse bütün köyünü Partili yapmayı becerebilen emekçi Çavuş'un; gencecik yaşında Parti'nin Amasya'daki örgütlenmesinde başı çeken bir imamın oğlu, 1971'de faşistlerin kurşunlarıyla can veren Şerafettin Atalay'ın ve daha başka "ikinci sıradaki ölümsüzler" in öyküleri Sargın'ın kitabının ayırt edici ve en ilgi çekici yanlarından biri oluyor.

Kitabın bir başka özelliği, kronolojik bölüme de yer vermesi. 1961-1971 döneminin sosyalist ve işçi hareketini merkeze alacak şekilde hazırlanmış olan kronolojik bölüm kullanışlı bir içerik taşıyor (Sargın, 2001b: 1083-1401).

Sonuç olarak; TİP'in en önemli birkaç yöneticisinden birisi olan Nihat Sargın'ın kaleminden okuduğumuz *TİP'li Yıllar*, bir sektöre has yanları bulunmakla birlikte "tarihçiye özgü olması gereken" yanlarıyla da dikkat çeken bir eser. Kitabın, hem TİP tarihi üzerine çalışanlar için, hem sosyalist hareketin tarihine merak duyan okuyucular için, hem de sosyalizmin Türkiye'de yeniden derlenişi amacıyla mücadele edenler için derslerle, anılarla, belgelerle yüklü bir çalışma olduğunu söyleyebiliriz.

Kaynaklar

- Akar, Atilla (1989) *Bir Kuşağın Son Temsilcileri: 'Eski Tüfek' Sosyalistler*, İstanbul: İletişim.
- Atılğan, Gökhan ve Mustafa Şener (2001) *Şinasi Yeldan ile Görüşme*, Ankara: 26 Ekim.
- Aren, Sadun (1993) *TİP Olayı. 1961-1971*, İstanbul: Cem.
- Çubukçu, Aydın (1999) "İkinci Sıradaki Ölümsüzler" *Evrensel Kültür*: 8 (87): 14-15.
- Gramsci, Antonio (1986). *Selections from the Prison Notebooks*, Ed. Q. Hoare ve G.N.Smith, London: Lawrence and Wishart.
- Kanbolat, Yahya (1979) *Olduğu Gibi*, Hatay: Bayır.
- Küçük, Yalçın (1997) *Aydın Üzerine Tezler 5*, İstanbul: Tekin.
- Sargın, Nihat (2001a) *TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar-Belgeler -I-*, İstanbul: Felis.
- _____ (2001b) *TİP'li Yıllar (1961-1971) Anılar-Belgeler -II-*, İstanbul: Felis.

K İ T A P T A N I T I M I

Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri-I - Sungur Savran

A. EKBER DOĞAN

Uluslararası kapitalist sisteme 20. yüzyıl boyunca ecel terleri döktüren SSCB önderliğindeki sosyalist bloğun yıkıldığı, kapitalizmin zafer çılgınlıklarının her yanı kapladığı 1992’de yayımlanan Sungur Savran’ın kitabı bir ülkenin tarihini anlatırken en temel kategorinin sınıflar mücadelesi olduğunu somut biçimde gösteren çalışmalar içerisinde en önemlilerinden biridir. Ne var ki bu kitap kapsamlı bir tarih çalışması olmaktan çok, solda 20. yüzyıl Türkiye’sinin tarihine bakış konusunda hakim olan iki yaklaşımın eleştirildiği ve ‘nasıl bakılmalı’ sorusunun vanıtlanmaya çalışıldığı bir eserdir.

Sol Kemalizm ve sol liberalizm olarak adlandırılan söz konusu iki yaklaşım, yeri geldiğinde bu tarihsel süreçte Türkiye’nin kapitalistleştğini kabul etmekle birlikte, bu tarihi bir ‘modernleşme ve batılaşma tarihi’ olarak analiz etmektedir. Düşündürücü olan, bu tarihe Türkiye’de ‘kapitalizmin gelişme tarihi’ olarak bakanların sol içerisindeki etkisinin daha düşük olmasıdır. Bu anlamda, Savran’ın kitabı kendisi bir tarih çalışması olmasa da burjuva ideolojisi içinden gelen bu yaklaşımlara getirdiği eleştiriler ve sunduğu metodoloji bakımından önemlidir.

Genel Hatlarıyla “Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri”

İlk olarak kitabın metodolojisiyle başlayalım: Savran, burjuva ideolojisinin sözü edilen sol versiyonlarını eleştirirken, tarihsel süreçlerle sınıf ilişkilerini sağlam bir ilişkisellik içinde değerlendiren, dinamik bir tarihsel materyalist analiz ortaya koymuştur.¹ Tarihsel materyalizmin burjuva toplumsal formasyonun oluşumu, sermaye birikimi, sınıf mücadeleleri gibi kavramsal araçlarıyla yapılan bu analizde altyapı-üstyapı ilişkisi, burjuva devrimi, kapitalist devlet, bürokrasi-sermaye ilişkisi gibi konularda getirdiği kuramsal açılımlarla Savran genel olanla özel olanı başarılı biçimde birleştirmiş, bütünlüklü bir çalışma açığa çıkarmıştır.

1980 sonrasının toplumsal mücadele açısından en kritik döneminde yayımladığı bu kitabında Savran, kendi perspektifini ve eleştirilerini Türkiye tarihinin bazı önemli dönüm noktalarına ilişkin olarak getirdiği argümanlar üzerinden somutlaştırmıştır. Bu önemli tarihsel olaylar sırasıyla şunlardır; Osmanlıdan Cumhuriyete geçiş, Milli Mücadele, Cumhuriyetin kuruluş dönemi, devletçilik, çok partili döneme geçiş, 27 Mayıs, 12 Mart ve 12 Eylül.

Türkiye’de kapitalizmin gelişimini sınıfsal ve siyasal boyutlara vurgu yaparak ele alan kitap, girişin dışında dört bölümden oluşmaktadır. Bunlardan ilkinde, 19. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Türkiye’de kapitalizm öncesinden çıkışın başlangıç adımlarının nasıl atıldığı konusu Osmanlı’da dönüşümün nedenleriyle de ilişkisi kurularak anlatılmıştır. Başka bir deyişle burada Türkiye coğrafyasında büyük bir dönüşüm anlamına gelen burjuva toplumunun önkoşullarının neden ve nasıl oluşmaya başladığı konusu ele alınmıştır.

19. Yüzyıl boyunca Osmanlı toplumunun, büyük iç çatışmalarla, kitlesel ayaklanmalarla, kültürel ve düşünsel yeniliklerle kendisini dışa vuran dönüşümünün temelinde sosyo-ekonomik yapıda yaşanan değişim yatar. Bu

¹ Yazarın analizinin dinamizmine şu pasaj iyi bir örnektir:

“Türk solunda yaygın görüş, yüksek işçi ücretlerinin iç pazara dönük sermaye birikim tarzının yarattığı geniş iç pazar gereksinimi açısından sermayenin çıkarlarıyla belirli bir uyum gösterdiğidir. Bu görüşün iktisadi planda teorik eleştirisini bu kitabın ikinci cildinde yapacağım. Ama şimdiden şu söylenebilir: henüz ‘60’lı yıllarda, iç pazara dönük sermaye birikimi “altın çağı”nı yaşarken bile, işçi ücretleri, ancak zorlu mücadeleler sonucunda, büyük ve küçük sermayenin gösterdiği güçlü direnişe rağmen yükseltebilmiştir. ‘70’li yıllara, özellikle de bu on yılın ikinci yarısına gelindiğinde, kapitalist bunalımlarda şaşmaz bir gerçeklik Türkiye’de de kendini göstermiştir; artan ücretler ve işçi hakları burjuvazi için taşınamaz bir yük haline gelmiştir (...) (101).

konuda dönüm noktasını 1838 İngiliz Ticaret Anlaşması oluşturmaktadır.² Sonrasında başka kapitalist güçlerle imzalanan ticaret anlaşmalarının da takip ettiği bu anlaşma, Osmanlı'yı Batı Avrupa ekonomisiyle hızlı bir bütünleşme sürecine sokmuştur. Aslında Osmanlı toprak sistemi 17. ve 18. yüzyılda bozulmaya başlamış, toprakta özel mülkiyet politik ve hukuksal bir güvenceye bağlanmamış da olsa, ticaret anlaşmalarıyla gelen bu bütünleşme Osmanlı toplumunun geleneksel ekonomik düzeninin çözülmesini geri dönülmez bir noktaya taşımıştır. Çözölmeye eşlik eden ve kapitalizmin veyahut burjuva toplumsal formasyonun ön koşullarının oluşumu sürecinde kilometre taşı niteliğinde olan bazı olayları da tarihleriyle birlikte şöyle sıralayabiliriz: 1839-Tanzimat Fermanı, 1854-Osmanlı'nın dış borçlanması, 1856- Osmanlı Bankası'nın kuruluşu, 1858-Arazi Kanunnamesi, 1862-yabancı sermayenin kurduğu Osmanlı Bankası'nın yaşanan borç krizi sonucunda bir Merkez Bankası haline gelmesi, Muharrem Kararnamesi ile 1881 yılında kurulan Düyun-u Umumiye adıyla anılan bir kurulla devlet maliyesinin yabancı sermayeye terk edilmesi, 1876- I. Meşrutiyetin ilanı. Göröldüğü gibi kapitalistleşme, modernleşme yönünde adımlar atılırken, bir yandan da emperyalizme bağımlı yarı-sömürge bir ölk konumuna da gelinmiştir. Burada gündeme Türkiye solunun sıkça sorduğu bir soru gelir: Osmanlı'dan bugüne yaşanan süreç bir kapitalist gelişme mi, yarı sömürgeleşme midir? Halbuki Savran'ın da belirttiği gibi ikisi de tek ve aynı sürecin veçheleri olduğı için yanlış bir ikilem üzerinden tartışılmaktadır. Oysa Savran'a göre; kapitalizme geçilmiş olsa da bu her veçhesiyle ileri bir atılım olarak değeriendirilemez, çünkü "emperyalizm çağında kapitalizmin yeni gelişmeye başladığı ölkelerde, kapitalizm bir yandan da vepeni türden gericiliklerin kaynağı olur" (31). Savran'ın bu önemli tespitiinin Cumhuriyetin kuruluş dönemindeki somutlaşma biçimi ise kitabın ikinci bölümünün konusudur.

Kitabın ikinci bölümü Kemalist Devrim ve Türkiye'de burjuva toplumsal formasyonun oluşumu üzerinedir. Sol Kemalistlerin ve sol liberallerin tezleriyle de hesaplaşılan bu bölümde, Cumhuriyetin kuruluşı öncesindeki Milli Mücadele ve sonrasında üstyapıda gerçekleştirilen reformlar kapitalist

² Savran'ın belirttiği gibi diyalektik/işiksel olarak Osmanlı toplumunda 19. yüzyılda yaşanan söz konusu çatışma ve ona eşlik eden mücadeleler de sosyo-ekonomik yapının 1838'den sonraki değışiminin ritmini ve yönünü önemli ölçüde etkilemiştir

gelişmenin yolunu açan bir burjuva devrimi çerçevesinde analiz edilmiştir. Yazar, 1919’dan Cumhuriyetin kuruluş yıllarına kadar süren Milli Mücadele döneminde siyasal düzlemde yaşanan dönüşümleri bir “kitlesiz burjuva devrimi” olarak değerlendirirken, İkinci Dünya Savaşı’na kadar geçen sürede de ülkenin sosyo-ekonomik yapısını dönüştüren bir sosyal devrimin yaşandığını belirtmektedir. Savran kitabın bu bölümünde ayrıca, Kemalist Devrim denilen bu dönüşümler bütünü’nün sıkça tartışma konusu olan anti-empyralistlik, Jakobenlik, devrim niteliğinde olmak, ilericilik-gericilik gibi bazı özelliklerini de tartışmaktadır.

20. Yüzyılın ikinci yarısından 1980’e kadar olan süreçte yaşanan sınıf mücadeleleri, sermaye birikim süreçleri, bu iki süreç bağlamında devletin konumu ve askeri darbelerin nedenleri ise üçüncü bölümde ele alınan konulardır. Bu bölümde Savran, iki yaklaşımın devletin nitelikleri ve askeri darbelerle ilişkin görüşlerini eleştirirken, 1950-1980 arası Türkiye’sinin sınıf mücadeleleri, sermaye birikim süreçleri ve toplumsal formasyonun dönüşümleri bağlamlarında nasıl analiz edilebileceğini de açık ve anlaşılır biçimde göstermektedir.

Dördüncü bölüm ise sınıflar mücadelesi açısından önemli sayılabilecek, ancak diğer bölümlerle pek de içeriği ve işleniş biçimi açısından uyumlu olmayan bir konuya; Türkiye’de sosyal demokrasiye ayrılmıştır. Her ne kadar diğer bölümleri de daha önce makale olarak yayımlanmış yazıların gözden geçirilmiş hali olsa da, bu bölümün varlığı kitaba bir ‘derleme havası’ vermektedir. Bu nedenle, kitap değerlendirilirken bu bölüm dışarıda tutulmuştur.

Sol Kemalistler ve Sol Liberallerin Hurafeleşmiş Tezleri

Savran’ın *Türkiye’de Sınıf Mücadeleleri-1*’in özellikle ilk iki bölümünde söz konusu yaklaşımlara getirdiği eleştiriler, bunların aynı sorunsallar üzerine birbirlerine rakip ikişer tezi üzerinde odaklanıyor.

1. Cumhuriyet Osmanlı’nın geleneksel yapısından ilk devrimci kopuştur/Cumhuriyet 1908 Devrimi’nin bir devamı olmakla birlikte Osmanlı’daki ceberut devlet geleneğinden esaslı bir kopuş değildir.
2. Kemalist Devrim sivil-asker aydınların inisiyatifıyla yapılmış, toplumsal

sınıflardan bağımsız bir atılımdır / Osmanlının son döneminde sivil-asker bürokrasinin “devleti kurtarmak” saikiyle başlattığı değişim sürecinin basit bir devamcisıdır.

Sol Kemalistlerin Kemalist devrime ve Cumhuriyetin kuruluş dönemine (ve onun özelliklerine) ilişkin değerlendirmelerinin eleştirisiyle başlayalım: Sol Kemalistler Cumhuriyetin Osmanlının geleneksel yapısından başlı başına bir ilk (devrimci) kopuş olduğunu savlayarak, Osmanlının son döneminde yapılan reformları ve 1908 Jön Türk Devrimini inkar değilse de en azından göz ardı eden bir tavır sergilemektedirler. Söz konusu tarihin Türkiye’de kapitalist formasyonun oluşumundaki rolünün böyle önemsiz kılınmaya çalışılması aslında son derece dar politik bir nedene dayanıyor görünmektedir: kökenleri 1908 sonrasına kadar giden İttihatçı-Kemalist çatışması. Ancak bu ikisinin politik programı ana hatlarıyla aynıydı: Türk-Müslüman burjuvazinin desteklendiği bir ulus devlet inşa etmek. Parti-içi güç kavgası, hangi emperyalist mihver altında savaşa girileceği konusundaki farklılıklardan kaynaklanan İttihatçı-Kemalist çatışmasına takılıp kalarak Cumhuriyetin Osmanlının geleneksel yapısından başlı başına bir devrimci kopuş olduğunu söylemek sol Kemalizmin anılan tezinin ne kadar dar ve yüzeysel bir niteliğe sahip olduğunu açığa vurmaktadır. Buna ek olarak, kitabın yazıldığı dönemde Kemalizmin burjuva düşüncesi içerisindeki ağırlığının azalmasına paralel olarak onun sol versiyonunun da ilerici, demokratik ya da sosyalist hareket içindeki etkisinden çok şey kaybetmekte olduğuna işaret eden Savran, bu yaklaşımın solun tarihinde felç edici bir rol oynadığını belirtmektedir. Yazara göre; sol-Kemalizmin en önemli zaafı, Kemalist Devrimin ve 1945’lere kadarki pratiğinin sınıfsal niteliğini anlamak/görmek konusundaki körlüğüdür. Yazar bunu şöyle eleştiriyor:

Sol-Kemalizmin ayrıcı yanının Kemalist Devrimi (değişik adlarla anılan) “sivil-asker aydınlar” katmanının bir ürünü olarak kabul etmesi, gerek bu katmanı gerekse devrimin kendisini ana sınıflardan bağımsız olarak görmesi olduğunu biliyoruz. Ne var ki sol-Kemalizmin hurafelerinden farklı olarak, Kemalist Devrim Osmanlı toplumunda sınıf mücadelelerinin, Dünya Savaşı sonrası koşullarında ortaya çıkan özgül bir ürününden başka bir şey değildir (70-71).

Kitapta Kemalizmin ve milli mücadelenin sınıflara ilişkin arka planını bir

tarihçi kadar detaylı biçimde ortaya koymamış olmakla birlikte³, Savran onun sınıfsal karakterini ve eylem programını Türkiye’nin tarihsel koşullarına özgü burjuva devrimciliği olan Jön Türk/İttihat ve Terakki geleneğinin dolaysız (ama diyalektik olarak onları aşan) mirasçısı olarak genel çizgileriyle vermek konusunda başarılıdır. Savran’a göre Kemalistler yeni gelişmekte olan burjuvazinin Türk etnik unsurunun politik ve ideolojik programının savunucusudur.

Milli Mücadelenin kendisi ise Rum ve Ermeni etnik unsurlara karşı çıkarlarını elde silah savunmaya koyulan ve Mustafa Kemal’in Anadolu’ya geçişinden çok önce çeşitli yörelerde Müdafaa-i Hukuk cemiyetlerini yerel inisiyatifleriyle kuran Türk ve Kürt mülk sahibi sınıflara dayanıyordu (71).

Sol liberaller ise milli mücadele ve sonraki Cumhuriyet dönemini, Osmanlının doğrusal ve kopuvsuz bir mirasçısı olarak değerlendirmektedir. Bu tez daha çok Weberci sayılabilecek bir yaklaşımdan iki devletin kaba bir bakışla “benzerlik” taşıdığı söylenebilecek yönlerine gönderme yapmaktadır. Osmanlı Devleti’nin merkezîyetçi ve baskıcı niteliklerinin, Kemalist devletin de özelliklerinden biri olduğu, bürokrasinin her iki toplumda da belirleyici bir konumda olduğu, Cumhuriyet devletin kapitalist bir devletten çok kalıntı devlet olduğu biçimindeki önermelerin yüzeyselliğini Savran doyurucu/yetkin biçimde ortaya koymuştur (61-70). Eleştiriye bunların devlete ilişkin bazı özellikleri tarihsel gelişmenin bütününden yalıtılmış biçimde ele aldıklarını belirterek, yani metodolojik zaaflarından başlayan yazar; bu tarihe doğru biçimde yaklaşmanın karşılaştırılan toplumların tarihsel gelişme evresi ve doğrultusu, sınıflar arasındaki güç ilişkileri, devletin toplumun bütünü ve tek tek sınıflar karşısındaki konumu, uluslararası kapitalizm içindeki yeri vb. sorunsallarını değerlendirmekle mümkün olabileceğini belirtiyor. Bövlesi maddeci bir çerçeveden yaklaşıldığında Kemalist Devrimin, Osmanlının son döneminde yaşanan kapitalizme geçiş

³ Bu konuda iyi bir tarihçilik örneği olarak, şimdilerde iyiden iyiye sol liberalizme demir atan Stefanos Yerasimos’un 1975’te ilk baskısı yapılan üç ciltlik *Az gelişmişlik Sürecinde Türkiye* başlıklı kitabı verilebilir. Türkiye toplumunun kapitalizm içindeki az gelişmişlikle sonuçlanan evrimleşmesini anlatan kitabında Yerasimos, bu evrimleşmeyi çeşitli dönemler üzerinden ele almıştır. Yerasimos, bu dönemleri dünya konjonktürü, emperyalizmle ilişkiler, ekonomik durum, toplumsal sınıfların durumu, bu sınıfların etnik temelde farklılıkları, siyasal gelişmeler gibi başlıklar çerçevesinde, geniş bir tarihsel veriye dayanarak analiz etmiştir. Kimi noktalarda sol liberalizmin tezlerini çağırıştıran bir içeriğe sahip olsa da sınıflar mücadelesine yaptığı vurgu ve tarihsel materyalist yöntemle sadık kalması nedeniyle bu eser yayımladığı tarihten beri Türkiye’de kapitalizmin gelişimi konusundaki en önemli başvuru kitaplarından biridir.

sürecinde 1908 Devrimi'nin yarım bıraktığı, başaramadığı ve girişmediği işleri yaşama geçirmeye girişmiş ve pre-kapitalist bir devlet olan Osmanlı Devleti'nin varlığına son vermiş, bir burjuva devletini kurmuş, kapitalizmin önündeki engelleri kısmen de olsa ayıklamış bir kopuş olduğu görülmektedir. Yani Cumhuriyetin kuruluş süreci ne Kemalistlerin iddia ettiği gibi öncesiz ve toplumsal sınıflardan bağımsız bir atılımdır; ne de sol liberallerin argümanlarındaki gibi Osmanlı devlet geleneğinin ve onun son döneminde 'devleti kurtarmak' saikiyle başlamış değişim sürecinin basit bir devamcisıdır.

Yazarın bu yaklaşımlara getirdiği ikinci metodolojik eleştiri ise bunların burjuva devrimleri kategorisini şabloncu, ya da belli ideal tiplerle sınırlı biçimde ele aldıkları eleştirisidir. 'Burjuva devrimi' kategorisini bir dönemden ötekine hiç değişmeyen bir tarihsel olgu gibi ele alan bu yaklaşımların karşısına Savran'ın getirdiği metodolojik alternatif, bu kategorinin tarihselleştirilmesidir. 'Peki bu nasıl yapılacak?' sorusuna Savran, söz konusu kategorinin tarihsel süreç içerisinde geçirdiği tarihsel değişimi göz önüne alarak, İngiliz ve Fransız Devrimlerinden bu yana büründüğü biçimleri, farklı biçimlere bürünmesinin nedenlerini ve Türkiye deneyiminin cisimleşme biçimini anlamaya çalışarak, diye yanıt veriyor.

Burjuva devrimleri kategorisini tarihselleştirme iddiasıyla Savran Cumhuriyetin kuruluş döneminin 'kitesiz burjuva devrimi' biçiminde kavranması yönünde bir çerçeve çizmeye çalışmıştır. Bu çerçeve içinden Savran'ın söz konusu devrimin niteliklerine ilişkin tezleri şunlardır: bu devrim hem sosyal hem de politik boyutlara sahip olan, ancak, kitle desteği ve mobilizasyonuna dayanmadığı için demokratik olmayan, tamamlanmamış bir devrimdir. Yani Kemalist Devrim örneğinde olan şey kitesiz bir politik devrimin tepeden bir sosyal devrimle sonuçlanmasıdır. Yazara göre, ilk dönemlerinde ulusal çıkarları emperyalizme karşı savunduğu ve toplumu modernleştiren bir devleti kurduğu için bu devrimin işçi-emekçi sınıflara ve genel olarak da ülkenin ezilenlerine karşı olmasını getiren olumsuz niteliklerini göz ardı etmek hatalıdır. Onun bu alternatif çerçevesinden II. Meşrutiyet'in ilanı ise Kemalist Devrimin koşullarını hazırlayan bir burjuva devrimi olarak değerlendirilmelidir. Türk burjuvazisinin ilk devrimci örgütü olan İttihat ve Terakki'nin öncülüğünde gerçekleşen bu devrim, II. Abdülhamit'in Anayasasını kabul etmekle yarı yolda durmuş bir tepeden devrim örneği olarak, aynı zamanda 1923 devriminin genel ideolojisi,

örgütlenme geleneği ve kadrolarının yeşerdiği topraktır. Yani, Kemalistlerin savlarının tersine Cumhuriyetin ilk yıllarında gerçekleşen dönüşüm, gökten zembille inmiş bir olgu değil, 1908’in yarım bıraktıklarının bir kısmını tamamlamış olsa da yine bazı burjuva demokratik görevler bakımından yarım kalmış bir başka tepeden burjuva devrimidir. Bu nedenle, Savran ona Türkiye’nin ikinci devrimi demenin oldukça yararlı olduğunu belirtmektedir.

İki Yaklaşım Niye Bu Kadar Etkili?

20. yüzyıl Türkiye tarihinin belirleyici çizgilerini sınıf mücadelelerinden bağımsız biçimde tanımlayan iki yaklaşımdan biri olan sol Kemalizm, 1930’lardan 1970’lere kadar Türk solu üzerinde en etkili yaklaşım olmuştur. 1930’ların bu konuda başlangıç noktası olmasının iki temel nedeni vardır. İlki, TKP Merkez Komitesi’ndeyken 1920’lerin sonlarında ayrılıp Kemalizmin safına geçen Vedat Nedim Tör ve Şevket Süreyya Aydemir’in başını çektiği Kadro Hareketi’nin başlattığı devletçi ve toplumcu kapıkulu aydın geleneğidir. İkincisi ise onların yerine TKP’nin başına geçen Şefik Hüsnü önderliğinin 1936’da Komünist Enternasyonal’in de desteğini alarak sınıf mücadelesi yoluyla sosyalist devrim yerine, Kemalist kadroları faşizm kampından uzak tutma çabasına indirgenmiş bir içeriden muhalefet faaliyeti anlamına gelen ‘desantralizasyon’ kararıdır. Bu karar doğrultusunda CHP içinde ya da çeperinde faaliyeti hedefleyen TKP kendi iç konsolidasyonunu sağlayamayarak dağılmış, gördüğü baskıların da etkisiyle 1960’lara kadar kendini toparlayamamıştır. TKP kökenli sosyalist kadrolar bu geleneğin etkisi nedeniyle 1960’larda yaşanan kitleselleşme döneminde bile Kemalizmin sol bir versiyonu olmaktan kurtulamamışlardır. 1960’ların başında ortaya çıkan bir küçük burjuva aydın hareketi niteliğindeki *Yön* de Kemalizmin sosyalist sol içerisindeki etkisinin önemli bir kaynağı olmuştur. 1980 ve 1990’larda soldaki etkisini diğer yaklaşıma kaptıran sol Kemalizmi Savran şu şekilde eleştirir;

Türkiye’de **temel sınıflardan bağımsız** bir sivil-asker aydınlar katmanına **özel olarak** ilerici bir misyon atfeder. Bu katman, yalnızca Milli Mücadele’nin belirli bir aşamasında değil, öznitelikleri dolayısıyla sürekli olarak anti-emperyalist, anti-feodal, hatta anti-kapitalisttir. Bu yüzden de aydınların yönettiği Milli Mücadele’nin ürünü olan Türkiye

Cumhuriyeti Devleti ileridir, bütün ileriler tarafından savunulmalıdır. Bu demek ki, bu devletin karşısındaki tüm güçler (...) emperyalizmin ve gericiğin nesnel ya da öznel müttefikleridir. Nihayet, Türkiye Cumhuriyeti devleti sınıfsal açıdan tarafsız bir nitelik taşır: sivil-asker aydınların karşısında yer alan emperyalizm yanlısı güçler iktidara geçtiklerinde gericilik ve emperyalizm hakim olur, ama sivil-asker aydın zümresi iktidarı ele geçirince aynı devlet ilerici ve anti-emperyalist bir niteliğe bürünür. (12)

Resmi ideolojinin bu versiyonunun uzun yıllar süren etkisi, 1980 sonrasında önemli bir kırılmaya uğradı. 1990'larda Kürt sorununun Türkiye siyasetin temel parametrelerinden biri olması bu kırılmayı daha da arttırdı. Bu nedenle sol Kemalistler fülü olarak 1990'ların sonlarına kadar sol siyaset alanının dışına düştüler. Ancak bu durumun belirtilen tarihten sonra değiştiği, Kemalistlerin sol içerisinde yeniden etkili olmaya başladığı söylenebilir. Bunda temel olarak iki önemli gelişme rol oynamıştır: birincisi elbette 28 Şubat askeri müdahalesidir, ikincisi ise PKK'nin, lideri Apo'nun yakalanışıyla tescillenen yenilgisi ardından, geliştirdiği -özünde liberal bir nitelik taşıyan- 'Demokratik Cumhuriyet Programı'yla 'üniter yapı içinde silahsız-siyasal bir çözüm'ü kabul ettiğini deklare etmesidir. Bununla birlikte, sol Kemalizmin teorik planda 1980 öncesi gücüne erişmesi ise olanaksız görünmektedir.

Sol liberallerin Türkiye tarihine ilişkin vaklaşımlarının 1980'lerden başlayarak solda geniş yankı bulmasını Savran, işçi hareketinin ve solun 12 Eylül'le birlikte yaşadığı büyük yenilgiye bağlamaktadır. Ona göre söz konusu yenilgi tarihin bir vasasını harekete geçirmiştir: "Bir toplumun yaşamındaki her büyük altüst oluş, bir toplumsal hareketin her büyük yenilgisi, tarihin yeniden yazılmasına yol açar" (32). Gerçekten de o tarihe kadar Kemalizmin oldukça etkisinde bulunan sosyalist sol, tarihsel materyalist bir bakış açısını sentetik hale getirememiş bir soldur. Bağımsız-sosyalist bir işçi sınıfı hareketinin gelişkin olmadığı, devrimci sosyalist siyasetin ağırlıklı 1970'lerde küçük burjuva radikalizmi sayılabilecek oluşumlarca yürütüldüğü Türkiye'de sol, belli siyasi yapılar dışarıda bırakılırsa, geneli bakımından geçmişle materyalist temelde bir hesaplaşmaya girişmeden, girişse de bunu mantıki sonuçlarına götürmeden, geçmişteki sol Kemalizmle malul yaklaşımının negatifi sayılabilecek bir başka yanlış yöne savrulmuştur. Savran'ın adlandırmasıyla burjuva düzeni sınırları içinden kaynaklanan sol liberal

negatifin gözünden bakılınca da Türkiye tarihinin son döneminde yaşanan sorunlar, ortaya çıkan bütün baskıcı, otoriter hareketler Osmanlı'nın merkeziyetçi, baskıcı 'devlet geleneği' çerçevesinde anlamlandırılmaya başlanmıştır.

Savran'ın kitabında sol liberalizmin güçlenmesi konusunda eksik bırakılmış olan yan, 1970'ler sosyalist hareketi ve işçi sınıfının gelişme çizgisinden kaynaklanan özelliklerin açıklanmasıdır. Çünkü, günümüzde de sol liberalizmin taşıyıcılığını yapmaya devam eden çevreler, 1970'lerin ikinci yarısından itibaren küçük burjuva radikalizminin önemli temsilcileri olan THKP-C geleneğinden örgütlerin teorik üretim işini üstlenmiş, onların önemli elemanlarını teorik yürüyüşüne katabilmiştir. Bunların karşısında bulunan TKP ve TİP geleneğinden gelen örgütlenmelerin belli ölçüde Kemalizmin etkisinde olmaya devam etmekten, 1980 sonrasında işçi sınıfıyla belli ölçüde buluşabilen güçlü örgütlemeler geliştirememekten ya da süreklilik taşıyan bir teorik üretimi sürekli kılamamaktan kaynaklı sorunları da bu gelişmede önemli bir diğer faktördür.

Türk solunda teorik anlamda bir yenilenme yaratma iddiasından meşruiyetini kuran sol liberal çizginin karşısında başka türlü bir yenilenmeyi sunan çıkışlardan biri olarak *11. Tez*'i anmak gerekir. Savran'ın çıkartılmasında büyük pay sahibi olduğu bu dergi, bir yandan tarihsel materyalist yaklaşımla konuların nasıl değerlendirilebileceğini gösterirken, bir yandan da yenilenmenin ne şekilde olabileceğine iyi bir örnek oluşturmuştur. Bu özellikleri ile *11. Tez* aynı zamanda, tarihsel materyalizmin bütün diğer sosval bilim yaklaşımlarından daha açıklayıcı olduğunun dâ bir kanıtı olmuştur. Buraya son noktayı şöyle koymak lazım: aslında Marksizmin ve tarihsel materyalizmin solun kolektif bilincinde sağlam biçimde özümsemesinin, başka bir ifadeyle sentetikleşmesinin kendisi, Türkiye sosyalist hareketi ve işçi sınıfı açısından en büyük yenilenmenin kendisi olacaktır⁴.

⁴Çünkü, Marksizmdeki bir sürü konu halen irdelenmeyi ve tartışılarak geliştirilmeyi gerektirirken, Marksizme ilişkin değerlendirmeleri şurası, burası sorunlu, hatta geçersiz demenin ötesine geçmeyen, sol liberallerin "sosyalizmde devrim" söylemleriyle Türkiye sosyalist hareketini getirdiği nokta ortadadır: Kurucu metinler üretmekten çok çevirilerle, sivil toplum, post-modernizm, post-endüstriyel toplum gibi sorunsalları neo-liberalizme, emperyalist küreselleşme projesine uygun bir içerikle çözümleyen, işçi sınıfının ontolojik statüsünü ret eden, reel sosyalizm deneyimlerine bütünüyle negatif bir anlam yükleyen, AB yanlısı, anti-kamucu, politikayı söylem stratejileri, dil oyunlarından ibaret sayan bir anlayışın aydınlardan başlayarak kendisini sosyalist olarak niteleyen geniş bir kesim içinde hegemonik olması.

Sonuç

Sayfa sayısı açısından ince bir kitap olsa da, böylesi bir analiz çerçevesine sahip olmasından dolayı, Savran'ın kitabı Türkiye'de kapitalizmin gelişmesi konusunda önemli yapıtlardan biridir. Ancak bir eleştiriyi de yinelemek gerekiyor: Çoğu daha önce yayımlanmış makalelere dayanan bir kitap olması nedeniyle Savran, sınıf mücadelelerini kuramsal açıdan iyi biçimde ele almasına karşın, çoğu yerde tespitleri genel düzeyde kalmış, çeşitli dönemlerde bu mücadelenin taraflarının nasıl hareket ettikleri somut olaylarla zenginleştirilmemiştir. Kitabın bütünü içinde eklenti gibi duran sosyal demokrasi bölümü bir diğer eleştiri noktasıdır.

Türkiye sosyalizminin yanlış kaynaklarını teşhir ederken Savran'ın çubuğun ucunu büyük ölçüde sol liberalizm eleştirisine doğru bükmesi göze çarpıyor. Kitabın dönemsel bir gereklilik olarak görülebilecek bu yanı, 28 Şubat sürecinden ve solun son yıllarda yaşadığı yeni çözülme dalgasından sonra belli ölçüde aşınmıştır. Kemalizmin gerek egemen sınıflar gerekse de sol üzerindeki etkisinin belli ölçüde arttığı günümüzde, Savran'ın kitabını bu yönden gözden geçirmesi gereклиymiş gibi görünmektedir. Kitapta toplumsal sınıflar, onlar arasındaki ilişkiler ve sınıf mücadelesi gibi Marksist içerikli kavramlar elbette yazarın analizinde ağırlıklı yer tutuyor. Yalnız, Cumhuriyetin ilk döneminde işçi sınıfının durumuna devletin/Kemalizmin baskıları dışında pek değinilmemesi bir eksiklik gibi görünüyor.

Savran'ın kitabında eksik olan şeylerden biri de, burjuva ideolojisinden türeyen sözü edilen iki düşünce yaklaşımın sosyalist sol içerisinde nasıl bu denli etkin olabildiklerinin –Stalinizm, TKP Revizyonizmi ve dönemlik dışında- tutarlı bir devrimci/Marksist bir çizginin ne Türk ne de Kürt sosyalistleri arasında etkin olamamasının (özel ve nesnel) nedenleri ortaya konamamasıdır. Bu çizgi Türkiye topraklarında niye gelişmiyor/ya da sosyalist sol neden burjuvaziye ait çeşitli yaklaşımlara eklenme ihtiyacı duyuluyor? Bu sorunun yanıtı kitapta yeterince verilmemiştir.

Şunu söyleyerek bitirelim, *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri*-Fin en önemli katkısı; Türkiye'nin kapitalist gelişme tarihi konusundaki idealist hurafelerin yayıcısı olan iki yaklaşımın kuramsal zaaflarını, yanlışlarını tarihsel materyalist açıdan

başarılı bir biçimde ortaya koymasıştır. Savran kitabında bu “hurafeler ortadan kalktıkça kendisinin farkında olarak eksik bıraktığı, toplumsal yapının farklı alanlarında burjuva ilişkilerin gelişimi konusunda ciddi araştırmaların çoğalacağına inanıyorum” diyor.

Kaynak

Savran, S (1992) *Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri –I: 1919-1980*, İstanbul: Kardelen

K İ T A P T A N İ T İ M İ

Gramsci's Political Analysis: A Critical Introduction- James Martin

MEHMET YETİŞ

Antonio Gramsci, siyasal ve toplumsal kuram alanındaki çalışmaları dolayısıyla, başka herhangi bir çağdaş İtalyan düşünürü ile kıyaslanamayacak ölçüde, yaygın bir ilginin odağında ver aldı. Bu ilginin doğmasında, Marksizmin sorunsallaştırdığı temel inceleme alanlarına yönelik, düşünceyi kışkırtıcı bir niteliğe sahip olduğu genellikle kabul edilen önemli bir kuramsal yapıt bırakması etkili olmuştur. Gramsci, 27 Nisan 1937 günü Roma'daki Quisisana kliniğinde henüz kırk altı yaşındayken öldüğünde, ardında böyle bir yapıt bıraktığını pek az kişi biliyordu. Baldızı Tatiana Schucht, bu yapıtın notlarını içeren bir dizi defteri, Gramsci'nin arkadaşı ve Cambridge Üniversitesi'nde ekonomi profesörü olarak çalışan Piero Sraffa'nın değerli yardımlarıyla, faşist hapisane yönetiminin dikkatini çekmemeyi başararak dışarı çıkarabildi. Defterler, önce Roma'da bir banka kasasında saklandı; sonra, 1938 vazında, yine Gramsci'nin bir başka arkadaşının, Komintern'deki İtalya temsilcisi Vincenzo Bianco'nun eline ulaşmak üzere Moskova'ya gönderildi. İkinci Dünya Savaşı sona erdiğinde, düşünürün elyazmaları ve mektupları Roma'daki Gramsci Enstitüsü'ne aktarıldı. Tatiana Schucht'un

titiz ilgisi ve gözetimi olmasaydı, entelektüel tarihin yapıtlarından olan *Hapishane Defterleri (Quaderni del Carcere)* gelecek kuşaklara ulaştırılamazdı.

Burada, hemen vurgulamak gerekiyor: Gramsci'nin aktif siyasal hayatı boyunca yazdıkları da, *Defterler*'de açık bir biçimde formüle edilemeyen kimi tartışma başlıklarının daha doğrudan ve siyaset-belirlenimli bir biçimde ele alınmasına bağlı olarak, belirli ölçüde ve kimi zaman daha net çözümlemeleri içermeleri nedeniyle dikkate alınmalıdır. Kaba bir dönemselleştirmeyle, Gramsci'nin toplu yapıtları iki ayrı döneme ayrılarak incelenebilir. Birincisi, dolaysız siyasal sorunlarla ilgili gazete yazılarının öne çıktığı, hapishane öncesindeki 1914-1926 dönemidir. Bu dönemde, üzerinde özellikle durulması gereken en önemli başlık sovyetler, sendikalar ve siyasal parti arasındaki ilişkilerin niteliğinin sorgulandığı ve alternatif bir siyasal-toplumsal sistemin önerildiği fabrika konseyleri sorunsalıdır. *Hapishane Defterleri*'nde bir araya getirilen kuramsal metinlerin ortaya çıktığı ikinci dönem, Gramsci'nin hapse girdiği 1926'dan trajik bir biçimde öldüğü 1937'ye kadar sürer. Bu dönemin metinleri, ağırlıklı olarak, tamamlanmamış fragmanlar, değiniler ve kimi göndermelerden oluşur ve çağdaş toplumsal formasyonların iktidar, egemenlik, hegemonya, ideoloji, tarihsel blok, devlet, sivil toplum vb. kavramlar bağlamında çözümlenmesine yönelik ciddi bir birikimi dışavurur.

James Martin'in *Gramsci's Political Analysis: A Critical Introduction* başlıklı kitabı, asıl olarak, *Defterler*'de ver alan kuramsal çözümlemeleri belirli başlıklar halinde incelemeyi amaçlıyor. Kitabın ikinci bir amacının da, buradaki çözümlemelerin çağdaş toplumlarla ilgili olarak işlemsel bir başvuru çerçevesini hangi bağlamda sağlayabileceğini açığa çıkarmak olduğu anlaşıyor (ancak, bunun bütünüyle gerçekleştirilebildiği, kanımca, söylenemez). Martin, kronolojik anlatıma dayalı bir "entelektüel biyografi" ortaya koymak yerine, Gramsci'nin kuramsal yapıtının kendisini belirli bir tarihsel bağlama verleştirerek açılmayı tercih etmiş. Bu nedenle, gerekli olduğu ölçüde, düşünürün kuramsal yönelimlerini de açıklığa kavuşturabilmek amacıyla İtalyan siyasal tarihinin önemli bir uğrağını oluşturan 1. Dünya Savaşı sonrası dönemi de, düşünsel alandaki yansımalarıyla birlikte ele alıyor.

Anglo-Amerikan entelektüel kamuoyu, yazarın da belirttiği gibi, Gramsci'nin siyaset kuramı alanındaki katkısını yorumlarken genellikle *Defterler*'i öne

çıkarmış, düşünürün “*Biennio Rosso*” (İki Kızıl Yıl, 1919-20) dönemini ise arkaplanda bırakmıştır. Yazar, bir ölçüde böyle bir yorumlama geleneği içerisinde konumlanmakla birlikte, hapishane öncesi dönemi de ayrıca önemli bularak, bu tutumdan uzak kalmayı seçtiği için, kitabının birinci bölümünde, 1926 yılına kadarki tarihsel gelişmeleri ele alıyor. Yazarın yaklaşımına göre, bu dönemin incelenmesinin nedeni, *Defterler*’i hazırlayan koşulların burada bulunması değildir. Yazarın amacının, iki dönem arasındaki kuramsal vurgu kaymalarını ortaya çıkararak, Gramsci’nin yaklaşımındaki genel değişimi sergilemek olduğu görülüyor. Buradaki temel tezi, bu dönemlere yönelik tematik bir değerlendirme sonucunda açıklığa kavuşturulmak üzere, “devlet”in ağırlıklı konumda bulunduğu bir modelden “sivil toplum”un öne çıktığı başka bir modele doğru analitik düzeyde bir kayma olduğudur. Yazar, bundan dolayı, fabrika konseyleri üzerinden gerçekleştirilecek olan devlet rejimi değişikliğiyle ilgili siyasal stratejiye işaret etmektedir. Ancak, devletten sivil topluma doğru vurgu kayması olduğu yolundaki görüşünü destekleyecek bir çözümlemeyi bu bölümde doyurucu bir biçimde yaptığı söylenemez. Bu savını kanıtlaması için, devletin ayrıcalıklı bir konumda bulunduğunu ileri sürdüğü konsey tasarısının kuramsal dayanaklarını oluşturan çözümleme modelini ayrıntılı olarak incelemesi gerekirdi. Ayrıca, sözü edilen analitik kaymanın nasıl gerçekleştiğine ilişkin ikna edici bir çözümleme, kitabın bütününden de kolaylıkla çıkartılamamaktadır. Kuşkusuz, böyle bir inceleme girişimi, Gramsci’nin kuramsal vapıtına yönelik bir “giriş” olan bu kitabın sınırlarını da zorlardı.

Aslında, temel sorun böyle bir kaymanın varlığına ancak yüzeysel olarak ve betimleme düzeyinde işaret edilmesinden kaynaklanmaktadır. Gramsci’nin modelinde belirli ölçülerde bir vurgu değişikliği (örneğin, konseylerden siyasal partiye doğru) olmakla birlikte, kanımca, devlet-sivil toplum ilişkilerindeki ağırlığın yer değiştirdiği yolundaki savın kanıtlanması oldukça güçtür. Başka bir deyişle, Gramsci’nin yaklaşımında kuşkusuz kuramsal dönüşümler (başkalaşım değil ama) olmuştur; ne var ki, *Defterler*’de gördüğümüz, devletten sivil topluma doğru bir vurgu kayması değildir. Tam aksine, Gramsci’nin bütün düşüncesine özgünlük kazandıran noktalardan birisi, kendisinden önceki Hegel-Marx çizgisi doğrultusunda, sivil toplum ile devlet arasındaki diyalektiği bir çözümleme yöntemi olarak benimsemesidir. Nitekim, Gramsci’nin *Defterler*’deki modelinde, devlet sivil toplumla karşılıklı

bağıntısı içerisinde ele alınır ve en azından iki ayrı bağlamda sivil toplumla politik toplumun bileşimi ve sivil toplumla özdeş olarak incelenir (1971: 12, 263, 160). *Defterler*'deki modelin sivil toplumu öne çıkardığı yolundaki savın, bu yönde etkili olduğunu teslim etmemiz gereken bir literatür oluşmuş olsa da, ikna edici olmadığı vurgulanmalıdır. Dolayısıyla, konsey dönemindeki devlet ağırlıklı modelden, *Defterler*'deki sivil toplum ağırlıklı modele geçildiği biçimindeki önermenin doğruluğu tartışmalıdır. Bununla birlikte, Martin'in değerlendirmesi, iki dönem arasında mutlak bir kopuş olmadığı görüşünü içermesi nedeniyle, belli bir doğruluk payına sahiptir. Yazar, dönemler arasındaki sürekliliklerden birinin özellikle hegemonya kavramında kendini gösterdiğini ve iki dönemin karşılaştırmalı bir biçimde analiz edilmesi gerektiğini ileri sürerken bütünüyle haklıdır.

Martin, *Defterler*'i doğrudan incelemeye başladığı ve aydın sorunu üzerinde durduğu ikinci bölümde, Gramsci'nin aydınlar kuramının, etik ile politika arasındaki güçlü bağıntının açığa çıkarılmasını amaçladığını ileri sürüyor. Yazara göre, *Defterler*'in aydınlarla ilgili çözümlemesinin temel bir başlık oluşturmamasının nedeni, hegemonya kuramıyla yakından ilişkili sorunlarla bağlantı kurmasıdır. Gerçekten de, aydınlar başlığının Gramsci'nin genel kuramındaki konumu, belirli bir toplumsal kategoriye ilişkin sosyolojik bir değerlendirme kaygısından çok, bir yanda tarihsel blok içerisindeki yapı-üstü yapı ilişkilerinin, öbür yanda sivil toplum-devlet bağlantısının organik niteliğini açığa çıkaracak bir çözümlemeye duyulan gereksinimin karşılmasına yönelik karakteristik bir duyarlılığı dışavurur. Martin'in, aydınlar sorununa siyasal dolayimleri bağlamında belirleyici bir konum tanınması bu bakımdan son derece yerindedir.

Gramsci'nin kuramsal yapısının son dönemde en fazla öne çıkarıldığını gördüğümüz kavramları kitabın üçüncü bölümünde inceleniyor: devlet, sivil toplum ve hegemonya. Yazar, bu incelemeyi İtalya'nın özgül tarihsel koşulları içerisinde ortaya çıkan toplumsal-siyasal krizle ilişkilendirerek yapıyor ve hegemonya kavramının, bu konuda genel kabul gören bir değerlendirmeyi tekrarlamak üzere, Gramsci'nin kuramsal alandaki en önemli katkısı olduğunu ileri sürüyor. Ayrıca, her ne kadar daha gelişkin bir kuramsal araç olarak ortaya konulmasa da, bu kavramın *Defterler*'deki temel sorunsalı bütünüyle belirleyip, değişik sorun alanları arasındaki bağlantıyı sağlayan önemli bir başvuru noktası olduğunu haklı olarak belirtiyor.

Hegemonik bir siyasetin kurucu bileşeni olarak siyasal parti konusunda Gramsci'nin önerdiği yaklaşım tarzı kitabın dördüncü bölümünde ele alınmaktadır. Yazar, bu bölümde Machiavelli'nin Prens'inin modern koşullardaki görünümü olarak ortaya çıkan siyasal parti kavramını inceliyor ve *Defterler*'deki parti kuramının hegemonya stratejisi bağlamında dışavurduğu, özellikle partinin etik ve siyaset düzlemlerindeki ikili işlevinde açığa çıktığını düşündüğü belirsizliklere işaret ediyor. Gramsci'nin, siyasal partiyi “modern prens” (*il moderno principe*) biçiminde niteleyerek, hegemonik etkinliğin etik ve siyasal yönlerine yaptığı göndermenin tarihsel kökenlerinin Machiavelli'de bulunabileceğini ileri sürüyor (1998: 89). Bu noktada, Martin'in temel bir kaygısının, Gramsci'nin hegemonya kavramıyla ilgili olarak özellikle Anglo-Amerikan yazınında rastlanan yorumlara yönelik bir eleştiri geliştirmek olduğu görülüyor. Yazar, bu yorumlarda sıkça karşılaşılan özel bir hegemonya sorunsalını sorguluyor. Hegemonya kavramının, gelişkin kapitalist toplumsal formasyonlarda “rıza”nın ortaya çıkışı ve yaygınlık kazanmasıyla ilgili bir başlık olarak yorumlanması konusunda yazarın ulaştığı sonuç, Gramsci'nin kuramının bu türden devletlerdeki meşruluk sorununun biçimsel bir çözümlemesine indirgenerek incelenemeyeceğidir.

Martin, mekanik determinist yaklaşımların devlet-sınıf ilişkileri konusundaki düzçizgisel-indirgemeci yöntemlerinin eleştirisi olarak ele alınması gereken hegemonya kavramını ayrıntılı bir biçimde incelemeyi beşinci bölümde de sürdürüyor. Gramsci, hegemonya kavramı aracılığıyla, Batı'daki toplumsal formasyonlarda görülen devlet-sivil toplum ilişkilerinin özgüllüklerini analiz etmek istemişti. Bu özgüllükler söz konusu olduğunda, Gramsci'nin değerlendirmesinin çarpıcı bir yönü, (Weberci modellerde görüldüğü türden) kurumsal çözümleme yöntemine dayalı geleneksel yaklaşımların ötesine geçerek, devleti daha geniş bir bağlamda kuramsallaştırmasıdır. Devlet-sivil toplum ilişkisi konusundaki çözümlemenin, kaçınılmaz bir biçimde, daha genel yapı-üstü yapı çözümlemesi bağlamına verleştirilmesi dikkat çekicidir. Martin'in, bu noktada Gramsci'nin, yapı-üstü yapı çözümlemesini mekanik nedensellik sorunsalına değil, karşılıklı diyalektik ya da “organik” ilişki sorunsalına dayanarak geliştirdiğini belirtmesi ve böyle bir yaklaşımın Marksist bir “siyaset bilimi” için kimi olanaklar sağladığını ileri sürmesi yerindedir (1998: 83).

Martin, Gramsci'nin hegemonya kavramından yararlanılarak geliştirilen üç ayrı sorunsala ya da modele işaret ediyor: Birincisi, özellikle Britanya'da, kapitalist ilişkilerin popüler bir oydaşmaya ulaşmasında devletin oynadığı rolü vurgulayan ve temsilciliğini Perry Anderson, Tom Nairn ve Ralph Miliband'ın yaptığı "elit" sorunsalı; ikincisi, hegemonya kavramını devletin işleyişine uygulamaktan çok, toplumsal yapıda ideolojinin oynadığı rolü vurgulamayı tercih eden ve Stuart Hall ile Raymond Williams gibi kuramcıların katkıda bulunduğu "popüler kültür ve ideoloji" ya da "kültürel çalışmalar" yaklaşımı; ve üçüncüsü, Nicos Poulantzas'ın –egemenlik ilişkilerinin siyasal-ideolojik boyutuna yaptığı göndermeyle– sermayenin yeniden üretiminde "görelî özerk" devletin yerine getirdiği "tutunum" işlevini öne çıkaran "iktidar bloku" modeli. Yazar, bu sorunsallardan ilkinin "yukarıdan aşağıya", ikincisinin "aşağıdan yukarıya" doğru gelişen hegemonya süreçlerini analiz yöntemi olarak seçtiğini, Poulantzas'ın yaklaşımının ise yapısalcı bir bağlamda oluştuğunu haklı olarak ileri sürüyor.

Martin, bölümün ikinci kısmında, Gramsci'nin hegemonik üstünlüğün yapısal kökenlerini öne çıkaran çözümlemesine yönelik olarak Perry Anderson ile Geoffrey Hunt tarafından ileri sürülen kimi eleştirileri ele alıyor. Bu yazarlara göre, Gramsci Batı toplumlarındaki egemenlik ilişkilerini yanlış bir biçimde sivil toplumdaki rıza süreçlerine dayandırmış ve devletin bir zor odağı olarak yerine getirdiği işlevi ikincilleştirmiştir (örneğin, Anderson, 1976-77). Martin, bu yorumu, Gramsci'nin meşruiyet sorunuyla ilgili çözümlemesinin hangi tarihsel bağlam içerisinde yer aldığına dikkat edilmediği için eleştiriyor. Yazara göre, Gramsci'nin modelindeki olası sınırlılıklar, kuramsal yapıyla özgül tarihsel dönem arasındaki bağıntı göz önünde tutularak incelenmelidir. Başka bir deyişle, İtalyan toplumsal formasyonunun içinde bulunduğu kriz koşulları, aslında, Gramsci'nin hegemonya çözümlemesinin açıklamaya yöneldiği sorunu oluşturuyordu; bundan dolayı da, devlet, sivil toplum ve hegemonya konusundaki genellemeler somut bir bağlama, ancak tarihsel sürecin kendisi dikkate alındığında, yerleştirilebilirdi. Yazarın bu değerlendirmesi, değinilen kavramlara ilişkin kuramsal modelin üzerinde yükseldiği somut nesnelliğin İtalyan toplumsal formasyonunun özgüllüğünce biçimlendirildiğini vurguladığı için önemsenmelidir. Ne var ki, hegemonya çözümlemesinin sağladığı kavramsal araç setinin işlemsel kapasitesinin, özellikle Batılı gelişkin

kapitalist toplumlardaki egemenlik biçimleriyle sınırlandırılması sorunludur. Tekil ülkelerin özgüllükleri konusundaki duyarlılığı hangi düzeyde olursa olsun, Gramsci dönemin ruhuna uygun olarak, Ekim Devrimi'nin esinlediği evrensel modellerin etkisi altındaydı. Bu noktada, sivil toplum ile devlet arasındaki ilişkileri dikotomik Doğu-Batı metaforuyla açıklamaya çalışırken başvurduğu çözümleme çerçevesinin geniş kapsamı anımsanabilir.

Martin, hegemonya sorunsalını incelemeyi altıncı bölümde de sürdürerek, bu kavramın, siyasal alanla ilgili sınıfsal çözümlemelerdeki yansımaları üzerinde duruyor. Gramsci'nin genel yöntemsel yaklaşımı içinde belirleyici bir öge olduğunu varsayabileceğimiz "tarihselcilik" sorunu ayrı bir başlık altında ele alınıyor. Yazara göre, Gramsci'nin tarihselciliği anti-deterministtir; bununla birlikte, Gramsci tarihsel sürecin temel öznesini belirli bir sınıfla ilişkilendirmesi nedeniyle teleolojik bir bakış açısına sahiptir. Ne var ki, oldukça tartışmalı ve aşırı olan bu iddianın kanıtlandığı söylenemez. Martin'in bakış açısından, Gramsci'nin yaklaşımının önemli bir özelliği, kaba sınıf indirgemeciliğinden yöntemsel olarak uzaklaşmak üzere, hegemonik politikanın, öznelin çoğulluğuna dayandığına ilişkin kuramsal bir öncülün ileri süreceği türden bir toplum tasarımı öne çıkarmasıdır (1998: 139). Kitapta, bu konuyla ilgili olarak, Gramsci'nin yaklaşımının sınıf-özneyi tarihsel sürecin etkin ögesi konumuna yükselterek ayrıcalıklandığı da belirtilmektedir. İndirgemeci ekonomizme karşı toplumsal formasyonun ampirik karmaşıklığı konusundaki yaklaşım tarzı ile sınıf-öznenin ayrıcalıklı bir konuma yerleştirilmesi arasında bir gerilim olduğuna değinilmektedir. Yazar, bu gerilimden yola çıkarak tarihselcilik ile siyaset arasındaki belirtik-olmayan ilişkiyi, bu nedenle, ayrı bir alt başlıkta incelemeyi tercih etmiş. Kanımca, nesnel gerçekliğin içerdiği bütün karmaşık görünümlerin yansımalarını vurgulayan bir değerlendirmenin, toplumsal bütünlüğün içindeki belirli bir kategorinin (buradaki haliyle, sınıf-öznenin) ayrıcalıklı varlığını ortadan kaldırması kuramsal bakımdan kesinlikle zorunlu değildir. Eğer, yazarın düşündüğü gibi, bu iki yaklaşım biçimi arasında bir gerilimden söz edilecekse, bunun mutlak değil göreceli bir gerilim olduğu ayrıca belirtilmelidir.

Gramsci'nin hegemonya kavramının güncel kuramsal modellerdeki yansımaları ise, hümanist, yapısalcı ve yapısalcılık-sonrası yaklaşımlar bağlamında ele alınıyor. Yirminci yüzyılın son iki onyılında, toplumsal kuram

alanında sınıf kategorisinin genel konumunun sorgulanması entelektüel gündemin önemli tartışma konularından birini oluşturdu. Bu bağlamda, “Post-Marksizm” başlığı altında toplanan eğilimlerin Marksizme yönelik itirazları, özellikle toplumsal sınıfın ayrıcalıklı bir kategori olarak vurgulanmasını hedef almaktaydı. Buna göre, sınıf kategorisi, gelişkin kapitalist ülkelerin toplumsal-siyasal yapılarının kavranması bakımından yetersizdi. İleri sürülen alması yaklaşım, “yeni toplumsal hareketler”in kamusal alanda etkinlik kazanmasını sağlayacak bir “kimlik siyaseti”ni öngörüyordu.

Yazar, bu noktada Ernesto Laclau ve Chantal Mouffe’un *Hegemonya ve Sosyalist Strateji* (1985) başlıklı ortak yapıtlarındaki yaklaşım tarzının, Gramsci’nin çözümlemesiyle olan bağlantılarını değerlendiriyor. Bu yazarların ulaştıkları sonuç, hegemonya kavramının, ancak ekonomik kertenin belirleyiciliğiyle ilgili Marksist öncüllerin yadsınması yoluyla işlevselleştirilebileceğiydi. Martin’e göre, kendi yaklaşımlarını geliştirirken, Laclau ve Mouffe’un, eleştirel bir bakış açısıyla bile olsa, Gramsci’ye başvurmaları yanıltıcı bir izlenime yol açmaktadır (1998: 164). Gerçekten de, yazarın işaret ettiği gibi, terminolojik açıdan Gramsci’nin yapıtından yararlanılması, ortaya atılan kuramsal modelin içerdiği temel öncüllerdeki derin farklılaşmanın yol açtığı sorunları geçersizleştirmiyor. Yapının son kertede oynadığı role ilişkin ekonomik belirlenim konusundaki yaklaşım yerine siyasal “olumsallık” nosyonunun benimsenmesinde de görüldüğü üzere, Gramsci’nin siyasal çözümlemesi ile “Post-Marksizm”in öncülleri arasında kesin bir çelişki vardır.

Gramsci, Marx’ın yapıtlarının yöntembilimsel açıdan nasıl okunması gerektiğine ilişkin bir değerlendirmesinde, düşünürün tamamlayıp kendi denetimi altında yayınladığı yapıtları ile tamamlanamadıkları için yayınlanamayan ve da bir başkasınca tamamlanarak yayınlanan çalışmaları arasında bir ayrım yapılmasının doğru olacağını belirtir. Yazarların ölüm sonrası yayınlanan çalışmaları karşısında izlenecek okuma yönteminin son derece dikkatli bir biçimde oluşturulması gereğine işaret eder, çünkü söz konusu metinlerin henüz geliştirilmemiş taslaklar olarak ele alınmasının uygun olacağını düşünür (1971: 384-85). Gramsci’nin, Marx’ın yapıtlarına yönelik uyarısı, bir bakıma, kendi defterlerinin de nasıl okunması gerektiği konusundaki yöntembilimsel vasiyeti olarak kabul edilebilir.

James Martin'in çalışması, ölüm sonrası yayınlanan bütün tamamlanmamış yapıtlar için geçerli olan bu uyarının ima ettiği sorunları açığa çıkaracak türden karmaşık ve yorumlanması güç bir yapıtı ele alıyor. Kaçınılmaz olarak ortaya çıkan kimi tartışmalı sorun alanlarının varlığına karşın, Gramsci'nin kuramsal yapıtını, incelediği konular bakımından olabildiğince geniş kapsamlı bir biçimde ele almayı başarabildiği için ilgiyi hak ediyor.

Kaynakça

Anderson, Perry (1976-77) "The Antinomies of Antonio Gramsci," *New Left Review*, 100: 5-78 [Türkçe çevirisi: *Antonio Gramsci: Hegemonya, Doğu/Batı Sorunu ve Strateji*, çev. Tarık Günersel, İstanbul: Alan Yayıncılık, 1988].

Gramsci, Antonio (1971) *Selections from the Prison Notebooks*, ed. ve çev. Q. Hoare ve G. Nowell Smith, Londra: Lawrence and Wishart.

Laclau, Ernesto ve Chantal Mouffe (1985) *Hegemony and Socialist Strategy: Towards a Radical Democratic Politics*, Londra: New Left Books.

Martin, James (1998) *Gramsci's Political Analysis: A Critical Introduction*, Londra: Macmillan Press.

Niyet Mektubu ve 2002 Başında Türkiye Ekonomisi

BAĞIMSIZ SOSYAL BİLİMCİLER – İKTİSAT GRUBU*

Sunuş

Türkiye ekonomisi 2000 Kasım ve 2001 Şubat krizlerinin ardından gittikçe derinleşen ve yapısal bir niteliğe bürünen bir daralma sürecine sürüklenmiştir. Kasım ve Şubat krizleri sadece mali piyasaları sarsmakla kalmamış; gerek bankaların, gerekse şirketlerin bilançolarında ağır tahribata yol açmış; ve üretim ve istihdamda büyük ölçüde gerilemeler yaşanmıştır.

2001 yılı boyunca Devlet Bakanı Kemal Derviş gözetiminde sürdürülen kriz idaresi, ekonominin derinleşen sorunlarına gerçekçi çözümler üretememiş ve yeterli yanıt vermekten uzak kalmıştır. Mayıs 2001’de bizzat Dr. Derviş tarafından sunulan *Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı* (GEGP) Türkiye’yi bunalımdan çıkartacak yeni bir program olma iddiası ile hazırlanmış idi. GEGP’yi hazırlayanlar, sürdürülemez iç ve dış borç dinamiğine son verilmesi ve siyaset/ekonomi ilişkilerinin piyasa gereklerine uygun biçimde

yeniden oluşturulması ile bunalımın aşılabacağı öngörüsünü savunmakta idiler. Ancak GEGP'nin ilanından bu yana geçen dönemde ekonominin sorunları ağırlaşmış ve ulusal gelir yıl toplamında yüzde 8.5 gerilemiş, açık işsizlik oranı ise resmi rakamlarda yüzde 10 düzeyini aşmıştır. Devlet İstatistik Enstitüsü'nce yayımlanan resmi istatistikler, 2001 yılının son çeyreği itibarıyla, açık işsizlik oranının tarım dışı sektörlerde yüzde 15'e ulaştığını ve "eğitilmiş" gençler arasındaki açık işsizliğin Türkiye genelinde yüzde 27'ye, kentsel bölgelerde ise yüzde 30'a yükseldiğini belgelemektedir.

Bu gelişmelere koşut olarak, kamu kesimi sosyal harcamaları büyük bir daralma içine itilmiş ve kamu kesimi maliye politikası “faiz dışı fazla” hedeflerine ulaşmaktan ibaret kılınmıştır. TC. Merkez Bankası ise gerek gayri safi rezerv kayıpları, gerekse net döviz pozisyonunun eksi değerler alması sonucunda döviz piyasalarına etkili müdahalelerde bulunamaz duruma düşmüş, yapabileceği müdahaleler ise IMF tarafından engellenmiştir. Öte yandan TCMB enflasyonla mücadele ve siyasetten bağımsızlık gerekçeleriyle Kasım 2001'den itibaren doğrudan ve dolaylı olarak kamu kesimine ödünç kaynak sunamaz duruma getirilmiş, böylece para otoritesinin reel ekonomiye müdahale edebileceği önemli bir politika aracı elden çıkartılmıştır.

Bu açılardan bakıldığında, 2001 yılı kriz idaresinin asıl hedefinin ekonomik ve toplumsal yapıda kuralsızlaştırmaya yol açan bir dizi yapısal dönüşüm aracılığıyla, ülkemizin geleceğini bütünüyle piyasa güçlerinin denetimsiz ve başıboş işleyişine terk etmeyi amaçladığı görülmektedir. Bunun da ötesinde, özelleştirmeler, üst kurullar, yönetim ve “yabancı sermayeyi teşvik” aldatmacası altında ülkemizin stratejik sektörlerinin terk edilmesi ve ver üstü ve yer altı kaynaklarının gidererek çokuluslu şirketlerin güdümüne bırakılması hedeflenmektedir. Nitekim Şubat 2001-Şubat 2002 arasında kalan bir yıllık dönemde, bazı teknik yasalar hariç tutulursa, 65 civarında yapısal düzenleme yapılmıştır. Bunların yaklaşık yarısı doğrudan doğruya “yapısal uyarılama” kapsamı içindedir. ABD ve diğerlerinin Türkiye'ye dönük ilgisinin nedensiz olmadığı görülmektedir.

18 Ocak 2002 tarihinde IMF'ye sunulan ve 4 Şubat'ta onaylanan yeni Niyet Mektubu da bu amaçları sürdürmekte ve Türkiye'nin dünya ekonomisiyle düşük vasıflı emek yoğun teknolojiler ile çalışan bir çevre ekonomisi biçiminde bütünleştirilmesi amacını sürdürmektedir.

Bağımsız Sosyal Bilimciler-İktisat Grubu olarak bir araya gelmiş bulunan bizler, Ocak 2002 Niyet Mektubu'nda ve GEGP'de somutlanan bu amaçların gerçek niteliğini kamuoyuna duyurmak ve 2002 sonrasında sürdürülmesi planlanan iktisat politikalarına ilişkin bir durum değerlendirmesi yapmak ihtiyacı duyuyoruz. Zira son Niyet Mektubu'nda somutlanan makroekonomik hedefler, 2001 kriz idaresi altında sürdürülmüş olan hedeflere görece daha düşük büyüme, daha yüksek enflasyon, daha yüksek reel faizler ve daha yüksek dış borçlanmayı öngörmekte ve, bunun da ötesinde, bir dizi *yapısal dönüşüm* altında Türkiye'yi uluslararası sermayenin açık sömürüsüne terketme amacını sürdürmektedir.

Türkiye Ekonomisi Daraltıcı Maliye ve Para Politikalarına Mahkûm Kılınmıştır

Türkiye ekonomisi 1989-sonrasında gerçekleştirilen finansal serbestleştirme politikalarıyla birlikte yüksek reel faiz ve aşırı değerli döviz kuru cenderesine sokulmuştur. Böylece ulusal ekonomi tüm temel dengelerini yitirmiş ve sıcak para akımlarının spekülatif tercihlerine bağımlı hale gelerek kısa çevrimli, yapay büyüme-kriz-istikrar sarmallarına sokulmuştur. Bu süreçte kamu kesimi borç servisi yükü sürdürülemez boyutlara ulaşmış; kamu kesimi tasarruf ve yatırım yapamaz hale gelmiş; özel sektör birikim tercihleri giderek reel üretici sektörlerden uzaklaşarak, spekülatif birikim alanlarına yönelmiş; ve kaynak tahsisine rantiyeler egemen olmaya başlamıştır.

Sürdürülemeyeceği 1999 yılında açıkça görülen bu tür yapay büyüme-kriz-istikrar döngüsü, döviz kuru çapasına dayalı bir dezenflasyon programı ile denetim alınmaya çalışılmıştır. Ancak 2000 yılı dezenflasyon programı ulusal mali piyasaların spekülatif yabancı sermaye akımlarına bağımlı yapısını dönüştürmek yerine, büyüme önceliklerini doğrudan doğruya sıcak para akımlarına dayandırma tercihini sürdürmüştür. Bunun da ötesinde, bütçede kamu mallarının *özelleştirilmesi* (satışı) yoluyla gelir yaratmak amaçlanmış ve ekonomimizin öz kaynaklarını küresel sermayenin kullanımına sunmak hedeflenmiştir. Ulusal ve uluslararası sermayeye doğrudan doğruya rant aktarımına yol açan ve bir dizi hukuksal sakatlık ve volsuzluk öğeleri içeren bu çabalar ise kamuoyuna “yapısal reform” söylemi altında sunulmaktadır.

Bu arada ulusal ekonomi daraltıcı kamu maliyesi ve para politikalarına mahkum kılınmış ve bütçeler “faiz dışı fazla” dogmasına teslim edilmiştir. Nitekim, 2000 yılı dezenflasyon programı ve 2001 yılı kriz idaresi kamu sektöründe faiz dışı fazla hedefinin sürdürülmesini bir ön koşul olarak kabul etmiş ve kamu harcamaları bu ön koşul etrafında şekillendirmiştir.

2000 ve 2001 yılına ait konsolide bütçe hesapları, her iki dönemde de gelirler ve harcamalar dengesinin *hedeflenen değerleri tutturduğunu* belgelemektedir. 1 no’lu Tablo’da yansıttığımız konsolide bütçe verileri, bütçe gelirlerindeki gerçekleştirmelerin 2000 yılında hedefin yüzde 3.6; 2001’de de yüzde 5.1 üstünde olduğunu göstermektedir. Harcamalar ise 2000 hedefinin yüzde 0.2 puan altında kalırken, 2001 hedefini sadece yüzde 1.7 düzeyinde aşmıştır. Dolayısıyla söz konusu yıllarda kamu idaresi harcama ve gelir hedeflerini tutturmuş ve (özelleştirme ve diğer vergi-dışı gelirler dahil olmak üzere) faiz dışı bütçe fazlasını milli gelire oranla 2000’de yüzde 6.1’e, 2001’de de 6.7’ye çıkartmıştır. Kamu kesimi dengelerindeki bu “başarı” ancak kamu yatırımlarının olağanüstü daraltılarak tüm sosyal nitelikli harcamaların kısıtlanması ve 2000 yılına özgü (ama 1999 depreminin yarattığı toplumsal dayanışmayı kullanan) olağandışı vergilendirme sayesinde elde edilmiştir.

Konsolide bütçe faiz dışı dengesinde elde edilen fazlaya rağmen *net yurt içi borçlanma* gereği artarak devam etmiş ve gayri safı yurt içi hasılaya oranla 2000’de yüzde 7.5 düzeyinde sürdürülen net yurt içi borçlanma, 2001’de yüzde 12.7 düzeyine fırlamıştır. Dolayısıyla makro ekonomik hedefler arasında en ön sırada bulunan faiz dışı fazla hedefinin 2000 ve 2001 programlarında tutturulabilmiş olması, kamu kesiminde arzulanan dengenin sağlanmasında yeterli olmamıştır.

2000 ve 2001 kamu harcama programlarının hedeflenen değerleri tutturmuş olmasına karşın, faiz harcamalarının ulusal mali piyasalardaki yükü artarak süregelmiştir. Faiz harcamalarının, vergi gelirlerinin 2000’de yüzde 77.1’ine, 2001’de de yüzde 103.3’üne ulaştığı görülmektedir. Kriz idaresi altında faiz harcama *hedefleri*, vergi geliri *hedeflerinin* 2000 yılında yüzde 88.1’ine, 2001’de de yüzde 109 üstünde saptanmış olduğu görülmektedir. 2002 yılında da faiz harcamaları hedefi, vergi geliri hedefinin yüzde 73.9’una ulaşacağı öngörülmektedir. Dolayısıyla, yeni Niyet Mektubu’nda somutlanan 2002 yılı kamu konsolide bütçesi, iç borçların döndürülmesi sorununu faiz dışı

Tablo 1 Kamu Sektörü Konsolide Bütçesinde Gerçekleşmeler

	2000			2001		
	Gerçekleşme A	Hedef B	A/B	Gerçekleşme A	Hedef B	A/B
<i>Gelirler</i>	33.756.4	32.585.5	103.6	51.812.0	49.300.0	105.1
Vergi Gelirleri	26.526.8	24.000.0	110.5	39.768.0	37.710.0	105.5
Dolaysız Vergiler	10.861.9	9.585.0	113.3	15.647.0	12.741.0	122.8
Dolaylı Vergiler	15.664.9	14.415.0	108.7	18.135.0	18.083.0	100.3
<i>Harcamalar</i>	46.602.6	46.713.3	99.8	80.379.0	78.999.0	101.7
Personel Harcamaları	9.982.1	9.899.8	100.8	15.203.0	14.630.0	103.9
Yatırım Harcamaları	2.472.3	2.351.7	105.1	4.139.0	3.749.0	110.4
Faiz Harcamaları	20.439.9	21.132.3	96.7	41.064.0	41.268.0	99.5
KİT'lere Transferler	885.9	594.6	149.0	1.201.0	1.100.0	109.2
Diğer Transferler	9.211.1	8.894.5	103.6	8.030.0	7.162.0	112.1
<i>GSYİH'ye Oran Olarak (%)</i>						
Bütçe Dengesi	-10.3			-15.4		
Faiz Harcamaları	16.4			22.2		
Faiz-Dışı Bütçe	6.1			6.7		
Net Yurtiçi Borçlanma	7.5			12.7		
Yurtiçi Borç Stoku	29.0			59.5		

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı Temel Ekonomik Göstergeler (www.treasury.gov.tr)

fazlalar ile çözüme yönündeki ısrarlı tutumunu sürdürürken, faiz harcaması programının da kamu harcanabilir geliri üzerindeki yükünü azaltma yönünde hiç bir gerçekçi tedbir önermemektedir.

Dahası Niyet Mektubu'nda yer alan makroekonomik dengeler 2002 yılına ait Hazine Bonosu ortalama nominal faiz oranını yüzde 69 olarak varsaymakta, dolayısıyla 2002 boyunca reel faiz yükünün yüzde 30'lar düzeyinde olacağını öngörmektedir. Oysa yüzde 69 oranı henüz 2002 yılının başında geçerli olmuştur. Demek ki, yılın devamında enflasyon oranındaki gerilemeye paralel bir nominal faiz oranı azalışı *arzu edilmemektedir*. Bu tercihin bir sonucu olarak, 2002 yılında Hazine Bonosu ortalama dönem başı reel faiz oranının yüzde 33.2 gibi çok yüksek bir düzeyde tutunması sağlanmakta, yani yeni alışkanlıklar edinilene kadar mali sisteme yüksek getirili kamu kağıtları sunumuna (reel faiz sübvansiyonu yapılmaya) devam edileceği sözü verilmektedir. Reel faiz oranı, 2000 yılında yüzde -9.4, 2001 yılında yüzde 32.4 olmuştu. Programın devamında bu oranın 2003'te yüzde 27.5, 2004'te ise yüzde 20.5 olacağı öngörülmektedir. Azalışa rağmen, Hazine'nin dünya ortalamalarının çok üzerinde maliyetlerle borçlanmaya devam edeceği anlaşılmaktadır. Bu verilerin ışığında 2002 Niyet Mektubu'nun da, GEGP'de olduğu gibi, öncelikle parasal sermayenin krizden çıkışını amaçladığı açıktır.

2002 Niyet Mektubu'nun Makroekonomik Hedefleri

18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu'nda somutlanan makroekonomik hedefler, GEGP'de öngörülen yaklaşımı esas olarak benimsemektedir. Ancak bir farkla: Niyet Mektubu'nda esas alınan kamu kesimi faiz dışı fazla hedefleri aynen korunmasına karşın, makroekonomik genel denge artık daha yüksek enflasyon, daha yüksek reel faizler ve daha düşük büyüme oranları ile sağlanabilmektedir.

2 No'lu tablo'da Mayıs 2001 tarihli Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın makroekonomik hedefleri, 18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu'nda öngörülen hedefler ile karşılaştırılmaktadır.

Tablo 2 : GEGP (Mayıs 2001) ve Niyet Mektubu (Ocak 2002) Makroekonomik Hedefler

	2000	2001 GEGP	2001 Niy. Mek.	2002 GEGP	2002 Niy. Mek.	2003 GEGP	2003 Ni.y. Mek.	2004 Niy. Mek.
GSMH (Milyar \$)	201.3		150.3		165.6		183.0	201.3
GSMH Büyüme	6.3	-3.0	-8.5	5.0*	3.0	6.0*	5.0	5.0
TEFE	32.7	57.6	86.0	16.6	31.0	12.4	16.2	12.0
TÜFE	39.0	52.5	68.0	20.0	35.0	15.0	20.0	12.0
Hazine Bonosu Ort.								
Nominal Faiz	38.0		99.7		69.6		46.0	32.4
GSMH'ye Oran Olarak								
Konsolide Bütçe								
Faiz-Dışı Denge**	4.2	5.1	5.0	5.6	5.4	5.6	5.6	5.6
Net Faiz Ödemeleri***	15.8	20.1	23.2	19.1	20.5	16.1	16.2	13.5
Bütçe Dengesi	-11.6	-15.0	-18.2	-13.6	-15.2	-10.5	-10.6	-7.8
Konsolide Kamu Sektörü								
Faiz Dışı Denge	2.3	5.5	5.7	6.5	6.5	6.5	6.5	6.5
Net Faiz Ödemeleri****	21.9	22.6	24.7	16.2	18.4	13.5	15.8	13.3
KKBG (TCMB Kârı Dahil)	19.6	17.1	19.0	9.7	11.9	6.9	9.3	6.8
Kamu Sektörü Net Borcu								
Net Dış Borç	18.3	34.2	38.0	28.3	35.1	23.5	30.6	28.5
Net İç Borç	39.1	44.3	54.2	42.1	46.2	41.5	42.7	40.9
Dış Sektör								
Cari İşlemler Dengesi	-4.9	-0.6	1.3	-0.9	-1.2	-0.6	-1.2	-1.2
Brüt Dış Borç Stoku	56.6	66.2	75.4	59.6	71.7	56.8	66.7	63.3
Net Dış Borç Stoku	37.0		51.6		48.1		44.4	40.8

*"Programın tam olarak uygulandığını varsayarsak büyüme hızı 2002 ve 2003 yıllarında %7'yi de bulabilir" (GEGP metni, s.43)

** TCMB kâr transferleri, faiz gelirleri ve özelleştirme gelirleri hariç.

*** (Faiz Ödemeleri) – (Faiz Gelirleri) + (TCMB Kâr Transferleri).

****(Faiz Ödemeleri) – (Faiz Gelirleri) + (Bütçeye Aktarılmadan Önceki TCMB Kârı)

GEGP gayrı safı milli gelir artış hızını 2001’de yüzde -3.0 olarak öngörmüş ve 2002’de yüzde 5.0, 2003’de de yüzde 6.0’lık bir büyüme patikası tasarlamış idi. İlginçtir ki GEGP metninin 43. Sayfasında yer alan Makroekonomik Büyüklükler Tablosu’ndaki bir dipnot, “Programın tam olarak uygulandığını varsayarsak, büyüme hızı 2002 ve 2003 yıllarında yüzde 7’yi de bulabilir” ibaresiyle bu öngörüye bir de “uyarı” eklemiş idi. Ancak, GEGP’nin kamuoyuna sunulmasından sonra “15 Günde 15 Yasa” şantajı ile uygulamaya konulan yapısal dönüşümlere ve kamu kesiminde sağlanan faiz dışı fazla hedeflerinin de tutturulmasına rağmen sözü edilen büyüme hedefleri yakalanamamıştır.

GEGP uygulayıcıları 2001 yılı boyunca gözlenen daralmayı 11 Eylül olaylarının getirdiği konjonktüre bağlama çabalarına karşın, ekonomideki çöküntünün daha Eylül 2001 öncesinden derinleştiği ve “yapısal” nitelikler kazandığı çok açık görülmektedir. Nitekim, GEGP’nin 2001’in ikinci çeyreğinde yüzde -2.9 düzeyinde öngördüğü GSMH yıllık değişimi, yüzde -11.8 düzeyinde gerçekleşmiş, yıl ortalaması ise yüzde -8.5’e varmıştır. Dolayısıyla, GEGP’nin amaçladığı stratejik yapısal dönüşümlerin verine getirilmesine ve kamu kesiminde planlanan daraltma hedeflerine karşın, geri kalan makroekonomik hedeflerin hiçbirini tutturulamamıştır.

Niyet Mektubu’nda hazin olan bir diğer olgu, 1998 yılında 200 milyar dolar düzeyinde olan ulusal gelirin, herşey yolunda gider de 2002, 2003 ve 2004’te, sırasıyla yüzde 3, yüzde 5 ve yüzde 5 büyüme hedefleri tutturulursa, 2004 yılında yeniden 201 milyar seviyesine gelecek olmasıdır. Ancak, aradaki 6 yıllık dönemde nüfus artışı nedeniyle, 2004’te kişi başına gelirimiz hâlâ 1998’in altında kalmaya devam edecektir. Bu da gerçek anlamda refah kaybının derinleşeceği anlamına gelmektedir. Üstelik bu hesaplar büyüme artışlarının eşit dağılacığı varsayımıyla hazırlanmıştır. Oysa programın güçlü anti-sosyal niteliği nedeniyle, dönem sonunda gelir bölüşümünün çok daha adaletsiz olacağını beklemek gerekir.

GEGP ve Niyet Mektubu’nun enflasyon hedefleri, yeni programın çok daha yüksek fiyat artışlarını kabul etmek zorunda kaldığını belgelemektedir. GEGP’nin 2002 öngörülleri TEFİ’de yüzde 16.6, TÜFE’de yüzde 20 olarak planlanmış idi. Niyet Mektubu’nun 2002’ye ait enflasyon hedefleri ise, sırasıyla yüzde 31 ve yüzde 35’dir.

Bütün bu saptamalara ek olarak, Niyet Mektubu'nda somutlanan dış ekonomik ilişkilerin Türkiye ekonomisinin dış bağımlılığını arttırıcı öğeler içerdiği gözlenmektedir. Türkiye'nin 2002'deki brüt dış borcunun gayri safi milli hasılaya oranı, Niyet Mektubu'nda yüzde 71.7 olarak planlanmıştır. Oysa aynı hedef GEGP'de yüzde 59.6 olarak belirlenmiş idi. Niyet Mektubu, dış borçlanma temposunu değiştirmeden korumakta ve programın nihai yılı olan 2004'de dış borç-GSMH oranını yüzde 63.3 ile ancak 2001 düzeyine geri getirmeyi hedefleyebilmektedir. Benzer şekilde *kamu sektörü net dış borcunun* GSMH'ye oranı 2002'de yüzde 35 olarak planlanmakta ve 2004'de yüzde 28'e indirileceği öngörülmektedir. Oysa aynı oran GEGP metninde 2002 için yüzde 28 idi. Dolayısıyla Niyet Mektubu, GEGP'nin kamu kesimi net dış borçlanması 2002 hedefini ancak iki yıl sonra, 2004'de, gerçekleştirmeyi taahhüt edebilmektedir.

Sonuç olarak, Niyet Mektubu'nun makroekonomik dengeleri sağlamadaki tek aracının 2002 sonrasında milli gelire oran olarak yüzde 6.5 düzeyinde tutturmayı planladığı kamu kesimi faiz dışı fazlası hedefinde somutlandığı görülmektedir. Ancak, Niyet Mektubu'nda öngörülen makroekonomik hedefler, bu politikanın GEGP'ye görece *daha yüksek enflasyon, daha yüksek reel faizler, daha düşük reel büyüme ve daha yüksek dış borçlanma* sayesinde sürdürülmeye çalışılacağını belgelemektedir.

Dolayısıyla Niyet Mektubu'nda geçen makroekonomik hesaplamalar, Türkiye ekonomisinin GEGP altındaki kriz idaresinin başarısız olduğunu resmi olarak tescil etmektedir. GEGP'de öngörülen kamu maliyesi hedeflerinin tutturulmasına ve gerçekleştirilen yapısal tüm düzenlemelere karşın, 2001 yılı kriz idaresi Türkiye ekonomisinde bunalımın daha da derinleşmesini engelleyememiştir. Hazindir ki, 18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu, 2000/2001 krizinden gerekli dersleri çıkartmayı redderek, Türkiye'nin ekonomik, sosyal ve kültürel tüm kaynaklarını yabancı sermayenin çıkar alanına çekme yönündeki stratejik tercihini ısrarla sürdürmektedir.

Niyet Mektubu Gelir Dağılımındaki Adaletsiz Yapıyı Daha da Derinleştirecektir

Niyet Mektubu'nda somutlanan makroekonomik hedefler gelir dağılımını daha da bozucu niteliktedir. Programın eşitsiz yük dağıtan özelliklerinin gizlenmesi mümkün olamayacağı için, “2002 yılında (sadece 2002!) sosyal harcamaların reel bazda zaten ciddi bir biçimde artırılacağı” yönünde iğreti bir 43'üncü paragraf Mektuba eklenmiştir.

Söz konusu 43'üncü paragrafta, ek olarak;

- i) “Dünya Bankası'nca desteklenen Özelleştirme Sosyal Destek Projesi ile işgücünün istihdam alanlarının daha verimli olacak bir biçimde değiştirilmesi” öngörülmektedir. Oysa, bu işgücü eğitim programından istihdam katkısı anlamında bugüne kadar ciddi bir sonuç alınamamıştır;
- ii) Aynı paragrafta, “ödemeleri 2002 yılında başlayacak olan işsizlik sigortası ile yeterli kıdem tazminatına hak kazanamayan işçiler korunmuş olacaktır”, ifadesine yer verilmektedir. Bu ifadenin gösterdiği gibi, ilave bir haktan ziyade kıdem tazminatı alamadan işten atılacaklar söz konusu edilmektedir; kaldı ki, bilindiği gibi, işsizlik sigortası sigortalıların kendi katkılarıyla çalışan bir fon olup, sadece fona en az 20 ay katkı vapanlara dönük, kısa süreli sigorta ödeneği veren, asgari ücretin yarısı ile tamamı arasında kalan çok düşük bir taban ve tavanı olan ve şimdilik göstermelik bir yararlanıcı kitlesine sahip olacak olan bir sigortadır;
- iii) Gene ek bir önlem olarak, “çiftçilere verilen doğrudan gelir desteğine (DGD) ayrılan kaynakların artırılması (bunu desteklemek için 2003 yılında tüm tarımsal prim ödemeleri kaldırılacaktır)” ifadesi yer almaktadır. Parantez içi hükmün de gösterdiği gibi, zaten tüm destekler kaldırılıp yerine DGD getirilmekte yani destekler önemli ölçüde daraltılmakta, sistem içinde kalan sembolik prim destekleri dahi bu arada temizlenmektedir. Nitekim 2002 yılında IMF ve Hazine'ye rağmen pamuk, ayçiçeği ve zeytinyağında prim uygulaması sürdürüldüğü için, bunun acısı, Mektup vasıtasıyla, şeker pancarı üreticilerine yönelik ödeneğin kısmen Maliye Bakanlığı'nca DGD'ye kaydırılacağının taahhüd edilmesiyle çıkarılmaktadır;

- iv) Diğer bir ifade “DB’ca desteklenen Sosyal Riskin Azaltılması Projesi bütünüyle uygulanacaktır” şeklindedir. Yani, geçen yıl tahsis edilen 500 milyon dolar DB kredisinin kullanılmayan bölümü devreye sokulacak, böylece sosyal patlamaya karşı sembolik iane dağıtımı sürdürülecektir. Böylece, 2000-2001 boyunca yaşanan 50 milyar dolarlık milli gelir kaybı bunun yüzde biri tutarındaki bir yardımla atlatılmaya çalışılacaktır!

Sonuç

Bu değerlendirmeler altında, 18 Ocak 2002 tarihli Niyet Mektubu’nun, GEGP’de de sürdürülen ve genel olarak, neo-liberal hegemonyanın az gelişmiş ülkelere önerdiği “kalkınma” modelini benimseyen dogmatik stratejiyi sürdürmekte olduğu açıkça görülmektedir. Bu model, daraltıcı para ve maliye politikalarına dayanmakta ve uluslararası sermaye akımlarının serbestisini güvence altına alan, dışa açık (yabancı sermayeye bağımlı) bir iktisadi yapıyı öngörmektedir. Söz konusu modelde “istikrar” kavranı ile asıl kastedilen hedef, yabancı sermaye girişlerinin özendirilmesini sağlamak için ulusal mali piyasalarda yüksek reel getirinin temini ve devalüasyon riskinden arındırılmış bir döviz kuru sistemini kurmaktır.

Bu yapı altında merkez bankaları “bağımsız” kılınarak, sadece ve sadece fiyat istikrarını sağlamakla görevlendirilmekte ve bu amacın dışında başka hiç bir rol oynamamaları için ellerindeki bütün müdahale olanakları kısıtlanmaktadır. Kamunun maliye politikaları ise doğrudan doğruya “faiz dışı fazla veren bütçe” amacına odaklanmaktadır. Kamu tüketim ve yatırım harcamalarında olağanüstü kesintiler pahasına sağlanması beklenen bu politika sonucunda kamusal alanın sınırlarının alabildiğince daraltılması öngörülmekte ve kamunun geleneksel tüm ekonomik ve sosyal altyapı faaliyetleri yabancı sermayenin kâr alanına çekilmektedir.

Neo-liberal öğretisi, küreselleşmenin nimetlerinden yararlanılabilmesi için ulusal merkez bankalarının özerk para, faiz ve döviz kuru politikalarıyla uluslararası sermaye akımlarına ayak bağı olmaması gerektiğini dikte etmektedir. Bu öğretinin asıl amacı, merkez bankalarını fiyat istikrarını sağlamakla ve ulusal mali piyasalarda yüksek reel getiri düzeyini sürdürmekle

görevlendirmektir. Böylece, rant sahiplerine aktarılacak olan rant geliri güvenceye alınmaktadır. Kamu maliyesi ise doğrudan doğruya uluslararası sermayenin çıkar alanını genişletmek için gerekli tüm tedbirleri almakla sınırlandırılmaktadır.

Bütün bu gözlemlerden hareketle, Türkiye’de 2002 yılının iktisat politikası tartışmalarının gene “borçların döndürülmesi”, “aylık enflasyonun ne olacağı” ve “TL’nin aşınmasına” ilişkin bilmecelerle geçeceği açıktır. Bu koşullar altında Türkiye ekonomisinin uzun erimli sanayileşme ve kalkınma hedefleri, yeni teknolojilerin ulusal ekonomiye kazandırılması, ya da gelir dağılımında daha adaletli bir yapının sağlanması gibi sorunlar 2002 yılında da hükümetin iktisat politikaları gündeminde olmayacaktır.

A B S T R A C T S

The Genesis of Socialist Thought in Turkey: The Predominance of Conjuncture / METİN ÇULHAOĞLU

While highlighting some primary factors influencing the genesis of socialist thought in Turkey in its early years, Çulhaoğlu argues that the theoretical background of this thinking was not ripe enough to address any given political-economic conjuncture starting from sound premises but, on the contrary, so immature to be over-determined or “swallowed” by the conjuncture itself. Citing several examples mostly from the period 1920-1930 to support his argument, Culhaoğlu concludes that the socialist thought in Turkey has always been predominated by rather pragmatist tendencies, and that this imprint of pragmatism dating back to origins leaves only a limited space for theoretical or holistic conjuncture analyses.

Taking Che's Call Seriously / ERTUĞRUL KÜRKÇÜ

Castro's Cuba provided the model for future “socialist society for Turkey's revolutionaries in the 1960s and 1970s, while Che's “guerilla” was accepted as the model for “revolutionary struggle- a “model” much more “reasonable and realistic” vis-à-vis Allende's “peaceful transition” pattern or the “non-capitalist development” strategy then proposed by the former Soviet Union” The revolutionary movements of the late 1960s and early 1970s in Turkey, the followers of Che's “guerilla” strategy that has been promoted by the Cuban Communist Party up until 1973, have been regarded as “left deviation” by their critiques while same analysts have exempted the Cuban Communist Party from such criticisms – a double standard in judging similar phenomena. Further the perspectives proposed by the critiques, for future development of the Marxist movement in Turkey altered between a parliamentary path and a “progressive military take over”, thus making the Cuban perspectives the only acceptable path for young revolutionaries who considered creating a Marxist movement categorically detached from the bourgeois world, as the primary task in a revolution. In that context Che's call then appeared for the revolutionaries as the only political perspective to be taken seriously.

Observations on Maoism in Turkey / AYDIN ÇUBUKÇU

This article provides some characteristic features of penetration and development of “Maoist” thought and practices in Turkey. Maoism both as a practice of a “peasant revolution” and a “break from the mainstream communism” indicated by the concept of “militant people's fight”, has found a fertile ground to flourish among Turkish youth. The convergence between the form of expression, Mao developed with an inspiration from traditional Chinese literature, and the fundamental arguments of “National Democratic Revolution” that was becoming influential in the Turkey’s political literature in those years, paved the way for Maoist thought. This created a long-lasting influence on the Turkey’s Socialist Movement. At present, Maoism, although it has faced with severe criticisms, continued to live with its implicit and explicit effects.

Working Class and Trade Unionism in Turkey-II YÜKSEL AKKAYA

In the post-1960 period, the proletarianisation process has gained impetus in both qualitative and quantitative terms; the material conditions required for the working class to be a “class for itself” have been formed. In that period the import substitution industrialization created new opportunities for capital to provide consensus with the working class. This has been a decisive factor in whether the working class would be satisfied by simply organizing itself or it would deal with those policies concerning the political power. The direction of this preference would depend on its ties with the socialist movement and on the material conditions of the socialist movement itself. Although the working class in Turkey attained important progress in being a class for itself between 1960-1980, it could not reach the necessary level for that. Rather, its orientation was tried to be directed towards the social democratic parties through legal regulations or the initiatives of some of the trade unions’ administrations. The socialist trade unionists and workers were threatened to be dismissed. In spite of all these problems, by 1980 the working class consciousness had already made a considerable progress. This progress posed a threat to capitalists and has been a factor inducing a coup d’etat to pave the ground for the implementation of the new economic policies and capital accumulation strategy. This coup d’etat has been so successful that the working class could not reach the level of

consciousness of the pre-1980 period. Therefore it is vital that the working class, which shifted towards the right-wing parties in this period, has to regain this consciousness and be active in formulating policies concerning political power. This requires a high degree of responsibility on the part of the organizations of the working class and its political representatives.

Finance Capital in Kivılcımlı: An Original Class Analysis on Turkey and its Political Consequences / AKİF ULAŞ BİLGİÇ

In the last decades, the concept of finance capital is on the agenda. Therefore the present study aims to examine the accent of Kivılcımlı on the concept of finance capital. Kivılcımlı is one of the most interesting figures in Turkish Left, and this paper is mostly concerned with the reflections of this concept on his political strategies. Between 1960 and 1970, the most important agenda of Turkish Left was the question of revolutionary strategy which is closely related to the class structure of Turkey. In his writings Kivılcımlı claims that, from the beginning of 1930's the ruling class in Turkey has been the finance capital. In the first part of the study, Kivılcımlı's understanding of finance capital is summarised. This is basically built upon the analysis of Lenin's study, *Imperialism: The Highest Stage of Capitalism*. After the overall summary, Kivılcımlı's way of thinking on Turkey's class structure and his tendencies on the question of revolution in Turkey is tried to be shown. The last section deals with the similarities and differences between Kivılcımlı and the major waves of Turkish Left, such as National Democratic Revolution.

Getting Lost, in Searching for a Direction / GÖKHAN ATILGAN

This study dealing with one of the most effective intelligence groups in the Turkish political life, Yön-Devrim Hareketi (Direction-Revolution Movement), focuses on two basic points. Firstly, it is depicted how the Movement appeared, which conditions made the Movement effective and what sort of thesis they had. Secondly, it is stated that this trend having significant effects on the Turkish socialist movement once upon a time, constitutes a source to the national-leftist currents neglecting the class struggle and Marxism. In this study, it is pointed out that Yön-Devrim Hareketi represents a tendency within the opposition block appeared during the DP (The Democrat Party) period during which Turkey has become a part and par-

cel of imperialist system on the American axis. It is also declared that Yön-Devrim Movement following the May 27 tried to establish a theory specific to Turkey by relating socialism and Kemalism to “non-capitalist development” model theorised by the USSR for under-developed countries. Yön-Devrim Movement’s getting lost in searching for a new direction for Turkey reveals that an intended positive relation between Kemalism and Marxism even if it becomes effective in suitable conditions, in the final analysis, is proved to be impossible.

Nationalism in Turkish Left:
Three Sources, Three Turn Overs / ECEHAN BALTA

Nationalism is one of the most influential parts of dominant ideology on socialist left in Turkey. It has been very hard for the left to constitute its own independent and internationalist perspective in where determining ideological discussions are secular-anti secular, imperialism-independence etc at societal and political levels. The reasons of how nationalism could leak this much into the socialist movement is very complex and hard to be settled. The aim of this article is not to discuss the reasons, but to show the political continuity and profoundness of nationalism in Turkish socialist left. To reach this aim, three sources and three turn overs have been defined: the first source is the way of ‘solution’ of national question in ex-USSR which derives also from the uncertainties of Marxist theory on national question. The second source is Sultan Galiyevism that influenced the Turkish intellectuals of the same period. Third and latest one is circle of *Türk Yurdu* whose ideas could have been directly related with Sultan Galiyev and others. The turn overs defined in this article are Turkish Communist Party of Mustafa Suphi, Kadro Movement of 1930s and Yön-Devrim Movement of 1960s. The belief behind this article is that if Turkish left could define and develop a critical approach on the channels that nationalism have been leaked into its history, it has a bigger chance to abolish nationalism from both theoretical and political agenda and develop an internationalist consciousness and practice.

Y A Z A R L A R

METİN ÇULHAOĞLU: 1970 yılında ODTÜ Ekonomi-İstatistik Bölümü'nden mezun oldu. 1968 yılında Türkiye İşçi Partisi'ne üye oldu ve 1968-69 yıllarında ODTÜ Sosyalist Fikir Kulübü yöneticiliği yaptı. Daha sonra TIP (ikinci), STP (SİP), BSP ve ÖDP gibi partilerde çeşitli görevler aldı. 1970 yılından bu yana *Emek*, *Yürüyüş*, *Yurt ve Dünya*, *Sosyalist İktidar*, *Gelenek* ve *Sosyalist Politika* dergilerinde yazıları yayınlandı. Bunların dışında yayınlanmış 6 kitabı bulunuyor. Halen *Sosyalist Politika* dergisi yazarı.

ERTUĞRUL KÜRKÇÜ: Gazeteci, Bağımsız İletişim Ağı Koordinatörü. Dev-Genç Genel Başkanı (1970-71), THKP-C Genel Komite Üyesi (1971-1972).

AYDIN ÇUBUKÇU: 1947 yılında doğdu. Ankara Üniversitesi SBF, Basın Yayın Yüksek Okulu (bugünkü İletişim Fakültesi) öğrencisiyken 1972'de tutuklandı. Önce idama mahkûm edildi, sonra 1974 yılında çıkan af yasasıyla cezası 30 yıl ağır hapse çevrildi. 1991'de cezasını tamamlayarak hapisten çıktı. İlk kitabı *Mantık ve Diyalektik* 1989'da yayımlandı. *Kültür ve Politika*, *Teoride ve Eylemde Diyalektik Materyalizm*, *Kültür ve İdeoloji Sorunları*, *Bizim '68* yayınlanan diğer kitapları. Şu anda *Evrensel Kültür* dergisinin genel yayın yönetmenliğini yapıyor.

YÜKSEL AKKAYA: 1996 yılında İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Çalışma Ekonomisi ve Endüstriyel İlişkiler Bölümü'nde *Neo-korporatizm ve Türkiye'de Sendikacılık* başlıklı tezini vererek doktorasını tamamladı. 1994 yılından bu yana Mersin Üniversitesi'nde öğretim elemanı olarak çalışmaktadır. İlgi alanı olan çalışma ekonomisi, çalışma ilişkileri, sosyal politika, emek tarihi konularında çeşitli dergilerde yayımlanmış makalelerinin yanı sıra *Türkiye'de Endüstri İlişkileri* adlı bir kitabı (Mete Çetik ile birlikte) bulunmaktadır.

AKİF ULAŞ BİLGİÇ: 1998 yılında Marmara Üniversitesi Uluslararası İlişkiler Bölümü'nden mezun oldu. 1999 yılında Boğaziçi Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılap Tarihi Enstitüsü'nde yüksek lisans öğrenimine başladı. Halen Dr. Hikmet Kıvılcımlı'nın tarih tezini incelediği yüksek lisans tezini hazırlıyor. Geç Osmanlı ve erken Cumhuriyet dönemi tarihi ile ilgileniyor.

GÖKHAN ATILGAN: Lisans öğrenimini Marmara Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde tamamladı. Yüksek lisans derecesini Ankara Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü'nden aldı. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Siyaset Bilimi Ana Bilim Dalı'nda doktora öğrencisidir.

ECEHAN BALTA: ODTÜ Sosyoloji Bölümü mezunu. Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Kamu Yönetimi ve Siyaset Bilimi Bölümü'nde uzmanlığını aldı. Halen aynı bölümde doktora çalışmalarını sürdürüyor. Toplumsal hareketler, sınıf kuramları ve özellikle “köylülük”le ilgileniyor.

A. EKBER DOĞAN: Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nde, Kent ve Çevre Bilimleri programında doktora yapmaktadır. Yakında *Birikiimin Hamalları: Kriz, Neo-Liberalizm ve Kent* başlıklı bir kitabı yayımlanacak olan Doğan'ın, *İnsancıl, Sanat Eylemi, Evrensel Kültür, Bilim ve Siyaset* dergilerinde ve *Praksis*'te yazıları yayımlanmıştır.

MEHMET YETİŞ: Lisans öğrenimini Boğaziçi Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi'nde tamamladı. Doktora derecesini Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi'nden aldı. Halen aynı fakültede öğretim üyesi olarak çalışmaktadır.

GEÇMİŞ SAYILAR

Sayı: 5 Kış 2002

TÜRKİYE'DE TARİHSEL SÜREÇLER VE SINIF İLİŞKİLERİ

Tarihsel bir Perspektiften Türkiye'de Devlet ve Burjuvazi **Galip Yalman** / Çelişkili Bir Süreklilik Olarak Sermaye Birikimi-1 **Fuat Ercan** / Türkiye Ekonomisinde Sermaye Birikimi ve Kriz **Metin Altıok** / Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-1 **Yüksel Akkaya** / Türk Yeni Sağının Hegemonya Girişimi **Muharrem Tünay** / Türkiye'de Neoliberalizm ve Parlementer Siyasetin Krizi **Faruk Ataay** / Meşruiyetten Cumhuriyete: Kapitalizme Prusya Tipi Geçiş **Mustafa Bayram Mısır** / Karpıçte 'Kandırılan' İhtilalciler! **Gökhan Atılğan** / 1945 Çiftçiyi Topraklandırma Kanunu Reform mu Karşı Reform mu? **Ecehan Balta** / Faşizmin Siyaseti: MHP'nin İktidar Bloğu Karşısında Değişen Konumları **Emre Arslan** / 7. Ulusal Sosyal Bilimler Kongresi **Demet Dinler** / Fernand Braudel Merkezi'nin 25. Kuruluş Yılı-dönümü Konferansı **E. Atilla Aytekin** / "Postmodrniizme Hayır: Marksist Bir Eleştiri" **Sinan Kadir Çelik**

Sayı: 4 Güz 2001

İLETİŞİM, İDEOLOJİ VE KÜLTÜR SORUNLARI

Marx'ta İdeoloji: Kapitalizmin Devrimci Eleştirisinin Bir Olanakı **Gökhan Atılğan** / Althusser'in Bilim, İdeoloji ve Düzeyler Teorisinin Açmazları **Zafer Yılmaz** / Karşıtların Birliğinde Kültür ve İdeoloji **Emre Arslan** / İdeolojiye Böyle mi Bakmalı? **Mustafa Bayram Mısır** / Bertell Ollman: Marksist Bir Filozofun Portresi **Emre Arslan** / Akademik Baskının İdeolojisi Olarak Akademik Özgürlük İdeali **Bertell Ollman** / Bir Kültürel Materyalizm Teorisine Doğru **Nicholas Garnham** / Yabancılaşmadan Ötekileşmeye **Sinan Kadir Çelik** / Gündelik Yaşamı Dönüştürmek ve Marksist Düşünce **Özlem Şahin-Ecehan Balta** / Bakhtin ve Çevresi **Ali Serdar** / Popüler İkon Olarak Sermayedar: Sakıp Sabancı **Gülseren Adaklı** / 12 Eylül ve Kültür **Aydın Çubukçu** / Kitle İletişimi Örneğinde Marksist Siyasal Ekonomi Yaklaşımı Üzerine Bir Tartışma **İrfan Erdoğan** / Ortak Pazarlar: Birleşik Krallık ve Avrupa'da Şirket Hırsları ve İletişim Eğilimleri **Graham Murdock-Peter Golding** / Mavi Yakalı İşçiler Üzerine Çalışmalarda Eleştirel Etnografi **Gamze Yücesan-Özdemir** / ODTÜ Uluslararası Ekonomi Kongresi **Demet Dinler** / "Medya Politikaları" **Fuat Özdiç** / "Marx'ın Hayaletleri" **Evren Balta**

Sayı: 3 Yaz 2001

SOSYAL BİLİMLERDE YÖNTEM

Sosyal Bilimlerde Gerçekçi-İlişkisel Yaklaşımın Anahatları **Ebru Deniz Ozan** / Batı Metafizliğini Yorumsamacılıkla Aşmak Mümkün mü? **Sinan Kadir Çelik** / Bilgi, Bilgi Nesnesi ve Bilgi Süreci ya da Marksist Felsefe Var mı? **Mustafa Bayram Mısır** / Bertell Ollman'ın Marksizme Katkısı: Diyalektiği Çalıştırmak **Emre Arslan-Beycan Mura** / Marksizm ve Siyaset Bilimi: Marx'ın Yöntemi Üzerine Bir Başlangıç **Bertell Ollman** / İktisadın Empyrializmi Bir Kuhn Devrimi midir? **Ben Fine** / Sınıf ve Toplumsal Cinsiyet: Emek Tarihi Çalışmaları İçin Sonuçları **Erden Atilla Aytekin** / Üretim İlişkisi Olarak Devlet **Derek Sayer**, **Philip Corrigan**, **Harvie Ramsay** / Durkheim'in Sol Eli: Pierre Bourdieu'nün Muhalefeti **Emrah Göker** / Gramsci ve Devlet **Martin Carnoy** / "Çağdas Sosyal Bilimler Felsefesi" **Fuat Özdiç**

Sayı: 2 Bahar 2001

KENT VE KAPİTALİZM

Sınıf Mücadelesi ve Kent Mekanı **H. Tarık Şengül** / Sanayisizleşme Süreci ve Kentler **Melih Ersoy** / Türkiye Kapitalizminin Mekansal Dönüşümü **Faruk Ataay** / Türkiye Kentlerinde Yirmi Yılın Bilançosu **A. Ekber Doğan** / Yeni Kentsel Yoksulluk, Göç ve Yoksulluğun Mekansal Yoğunlaşması **Sevilay Kaygalak** / Sınıf İlişkileri, Sosyal Adalet ve Farklılık Politikası **David Harvey** / Uluslar arası Göç ve Yeni İrksallaştırma Biçimleri **Emre Arslan** / Mekan Kuramı Üzerine Tartışma: Kentsel Praksis'e Doğru **Mark Gottdiener** / 1980 Sonrası Belediyelerde İşçi Hareketleri **Yüksel Akkaya** / Sosyalist Üçüncü Dünyada Konut Politikaları: Küba Deneyimi **Jill Hamberg** / Porto Alegre: Özgün Bir Belediyecilik Deneyimi **Mustafa Bayram Mısır** / "Kentsel Çelişki ve Siyaset" **E. Atilla Aytekin**

* Eski sayılar İstanbul'da Rönesans, Ankara'da Dost Kitabevinde bulunabilir

YAZI ÜSLUBU: *Praksis*'te yayınlanacak yazılar derginin amaçlarına uygun bir biçimde, yani açık ve anlaşılır bir dil ve üslupla yazılmış olmalıdır. Yazarlar okuyucuların belirli kavram, tartışma ve kaynaklara aşina olduğunu varsaymamalıdır. Cinsiyetçi ve şovenist ifadelerden kaçınılmalıdır.

YAZI DEĞERLENDİRME SÜRECİ: *Praksis*'e gönderilen yazılar en az iki yazı kurulu üyesince okunur ve yazılı olarak değerlendirilir. Sayı editörü bazı yazıları, değerlendirilmek üzere bir ya da daha fazla danışma kurulu üyesine sunabilir. Yazılarla ilgili karar yazı kurulunda yapılacak tartışmadan sonra alınır. Bazı durumlarda yazarlardan yazılarında değişiklik yapmaları istenebilir. Sonuç yazarlara teslim tarihinden en geç iki ay sonra yazılı olarak iletilir.

YAZI TESLİM KURALLARI: *Praksis*'e gönderilen yazılar daha önce başka bir yerde yayınlanmamış veya yayınlanmak üzere eşzamanlı olarak başka bir yere gönderilmemiş olmalıdır. Yazılar sayfanın tek tarafının kullanıldığı, en az bir buçuk aralıklı üç kopya olarak *Praksis* PK 583, Yenışehir-Ankara adresine iletilmelidir. Yazarlar ayrıca kısa bir İngilizce özet ve yazarın adını, adresini, telefon numarasını, e-posta adresini ve yazarı tanıtan en fazla üç satırlık bir notu içeren bir kapak sayfasını da yazılarına eklemelidirler. Bunlarla birlikte yazının "rich text" formatında kaydedildiği bir disket iletmeli ya da yazı praksisdergi@yahoo.com adresine yine aynı formatta gönderilmelidir.

KAYNAK GÖSTERME KURALLARI: Metin içinde kaynak göstermek için dipnot kullanılmamalı, yazının konusuyla doğrudan ilgili olmayan ve/veya yazının akışını bozacak noktalar için notlar kullanılmalıdır. Atıf yapılan yazarın adı metin içinde ilk defa anıldığında adı ve soyadı, daha sonra ise sadece soyadı kullanılır. Yazarın adı metinde geçmiyorsa (Marx, 1964), yazarın adı metinde geçmiyor ve belirli bir sayfaya gönderme yapılıyorsa (Marx, 1964: 34), yazarın adı metinde geçiyorsa (1964), iki yazar varsa (Marx ve Engels, 1970), üç ve daha çok yazar varsa (Wright vd., 1992) biçiminde kaynak gösterilir. Aynı yazarın aynı yıl içinde basılmış eserlerine atıfta bulunmak için basım yılına harfler eklenir: (Thompson, 1978a). Aynı konuyla ilgili olarak değişik kaynaklara atıf yapmak için yazar, yıl ve gerekiyorsa sayfa numaraları birbirlerinden noktalı virgülle ayrılır ve yazarlar alfabetik olarak sıralanır: (Marx, 1964: 34; Thompson, 1978a: 47). Kaynakçada sadece metin içinde adı geçen eserlere yer verilmelidir. Kaynakça yazımıyla ilgili bazı örnekler aşağıdadır:

KİTAP

Sayer, D. (1987) *The Violence of Abstraction: The Analytic Foundations of Historical Materialism*, Oxford: Basil Blackwell.

ÇEVİRİ KİTAP

Marx, K. (1979) *Ekonomi Politğin Eleştirine Katkı*, çev. S. Belli, Ankara: Sol.

DERGİDEN MAKALE

Abou-El-Haj, R.A. (1982) "The Social Uses for the Past: Recent Arab Historiography of Ottoman Rule", *International Journal of Middle Eastern Studies*, 14(2), 185-201.

DERLEME KİTAPTAN MAKALE

McNally, D. (1997) "Language, History and Class Struggle", Wood, E.M. ve Foster, J.B. (der.) *In Defense of History: Marxism and the Postmodern Agenda içinde*, New York: *Monthly Review*, 26-42.

Metin Çulhaoglu	Türkiye'de Sosyalist Düşüncenin Doğuşu: Konjonktürün Başatlığı
Ertuğrul Kürkçü	Che'nin Çağrısını Ciddiye Almak...
Aydın Çubukçu	Türkiye'de Maoculuk Üzerine Bazı Gözlemler
Yüksel Akkaya	Türkiye'de İşçi Sınıfı ve Sendikacılık-II-
Akif Ulaş Bilgiç	Kıvılcımlı'da Finans Kapital: Türkiye Üzerine Özgün Bir Sınıfsal Çözümleme ve Politik Sonuçları
Gökhan Atılğan	Yön'ünü Ararken Yolunu Yitirmek
Ecehan Balta	Türkiye Solunda Milliyetçilik: Üç Kaynak Üç Dönemeç
Gökhan Atılğan	TIP'li Yıllar - Nihat Sargın
A. Ekber Doğan	Türkiye'de Sınıf Mücadeleleri-I Sungur Savran
Mehmet Yetiş	Gramsci's Political Analysis: A Critical Introduction -James Martin
Bağımsız Sosyal Bilimciler- İktisat Grubu	Niyet Mektubu ve 2002 Başında Türkiye Ekonomisi